

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК

МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ФІЛОСОФІЯ, КУЛЬТУРОЛОГІЯ, СОЦІОЛОГІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Головний редактор чл.-кор. НАПН України, д.політ.н., проф. К. В. Балабанов

Засновано у 2011 р.

ВИПУСК 1

МАРІУПОЛЬ – 2011

УДК 3(05)

Вісник Маріупольського державного університету
Серія: Філософія, культурологія, соціологія
Збірник наукових праць
Видається 2 рази на рік
Заснований у 2011 р.

Затверджено до друку Вченою радою МДУ (протокол №7 від 30.03.2011 р.)

Головна редколегія:

Головний редактор – чл.-кор. НАПН України, д.політ.н., проф. К. В. Балабанов

Заст. головного редактора – к.е.н., проф. О. В. Булатова

Члени редколегії: д.ю.н., проф. М. О. Баймуратов, д.ф.н., проф. С. В. Безчотнікова,
д.і.н., проф. В. М. Романцов, д.культурології, проф. Ю. С. Сабадаш,
д.е.н., проф. І. Г. Яремчук

Редакційна колегія серії:

Відповідальний редактор – д.культурології, проф. Ю. С. Сабадаш

Заступник відповідального редактора – к.мист., доц. Г. І. Батичко

Відповідальний секретар – к.і.н., доц. Ю. В. Рябуха

Члени редакційної колегії: д.філос.н., проф. Т. О. Андрєєва
д.філос.н., проф. Ю. Л. Афанасьєв, д.філос.н., проф. В. А. Бітаєв
д.філос.н., проф. О. П. Воєводін, д.філос.н., проф. Л. Т. Левчук
д.філос.н., проф. В. І. Лубський, д.філос.н., проф. Т. С. Оленіч
д.філос.н., проф. О. П. Поліщук, д.соц.н., проф. Б. В. Слющинський
д.соц.н., проф. М. В. Туленков, д.соц.н., проф. В. М. Щербіна

Засновник Маріупольський державний університет
87500, м.Маріуполь, пр.Будівельників 129а
тел.: (0629)52-99-46, e-mail: mggu_kafedra_kid@mail.ru

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
(Серія КВ № 17804-6654Р від 24.05.2011)
Тираж 100 примірників. Замовлення №469

Видавець МФ ТОВ «Друкарня "Новий світ"»
87510, м.Маріуполь, вул.Красномаякська, 2; тел.: (0629)41-35-13
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи
ДК №1792 від 20.05.2004

ЗМІСТ

ФІЛОСОФІЯ

Оленич Т. С. ФІЛОСОФСКО-РЕЛИГІОЗНІ ОСНОВИ ВІРУВАННЯ АПОКАЛІПТИЧЕСКИХ КУЛЬТОВ.....	7
Янковський С. В. МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ.....	12

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

Батичко Г. І. УКРАЇНСЬКІ ГРОМАДСЬКІ І ТВОРЧІ СПІЛКИ ХІХ СТ. ЯК ЧИННИК СТАНОВЛЕННЯ НОВОЇ КУЛЬТУРНОЇ ПАРАДИГМИ.....	20
Виткалов В. Г. КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКА ПРАКТИКА ВОЛИНСЬКОГО КРАЮ В АРХІВНИХ ДОКУМЕНТАХ ТА МАТЕРІАЛАХ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ (1).....	26
Виткалов С. В. НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК ВОЛИНИ ЯК ОБ'ЄКТ ІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	33
Воєводін О. П. ІНФОРМАЦІЙНО-АНТРОПОЛОГІЧНА СУТНІСТЬ КУЛЬТУРИ.....	42
Головко О. В. РЕЛІГІЙНІСТЬ В УКРАЇНІ: СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ВИМІР.....	48
Горбатенко О. В. ХОРХЕ ЛУІС БОРХЕС: СПРОБА РОЗУМІННЯ ЧАСУ АБО ІЛЮЗІЯ ВІЧНОСТІ.....	54
Дабло Л. Г. КУЛЬТУРОТВОРЧІ ПОШУКИ Д. М. ОВСЯНИКО-КУЛИКОВСЬКОГО.....	58
Жукова Н. А. ДИХОТОМІЯ «ВИСОКЕ - НИЗЬКЕ», «ЕЛІТАРНЕ - МАСОВЕ»: ДОСВІД ОПРАЦЮВАННЯ ПРОБЛЕМИ	63
Забуга Б. І. ДРАМАТУРГІЯ МУЗИКИ В ХОРЕОГРАФІЧНОМУ ПРОСТОРИ.....	70
Забуга Т. В. КУЛЬТУРНИЙ ПРОЦЕС В УКРАЇНІ В УМОВАХ РИНКОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ.....	75
Кривошея Т. О. АРОМАТ КУЛЬТУРИ ТА АРОМАТ У КУЛЬТУРИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ОЛЬФАКТОРНОЇ КУЛЬТУРОЛОГІЇ.....	80
Кудлай В. О. ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНА КУЛЬТУРА ДОКУМЕНТАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ.....	84
Мендрін О. В. ЗНАЧЕННЯ МАНІФЕСТІВ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ТВОРЧИХ СОЮЗІВ.....	90
Нікольченко Ю. М. КОЗАЦТВО У КОНТЕКСТІ НАГОРОДНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ.....	93

Орехова С. Є. КОРПОРАТИВНА КУЛЬТУРА ЯК ІНСТРУМЕНТ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ КОМПАНІЇ.....	99
Петрова І. О. ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ ДОКУМЕНТАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ.....	103
Попович О. В. КУЛЬТУРОЛОГІЧНА КАТЕГОРИЗАЦІЯ І “ДРУГЕ НАРОДЖЕННЯ” ДИТИНИ З ОСОБЛИВОСТЯМИ РОЗВИТКУ В УМОВАХ КУЛЬТУРИ ДИТИНСТВА.....	107
Рекуненко К. В. ІНФОРМАЦІЙНА КУЛЬТУРА ДОКУМЕНТОЗНАВЧОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ.....	115
Рябуха Ю. В. АНГЛІЙСЬКІ СЕРЕДНЬОВІЧНІ ЕМБЛЕМИ ТА ЛІВРЕЇ XIV-XVI СТ.....	118
Сабадаш Ю. С. АУРЕЛІО ПЕЧЧЕЇ ТА «РИМСЬКИЙ КЛУБ».....	122
Тухватулліна О. С. ТРАНСФОРМАЦІЯ РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ НІМЕЦЬКОМОВНОГО НАСЕЛЕННЯ ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я (КІНЕЦЬ XVIII – ПОЧАТОК XX СТ.).....	129
Харабет В. В. ПЕДАГОГІЧНІ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНО-ХУДОЖНЬОЇ ОСВІТИ: ВІД АНТИЧНОСТІ ДО СУЧАСНОСТІ.....	135
Холодинська С. М. ЕСТЕТИКО-ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ ТЕАТРУ ЯК ПОЛІФОНІЧНОГО ВИДУ МИСТЕЦТВА.....	140

СОЦІОЛОГІЯ

Позднякова-Кирбятъева Е. Г. ЭМПИРИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ РАЦИОНАЛЬНО-ЛОГИЧЕСКИХ И ЧУВСТВЕННО-ЭМОЦИОНАЛЬНЫХ КОМПОНЕНТОВ ОБРАЗА ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ В МАССОВОЙ ПАМЯТИ.....	147
Слющинський Б. В. КОМУНІКАЦІЯ ЯК ВИЗНАЧНИК СУЧАСНОЇ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ РЕАЛЬНОСТІ.....	152
Черепанова Т. В. МЕНТАЛЬНО-ЕТНИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ПОМОЩИ В УКРАИНСКОЙ КУЛЬТУРЕ.....	159
Щербина В. М. КІБЕРКОМУНІКАТИВНИЙ КОНТИНУУМ ЯК АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ЧИННИК.....	163
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	168
ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ.....	170
КНИЖКОВА ПОЛІЦІЯ.....	172

CONTENTS

PHILOSOPHY

Olenich T. S. THE PHILOSOPHICAL AND RELIGIOUS CREED APOCALYPTIC CULT	7
Jankowski S. V. MODELS OF SOCIAL COMMUNICATIONS	12

CULTURE

Batycho G. I. UKRAINIAN SOCIAL AND ARTIST UNIONS OF THE NINETEENTH CENTURY, AS A FACTOR OF A NEW CULTURAL PARADIGM	20
Vytkalov V. G. CULTURAL PRACTICE OF VOLYN IN ARCHIVAL DOCUMENTS AND MATERIALS (1).....	26
Vytkalov S. V. NATIONAL CULTURAL DEVELOPMENT VOLYN AS THE OBJECT OF HISTORICAL RESEARCH.....	33
Voevodin O. P. INFORMATION ANTHROPOLOGICAL ESSENCE OF. CULTURE.....	42
Golovko O. V. RELIGIOSITY IN UKRAINE: THE SOCIAL-CULTURAL DIMENSION	48
Gorbatenko O. V. JORGE LUIS BORGES: ATTEMPT UNDERSTANDING OF THE TIMES ILLUSIONS OR ETERNITY	54
Dablo L. G. KULTURES SEARCH OF D.M. OVSIANIKO-KULIKOVSKY.....	58
Zhukova N. A. DICHOTOMY "HIGH LOW", "ELITE MASS": EXPERIENCE PROCESSING PROBLEMS	63
Zabuta B. I. DRAMA MUSIC IN AREA OF CHOREOGRAPHIC	70
Zabuta T. V. CULTURAL PROCESS IN UKRAINE UNDER MARKET TRANSFORMATION.....	75
Kryvosheya T. O. FRAGRANCE OF CULTURE AND FRAGRANCE In CULTURE: CHALLENGES AND PROSPECTS OLFAKTORNOYI CULTURE	80
Kudlay V. A. INFORMATION AND COMMUNICATIONS MANAGEMENT CULTURE DOCUMENT MANAGEMENT	84
Mendrin O. V. IMPORTANCE OF MANIFESTO FOR CREATIVE UNION	90
Nikolchenko Y. M. COSSACKS IN THE CONTEXT OF AWARD POLICY UKRAINE.....	93
Orekhova S. E. CORPORATE CULTURE AS A TOOL HUMAN RESOURCE MANAGEMENT COMPANY	99
Petrova I. O. POLICY DIRECTIONS DOCUMENTATION SUPPORT OF LOCAL GOVERNMENT IN UKRAINE	103

Popovych O. V. CULTUROLOGICAL CATEGORIZATION AND "SECOND BIRTH" CHILD WITH SPECIAL NEEDS IN A CULTURE CHILDHOOD	107
Rekunenko K. V. INFORMATION CULTURE DOKUMENTS EDUCATION IN UKRAINE.....	115
Ryabukha Y. V. ENGLISH MEDIEVAL EMBLEMS AND LIVERY XIV-XVI CENTURY.....	118
Sabadash Y. S. AURELIO PECHCHEYI AND "CLUB OF ROME"	122
Tuhvatullina O. S. TRANSFORMATION OF RELIGIOUS LIFE GERMAN-SPEAKING POPULATION OF NORTH PRIAZOVYE (END OF XVIII – BEGINNING OF XX CENTURY).....	129
HarabetV. V. PEDAGOGICAL SYSTEM OF VOCATIONAL AND ARTISTIC EDUCATION: FROM ANTIQUITY TO THE PRESENT	135
Holodynska S. M. AESTHETIC AND ARTISTIC FEATURES POLYPHONIC THEATER AS AN ART FORM.....	140
SOCIOLOGY	
Pozdnyakova- Kirbyateva E. G. EMPIRICAL STUDIES OF LOGIC RATIONAL-AND SENSORY-EMOTIONAL COMPONENT OF IMAGE OF THE GREAT PATRIOTIC WAR IN MEMORIAL MASS	147
Slyuschynskyy B. V. COMMUNICATION AS AN IDENTIFICATION OF MODERN SOCIO-CULTURAL REALITY	152
Cherepanova T. V. MENTAL-ETHNIC GROUNDS OF SOCIAL ASSISTANCE IN UKRAINIAN CULTURE.....	159
Shcherbina V. M. KIBERKOMUNIKATYVNYY CONTINUUM AS A FACTOR OF ANTHROPOLOGICAL.....	163
INFORMATION ABOUT THE AUTHORS	168
REQUIREMENTS FOR THE SCIENTIFIC PAPERS FOR PUBLICATION IN THE COLLECTED WORKS	170
BOOKSHELF	172

ФІЛОСОФІЯ

УДК 298.9:291.22

Т. С. Оленич

ФИЛОСОФСКО-РЕЛИГИОЗНЫЕ ОСНОВЫ ВЕРОУЧЕНИЯ АПОКАЛИПТИЧЕСКИХ КУЛЬТОВ

Розглядаються загальні риси віровчень нових релігійних апокаліпсичних культів стосовно проблеми виживання людини в сучасному світі. Нові релігійні апокаліпсичні культи є релігійно безпечними для створення екопоселень, скіній, родових поселень. При цьому відзначається, що часто такий «вихід» із технократичного світу призводить до ізоляціонізму і фанатизму, «колективного залишення».

Ключові слова: культ апокаліпсису, проблеми виживання у сучасному світі, есхатологічні тенденції

Ф. Достоевский назвал человека тайной. Он хорошо чувствовал многосложность и многосоставность человеческого существа, его бескрайнюю широту, которую он в минуты отчаяния и бессилия схватить и понять желал даже «сузить». Но внутренний рост человека и его нынешняя космическая мощь наводят на мысль, что мы подходим к рубежу, когда возможны подлинный диалог и взаимодействие со всем миром, со всеми его действительностями. Как пишет профессор В. А. Кувакин человек начинает говорить с миром, как звезда со звездой, как микрокосм с космосом бытия, ничто и неизвестности, как субстанция со всеми известными и неизвестными, существующими и несуществующими субстанциальными действительностями.

Человек из жизни постсоветского пространства оказался духовно «потерянным», склонным к восприятию любых ненаучных концепций. Этот факт сочетается с таким наследием советского прошлого как своеобразный социальный инфантилизм. Будучи оторванным, выгоды господства тоталитарной политической системы от мирового социального развития народ во многом оказался неподготовленным к ситуации, когда каждый человек сам должен был осуществлять свой выбор. Хлынувший в период «перестройки и гласности» поток псевдонаучных измышлений, «воинствующего невежества» дестабилизировал психику многих людей. Отказавшись от «здорового смысла» и научно обоснованных убеждений, они легко отрекались от своих прежних знаний. Вера в НЛО, «снежного человека», телепатию, астрологию, кармические идеи, надвигающийся апокалипсис, была связана с ценностями первого периода радикально-демократического движения - антикоммунизмом, желанием быстрее «похоронить» СССР, приоритетом прав человека и рынка. Угроза ядерной войны, демографическая, экологические глобальные проблемы никогда не представляли такой непосредственной опасности.

В религиозном сознании нарастали мистические настроения, усугублялась эсхатологическая направленность, усилился интерес к катастрофам и трагедиям, их апокалипсическая трактовка. Как следствие, обозначилось новое предназначение, его смысл жизни, вернее, его бессмысленность существования. «...Картины обесцененного бытия решено было не демонстрировать в явном виде, так как это лишает людей перспективы. Поэтому правящими элитами опосредствованно поддерживались различные религиозные и квазирелигиозные идеологемы и мифологемы, помогающие тем, кого пугает бессмысленность бытия, находить в жизни

какой-либо смысл, с помощью которого они могли бы раскрашивать свое бытие, не пугаясь реальности [1].

В экологии возникли «языческие мотивы», а в биосфере некоторые ученые стали усматривать наличие особых информационных принципов, ведущих к созиданию упорядоченности, что, по их мнению, согласуется с современной наукой. Стали создаваться так называемые «экопоселения», практикующие языческое «лечение природой и космическим разумом» с мистическим призыванием сил, «дремлющих в природе».

В начале 90-х годов возникли такие религиозные формирования, как «союз венедов», «Тезаурус», пропагандирующих два, казалось бы, не связанных направления – этническую избранность и экологию. Комментируя данные факторы, Б. Фаликов выдвинул концепцию, согласно которой, любая культура в той или иной форме репрессивна, культурные ценности и нормы воспринимаются человеком, как гнет и насилие, а потому в культуре периодически возникает состояние «усталости» от «нее и попытки бегства в сторону «большей природности», но это только «бунт на коленях». Внутри самого культурного состояния возникают контркультурные тенденции, которые питают неязыческий миф.

В первые годы после «разрешения религии» более мощными были культы иностранного происхождения. Однако, «культ Анастасии» с самого начала составил достойную конкуренцию иностранцам. Основа вероучения представлена в книге основателя неокульты, «президента ассоциации предпринимателей Сибири» Владимира Мегре (Пузакова) под общей рубрикой «Звонящие кедры России». Мегре призывает к сохранению природы, защите окружающей среды путем выращивания в городах, так называемых «Звонящих кедров». Люди должны помочь друг другу жить радостно и счастливо, в экологически чистой местности. Возрождая язычество, автор обещает своим последователям исцеление души и тела, «счастье в лоне природы». Под предлогом реализации программ по восстановлению природы и жизни без войн и преступности, отказа от всех вредных производств, Мегре воспекает Творца – «межпланетный Разум, Интеллект», сосредоточенный «в Природе». В роли воплощенной "божественной" силы или "Луча", который "может" изменить сознание людей для построения всемирного счастья, выступает главная героиня его книг Анастасия. Она поручила Владимиру рассказать о встречах с ней, о ее «невероятных» способностях и «заповедях» всем людям. Все «неприятности и беды, происходящие с человеком», Анастасия объясняет тем, что люди порывают связь с природой. Предназначение Анастасии состоит в том, «чтобы объяснить людям пагубность технократического пути развития» и «указать путь к первоистокам» [2, с.147].

В своих книгах Мегре призывает общаться с «биологом земли» через мысли, ощущения или внутренний голос. Выращенные с особыми молитвами ростки кедров – священного дерева, по мнению Мегре, позволяет научиться выстраивать новые взаимоотношения между людьми и природой. В частности, он призывает хоронить родственников в родовом гнезде – устраивать родовые кладбища. Приписывая Анастасии божественные свойства всемогущества и всеведения, автор называет ее «совершенным человеком, подобным Богу, который обещает сжечь лучом «в одно мгновение тьмы постулатов вековых». Предлагаемые способы выживания в «век погибели» имеют конкретные предложения Анастасии: устал от болезней – три кедровую древесину, решил снизить загрязнение воздуха – повесь под бамперами автомобилей «коробочки с дырочками» и загрязнение снизится до 40 %.

Проблему ядерной безопасности Владимир Мегре решает путем «рассредоточения хранилищ с радиоактивными отходами» в родовых поместьях «закопанной в земле» капсулы «не менее чем на девять метров...» [3, с.18-19].

У многих «анастасийцев» возникает вопрос: нужно ли сейчас «все бросать и

уходить в лес»? Понимая опасность последствий такого призыва, Мегре учит работать своих последователей с органами местной власти, в частности, просить их о бесплатном выделении 1 гектара земли родовых поместий в пожизненное владение с правом наследования. В то время, когда новые собственники будут выращивать кедры и «заговаривать» семена, кто-то должен позаботиться о духовности. В этом аспекте возникает еще одна категория последователей культа – барды, потомки, «кельтов-прародителей».

Являясь неотъемлемым атрибутом действительности, новые религиозные направления зачастую скрываются под самыми неожиданными «вывесками» - курсов по изучению Библии, курсов ускоренного изучения английского языка, благотворительного фонда, общества по защите духовности, охране природы. В российской тайге, под Минусинском, продолжает строить поселение секта последователей Виссариона, и специалистов-сектоведы предупреждают о высоком уровне «апокалиптических» настроений в ее среде. Сущность культа можно описать словами «духовного учителя и организатора крупнейшего в России экологического поселения» Виссариона: «Я есть Учитель Жизни, и ныне... моя задача научить вас заново... увидеть все то в вашей жизни, что вы в качестве опыта своего накопили за всю историю свою на Земле этой,... чтобы правильно начать формирование основы будущего человечества, обязательно требуется приблизить вас к Земле-Матушке наибольшим образом» [4, с.156-157]. Виссарион в своем «Последнем завете» указывает на признаки «великого времени», разделившего людей на силы света и мрака (третьего не дано), ведь «человечество пошло по прямой к пропасти,... путь, пролегающий по царству силы, вел человечество к самоуничтожению» [5, с.3-5]. В условиях современной цивилизации «подлинно человеческие отношения невозможны», поэтому Виссарионна юге Краснодарского края строит эконоосферное поселение «Тиберкуль», где «все стараются жить во благо друг друга» [5, с.163].

Проблема выживания человека в техногенном мире четко выделяется в учении «неизвестного пророка», основателя культа богородичников (БЦ) Вениамина Яковлевича Береславского. В 1984 г. В Смоленске перед иконой Одигитрии ему было «видение», которое он трактовал как посещение Богородицы. Береславский утверждает, что с той поры он ежедневно слышит голос божией Материя и является пророком. Сегодня, по учению богородичного Центра, человечество вступает в завершающий этап христианской истории. Наступают «последние времена» и «преображение мира». Но «марианская эсхатология» обещает не конец, а трансформацию мира. Если «произойдет покаяние» и все «обратятся в истинную марианскую веру», Богородица заменит Страшный суд «тихим сном преобразования». «Пока, ходите в храмы прежние и принимайте слова в тишине благословенной... Беда наша в том, что мы ищем воскресения, не пожелав умереть, а может ли воскреснуть живой? Должно прежде умереть, дабы потом воскреснуть. Смерть же наша – на Кресте сораспятия и сопогребения со господом» [6, с.164]. В течение грядущего «Тысячелетнего царства» мир будет устроен «правильным духовным образом», так что «государственное христианство» сменится «христианским государством».

В конце XX века активизировали свою деятельность эзотерические и гностические группы, в проповеди которых «сценарии экологической катастрофы стали все больше занимать современных сектантов, ждущих апокалипсиса, особенно среди тех, кого вдохновляют идеи «Нового века» [7, с.6]. Одна из них – религиозный культ современности – «Храм Солнца» считалась престижной экологической организацией, вхожей во многие экологические круги Европы, до самого своего «прорыва» в 1994 году, когда по приказу своего лидера 53 «эколога», в том числе 10 несовершеннолетних, ритуально покончили с собой самосожжением, принеся себя в жертву «глубинным доктринам», прикрываемым до той поры экологическими.

Известно, что руководители культа создавали проповеди «органического земледелия», выдвигали лозунги в защиту окружающей среды, формировали экологически чистые «земли обетованные». Но в то же время, адепты «Храма Солнца» верили, что действительно настанет Судный день и что культ позволит им «очиститься» космическим пламенем и вознестись «из пепла гнущего человечества» к более высоким формам жизни. Психологи утверждают, что подобные культы Нового века, «управляемые в соответствии с современными законами рынка, привязанные к экологическому морализму, распространяются быстрее, чем более старые культы миллениариев, основанные на протестантизме и на буквальной интерпретации Апокалипсиса..., но при этом доходят до той же степени экстремизма, которая привела к гибели сотен людей в Джонстауне и в Уэйко» [7, с.355].

Мы лишь обобщили содержание вероучения некоторых новых религиозных культов апокалипсической направленности по проблеме выживания человека в современном мире. Необходимо ответить на вопрос Почему действия деструктивных культов так успешны? Для вербовки новых последователей многие культы применяют серьезные исследования в области «мозг — компьютер», которые находятся в настоящее время на той стадии развития, когда технически возможно проводить эксперименты с внедрением в подсознание. Наглядным примером служат различные гипнотические сеансы и некоторые другие психогенные воздействия, «блокирующие» сознательно-волевую сферу и корректирующие ее в соответствии с целью проводимого сеанса. При помощи некоторых несложных технических приемов возможна кодировка или затушевывание визуальных (зрительных) и семантических образов (двойное Фурье-преобразование, 25-й кадр Фишера), которые при предъявлении не осознаются человеком, т.к. являются незаметными.

Компьютерное тестирование человека может продемонстрировать его социальную ориентацию, психические установки, скрытые в глубинах подсознания даже от него самого. Современное состояние науки и техники позволяет совершенно незаметно для сознания человека вводить в его память любую информацию без его согласия, которая усваивается, как пища, и определяет его потребности и желания. Лидеры объясняют своим адептам, что законы, мораль, этика, принятые в обществе, дурны, и только принципы культа достойны того, чтобы им следовать.

Особенно опасным является их вторжение в область медицины. Вторжение сект в область медицины часто носит противозаконный преступный характер. Многие культы ведут вербовку под видом борьбы с наркоманией и алкоголизмом (муниты, Объединенная Церковь Христа, сайентология и др.). Общение с такими больными показало, что сектантское «лечение» не только неэффективно, но и опасно. Таким образом, обзор нарушений, возникающих у адептов деструктивных культов, представил следующую картину. Контроль над поведением и эмоциями своих членов, беспощадная эксплуатация личности, манипулирование сознанием — все это приводит к потере человеком его индивидуальных особенностей, коллективным моделям реагирования на окружающее, потере критичности к предлагаемым сектой духовным суррогатам.

Различные нарушения психики: зависимое расстройство личности, индуцированный психоз, посттравматические стрессовые расстройства, депрессия, кошмары, дезадаптация в обществе возникают у большинства культистов. Не говоря уже о негативных социальных факторах, таких, как распад семьи, страдания детей, спекуляция на чувствах, лишение имущества и т.д. Среди расстройств можно выделить психозы, часть которых возникла остро в ответ на запугивания адептов скорым концом света, их неготовностью войти в «Небесные Обитатели», совершенными тяжкими грехами. Выход из таких состояний относительно быстр. В других случаях психозы были затяжными и могли возобновляться при виде какой-либо атрибутики секты.

Формирование образа врага часто приводит к трагедиям, как в случае с молодой женщиной, убившей свою малолетнюю дочь (адепта «Общества Фиолетового Пламени»).

С 2001г. в Украине уголовные дела против деструктивных религиозных объединений возбуждаются по статьям: «Посягательство на здоровье людей под предлогом проповедования религиозных вероучений или совершения религиозных обрядов», «Организация массовых беспорядков», «Незаконное содержание, осквернение или уничтожение религиозных святынь», «Повреждение религиозных сооружений или культовых зданий» (статьи 178-181 УК Украины). Санкции за нарушения личных прав и свобод человека и гражданина в области религии свидетельствуют, что гуманизм права не сводится только к жалости и сочувствию, а любое противоправное деяние будет пресекаться. Однако зачастую лидеры сект привлекаются к ответственности как обычные граждане.

Юридическая практика показывает, что людям, попавшим в секту, наносится серьезный вред, доказать который практически невозможно: у них наблюдаются различные фобии, депрессии, нарушение идентичности, потеря спонтанности, расстройство сна, сексуальные проблемы, приступы паники, галлюцинации, паранойя и т.д. В среднем, человеку, нашедшему в себе силы, чтобы порвать с сектой, для полного выздоровления требуются два(!) года.

Решение глобальных экологических проблем в новых религиозных образованиях апокалипсических направлений является иллюзорным, однако, если кто-то решился отдать себя заботливые руки какой-либо церкви, религиозного культа, - «это, конечно, его личный выбор, который следует уважать. Хочется толко, чтобы выбор этот был сознательным» [8].

Список использованной литературы

1. Славин Е. Язычество и экология [электронный ресурс]. – Режим доступа. - //www.славянское язычество
2. Иванов П. Культ Анастасии: лесной соблазн постсоветской ителлегенции / П. Иванов // Материалы международной научно-практической конференции. - Нижний Новгород, 2001.
3. Мегре В. Новая цивилизация / В Мегре. – Москва; Санкт-Петербург, 2006.
4. Виссарион. Последняя надежда. Обращение к современному человечеству / Виссарион. – Балашов, 2003.
5. Малая крупица слова Виссариона являющего последний завет от пославшего его отца небесного. – Санкт-Петербург, 2003.
6. Белов Л. Неизвестный пророк / Л. Белов. – М., 2004.
7. Шапарь В.Б. Психология религиозных сект / В.Б. Шапарь. – Харьков, 2004.
8. Каранцевич В.Л. 50 знаменитых сект / В.Л. Каранцевич. - Харьков, 2004.

T. S. Olenich

THE PHILOSOPHICAL AND RELIGIOUS CREED APOCALYPTIC CULT

In this article concerns some general traits of personal surviving in new religious cults. The new religious cults present religious safety for creation ecosettlements and family settlements/ but quite often such escape from the technocratic world leads to isolation, fanaticism and "social escape".

Key words: *cult of apocalypse, the problem of surviving in a modern world, eschatological tendency*

УДК 1:316.774

С. В. Янковский

МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

Соціально-комунікативний простір твориться діяльністю ЗМІ, маркетингових агенцій, суспільних організацій і державних установ. Однією з основних проблем інформаційних, когнітивних наук є дослідження щодо перетворення інформації в комунікацію.

Ключові слова: інформація, комунікація, реальність.

Інформацією є знання пов'язане з реальністю. Моделі соціальної комунікації почали розроблятися від 1930-х років. Багато дослідників прагнули визначити концептуальний підхід до категорії комунікації. *Актуальним напрямком досліджень залишається систематизація комунікаційних моделей, оскільки саме таке уявлення зазначеного явища надає можливість визначити різні аспекти соціального середовища, яке зумовлює його природу.*

Тематичний аналіз *останніх досліджень та публікацій* вітчизняних науковців засвідчує різноманітність проблем і питань, які охоплюють соціально-комунікативний простір. Він твориться діяльністю ЗМІ, маркетингових агенцій, суспільних організацій і державних установ. Дослідники намагаються врахувати різноманітні аспекти соціальних комунікацій: психологічні, технологічні, когнітивні, документні тощо. Тому перед всіма сторонами, які є зацікавленими у вивченні проблеми, стоїть складне методологічне питання: яким чином можливо запобігти спрощення такого складного явища як соціальна комунікація (симпліфікація проблеми), або його зведення до одного якомусь одного чинника (редукціонізм).

Вирішення поставленої проблеми бачиться у з'ясуванні, якщо не здатної охопити все різноманіття ідеї, то напевне єдиної концептуальної основи системи соціальної комунікації. *Метою даної розвідки є визначення критеріїв, використання яких сприяло би установленню цілісного бачення зазначеної проблеми концептуальної єдності.*

Викладення основного матеріалу ґрунтується на роботах, які визначили основні парадигми сучасних досліджень. Сьогодні існує кілька моделей, кожна з яких доповнює іншу, з яких слід відзначити комунікаційну модель К. Шеннона (Claude Shannon) У. Вівера (Warren Weaver), [6; 13] яка домінує в інформаційних науках. Математична модель комунікації, заснована на схемі Шеннона з'явилась після Другої світової війни у 1948 р. Її переваги зумовлюють простота, оскільки вона є лінійною концепцією передачі повідомлень. Її зміст можна викласти наступним чином: відправник, використовуючи пристрій кодування адресує послання реципієнту, які здійснює декодує послання. В передача і отримання повідомлення здійснюється в контексті «шуму», тобто зовнішніх перешкод, які здатні вплинути на процес передачі повідомлення, але не здатні вплинути на її зміст. Від зовнішніх впливів він захищений кодами. Отже її основні концепти: «послання», «шум», «відправник», «реципієнт».

Дослідники визначають наступні особливості моделі Шеннона-Вівера: на неї відчутний вплив мав біхевіоризм, вона має ілюстративний характер. І незважаючи на її широку популярність, вона не може бути застосована до багатьох ситуацій, а також не враховує певну своєрідність інформаційного простору. Всі ці особливості імовірно пояснюються часом її творення кінець 1930-х та перша половина 1940 років. Первинно ця модель призначалась лише для військових потреб. Тому залишає відкритими наступні питання, які стосуються кількості одержувачів, часу передачі повідомлення, одночасності повідомлень, помилок-ляпсусів в повідомленні, мовної гри, маніпуляцій,

символів, які може містити повідомлення. Найважливішим зауваженням щодо зазначеної моделі соціальної комунікації є те, що «одержувач» виступає в ній пасивною стороною. Дослідники звертають увагу, що такий підхід буде значним спрощенням, або ж взагалі помилковим розумінням ролі «одержувача» в акті соціальної комунікації.

В праці «Техніка пропаганди у Світовій війні» (Propaganda Technique in the World War) американського політолога та психіатра Г. Д. Ласвелла (Harold Dwight Lasswell) [9; 10], вийшла з друку першим виданням у 1927 р., запропонована модель соціальної комунікації із врахуванням можливостей масової комунікації. Представлену в ній концепцію презентують такою низкою запитань: «Хто говорить? Що говорить? Який канал використовується? До кого звертається? Що має на меті?». Самі по собі зазначені питання походять з римської традиції, вперше їх сформулював Квінтіліан, з'ясовуючи основи ораторського мистецтва.

Перше питання – «Хто говорить?» – співвідноситься із соціальним середовищем «відправника».

Наступне питання – «Що говорить?» – стосується змісту та аналізу «повідомлення».

Питання інформаційного «каналу» або «медіа» визначає технічно-апаратні засоби розповсюдження інформації в даній ситуації даного суспільства.

Питання про призначення «повідомлення» є визначенням адресату, тобто аудиторії чи-то слухачів, які мають можливість «повідомлення»сприйняти і проаналізувати, наприклад, обговорити.

Нарешті, питання мети є оцінкою ефективності «повідомлення», тобто його впливу на «одержувачів».

Отже, модель соціальної комунікації Ласвелла може використовуватися для дослідження впливу інформації на переконання. У порівнянні із моделлю Шенонна-Вівера вона нею окреслюються певні етапи процесу комунікації, а не тільки процес передачі «повідомлення», в ній передбачається множинність як «відправників», так і «одержувачів». Також вона ставить проблема цілеспрямованості процесу соціальної комунікації, що дозволяє розглядати його як множину комунікативних актів.

Утім дослідники визначають наступні зауваження: основою розуміння комунікативного акту залишається «повідомлення», а не взаємодія; проблеми соціально-комунікаційної взаємодії замінюються психологічними питаннями сприйняття та впливу; «одержувач» залишається пасивною стороною соціально-комунікаційних відносин, що більшою мірою відображає аудиторію споживачів «рекламного» продукту, а не дієвих учасників соціального простору. Нарешті, інтерпретація медіа-простору як території змагань за вплив на аудиторію і середовище маніпуляції свідомістю неодноразово піддавався критиці зі сторони дослідників, серед яких слід відзначити праці «Галактика Гутенбера» (1967) М. Маклугана (Marshall McLuhan) [4] та «Трактат з медіалогії» (1991) Р. Дебре (Régis Debray) [2; 7].

Лінгвістична модель соціальних комунікацій Р. Якобсона, або схема Якобсона, розвиває бачення комунікації як трансмісії, утім об'єктом концептуалізації є власне «послання», а не інструментальні, психологічні, соціологічні аспекти комунікації. В концепції Якобсона визначено шість основних факторів комунікації і кожний з них пояснюється певною функцією «послання»: експресивна функція експлікує «одержувача»; поетична – «послання»; конотативна – «одержувача». Референціальна функція пов'язана із сукупністю економічних, соціальних умов і принципів особливостей оточуючого середовища, якими визначено контекст передачі послання, який має вплив на його розуміння. Металінгвістична функція визначає коди і символи «трансмісії». «Контакт», тобто фізичний, психологічний, соціологічний зв'язок «відправника» і «одержувача» відповідають фатичній функції «послання».

Впроваджені в концепції Якобсона такі концепти як «контекст», «контакт», «код» мали особливе значення в еволюції комунікативних теорій. В ній узагальнюються лінгвістичні, філософські та інформаційні підходи до вивчення соціальної комунікації.

Американський соціолог Д. Гребнер (George Gerbner) [8] запропонував в середині 1950-х років загальну модель комунікації. Її концептуальні підходи ґрунтуються на двох принципових положеннях. «Послання» зумовлюється контекстом, у тому числі і його знакова система. Процес комунікації відбувається у двох вимірах один стосується перспективи, а інший – контролю. Особливою рисою даної моделі є можливість її використання при вивченні різноманітних контекстуальних форм комунікації, від персональної інтеракції до ускладнених видів масової комунікації.

Іншою соціологічною моделлю соціальної комунікації є запропонована на початку 1950-х АВХ-модель Т.М. Ньюкомба (Theodore M. Newcomb) [11]. Американський соціолог підкреслює дворівневий характер соціальних відносин: емоційно-якісний характер соціальних зв'язків – звичаєва поведінка та специфікація зв'язку – консолідація. Два зазначені виміри визначають збалансованість та незбалансованість соціальних відносин. Ситуація комунікації виникає в спільній орієнтації звичаєвої поведінки, оскільки кожний окремих індивід прагне до збалансованості. В ситуації непорозуміння, кожна особа навпаки прагне до припинення стосунків, оскільки знаходиться в ситуації незбалансованості. Соціальні відносини будуються навколо спільного об'єкту, як-то: тема бесіди, особистість, спільне почуття. Автор презентує вісім схем соціальних відносин, чотири схеми збалансованих і стільки ж схем незбалансованих соціальних стосунків. В моделі Ньюкомба підкреслюється той факт, що характерні ознаки кожного окремого акту соціальної комунікації виявляються індивідом, тобто його характерними звичками, мотивацією, соціальні зв'язки здатні до трансформацій, які відображаються на динаміці і складності комунікаційного акту.

Модель Матильди та Джона Рейлі (Matilda et John Riley) [12]. Автори зазначеної концепції одними з перших почали розглядати питання соціальної комунікації в контексті групової приналежності. «Відправник» був переінтерпретованим в «комунікатора», «одержувач» розглядався як частина первинної соціальної групи (родини, спільноти, мікрогрупи). Саме в групах індивід засвоює точки зору, ставлення, переживання, відчуття сприйняття. Постійність груп залежить від соціального контексту, в якому вони перебувають і змінюються. Акт соціальної комунікації перетворився на концепцію взаємодії (ретракції) «відправника / одержувача» з метою впливу і взаємності.

Отже, соціальна комунікація структурується інформацією, охоплюючи такі елементи, як «кодування», «трансмісія», «інтерпретація». Моделі соціальної дозволяють визначити роль і значення інформаційної складової в природі й структурі соціальної комунікації. Тому з огляду на інформаційну структуру соціальна комунікація становить комунікативний процес, тобто спілкування, забезпечення контактів та ефективної взаємодії членів як соціальної спільноти, так і окремих соціальних груп, з яких вона складається.

Його схематична репрезентація репрезентується опозицією комунікант / комунікат. Комунікант ініціює процес встановлення або підтримання контакту з комунікатом. На ситуацію взаємодії впливають соціально-психологічні особливості комунікаторів та їх соціальний досвід. Комунікація включає широкий спектр стосунків комунікаторів та змінність комунікаційного середовища, у тому числі кількості комунікаторів. Інформація становить особливий аспект комунікації, оскільки охоплює зовнішній, емоційно-психологічний, і глибинний, раціональний і когнітивний, аспекти комунікації.

Інформаційна складова визначає суб'єкт, предмет комунікації, комунікативні

засоби, її характер і спрямованість. Предметом комунікації є комунікат. Комунікативні засоби – це знакові системи, символи та технічні знаки кодування. Природа інформаційної складової характеризується в аспектах (1) походження й формування – історичному, (2) форми процесу спілкування – типологічному, (3) кількості учасників із врахуванням специфіки організації комунікативного процесу – видовому, (4) достовірності інформації – онтологічному; (5) учасників – рольовому; (6) ефективності – функціональному, (7) оригінальності – стильовому, (8) впорядкованості – формальному, (9) якості – інструментальному, (8) спілкування – мовленнєвому.

Визначеність того чи іншого аспекту залежить від рівня інформаційної культури нетехнологічний, друкований, мультимедійний. Нетехнологічній комунікації відповідає така організація взаємодії, яка може бути виражена формулою «спілкування обличчям до обличчя». Такий процес спілкування властивий усім рівням соціальної організації. В зазначеній організації переважають типи міжособистісної, інтерперсональної комунікації, він відбувається у формі діалогу або монологу, кількість його учасників обмежена, ролі учасників чітко визначені і ритуалізовані. Інформаційна культура, яка виникла в контексті винаходу, поширення та індустріалізації друкованих засобів перетворила інформацію на основу масових комунікацій. На цьому рівні переважає плюралістичне бачення дійсності, яке потребує забезпечення свободи поширення інформації. Індустріалізація призвела до поширення принципів конкуренції на знакові системи. Комунікатори прагнуть користуватися як можна простіші засоби кодування і розкидування. Це сприяє інструменталізації та технологізації інформаційного простору, а також має наслідком спрощення ритуалів і ролей. Мультимедійна культура потребує значних інформаційних ресурсів, оскільки інформаційний простір складається із численних інформаційних масивів. Інформація усвідомлюється, як одна з природних людських потреб.

Знакові системи розкривають сутність інформаційної культури. Нетехнологізована культура використовує широкий спектр символічних знаків і жестів. Технологізація починається із поширення писемності з механізмів взаємодії влади на інтерперсональні стосунки. В першу чергу це виявляється у кодифікації нормативно-правових відносин і творенні літератури. Під впливом писемності комунікативний процес де персоналізується, стає опосередкованим, дискретним. Із впровадженням друку писемність набуває стандартизованого вигляду. Символи набувають іконографічного вигляду і писемність втрачає своє сакральне значення. Вона перестає бути засобом встановлення контактів. Писемну грамотність починають використовувати як форму спілкування і самовираження. Мультимедійна інформація розкриває можливості не тільки комунікаторів, а й самого процесу, як об'єктивного багатовимірного процесу, в якому ролі учасників і фізичний вимір часу та простору, поступаються у своєму значенні ефективності і якості інформації. Інформаційна культура в мультимедійному просторі творить багатовекторне середовище, здатна до миттєвого перерозподілу ролей. Утім вона ґрунтується на стандартизованій системі протоколів і узгоджень. У мовній формі мультимедійної інформаційної культури криється моно-векторне спілкування. Оскільки саме воно дозволяє використовувати можливості мережевої організації інформаційного простору, який дозволяє утворювати нескінченну та неосяжну множину інформації.

Комунікативний процес розглядається як процес передачі інформації. Фази передачі інформації охоплюють такі цикли: кодування і трансмісія повідомлення від джерела інформації до одержувача, одержання інформації у вигляді сигналу під впливом джерела шуму, від одержувача інформацію отримує адресат у вигляді переказу декодованого сигналу. Інформаційна складова на кожній фазі процесу змінюється в залежності від використаних технічних систем спілкування. Утім технічні

засоби становлять лише формальний аспект. Дифузія інформації, поширення повідомлень, залежить від змісту комунікативного процесу, в термінології соціальної психології К. Левіна «прилив повідомлень». В залежності від контексту або соціальної ситуації «прилив повідомлень» є нерівномірний та неповний розподіл інформації. Він регулюється «інформаційними шлюзами» або «брамами», якими виступають окремі індивіди або інституції. Вони вирішують яку інформацію пропустити, яку пропустити. Наприклад, в друкованих виданнях це належить редакторам, видавцям, засновникам. Регулювання інформаційного потоку внутрішніми чинниками призводить до двоступеневого перерозподілу інформації в процесі її передачі і в процесі впливу на позиції та свідомість споживачів. Інформаційний потік актуалізує роль не тільки відправника, а й споживача і селекціонера. Селекціонер є істотним додатком до характеристики комунікативного процесу. Селекціонер – це професійний комунікатор, який опосередковує процес спілкування відправника із адресатом. Схематизувати функцію селекціонера можна наступним чином: повідомлення-висловлювання від А спрямовується до В через посередника С, який доставляє його до В. Комунікатор-посередник С враховує побажання А і потреби В. Завдання комунікатора С наблизити відправника до адресата повідомлення, чого зробити самостійно вони не можуть. Зворотній зв'язок звернення В до А враховує невідповідність повідомлення відправника й отриманого адресатом повідомлення. Вона уможлиблюється завдяки змінності ролей комунікатора-комуніканта.

Змінність інформаційної складової розширює комунікативний процес. По-перше, на інформаційну складову впливає суспільно-культурний образ комунікаторів. По-друге, на рівні споживання інформації одержувач відчуває тиск передавача повідомлення. По-третє, активна позиція передбачає сприйняття тільки необхідної йому інформації, яка розширює культурні коди знання та можливості спілкування комунікаторів. Нарешті, інформаційна складова визначається спільним досвідом комунікаторів. Вперше поняття спільного досвіду (shared experience) застосував Вільбур Шрамм (Schramm W.) [14], хто адаптувавши технічну модель Шеннона до нетехнічних умов спілкування (1954). Спільний досвід – це сумісні позиції, ідеї, символи, які об'єднують комуніканта й комуніката. Схематично спільний досвід представляється таким чином: N – відправник повідомлення, P – передавач повідомлення, O – одержувач повідомлення. Отримуючи повідомлення одержувач відчуває тиск передавача, тому спільний досвід означає не тотожність, а збіг ідентичностей комунікаторів. Отже, інформаційна складова комунікативного процесу забезпечує сумісність комуні кантів в межах спільної частини програми комунікації. Програма комунікації включає фази творення повідомлення засобами кодування, трансмісію повідомлення каналами інформації, декодування повідомлення, інтерпретація повідомлення з метою споживання інформації.

Отже інформаційна складова становить самостійний рівень комунікативного процесу в акті соціальної комунікації. Аналіз трансмісійних моделей показує, що інформаційна складова відрізняється моноекторною / багатовекторною спрямованістю, опосередкованістю / безпосередністю контексту. Інформаційна складова характеризує спілкування в цілому, тобто на кожній фазі відповідно до ролі комунікаторів. Інформаційна складова підтримує емотивно-експресивну, фактичну функції, які не залежать безпосередньо від технічних засобів спілкування і шляхів передачі інформації. Вона реалізується в організаційному аспекті через форму, ритуал, протокол взаємодії, які узгоджують комунікаторів. Інформаційна складова виражається в категоріях участі, товариськості, братерства, спільної віри. Отже, інформаційна складова спрямовує спілкування не на поширення повідомлень у просторі, а на підтримання спільноти у часі, публічним виявом підтримки суспільних переконань. Інформаційна складова виробляється в процесі соціально-культурної діяльності, як

сприяє духовному, професійному єднанню людей. Значення інформаційної складової наступні: уніфікація, підтримання згуртованості, демонстрація й привернення уваги, підтримання уваги комунікаторів і доступності шляхів інформації. Сприйняття інформаційної складової є кодуванням й декодуванням висловлювань, які становлять зміст повідомлення. Комунікатори є рівноправними учасниками процесу конструювання змісту повідомлення. Як зазначив Ю. Лотман переклад з мови свого «Я» на мову твого «Ти». Таким чином, інформаційна складова розгортає дозволяє презентувати соціальну комунікацію як ланцюгово-розщеплений процес і встановити наступне поле досліджень: хто ініціює спілкування, особа, інституція, соціальна група; організація та протокол спілкування; взаємодія комунікаторів. Дослідження інформаційної складової має предметний характер. В ньому береться до уваги соціально-фізична ситуація спілкування, тобто кількісні показники щодо учасників, тривалості; мають враховуватися чинники контролю та устаткування, тобто апаратно-організаційні чинники; доступність матеріалів та можливість поширення інформації у певній формі. Сприйняття інформаційної складової залежить від структури, форми, стилю повідомлень. Вивчення вливу контексту на інформаційну складову ґрунтується на понятті контенту. Контент – це особи, соціальні групи, суспільні інституції, які використовують засоби комунікації з метою досягнути певного ефекту. Технічні засоби дозволяють персоналізувати, спеціалізувати інформацію, поширити її найзручнішими каналами. На характер і форму подачі інформації можуть впливати інституції, окремі особи, соціальні групи тощо, тому окремий напрямок досліджень інформаційної складової становить вивчення засобів захисту, регулювання, фільтрування інформації.

Однією з основних проблем сучасних інформаційних, когнітивних наук та документознавства як окремої дисципліни, що узагальнює різноманіття існуючих теоретичних підходів, є дослідження щодо перетворення інформації в комунікацію. Головною складовою сприйняття повідомлення виступає інформація, тобто різноманітні дані, свідчення, емоції, знання, бажання тощо. Інформація, яку містить документ виражається наступними параметрами: (1) соціальна значущість інформації, тобто вона створена з метою використання в суспільстві; (2) семантична замкненість системи кодування повідомлення припускає інтерпретацію; (3) зміст, що є однією з основних ознак інформаційної складової документа, завжди зафіксовано на певному матеріальному носі; (4) дискретність «приливу повідомлення», тобто у часі просторі кожне повідомлення пересувається окремо; (5) завершеність повідомлення; (6) трансмісія повідомлення відбувається у певному семантичному універсумі, якій утворено системою культурних кодів; (7) інформація закріплюється на матеріальній основі за допомогою знаків.

Таким чином, речовність або предметність властивістю інформаційної складової документу. На її основі виникають структурно функціональні ознаки, які відображаються атрибутами документу та забезпечуються стабільною речовинною формою. Вона дозволяє здійснювати як трансмісію, так архівацію повідомлення. Інформаційна складова за своїми структурно-функціональними ознаками впорядковує, узагальнює, зв'язує зміст повідомлення. Утім інформаційна і матеріальна складові документу мають суттєві відмінності. Матеріальна складова є важливою умовою пересування повідомлення у просторі і часі та його отримання. Інформаційна складова відповідає потребам споживача, якій не тотожній одержувачеві. Типи документів за інформаційною складовою визначаються адресатом повідомлення відповідно до наукової, технічної, економічної, комерційної та інших сфер соціально-культурної діяльності. В залежності від ступеню переробки соціальної інформації, обсягу, каналу передачі слід говорити про глибинну та зовнішню інформацію.

Загальне поняття інформації в теоріях зв'язку і спілкування дорівнює усуненню невизначеності. Із початку 1930-х років в працях зарубіжних Р. Карнапа, І. Бар-Хилела,

К. Поппера, Я. Хінткіки [3; 5] та вітчизняних дослідників Е. Наппельбаума, А. Ішмуратов отримала розвиток теорія семантичної інформації. В її рамках інформаційна складова тлумачиться як перелік альтернатив або можливостей, які можуть бути укладені список висловлювань. Кількість альтернатив становить міру невизначеності, а їх виключення збільшує обсяг інформативності повідомлення. Інформаційна складова знаходиться у відношенні інверсії до вірогідності, оскільки ступень вірогідності збільшується відповідно до збільшенню кількості альтернатив. В Інформаційну складову повідомлення складають базові атрибути. Базові атрибути утворюються мовними висловлюваннями, які позначають певні риси, ознаки, відносини. Вони знаходяться на певній глибині, яка визначається сукупністю альтернатив. Якщо взяти до уваги, що кожний базовий атрибут покриває певну кількість альтернатив, то можна говорити про кінцеву множину «гілок». Максимальна кількість альтернатив дорівнює ступеню розв'язності, тобто множині усунених альтернатив. Сприйняття альтернативи є вираженням точки зору. Таким чином, інформаційна складова становить міру визначеності певної точки зору, яка глибиною складається із певної кількості усунених альтернатив, а поверхнева становить безпосереднє знання реальності. Основні положення, на яких ґрунтується категорія інформаційної складової:

Інформацією є знання пов'язане з реальністю.

Вираження інформації пов'язане із внутрішнім світом відправника, тобто його усвідомленням реальності.

Недостовірне висловлювання є спотвореним уявленням реальності.

Невизначеність повідомлення є вираженням невпевненості міри альтернатив і зростання ваги вірогідності.

Збіжність недостовірності і невизначеності є особливим станом негативної комунікації.

Список використаної літератури

1. Гнатюк О. Л. Из истории американской коммуникологии и коммуникативистики: Гарольд Лассуэлл (1902–1978) [електронний ресурс] / О. Л. Гнатюк // Актуальные проблемы теории коммуникации : сб. науч. тр. – СПб. : Изд-во СПбГПУ, 2004. – С. 11–20. – Режим доступа: <http://www.rc-analitik.ru/file/%7Bac230a2b-2a03-4a5d-bdd7-114af96d436f%7D>
2. Дебре Р. Введение в медиологию / Р. Дебре. – М.: Праксис, 2010. – 368 с.
3. Карнап Р. Эмпиризм, семантика и онтология [електронний ресурс] / Р. Карнап ; пер. Н. В. Воробьева. – Режим доступа: <http://www.philosophy.ru/library/carnap/02.html>
4. Маклюэн М. Галактика Гутенберга. Становление человека печатающего = The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man [електронний ресурс] / М. Маклюэн. – М.: Акад. проект, 2005. – 496 с. – Режим доступа: <http://rutracker.org/forum/viewtopic.php?t=1935737>
5. Хинтиikka Я. Логико-эпистемологические исследования : сб. / Я. Хинтиikka. – М. : Прогресс, 1980. – 448 с. – (Серия: Логика и методология науки).
6. Шеннон К. Математическая теория связи [електронний ресурс] / К. Шеннон ; пер. С. Карпова // The Bell System Technical Journal. – 1948. – Т. 27. – С. 379–423, 623–656. – Режим доступа: <http://www.astronet.ru/db/msg/1188817>.
7. Debray R. Médiologie [електронний ресурс] / R. Debray. – Режим доступа: <http://regisdebray.com/mediologie>. – Персональный сайт Р. Дебре .
8. Gerbner G. Communications in the twenty-first century / G. Gerbner, R. W. Haigh, R. B. Byrne. – 1981. – 240 с.
9. Lasswell H. D. Propaganda Technique in World War I / H. D. Lasswell. – 1971. – 268 p.

10. Lasswell H. D. Propaganda Technique in World War I [електронний ресурс] / H. D. Lasswell. – New York : Peter Smith, 1938. – 206 p. – Режим доступу: <http://www.pdfqueen.com/propaganda-technique-in-world-war-i>
11. Newcomb T. M. An approach to the study of communicative acts / T. M. Newcomb // Psychological Review. – 1953. – Vol. 60. – P. 393–404.
12. Riley M. W. Bibliography of Riley [електронний ресурс] / M. W. Riley, J. W. Riley. – Режим доступу: [http://www.google.com.ua /search?hl=ru&tbs=bks:1&sa=X&ei=N4uMTdHKFJSq8QPDpfSgDw&ved=0CCgQBSgA&q=Mathilda+et+John+Riley&spell=1](http://www.google.com.ua/search?hl=ru&tbs=bks:1&sa=X&ei=N4uMTdHKFJSq8QPDpfSgDw&ved=0CCgQBSgA&q=Mathilda+et+John+Riley&spell=1)
13. Shannon C.E. Communication in the presence of noise [електронний ресурс] / C. E. Shannon // Proc. Institute of Radio Engineers. – 1949. – Jan. – Т. 37, № 1. – С. 10–21. – Режим доступу: <http://www.stanford.edu/class/ee104/shannonpaper.pdf>
14. Schramm W. Bibliography of Schramm W. [електронний ресурс] / W. Schramm. – Режим доступу: http://www.google.com.ua/search?q=Schramm+W.&hl=ru&prmd=ivns&source=lnms&tbm=bks&ei=t3yMTa6hBMsSwaD372ACg&sa=X&oi=mode_link&ct=mode&cd=5&ved=0CA8Q_AUoBA&prmdo=

S. V. Jankowski

MODELS OF SOCIAL COMMUNICATIONS

The media, marketing and government agencies, public organizations and institutions shape social communicative space. Study of information transfer in communication is one of the main problems of Information and Cognitive Sciences.

Key words: *information, communication, reality.*

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 316.73:316.354(477)"182/189"

Г. І. Батичко

УКРАЇНСЬКІ ГРОМАДСЬКІ І ТВОРЧІ СПІЛКИ ХІХ СТ. ЯК ЧИННИК СТАНОВЛЕННЯ НОВОЇ КУЛЬТУРНОЇ ПАРАДИГМИ

На основі аналізу діяльності громадських і творчих об'єднань ХІХ століття обґрунтовується думка щодо провідної ролі національної інтелігенції в процесі формування нової культурної парадигми, спрямованої на усвідомлення самоцінності української культури як складової частини європейського культурного простору

Ключові слова: громадські і творчі об'єднання, українська культура ХІХ століття, національна ідея, парадигма.

Розвиток кожної національної культури - складний і варіативний процес, обумовлений багатьма чинниками. Необхідною умовою повноцінного розвитку культури незалежної України є збереження і використання потужного культуротворчого потенціалу, що накопичився протягом історичного розвитку, орієнтація на найвищі національні досягнення. В цьому контексті важливим є зосередження уваги на тих періодах історії української культури, коли відбувалася перебудова мислення, формувалися нові моделі світосприйняття. Ключового значення в цьому плані набуває обраний для аналізу період, час національної самоідентифікації як на політичному, так і на культурному рівнях.

Специфіка українського культурного простору (розчленованість між двома імперіями, рубіжність, ідеологізованість культурного розвитку) значно ускладнили культурні процеси, надали їм суперечливості та унікального забарвлення. Українське зросійщене дворянство к. ХVІІІ — поч. ХІХ ст. виховувалось на імперській тріаді «самодержавство, православ'я, народність», що майже унеможливило широкий розвиток національного руху. В цій ситуації усвідомлення національної значущості, свідоме прагнення привернути увагу публіки до української самобутньої традиції сприймалося як революційний «прорив» до національної свідомості. На думку О. Забужко, національне пробудження в Україні йшло «згори –вниз і вшир», отже і потребувало лідерів, першопрохідців - «будителів», апріорно приречених до пори на героїчну самотність [1, с.64]. Не випадково, саме в ХІХ столітті з'являється новий соціокультурний феномен – неформальне угруповання однодумців. Аналіз означеного феномену дозволив досліднику В. Сарбею тлумачити культурно-національне відродження в Україні ХІХ ст. як «національний рух у формі різного роду угруповань – гуртків, масонських лож, таємних організацій, політичних товариств, громадських заходів та культурних проєктів» [7, с.24].

Маргінальність положення інтелігенції потребувала створення механізмів творчої підтримки заради здійснення поставлених концептуальних завдань, забезпечення високого професіоналізму та необхідного рівня взаєморозуміння. Всім цим завданням повною мірою відповідали неформальні творчі та громадські угруповання, поява яких знаменувала поступове формування нової, «особистісно - креаційної», за визначенням М.Кагана, моделі мислення [3].

Мистецький колорит ХІХ століття неоднорідний, але при всій складності й розмаїтті творчих та ідейних пошуків досить відчутним є протистояння двох потоків:

офіційного академічного та опозиційного. Саме становлення останнього супроводжувалося активізацією нового інституціонального феномену – неформального творчого угруповання. Для української культури творчі об'єднання стають тим середовищем, де народжується, гартується і поширюється відчуття національної самоцінності, отже і окреслюється нова, національно свідома інтелектуальна модель. Означені міркування доводять, що вивчення діяльності творчих і громадських угруповань є **актуальним**, позаяк здатне вирішити цілу низку завдань у розумінні сутності культуротворчих процесів в Україні в процесі становлення національної ідеї.

Історія громадських організацій в Російській імперії починається з 31 жовтня 1765 року, коли Катерина II затвердила статут Вільного економічного товариства, в якому зазначалися основні ознаки нового типу інституції - принципи самоврядування і добровільності, що дозволяли поєднати в одному колі однодумців за професійною, соціальною або груповою ознакою. Друга половина XVIII – поч. XIX ст. – це час, коли на території Російської імперії поступово створюються понад 100 громадських організацій. Переважна більшість яких - наукові товариства. В 1820 році розпочинає свою діяльність Товариство заохочення і популяризації художніх знань, ця дата і стає відправною точкою для відліку історії діяльності творчих угруповань на території Російської імперії. Наступні сто років (1820-1932 р.р), зважаючи на значення і «питому вагу» діяльності громадських організацій естетичного спрямування, називають «золотим віком» художніх об'єднань [2].

Важливість діяльності творчих угруповань для становлення національної ідеї неодноразово підкреслювалася дослідниками історії української культури, зокрема Д. Чижевським, І. Крип'якевичем, М. Поповичем. Водночас, увага дослідників традиційно зосереджувалася на висвітленні діяльності літературних об'єднань, тоді як діяльність музичних та художніх товариств окреслюється ескізно, з акцентом на регіональних особливостях (розвідки Л. Кияновської, М. Черепаніна). Зняття ідеологічних заборон, відкриття вільного доступу до архівів та активізація культурологічної парадигми на початку XXI ст. створили сприятливі умови для комплексного аналізу культурного процесу. Наслідком стає поява системних досліджень, предметом яких виступає діяльність неформальних творчих об'єднань України. Діахронний ракурс порівняльного аналізу діяльності художніх та літературних об'єднань України в історико-культурологічному дискурсі представлений в монографічному дослідженні Г. Романенко та В. Шейка [6].

Метою даного дослідження є комплексний аналіз діяльності українських творчих і громадських об'єднань XIX століття як сутнісної складової формування нової культурної парадигми.

Заявлений ракурс дослідження дозволяє виділити три періоди в процесі еволюції соціокультурного явища. Перший триває з 1820 до 40-х років XIX століття і позначений активним впливом романтичної філософії та становленням ідей народності, що супроводжується зародженням національного руху у формі гуртків. Сучасні дослідники національних рухів Східної Європи називають цей період фольклорно-етнографічним. II етап (50 - 80 роки XIX ст.) характеризується активізацією народницького руху та його диференціацією за регіональною ознакою, створенням розгалуженої системи громадських об'єднань просвітницького типу. Змістом цього етапу є відродження мови народу, боротьба за розширення сфери її вжитку, особливо в літературі та освіті, що позначилося і на його характеристиці як культурницького. Важливою характеристикою III етапу (90-ті роки XIX – поч. XX ст.) стає політизація культурного розвитку в межах проведення культурницьких акцій широкого спрямування та тенденція до свідомої європеїзації художньої культури, саме тому цей період і отримав назву політичного.

З метою виявлення особливостей кореляції діяльності творчих і громадських угруповань зі становленням національної ідеї, розглянемо більш докладно культуротворчий зміст перших двох періодів, оскільки цей час позначений кількісними накопиченнями в культурній сфері, що створює передумови для інноваційних проявів на межі XIX-XX ст..

Аналіз української художньої культури I пол. XIX ст. дозволяє констатувати асинхронність розвитку різних форм культуротворчості. Так, українське мистецьке життя цього часу було позбавлено будь-яких інституціональних засад: малярські цехи вже припинили своє існування, монастирські малярні занепали, професійні художники-українці, отримавши освіту в Академіях мистецтв Росії чи Західної Європи, працювали за межами України. В мистецькій царині протягом першої половини XIX ст. зберігалася тенденція до централізації художніх сил на базі Петербурзької академії мистецтв і ствердження засад академізму [6, с.44].

Музична культура України позначена як регіональними ознаками, так і загальноукраїнськими тенденціями. Так, хронологічно перші музичні товариства Західної України («Музичне товариство Св. Цецилії» 1826 р, «Товариство сприяння музиці» 1838 р.) мали суто елітарний характер та слугували цілям австро-угорської культурної експансії. В цій ситуації важливим елементом збереження і розвитку національних традицій на загальноукраїнському рівні залишалося функціонування аматорських та церковних хорових колективів й побутове музикування.

Найбільш яскраво інституціональні зміни позначилися на розвитку літературного процесу I пол. XIX ст.. Аналізуючи діяльність творчих гуртків першої половини XIX ст., необхідно зазначити їх просвітницький характер та захоплення романтичними ідеями, що дозволило М. Зерову визначити цей етап розвитку української культури як «будительський». Не випадково, що університетське середовище стало ґрунтом для появи перших творчих угруповань («харківська школа» 1820-1830-р.р, при Харківському університеті та «Руська трійця» (1832-1837 р.р.) у Львові). Провідною для представників означених гуртів є народницька ідея, репрезентована творчістю всіх її представників від І. Срезневського, Л. Боровиковського і М. Костомарова (м. Харків) до М. Шашкевича, Я. Головацького та І. Вагилевича (м. Львів). Коло романтиків плідно поєднувало науку з творчістю, дбайливе збирання історичних та фольклорно-етнографічних джерел (шість випусків збірки «Запорожская старина») надихало на літературну працю, розвиток літературних жанрів (балада і байка в творчості П. Гулака-Артемовського, Л. Боровиковського, Є. Гребінки). Значним внеском «Харківської школи романтиків» стала видавнича діяльність. Вихід «Українського альманаху» (1831 р.), а згодом і «Ранкової зорі» (1833 р) та «Молодика» (1843-1844 р р) - вдала спроба просвітницької діяльності на основі ознайомлення читачів з творами найвидатніших представників української, російської та європейської літератур. Зважаючи на менш сприятливі умови розвитку, представникам «Руської трійці» вдалося здійснити видання альманаху «Русалка Дністровая» лише 1937 році за межами України (м. Будапешт). Водночас, міфологізація минулої героїчної історії народу і віра в майбутні зміни стали настільки яскравим проявом національної ідеї, що і альманах, і видавці зазнали переслідувань з боку місцевої церковної і світської влади. Зважаючи на регіональні відмінності, для львів'ян важливим стає акцент на місіонерській ролі товариства, що вимагало і певної ритуалізації функціонування творчої спільноти (ритуал посвяти супроводжувався зміною імені кожного з учасників).

Першу спробу синтезу національно-орієнтованої творчості та соціально активної культурницької діяльності з певною політичною ідеологією являє собою Кирило-Мефодіївське товариство (м. Київ, 1846-1847 р.р.) – спілка українофілів, що дотримувалися християнсько-демократичних поглядів. Її ядро склали М. Костомаров,

П. Куліш та Т. Шевченко. Товариство належало до перехідного типу, оскільки в його межах співіснували дві моделі соціальної поведінки творчої особистості: активна, революційно-перетворююча (Т.Шевченко) та смиренна, морально-перетворююча (М.Костомаров, П. Куліш) [6; 47]. Означені протиріччя істотно ослаблювали вплив цієї організації. Між тим, Кирило-Мефодіївське товариство вже мало всі ознаки громадського угруповання: статут, програмний текст, таємне членство. Незважаючи на незначну кількість учасників і нетривалий час існування, товариством була сформована концепція культурно-історичного розвитку українства («Книга буття українського народу»), що викликало занепокоєння царського уряду і привело до репресивних заходів.

Аналіз культурної ситуації I пол. XIX ст. засвідчує, що музична культура і образотворче мистецтво розвиваються інерційно, тоді як в літературній творчості відчутні вже паростки нового типу творчої співпраці у вигляді неформальних угруповань. Оцінюючи діяльність літературних спілок першої половини XIX ст., можна констатувати, що наявність чіткої естетичної платформи (романтизм), найменування, репрезентація ідей у вигляді творчого здобутку знаменують процес формування нової суспільної сили – інтелігенції і нової інституції – неформального творчого об'єднання. В цьому контексті переслідування з боку влади стають наочним підтвердженням значущості діяльності неформальних творчих угруповань як важливого чинника національного культурного розвитку.

Характерна ознака другого періоду - лібералізація суспільно-політичного життя - спричинила активізацію громадського руху. Саме тому і форми творчої співпраці цього часу мають яскраво виражене культурно-просвітницьке спрямування, а принципом творчої взаємодії виступає ідеологічна єдність. Яскравим прикладом означеної тенденції стає створення в 1858 році в Петербурзі «Громади», культурно - освітянської організації, на чолі з колишніми лідерами Кирило-Мефодіївського товариства. Мета діяльності Громади - популяризація національної ідеї через культурницькі проекти. Трибуною для проголошення народницьких ідей стає журнал «Основа». На думку Д. Антоновича, «найлегше було б охарактеризувати ці сходи як клуб», неформальне зібрання українців, що опинилися на чужині. Згодом діяльність громадівців стала прикладом для наслідування, вже в 1861 році з'явилися Громади в Києві, а незабаром - у Харкові, Полтаві, Чернігові та Одесі.

Після нетривалого припинення діяльності, обумовленого сумнозвісним Валуєвським циркуляром, Київська громада 70-х р. р. трансформується на таємну організацію з жорсткою регламентацією членства. Період розквіту діяльності Київської громади пов'язаний з активізацією молодіжного руху («Молода громада»), представники якого проводять активну просвітницьку роботу. Наявність інтелектуального ядра («Стара Громада») і комунікативної моделі, що забезпечувала координацію з периферією (філії, молодіжні гуртки видання газети «Київський телеграф») обумовили впливовість Громади як культурного осередку. В 1873 р. силами громадівців була поставлена опера М. Лисенка «Різдвяна ніч», згодом театральницькі експерименти аматорів-громадівців знайдуть своє втілення у вигляді створення професійних театральних колективів (м. Єлисаветград, 1882 р.).

Важливим культуроутворюючим чинником II пол. XIX століття стає тенденція до міфологізації постаті Т.Шевченка, як письменника «загальнонародного», і навіть, за оцінкою М. Костомарова, як «цілий народ, який говорить устами свого поета». Так, піком діяльності Старої Київської Громади стає реалізація важливого літературного проекту – празьке видання «Кобзаря» Т. Шевченка (1876 р.). Вшанування пам'яті Великого Кобзаря стає метою створеного з ініціативи громадівців Літературного товариства ім. Т.Г. Шевченка (Львів, 1873 р.), яке згодом перетворилося на потужний науковий осередок не регіонального, а загальноукраїнського значення.

Зважаючи на регіональні особливості, народницький рух в Галичині був представлений двома течіями москвофільською та українофільською. Перша течія була репрезентована діяльністю громадських об'єднань «Галицько-руська матиця» (1848 р.) та «Руська бесіда» (1861 р.), другий - пов'язаний зі створенням і діяльністю «Просвіти» (1868 р.). Діяльність товариства клубного типу «Руська Бесіда» поширювалася на всі великі галицькі міста: Перемишль, Станіслав, Тернопіль. Створення в 1864 році зусиллями О. Бачинського однойменного театру сприятливо вплинуло на активізацію культурного життя регіону.

Діяльність товариства «Просвіта» на чолі з А. Вахнянином стає важливим чинником структурування українського національного руху в Східній Галичині. Однією з форм просвітницької діяльності, спрямованої на піднесення національної гідності, вважався хорівий спів, який «дозволяє долучитися...«Піснею до серця, а серцем до Бога і Батьківщини» [8, с.14]. Аналіз статутних документів «Просвіти» свідчить про поступову еволюцію музичної діяльності гуртків від збирання та виконання фольклорних творів до організації музично-декламаторських вечорів, що є ознакою підвищення майстерності та появи професійних кадрів, здатних до втілення більш масштабних заходів.

Поруч з товариствами культурницького типу функціонували і суто професійні: «Галицьке музичне товариство», «Лютня», «Ехо», що призвело до значного підвищення ролі музиканта на Галичині як аніматора суспільно-духовного життя, саме тому діяльність музичних та культурно-просвітницьких товариств Галичини стає «кульмінацією аматорства» [4, с.116].

Важливим чинником функціонування музичного життя в Підросійській Україні стає діяльність Київського відділення Імператорського Російського Музичного Товариства (ІРМТ), створеного в 1863 році, під егідою якого не тільки активізується концертна діяльність, але й започатковується національна музична освіта. Відділення ІРМТ було відкрито не тільки у Києві, але й в Харкові, Одесі, Полтаві, Миколаєві, Катеринославі та Херсоні. Освітня діяльність ІРМТ здійснюється в межах музичних класів, пізніше - музичних училищ, реорганізованих згодом в консерваторії (Київська і Одеська 1913 р.). Поява ІРМТ сприяла, з одного боку, поширенню європейських традицій, з іншого, виявила і протиріччя в лавах музичної інтелігенції. Найбільш яскраво сутність протистояння окреслена ставленням до національної орієнтації музичної творчості, репрезентованої діяльністю М. Лисенка. Саме тому поруч з відділеннями ІРМТ за сприяння М. Лисенка створюються альтернативні, національно забарвлені інституції з ознаками неформальності: Філармонічне товариство «Баян» та Київський Український клуб.

Розвиток образотворчого мистецтва позначений якісними зрушеннями. «Бунт чотирнадцяти» 1863 р., що призвів до утворення Петербурзької артелі, а згодом і створення в 1870 році Товариства пересувних художніх виставок (ТПХВ) наочно окреслили ідеологічне протистояння між академізмом та реалізмом. За оцінками дослідників ТПХВ – добре здисциплінована організація, що була пов'язана з народницькими ідеями і проповідувала принципи позитивістсько-раціоналістичної естетики [6, с.48]. Наслідком діяльності ТПХВ стали розвиток художньої освіти і створення художніх об'єднань за моделлю (Товариство південноросійських художників – Одеса, 1890 р). Ряди товариства поповнилися вихідцями з України: М. Кузнецов, К. Костанді, О. Мурашко, Г. Дворніков, П. Нілус, - саме тому тривалий час воно функціонувало як спільне об'єднання російських та українських майстрів. Художньо-просвітницька місія передвижників органічно поєднувалася зі створенням нових осередків образотворчого мистецтва у великих містах, де доти не було значних художніх виставок [5, с.6]. Центрами художньої освіти стають Одеса, Харків, Київ. Означена організація довела свою життєздатність як вагомим творчим доробком, так і

тривалістю існування (майже півстоліття). Опозиційність діяльності ТПХВ на початку функціонування завдяки ідеологічній підтримці з боку критиків (В. Стасов та М. Мурашко) та матеріальній підтримці в особі меценатів (П. Третьяков, Олександр III, родина Терещенків) поступово набула визнання мистецтва нового типу, що сприяло поширенню його впливу на всій території Російської імперії і перетворення на офіційну інституцію.

Отже, культурно-просвітницькі організації на теренах України стають тим осередком, навколо якого відбувається гуртування культуротворчих сил, важливим модератором національно-культурного процесу II пол. XIX ст.

Протягом XIX ст., попри розмаїття зовнішніх проявів, творчі угруповання на національному ґрунті виконували одну роль – культурно-просвітницьку, що сприяло формуванню нового соціального шару суспільства — національної інтелігенції. Головна мета творчих спілок - створення культурної еліти на основі професіоналізації діяльності, з одного боку, і формування нового типу реципієнта, з іншого, зробили реальним українське культурне відродження. В цілому 20-80 ті роки XIX ст. для України – це час політичного, духовного і художнього становлення, позначений активною реінтерпретацією культурних сенсів, що створює передумови для інноваційних змін на межі XIX-XX ст..

Список використаної літератури

1. Забужко О. Філософія Української ідеї та європейський контекст: Франківський період: моногр. / О. Забужко. - К.: Основа, 1993.- 126с.
2. Золотой век художественных объединений в России и СССР (1820-1932): справ. / сост. Д. Я Северюхин., О. Л. Лейкинд.- СПб.: Изд-во Чернышова, 1992.- 400с.
3. Каган М. Философия культуры / М. Каган. - СПб., 1996.-416с.
4. Кияновська Л. Сильова еволюція галицької музичної культури XIX -XX століття: моногр. / Л. Кияновська. - Тернопіль.: Астех, 2000. - 339 с.
5. Лобановський Б. Українське мистецтво II пол. XIX-поч. XX ст.: моногр. / Б. Лобановський, П. Говдя - К.: Мистецтво, 1989.- 206 с.
6. Романенко Г. Еволюція художніх і літературних об'єднань України: історико-культурологічний вимір: моногр. / Г. Романенко, В. Шейко. - К.: Ін-т культурології Академії мистецтв України, 2008. -208с.
7. Сарбей В. Національне відродження в Україні: моногр. / В. Сарбей - К.: Альтернативи, 1999. – 336 с.
8. Товариство «Просвіта» у Львові. Статути / упор. В. Пашук – Львів: Інститут українознавства НАНУ, 1999. – 271 с.
9. Черепанин М. Музична культура Галичини (друга половина XIX - перша половина XX століть): моногр. / М. Черепанин. - К.: Вежа, 1997.-328 с.

G. I. Batycho

UKRAINIAN SOCIAL AND ARTIST UNIONS OF THE NINETEENTH CENTURY, AS A FACTOR OF A NEW CULTURAL PARADIGM

The author in the article substantiates the thesis on the role of intelligentsia to form a new cultural paradigm on the basis of analysis of Ukrainian arts organisations and leagues'activities.

Key words: *creative circle, Ukrainian culture, paradigm.*

УДК 37.036:008

В. Г. Виткалов

КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКА ПРАКТИКА ВОЛИНСЬКОГО КРАЮ В АРХІВНИХ ДОКУМЕНТАХ ТА МАТЕРІАЛАХ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ (1)

У статті аналізуються окремі (переважно культурологічного спрямування) фонди Державного архіву Рівненської області (ДАРО) та можливість їх використання у подальшій науковій діяльності.

Ключові слова: архів, історична пам'ятка, Рівненщина

Відновлення історичної правди, призабутих або свідомо замовчуваних сторінок вітчизняної історії і формування на цій основі глибокого історичного мислення та високої політичної культури, неможливе без активного використання джерел, тобто матеріалів, зосереджених переважно у музейних та архівних установах, що зберігають часто унікальну інформацію стосовно минулого. Такими, на нашу думку, є фонди Рівненського обласного Державного архіву (ДАРО), заснованого на початку 1940 року відразу після об'єднання західної та східної частин українських теренів і створення на території колишніх Дубнівського, Здолбунівського, Костопільського, Рівненського та Сарненського повітів Рівненської області. Підставою для цього стала постанова Ровенського облвиконкому від 3 червня 1940 року «Про охорону архівів у м. Ровно та в районах Ровенської області», за якою всі архівні матеріали установ і організацій, що належали Польщі, під ідеологічним впливом якої чимало часу перебували й землі значної частини Західної України, а також приватні збірки подібного спрямування, підлягали обов'язковій концентрації в ДАРО.

Не зупиняючись детально на складних проблемах, пов'язаних із формуванням фондів цієї установи та її становленням у складний період 30-х років та добу воєнного лихоліття, зазначимо, що вже 5 лютого 1944 року, після звільнення наших теренів від фашистських окупантів, ДАРО відновив свою діяльність і на початок 1945 року тут було зареєстровано майже 1 млн. архівних справ [1]. У той же час до ДАРО продовжували надходити документа з інших регіонів СРСР, що безпосередньо стосувалися Рівненської області.

Ще в 1944 році Ровенський обласний архів відповідною Постановою Уряду було віднесено до складу науково-дослідних установ і саме з цього часу розпочинається активна його діяльність, спрямована на використання зібраних тут матеріалів у практичній роботі. Так, зокрема, попередньо зібраний співробітниками аналізованої установи матеріал щодо перебування німецько-фашистських загарбників, дав змогу укомплектувати збірку «Україна у Великій Вітчизняній війні» для подальшого її експонування на республіканській виставці «Злочини німецько-фашистських окупантів». Найвні матеріали використовувалися згодом й для уточнення кордонів районів області, відновлення чи реставрації архітектурних пам'яток, інших нагальних потреб.

На початок 1950 року завершилося впорядкування документально-матеріальної бази цієї установи. А з 1960 року розпочалося поступове комплектування архіву фотодокументами, що значно збагатило його наукову базу і саме тоді й розпочалася централізована каталогізація документальних матеріалів.

Із середини 50-х років ДАРО розгортає значну науково-дослідну та видавничу діяльність. Чимало документів із його фондів починають активно використовуватися у численних збірках, видрукованих Центральними державними архівами та архівами інших областей, окремими особами. Поступово архів стає центром наукової роботи в

області. Так, за даними цитованого вже джерела [1, с.6], якщо у 1962 році в архіві працювало 36 дослідників, то в 1964 році тих, хто користувався послугами цієї установи, нараховувалося вже 256 осіб. Саме фонди ДАРО дали змогу підготувати чимало якісних дипломних, кандидатських та докторських дисертацій, публічних лекцій, статей тощо, підтверджуючи загальновідому думку про те, що лише тісне поєднання освіти і науки є результатом забезпечення високої якості самої освіти та належного інтелектуального супроводу державотворення. Матеріал, сконцентрований тут, активно використовується й у роботі органів місцевого самоврядування. Архів щороку видає чимало довідок населенню з різних питань його життєдіяльності тощо. Інакше кажучи, ця установа стає справді потрібною структурою у забезпеченні ефективного функціонування громадсько-політичного, культурного та приватного життя громадян області. Збережені тут матеріали надають можливість і сьогодні відтворити загальну панораму культурно-мистецького розвитку в області в її історичній ретроспективі, рівень його фінансового забезпечення, ставлення до цієї роботи тодішніх керівників та й самого населення, іншими очима подивитися на проблеми, що виникали на шляху розгортання культурного будівництва тощо. Корелюючи їх із аналогічними (по областях), краще бачимо не лише потенційні можливості нашого краю, але й шляхи подальшої діяльності різноманітних установ у справі забезпечення культурних потреб. Вони свідчать також і про роль та важливість духовної практики у тогочасному суспільстві в різні історичні періоди, особливо в системі духовних координат ХХ століття, а отже спонукають до її подальшого аналізу.

З іншого боку, сьогодні для використання навіть наявного архівного матеріалу, потрібна належна його популяризація, тобто ознайомлення з тим, що збережено для фахового наукового загалу. І це, в першу чергу, стосується молодих дослідників, які, зважаючи на складні обставини сучасного життя, зміну в системі ціннісних орієнтацій тощо, позбавлені необхідної довідкової інформації.

Метою даної статті є коментар матеріалів, що зберігаються в ДАРО і стосуються переважно різних граней організації культурно-мистецького та духовного життя в нашому краї. Однак їх розгляд обмежимо певним періодом, а саме кінцем ХVІІІ (перші матеріали датуються тим часом) - серединою 60-х років ХХ століття. У цьому зв'язку звернемо увагу на архівні матеріали, зібрані у фонді «Місцевих установ Російської імперії та буржуазних урядів (1796-1920 рр.)», зокрема в розділі «Ровенський повітовий справник» [2]. Останій нараховує 77 одиниць зберігання, у тому числі й Розпорядження про заборону поширення книги домашнього вчителя п. Худякова «Самовчитель для початкуючих при навчанні грамоти» як такої, що своїм змістом суперечить церковному вченню і значною мірою, зазначається в розпорядженні, спрямованій проти існуючого державного ладу (1865 р.); про усунення осіб римо-католицького віросповідання від служби в канцеляріях поліції тощо.

Серед інших документів, що зберігаються у цьому фонді, на увагу заслуговує й матеріал стосовно надання лікарю п. Михайловському дозволу на відкриття приватних медичних закладів на території четвертої станової дільниці (1865 р.); Порядок служби в Березнівському костьолі та репертуар його хорового колективу, а також розгорнута відомість про Стан і наявність шкіл при сільських православних приходах першого стану Ровенського повіту (1868 р.). Зазначимо також, що у цьому фонді зберігаються чимало даних про структуру духовних закладів, у т.ч. й церков, костьолів, синагог із точною кількістю прихожан у кожному із вищенаведених духовних осередків, а також відомості про існування молитовних будинків та тих, що будуються на цій території.

У розділі «Навчальні заклади» найбільше зацікавлення викликає матеріал стосовно місцевого Реального училища [3]. Нагадаємо його коротку історичну довідку: 6 грудня 1832 року (за розпорядженням Міністерства народної освіти) в Луцьку було відкрито гімназію, яка утім, за браком належного приміщення, вже 7 серпня 1834 року

переводиться спочатку до Клевая, а в 1839 році - до Рівного. У період 1865-1866 рр. вона реорганізується в Реальну гімназію, а з липня 1872 року - в Реальне училище, позбавлене згодом, за розпорядженням рівненського повітового комісара, щорічної державної субсидії. Уже 30 серпня 1922 року воно припинило своє існування. Проте, проіснувавши понад 80 років, заклад залишив помітний слід у житті міста. Тож чималий масив документів у цьому фонді відведено листуванню Міністерства народної освіти з Київським університетом Св. Володимира (який здійснював тоді загальне керівництво мережею народної освіти і на Волині), відкритим 1834 року з метою розширення впливу Російської імперії. У фонді наявні документи стосовно посилення нагляду за учнями та співробітниками закладу, з'ясування їхньої політичної благонадійності (1839-1861 рр.), а також детальна характеристика якісного складу працюючих; участі учнів гімназії у переписі населення волинського краю (1851 р.) тощо.

Нагадаємо, що після придушення польського повстання 1830-1831 рр., закриття Кременецького ліцею, розформування Віленської навчальної округи і змін у системі керівництва освітою в західному регіоні, цей університет, який очолював знаний фахівець народної культури М.Максимовичем, виконував не лише покладене на нього завдання стосовно русифікації українських теренів, але й стимулював вивчення вітчизняної культурологічної проблематики.

Унікальний матеріал знайде у цьому фонді дослідник й стосовно відкриття у м. Рівному чоловічої гімназії (1913-1914 рр.). Адже тут зібрано численне офіційне листування з керівництвом Київської навчальної округи у цьому напрямі; документи, що дають підставу скласти розлогу характеристику духовного життя в місті, інформацію про наявність приватних шкіл і, відповідно, осіб, що займаються приватною освітньою практикою (1837-1838 рр.). Збережена тут інформація і про культурно-мистецький чинник, а саме - діяльність духового оркестру, його репертуар, вплив на стан духовної культури міста; його художніх керівників за понад 20-річний період (1891-1912 рр.), інші культурні чинники, що певною мірою визначають культурну інфраструктуру та духовний клімат городян, зокрема й про відкриття тут книжкового складу московського книготорговця Ферапонтова тощо.

Досить інформаційно насиченими, на нашу думку, є журнали засідань Педагогічної ради цього закладу за 1832 р., 1864 р., 1866 р., 1872-1880 рр., 1885-1886 рр., 1888-1889 рр., 1894-1896 рр., 1901-1903 рр., 1906-1907 рр., 1909-1919 рр. та 1922 рік. Тут зберігаються чимало документів, пов'язаних із засіданнями приймальної комісії; звіти директорів зазначеного вище закладу за чималий період (1840 р., 1844 р., 1859 р., 1872 р., 1876 р., 1877 р., 1884-1888 рр., 1892-1893 рр., 1896 р., 1909 р., 1915 р.), а також детальні звіти завідувача бібліотекою. Ці документи дають змогу з'ясувати не лише національний та майновий склад учнів, тенденції щодо його змін, стан матеріально-технічної бази, якість організації навчально-виховного процесу, кадровий корпус, наявність і зміни книжкового фонду, а також визначити найбільш необхідні у навчанні видання, врешті-решт, фахову компетентність самих педагогічних працівників.

Звернемо увагу й на документи цього фонду, пов'язані з неприйняттям батьками більшості учнів аналізованої установи насильницької полонізації навчального процесу (1920 р.), що знайшло свій вияв у відповідній Петиції батьківського комітету до керівних освітянських структур. Цікавими є також окремі навчальні програми дисциплін, збережені, на жаль, лише за 1873-1874 рр. та зведені відомості успішності учнів, зокрема й відомого згодом письменника і громадського діяча, що навчався у 60-ті роки в Рівному, В.Г.Короленка [20]; списки осіб, зарахованих до закладу та які його згодом завершили, а також особові справи викладачів та службовців, які працювали тут, зокрема й відомого історика та громадського діяча України М.І.Костомарова.

Достатньо інформації для фахівців дадуть й учнівські твори з російської літератури, збережені за період 1840-1841 рр. Систематичний каталог учнівської бібліотеки, Рапорти

вчителів про інвентаризацію навчальних кабінетів, список навчальних та наочних посібників кабінету природознавства тощо, що дає змогу скласти хоча б загальну уяву про стан освітніх справ у нашому краї у зазначений вище період. Всі це унікальні документи так потрібні для співставлення із сьогоденням і пошуку шляхів виходу із кризи сучасної освіти. Адже саме фахового аналізу, опертого на вітчизняний попередній досвід, бракує сьогодні освітянським керівникам у час здійснення кореляції європейських освітніх систем.

У фондах «Установ, підприємств та організацій, що знаходилися в компетенції Польщі» у період 1919-1939 років, звернемо увагу на матеріали, зібрані у розділі «Повітові староства» [4], зокрема документи, пов'язані з конфіскацією заборонених друкованих видань (1920-1922 рр.), листування з повітовим комісаром поліції у м. Ровному стосовно діяльності артистичних труп у Ровненському (1924 р.) та Острозькому (1931-1939 рр.) повітах, а також розділ «Листування з Міністерством внутрішніх справ», у якому йдеться про хід збору коштів для шкільного будівництва, бюджету єврейських релігійних громад і синагоги за 1936 рік. Окремий, чималий розділ, тут складають Рапорти начальників районів про діяльність товариства «Просвіта» (1921 р.), що була найбільш впливовою організацією у справі не лише піднесення духовної культури краян, але й активно відстоювала їхні політичні права (зокрема справи про нагляд за її діяльністю, а також контроль за роботою інших товариств, спілок, об'єднань та організацій у період 1920-1939 років на Рівненщині).

У розділі «Повітові відділи» (створені у 1920-1921 роках на підставі відповідного розпорядження генерального комісара Східних земель як розпорядчо-виконавчі органи повітових сеймиків, із 1939 року - повітових рад. Ліквідовані у 1939 р.) [5] акцентуємо увагу дослідників на розпорядчих документах та інструкції стосовно стану безпритульності у краї (1930-1939 рр.), організацію курсів для вихователів опікунських закладів (1930-1931 рр.), доставку пошти населенню віддалених містечок, сіл та районів області (1926-1927 рр.), організацію роботи кінопересувок (1939 р.); збережені тут і протоколи зборів жителів сіл Бугринської гміни стосовно необхідності відкриття на цій території школи (1923 р.). Є тут розмаїте листування повітового відділу Рівненського сеймику із Волинським воєводським управлінням із господарських і фінансових питань про збір коштів на будівництво Інституту радіо ім. Марії Кюрі-Склодовської, а також організацію мережі освіти на території Рівненського повіту (1923 р.); чималий обсяг листування з Ровенським повітовим відділенням «Просвіти» стосовно відкриття приватної гімназії з українською мовою викладання. Тут зібрано також списки католицьких і православних парафій у Корецькій гміні (1922 р.), список початкових шкіл на території Ровенського повіту (1930-1931 рр.), а також карти шкільних округів Костопільського повіту (1936-1937 рр.), проекти організації початкових шкіл у Деражненській гміні Костопільського повіту (1932-1933 рр.) тощо, колективні заяви жителів гміни Межиричі до Ровенського повітового сеймику з проханням надати їм допомогу у будівництві шкіл (1923 р.).

Переглядаючи Другий розділ архіву, зокрема матеріали під назвою «Начальники районів» (посади, що були створені згідно розпорядження генерального комісара Східних земель про організацію повітів від 5 листопада 1909 р. як проміжних органів між староствами повітів і гмінними управліннями. Вони здійснювали інструкторські функції, а часто й розпорядчі, територіально охоплювали від 3 до 5 гмін (ліквідовані у 1939 році), що включає 7 фондів [6] зі 130 одиницями зберігання за період 1919-1936 рр., можна знайти інформацію стосовно надання дозволу на проведення зборів, вечорів відпочинку, театральних вистав та інших масових заходів, що мали місце у той час, репертуар аматорських гуртків, а також рекламні афіші з детальним зазначенням назв творів, акторського складу, задіяних у цих заходах тощо. Тут же концентрується інформація й стосовно організації шкіл (1920-1922 рр.) у повіті.

У цьому ж розділі звернемо увагу на 5 фондів із 7173 одиницями зберігання (1919-1939 рр.), об'єднаних матеріалами рубрики «Міські управління» [7] (створені як розпорядчі виконавчі органи рад міст, виділених із повітів). У них знаходяться чимало документів стосовно організації Рівненського повітового комітету шкільної виставки (1928-1933 рр.), з'їзду членів спілки власників кінотеатрів Волинського воєводства (1932 р.), звітів Товариства з питань поширення театрального мистецтва на Волині (1933-1934 рр.). Безперечно цікавою є й історична довідка про місто Рівне (1928 р.). Там же, в матеріалах гмінних управлінь [8], наголосимо на статистичних даних стосовно функціонування різноманітних сект та молитовних приміщень на території Костопільського повіту (1929 р.), що дають змогу прослідкувати рівень релігійності населення та важливість для нього культурно-дозвілевої практики.

Достатньо інформаційно насиченим, у контексті нашого дослідження, є розділ «Б», «Поліційні установи», що включає 4 фонди, 929 одиниць зберігання за 1919-1939 рр. [9]. Саме тут зібрана інформація стосовно різноманітного втручання у роботу та подальшого ідеологічного впливу на українські установи культури. Зокрема цікавою є інструкція «Сельроб-Єдності» про форсований вплив на «Просвіти» та інші легальні організації краю з метою їх поступового підпорядкування іншій ідеології. Є тут Оргстатут і програма секції молоді «Сельроб-Єдності»; загалом саме в цьому фонді зібрано чимало документів із питань партійного будівництва у той складний та політично не визначений період.

Подібна інформація зберігається і в розділі «Установи суду і прокуратури» [10] та її підрозділах «Прокуратура Ровенського окружного суду» [11] що дає достатні підстави проаналізувати ту нелегальну літературу, зокрема й періодичну пресу, що надходила на Ровенщину, поступово залучаючи активістів краю до активного спротиву польській владі, налагодження контактів із представниками більш політично активної Галичини; є тут і Проекти статутів різноманітних політичних партій, їх резолюції, статистичні звіти стосовно членства в них; розкриті напрями роботи партійних організацій серед місцевого населення; висвітлено хід підготовки різноаспектних політичних акцій, а також вміщено тексти революційних пісень, що нелегально поширювалися в краї. Тут зібрано й матеріал, що свідчить про активну боротьбу місцевого населення за проведення навчання в школах українською мовою.

Найбільш близьким до предмету нашого дослідження залишаються й наступний розділ матеріалів ДАРО, який концентрує інформацію про культурно-освітні установи та навчальні заклади Рівненщини. У цьому контексті відзначимо матеріали Місцевого комітету Польського біографічного словника [12], підпорядкованого Академії наук Польщі. Його члени збирали біографічні дані видатних політичних, державних, наукових, громадських діячів Польщі. Проте Комітет поширював свою діяльність (вплив) і на терени Волинської, Подільської, Київської, Херсонської губерній, а також польських колоній у центральній Росії та Сибіру. Функціонував цей комітет до 1935 року і чимало зробив у справі поширення зазначеної вище інформації серед широкого загалу. Звернемо увагу й на Статут Комітету, протоколи його засідань, листування з Академією наук та інформацію про тих осіб, кого збиралися включити до Словника.

У цьому розділі окремо виділяється блок матеріалів під назвою «Шкільні інспекторати» [13], що були створені 4 червня 1920 року з метою організації мережі шкільної освіти, дошкільного та позашкільного виховання дітей. Саме тут є чимало розпоряджень, циркулярів Міністерства віросповідань і народної освіти стосовно цієї справи, а також різноманітні звіти про роботу шкіл Костопільського повіту станом на 15 вересня 1933 року з детальним розкладом уроків, характеристикою рівня викладання, ступенем охоплення навчанням дітей шкільного віку в окремих селах Рівненщини. Збережено тут й окремі протоколи засідань педагогічних рад різних типів шкіл краю, інвентарні списки майна і обладнання шкіл у м. Березне (1925 р.), с. Квасилів (1936 р.), с.

Суйки (1930 р.) та розмаїте листування зі шкільним інспекторатом, громадськими й науковими установами і організаціями Західної України.

У матеріалах Правління Волинської округи Спілки вчителів Польщі [14], що об'єднувало, починаючи з 1923 року, вчителів усіх ступенів і типів шкіл на теренах Волинського воєводства з метою підвищення освітнього, культурного та професійного рівня, а також здійснювало захист їхніх матеріальних інтересів, тобто було чи не першим професійним об'єднанням педагогів, - зібрано різноманітні розпорядчі документи з питань організації навчально-методичної роботи, а отже численні статuti громадського фонду будівництва загально-освітніх шкіл на Волині (1933 р.), комісії позашкільної освіти в м. Сарнах, правила вступу і програми занять у педагогічних закладах Волині (1936 р.). Є тут також і протоколи VII-VIII з'їздів учителів Волинської округи (1932-1934 рр.), повітових конференцій та зборів, Звіти про діяльність Волинського правління «Волинської матиці шкільної» (1932 р.), розмаїта інформація стосовно організаційної й освітньо-виховної діяльності низових і повітових осередків Спілки, про організацію курсів підвищення кваліфікації педагогічного персоналу, списки членів (1932-1939 рр.), їхні облікові картки тощо. Особливий інтерес викликають Програми для практичного вивчення педагогіки, Програми учнівських біологічних спостережень, окремі рецензії на відвідані інспекторами уроки, а також численне листування стосовно організації та збору етнографічних, фольклорних, сфрагістичних і геральдичних матеріалів Волині тощо. Ці документи становлять інтерес навіть для пересічного громадянина, безпосередньо не пов'язаного з освітянською справою, адже засвідчують, що в умовах відсутності державної підтримки саме населення знаходило і культивувало найбільш життєздатні форми збереження власної національної пам'яті.

Перевагою будь-якої архівної установи слід вважати наявність у її складі особових фондів, тим більше, якщо мова йде про знаних у краї осіб. У ДАРО їх декілька, зокрема й фонд Якуба Гофмана [15] (відомого історика-краєзнавця, голови Правління Волинської округи Спілки вчителів в Польщі, автора «Путівника по Волині», «Бібліографії Волині» тощо, редактора альманаху «Рочник Волинський»), який зберігає автобіографічні відомості про дослідника, його листування з рідними та знайомими, особисті щоденникові записи й нотатки та щоденник його дружини. У фонді знаходяться проекти статутів парламентської культурно-освітньої групи депутатів Сейму і Сенату, проекти законів про становище вчителів шкіл регіону, проект організації гуртка, спрямованого на підвищення культурного рівня молоді села і детальна програма його занять (1936-1937 рр.), а також програм вивчення історії Польщі (1928-1930 рр.), чотирирічних курсів стосовно навчання польської мови і літератури, матеріали конференції, спрямованої на підвищення кваліфікації працівників дошкільної освіти в краї (1929-1930 рр.), загальноосвітніх курсів тощо. Є тут також декілька рукописів статей Я.Гофмана з історії м. Ровно та м. Олики; з питань громадсько-політичного руху та інші рукописи його робіт, зокрема й про виникнення Холмського і Волинського єпископств початку XIV-XV століть, історична довідка про Волинь, плани його лекцій, звіти про діяльність Гуманітарної комісії (1935-1937 рр.) тощо. Цей матеріал дозволяє скласти достатньо повне враження про громадсько-політичну й культурну діяльність цієї непересічної постаті в історії Волині.

Третій розділ архіву включає фонди радянських установ, організацій і підприємств та складається з декількох підрозділів. У першому з них концентрується матеріал названих вище установ періоду Громадянської війни та революції. У цьому зв'язку звернемо увагу на матеріали Дубнівського повітового виконавчого комітету [16], що зберігають інформацію, серед інших, й відділу народної освіти, Програму Першого Вчительського з'їзду в м. Дубно (1 липня 1919 р.), списки шкіл повіту, зруйнованих війною та шкіл, що потребують відбудови. У цьому ж розділі знаходяться документи низки міських, районних комітетів, зокрема Сарненського [17], де зберігається інструкція

з питань позашкільного виховання для повітових відділів позашкільного виховання, повітових інструкторів; Дядьковицького волосного революційного комітету [18] (що містить протоколи загальних зборів учителів, інформацію про національний склад мешканців окремих населених пунктів, різних напрямів роботи шкіл тощо. За цими документами можна скласти достатньо повну уяву про те, яким чином відбивалися кроки відповідних освітянських комітетів різних урядів Української народної республіки на західноукраїнських теренах, настільки схвалювало ці дії місцеве населення чи його керівні представники на місцях.

Наступний підрозділ другого розділу матеріалів ДАРО складають фонди радянських установ, організацій та підприємств періоду 1939-1964 років і концентрує він у собі декілька інформаційних блоків, зокрема, крім офіційних документів Центральних органів партії, Верховної Ради УРСР тощо, Постанови та розпорядження обласного, районних і міських виконавчих комітетів та іншої нормативної документації, тут є звіти, доповідні записки та листування з питань культурного будівництва, роботи дитячих садків, дитячих будинків, відкриття середніх і вищих навчальних закладів, зведені інформації про стан працевлаштування молоді після здобуття нею середньої освіти, а також звіти про наявність спеціалістів із середньою спеціальною освітою тощо. Акцентуємо увагу читача й на матеріалах Ровенського обласного статистичного управління [19], де зберігаються зведені й річні звіти обласного відділу народної освіти по шкільних й позашкільних установах та їх контингенті, зведені й річні звіти обласного управління культури, зокрема й про підготовку наукових працівників через аспірантуру, стан розвитку культурно-дозвілдової сфери, кількість колективів художньої самодіяльності за жанрово-видовою ознакою, характеристики кадрового складу закладів культури, репертуар, гуртків тощо.

далі буде

Список використаної літератури

1. Ровенський обласний державний архів. - К.: Наукова думка, 1970.- 260 с.
2. Див.: Ровенський повітовий справник. Фонди місцевих установ Російської імперії та буржуазних урядів (1796-1920 рр.) // Рівненський обласний державний архів (ДАРО), ф. 379, 77 од. зб., 1852-1877 рр.
3. Навчальні заклади. Ровенське реальне училище // ДАРО, ф. 215 та 394, 1372 од. зб., 1832-1922 рр.
4. Повітові староства, експозитура Ровенського повітового староства в м. Корець // ДАРО, ф. 30, 15269 од. зб., 1920-1939 рр. та ф. 52, 83 од. зб., 1920-1939 рр.
5. Повітові відділи // ДАРО, Костопільський, ф.26, 261 од. зб., 1925-1935 рр.; Ровенський, ф. 193, 398 од. зб., 1921-1939 рр.; Сарненський, ф.476, 1 од. зб., 1936-1937 рр.
6. Начальники районів // ДАРО, I району Ровенського повіту в м. Корець, ф.204, 90 од. зб., 1920-1936 рр.; II району в м. Клевань Ровенського повіту, ф.205, 3 од. зб., 1920-1921 рр.; III району в м. Здолбунів Ровенського повіту, ф.206., 6 од. зб., 1921 р.; IV району Ровенського повіту в м. Тучин, ф.207, 5 од. зб., 1920-1921 рр.; V району Ровенського повіту, ф.208, 2 од. зб., 1921 р.; VI району Ровенського повіту в м. Корець, ф. 418, 11 од. зб., 1920-1922 рр.; VII району Ровенського повіту в с.Морочне, ф.413, 13 од. зб., 1919-1921 рр.
7. Міські управління // ДАРО, ф.31, 4892 од. зб., 1919-1939 рр.
8. Гмінні управління // ДАРО, ф.80, 28 од. зб., 1921-1935 рр.
9. Поліційні установи // ДАРО, ф.86, оп.2, спр.70, спр.287.
10. Установи суду і прокуратура Ровенський окружний суд // ДАРО, ф.32, 41907 од. зб., 1919-1939 рр.
11. Прокуратура ровенського окружного суду // ДАРО ф. 33, 27 од. зб., 1921-1939 рр.
12. Місцевий комітет Польського біографічного словника в м. Ровно // ДАРО, ф. 202,

- 4 од. зб., 1932-1934 pp.
13. Культурні й навчально-освітні установи. Шкільні інспекторати // ДАРО, Дубнівський, ф. 541, 1 од. зб., 1928-1929 pp.; Костопільський, ф. 252, 8 од. зб., 1928-1939 pp.; Ровенський, ф. 248, 2 од. зб., 1922-1938 pp.
 14. Правління Волинської округи спілки вчителів Польщі // ДАРО, ф. 184, 73 од. зб., 1926-1939 pp.
 15. Особисті фонди. Гофман Якуб // ДАРО, ф.160, 93 од. зб., 1914-1939 pp.
 16. Фонди радянських установ і організацій періоду Громадянської війни і революції: Дубнівський повітовий виконавчий комітет // ДАРО, ф. Р - 421, 24 од. зб., 1919 p., тематична картотека.
 17. Сарненський міський революційний комітет // ДАРО, ф. р - 469, 5 од. зб., 1919 p., тем. карт.
 18. Дядьковицький волосний революційний комітет // ДАРО, ф. р - 358, 38 од. зб., 1920 p., тем. карт.
 19. Фонди радянських установ, організацій та підприємств періоду 1939-1964 pp. Рівненське обласне статистичне управління // ДАРО, ф. р - 454, 4456 од. зб., 1944-1962 pp.
 20. Пономарьова Т.О. Світла особистість імперії темряви: В.Г.Короленко на Рівненщині: джерела, літературні дослідження та краєзнавчі нариси / Т.О.Пономарьова. – Рівне, 2010. – 304 с.

V. G. Vytkaľov

CULTURAL PRACTICE OF VOLYN IN ARCHIVAL DOCUMENTS AND MATERIALS

In the article the separate (mainly culturological aspiration) funds of the regional archive Rivne state (RARS) and possibility of their use are analysed in further scientific activity

Key word: *archive, historical sight, Rivne state.*

УДК 044.325

С.В. Виткалов

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК ВОЛИНИ ЯК ОБ'ЄКТ ІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Проаналізовано хрестоматію Рівненських авторів В.Виткалова та Т.Пономарьової «Берестецька битва 1651 року мовою документів: за матеріалами наукової спадщини І.К. Свешнікова». Акцентується увага на основних структурних розділах книги та принципах їх побудови.

Ключові слова: *наукова спадщина, національно-визвольна боротьба, Україна.*

Сучасна економічна й суспільно-політична ситуація, на перший погляд, є вкрай не сприятливою для особливого наукового зацікавлення історичною проблематикою. Проте саме наш час вирізняється посиленою увагою не лише науковців, але й широких верств населення до історико-культурної спадщини власного народу, що завжди було ознакою відповідного історичного мислення та високої політичної культури. Ця теза стає ще більш актуальною, коли мова йде про окремі сторінки вітчизняної історії, що часто мають неоднозначне, а подекуди й полярне тлумачення, в різні суспільно-політичні періоди функціонування цієї держави або ж у політичній думці народів, що її оточують. У нашому випадку йдеться про національно-визвольну боротьбу українського народу 1648-1657 років під проводом Богдана Хмельницького і її ключову

подію - Берестецьку битву 1651 року, форма підготовки, проведення та результат якої не залишають й сьогодні байдужими літературознавців [1], представників інших наукових сфер й особливо, на жаль, політиків [2].

У багатовіковій історії українського народу період другої половини XVII століття посідає досить важливе місце. Це доба, коли невибагливий і повільний плин суспільного життя, типовий для Середньовіччя, змінився значним прискоренням, що позначилося на всіх сферах, зачіпаючи економіку, міжконфесійні відносини, культурно-мистецькі процеси тощо. У свою чергу, національно-визвольна боротьба другої половини XVII століття в Україні докорінно оновила суспільство, відкрила нові шляхи його розвитку, стимулювала активізацію буржуазно-капіталістичного типу суспільного устрою та державотворення.

Причини, що спонукали до цього широкого народного збурення, здавалися досить прозаїчними: перебуваючи в складі Речі Посполитої, українські терени не мали шансів на повноцінний політичний і національно-культурний розвиток. Чужинці не надавали українським землям навіть часткової самостійності. Польська державна ідея була провідною, що поступово денаціоналізувало українську еліту. Українці не допускались до участі в процесі керівництва власними землями, а також до занять наукою, ремеслами, торгівлею тощо. Економічне й політичне життя зосереджувалось у руках іноземців, переважно поляків.

По-друге, глибокі суперечності часто виникали й у сфері економічних відносин. Особливо в сільськогосподарському виробництві півдня України, де розвиток якісно нового типу господарювання, що зумовлювався встановленням козацького устрою, йшов урозріз із панщинним станом господарства, базованим на праці кріпаків та селян. До того ж козацтво почало виробляти власні принципи та підходи соціальної організації, що радикально відрізнялись від середньовічних принципів Речі Посполитої.

По-третє, особливо гостре протистояння окреслилось у цей час і в релігійно-національній сфері. Політика Речі Посполитої у ставленні до української православної Церкви була неприйнятною для етнічного населення. Прикладалися чималі зусилля щодо її ліквідації та впровадженню католицизму чи уніатства: закриття православних монастирів і церков, примусове залучення до католицизму (уніатства), і в той же час продовжувалося форсоване будівництво костьолів, пожвавилась діяльність місіонерів католицьких орденів. Та й дискримінація за релігійною й мовною ознаками в управлінській діяльності, системі освіти тощо значною мірою посилювала національне обурення, ненависть до гнобителів. Тож дія цих та їм подібних чинників, а також постійні жорстокі репресії режиму, спрямовані на придушення найменших виявів непокори, виснажливі напади татар і призвели населення до усвідомлення неприйнятності такого становища. У свою чергу, повалення гнобительської влади було вигідним усім верствам: селянству, міщанству, духовенству, козацтву, інтелігенції, що й об'єднувалися заради ліквідації національно-релігійного гноблення, побудови власної держави, знищення феодального землеволодіння, кріпацтва й утвердження нової системи соціально-економічних відносин на основі приватної власності і праці вільної людини. На українських теренах прискорено формувалося, за словами М.Максимовича, «однодумне суспільство». З іншого боку, цей, другий після княжої Русі, «золотий вік» в історії української культури, не зважаючи на наявність сотень самих різноманітних назв праць, досить слабо висвітлений, як підкреслюють фахівці, у спеціальних, особливо історіографічних виданнях. Для цього достатньо переглянути останні дослідження В. Смоля та В. Степанкова, відповідні томи фундаментальної п'ятитомної енциклопедії «Історія української культури», розвідки Ю. Мицика й багатьох інших науковців, предметом уваги яких є період другої половини XVII століття.

Отже, з метою з'ясування історичної правди, уточнення багатьох фактів в україно-польсько-російських відносинах, рівненськими дослідниками й здійснено

спробу відтворити як хід підготовки, проведення самої битви, так і відгомін тих подій у науковій спадщині дослідників різних країн Європи у різний час, починаючи вже з моменту завершення битви.

Поштовхом до такого пошуку, на думку авторів хрестоматії «Берестецька битва 1651 року мовою документів: за матеріалами наукової спадщини І.К.Свешнікова» Виткалова В.Г. та Пономарьової Т.О. [4], стали два провідні чинники, а саме - матеріали (значною мірою не опубліковані) відомого вітчизняного історика-археолога, доктора історичних наук, професора, академіка Польської академії наук, професора Краківського університету, який майже чверть століття присвятив вивченню саме цієї події, Ігоря Кириловича Свешнікова (90-річчя від дня народження якого минуло у 2005 році), а також 350-річчя від дня смерті видатного вітчизняного полководця Б.Хмельницького (що виповнилося у 2007 році), під чийм керівництвом і було розпочато цю національно-визвольну боротьбу українського народу проти релігійної, культурної та політичної експансії Польщі.

Значний масив документального матеріалу, сконцентрованого в аналізованій книзі, був зібраний ним (І.К.Свешніковим – С.В.) упродовж тривалого часу по архівних та музейних установах Кракова, Любліна, Вроцлава, Гданська, Варшави, Москви та Львова як міст, найбільш причетних до подій понад 355-річної давнини. Проте значна їхня частина, через певні причини переважно суб'єктивного характеру, не увійшла до відомої праці цього автора [3] і була опублікована дещо пізніше, вже в іншому виданні [4], макет якого розроблено після смерті І.К.Свешнікова і який став предметом аналізу запропонованої статті. Підкреслимо також, що аналізована книга суттєво доповнює і розширює збірку матеріалів про цей період, укладену Ю. Мициком та В. Цибульським під назвою «Волинь в роки визвольної війни українського народу XVII століття» і надруковану в Рівному. Але повернемося до подальшого аналізу тексту.

Книга має чимало розділів і містить багато офіційних документів (с. 29-56), безпосередньо пов'язаних із самою подією. Це, перш за все, - універсали польського короля Яна Казимира та гетьмана України - Богдана Хмельницького, а також провідника селянського повстання (червень 1651 року) у Польщі О.- Л. Костки-Наперського. Сюди ж віднесено й декілька Указів російського царя Олексія Михайловича, призначених його представникам за межами Росії (С. Прозоровському та Г. Рєпніну).

Окрім фрагментів відомого Білоцерківського договору (18.09.1651 р.), тут вміщено численні реляції, записки, донесення (с. 33-50) представників із різних політичних таборів, адресованих до своїх безпосередніх керівників, матеріали яких також дають можливість відтворити хід підготовки цієї події та прослідкувати відповідну реакцію на багаторічне протистояння Польщі й України у різних політичних таборах та європейських країнах.

Ще одними важливими документами, що знаходяться в названій вище книзі, є численні конфесати (зізнання полонених з обох ворогуючих сторін) (с. 51-56), за якими можна співставити точність тієї чи іншої інформації стосовно, зокрема, кількості військ, задіяних у цьому протистоянні з обох таборів, їх переміщення, настрої серед учасників, форми підтримки аналізованої події місцевим населенням, оцінці важливості залучення до участі у цьому протистоянні іноземних найманих військ тощо.

Безперечно, найбільшим та найяскравішим за своїм змістом у збірці залишається розділ, що складає листування (с. 57-156). Зазначені матеріали становлять особливий інтерес перш за все тому, що їхні автори, треба думати, не сподівалися на публікацію цієї інформації у майбутньому, і тому вона є не лише конфіденційною за своєю сутністю, але й дає підстави подивитися на її авторів сучасними очима, з точки зору об'єктивності, співставлення різних, уже усталених сьогодні, точок зору на те чи інше явище або ж історичну особу.

Стосовно ж документів, зібраних тут, то це і фрагменти епістолярної спадщини самого гетьмана Б.Хмельницького та польського короля Яна Казимира, і, численних посадовців із керівного оточення ворогуючих сторін; вищого духовенства, зокрема, таких, як константинопольського патріарха Парфенія до київського та корінфського митрополитів, корінфського митрополита Йоасафа (що постійно знаходився в оточенні гетьмана від самого початку війни і загинув під Берестечком) до російського царя та молдавського господаря В. Лупулла, кримського хана Іслам-Гірея III до Війська Запорізького, Баклаш-аги Янчерина до гетьмана Б. Хмельницького, а також розмаїте листування «різновекторно спрямованих» осіб із братом короля - королевичем Каролем; чимало листів (15 із 29 відомих на сьогодні загалом) папського нунція Дж. де Торреса до Ватикану, що висвітлюють таємні підвалини складної й почасти суперечливої зовнішньої політики держав, зацікавлених у швидкому розв'язанні цього військово-політичного протистояння, а також їхніх опонентів тощо.

Тут зібрано також численне дипломатичне листування, яке для сучасних військових та політиків повинно становити особливий інтерес, адже розкриває особливості й систему організації інформаційного процесу особового складу військ (і це у другій половині XVII століття!), сконцентрованого у німецьких «летючих листках» (с. 112-113), які друкувалися для іноземних найманців, що знаходилися на службі у польського короля і подавали досить розлогу інформацію про найважливіші події.

Розділ цікавий перш за все й тим, що зберігає інформацію, так би мовити, «інтимного» характеру, адже несе у собі певний шарм стилю і самого автора, і в той же час засвідчує його ставлення як до самої події, так і до конкретного адресата, його посади, статусу в суспільстві тощо. Переважна більшість інформації цього розділу - матеріали представників католицького табору; її відрізняє, як правило, надмірне захоплення вчинками своїх персонажів, часто очевидна необ'єктивність у поданні та тлумаченні окремих фактів, особливо коли йдеться про представлення такої інформації на розгляд королю. Проте ці листи (зокрема високих державних посадовців чи їхнього найближчого оточення, духовенства, представників військової знаті) дають можливість відтворити не лише певний рівень духовної чи врешті-решт професійної, дипломатичної культури тих чи інших конкретних персонажів у європейській історії, їх роль у середовищі обох ворогуючих сторін, але й побачити те широке суспільно-політичне та культурне тло, на якому розгорталася ця подія (див. іменний покажчик), а також вкотре переконатися, настільки важливим політичним фактором виявилася ця національно-визвольна боротьба українського народу під проводом Б.Хмельницького у подальшій долі європейських країн.

Ці документа (з іншого боку) є важливими ще й тому, що дають змогу прослідкувати наочно та зайвий раз пересвідчитися у тому, що бажання позбутися сумних чи трагічних сторінок у долі кожного конкретного народу чи окремої особи, намагання переписати їх заново, було притаманне не тільки українцям, полякам чи росіянам і не лише у XX столітті та у більш пізню добу.

У той же час така велика кількість збереженої епістолярної спадщини, що представлена у цій збірці, дає всі підстави стверджувати, що згадана подія залишається й надалі справді непересічною в історії багатьох країн Європи, незважаючи на те, як до неї ставилися (чи ставляться й сьогодні) науковці, представники різних урядів чи широкий загал, який переймається проблемами національно-культурного життя своїх сусідів.

Наступний розділ збірки складають діаріуші (щоденникові записи), хроніки, літописи, спогади, записки (с. 157-211). В аналізованій нами праці вміщено їх (діаріушів) декілька: передусім це записи невідомих нам авторів, зроблені фактично по гарячих слідах події (а саме у період із 23.06. - 7.07. 1651 р.; 15.07. - 22.07. 1651 р. та 20.07. - 27.08. 1651 року і вміщених у книзі під №№ 193 - 195), а також нотатки уже

визнаних дослідників - С.Освенціма, А.М'яковського та І.Майера.

Тут є також і фрагменти із відомих хронік та літописів, зокрема Ф.Сафоновича, Самовидця, Я.Лизогуба(?), Г.Грабянки, В.Дворецького, Я.Юзефовича, Я.Єрлича та ін. (с. 157-193), що тривалий час вважалися навіть офіційними документами. За цими матеріалами, вмонтованими у відповідні підручники й методичні збірники, навчалася не одне покоління молодих людей і не лише на українських теренах. Це, так би мовити, класика вітчизняної історичної літератури. Проте не всі вони мають однакову історичну цінність, адже часто їхні автори подають не лише документальні матеріали, а літературно опрацьовану, а в окремих випадках - і спотворену історію. Це швидше за все історичні романи (приміром, літопис Г.Грабянки), не позбавлені у той же час певних літературних якостей, яскраві зразки української мовної культури. Адже у XVIII столітті історична проза посідала важливе місце у суспільстві, залишаючи позаду себе ораторсько-учительну і житійну літературу. Тож може саме тому І.К.Свешніков і відібрав лише невеличкі фрагменти окремих із названих вище праць для підтвердження загальної концепції своєї книги.

Її доповнюють спогади або ж автобіографічні записки (с. 194-211) знаних на культурно-політичному обрії Речі Посполитої осіб, зокрема А. Радзивілла, М. Єміоловського, Б. Радзивілла, М. Голинського, Ст. Вежбовського та дослідника, чие прізвище нам не відоме, проте відома його праця («Про козацькі війни за Хмельницького»). Ці автори представляють різні суспільно-політичні прошарки тогочасного суспільства, а відтак, і погляди, уподобання, рівень політичної культури та історичного мислення; по-різному ставилися вони як до самої події літа 1651 року, так і до країн-учасниць цього військового протистояння. І це також є перевагою аналізованої збірки, адже ми маємо добру нагоду відслідковувати не лише рівень патріотизму, захоплення тією чи іншою особою з боку того чи іншого автора, але й побачити розсудливий, зважений погляд на ту чи іншу подію в історії країни неупередженого дослідника.

Автори аналізованої збірки внесли у загальний контекст книги і значний матеріал (зібраний безпосередньо І.К. Свешніковим), що стосується фрагментів окремих творів істориків-сучасників Берестецької битви 1651 року. Насамперед це праці В. Коховського (зокрема і його поетичні спроби оцінки згаданої події), П. Шевальє «Історія війни козаків проти Польщі», Й. Пасторія «Війна скіфо-козацька...», П. Лінаж де Восієнна «Справжнє походження повстання козаків проти Польщі», Й. Шледера «Театр Європи», Я. Суші «Фенікс» тощо (с. 212-269). Вони різні за обсягом, формою викладу матеріалу, а головне - наявною системою «ідеологічних координат» дослідників, проте «кут бачення» події їхніми авторами прослідковується в них досить об'ємно та виразно, а отже, дає можливість домогтися більшої переконливості та об'єктивності в оцінці того чи іншого явища чи будь-якого конкретного персонажа вітчизняної або ж європейської історії загалом.

Розділ хрестоматії «Історіографія Берестецької битви» (с. 270-325) є чи не найбільшим за обсягом та інформаційною насиченістю і складається цілком із матеріалів, відібраних свого часу, із значної кількості відомих джерел, самим І. К. Свешніковим. Тут вміщено фрагменти історичних розвідок науковців XVIII століття (за якими, як і за наступними, поданими нижче, джерелами, що представлені в тексті, легко прослідкувати, що нового віднайшов і увів до наукового обігу той чи інший автор стосовно вивчення цієї події), зокрема вже класичних історичних праць: П. Симоновського «Краткое описание о казацком малороссийском народе» та не дуже виразної з точки зору національних інтересів України розвідки А. Рігельмана «Летописное повествование о Малой России и ее народе, и казаках вообще», де Б. Хмельницького зображено не як борця за визволення власного народу, а лише як такого, що «віддався у вічне підданство Російської держави, чим доставив давню

вотчину великих російських государів як давніше і їхнє володіння» [5, с. 752].

Є тут і праці знаних європейських фахівців, таких, як Соліньяк («Загальна історія Польщі»), Й. Енгель «Історія України і українських козаків», Ж. Шерер «Історія запорізьких козаків», більше присвячених висвітленню сутності цього явища (козаччини - авт.) на теренах України, етапів та внутрішніх механізмів розвитку, його ролі в подальшій долі європейських країн тощо, аніж аналізу результатів самої битви 1651 року. Треба наголосити, що Козаччина, як суспільно-культурний феномен, вже з самого моменту її появи почала викликати шире зацікавлення не лише у майбутніх її учасників, чи тих, хто їй відверто симпатизував, але й численних європейських науковців.

XIX століття (с. 278-307) в інтерпретації (тобто очима) І. К. Свешнікова представлена фрагментами класичних наукових досліджень М. Маркевича («История Малороссии»), Д. Бантиш-Каменського «История Малой России», Ю. Бартошевича «Битва під Берестечком», М. Костомарова «Богдан Хмельницький», І. Каманіна «Битва казаків с поляками под м. Берестечком в июне 1651 года», П. Меріме «Богдан Хмельницький», С. Соловйова «История России с древнейших времен», М. Теодоровича «Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии», а також низкою праць К. Горського (з питань історії польської військової справи) та розвідкою анонімного автора («Битва під Берестечком»), схованого під символом «Р». Частина цих авторів (як, приміром, М. Маркевич) проводять думку про тяглість, безперервність історії українського народу (починаючи від Київської доби і до XVIII століття), єдність його державницької традиції і, відповідно, шукають свою аргументацію тим чи іншим крокам з боку військових чи дипломатів. Інші (С. Соловйов) історичні реалії розглядають інакше. Проте аналізована подія в їхніх розвідках посідає належне місце і досить чітко простежується ставлення дослідника і до неї.

Із авторів, що досліджували обрану нами для розгляду подію у першій половині XX століття (с. 307-325), сам І. К. Свешніков відібрав лише декількох - Л. Кубалю («Szkice historyczne»), М. Грушевського (відповідні томи його фундаментально «Історії України - Руси», К. Осипова «Богдан Хмельницький», І. Крип'якевича «Богдан Хмельницький», В. Голобуцького «Россия и освободительная война украинского народа 1648-1654 гг.» та його ж «Запорожское казачество» і Ф. Шевченка «Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVII століття»). Тож і за цими працями, що стали предметом наукового інтересу І. К. Свешнікова, також можна збагнути ставлення самого автора до наукової спадщини дослідників українського історико-культурного процесу першої половини XX століття.

У залишених рукописах автора, як зазначають упорядники аналізованої збірки, зберігся і невеличкий матеріал, який цілком логічно можна було б подати як окремий розділ, а саме «Берестецька битва в усній народній творчості» (с. 326-329), де вміщено відомі народні пісні (у різних літературних транскрипціях) про зазначену вище подію. Майже всі ці твори взято із збірок, зібраних свого часу М. Костомаровим на теренах Волині. До речі, відзначимо, що у другій половині XVII століття поети постаттю Б. Хмельницького, як організатора цієї події, цікавляться мало, адже суспільство переживало важкі часи Руїни і особливих підстав захоплюватися ним не було. Нова хвиля зацікавлень гетьманом з'явиться вже у XVIII столітті після повстання та поразки гетьмана І. Мазепи. А взагалі висвітлення ролі Б. Хмельницького у національно-визвольному русі, як зокрема й аналізованої події у поетичній спадщині нашого народу склали б окрему, не менш яскраву сторінку культурологічних досліджень.

Цікавим для всіх тих, кому не байдужа доля української художньої культури, є, на нашу думку, й розділ «Іконографічні джерела» (с. 330-331), у якому відтворено аналізовану нами подію в пам'ятках мистецтва. Саме тут розглядаються, з посиланням

на додатки, гравюри (голландського художника В. Гондіуса) Б.Хмельницького (виконані майстром, ймовірно, з єдиного прижиттєвого портрета українського гетьмана), полонених під Берестечком козаків та селян (звернемо увагу на одяг, ретельно відтворений митцем, у який одягнені полонені; він – зимовий, хоча битва, як відомо, відбулася в середині літа), над побутовими деталями вбрання яких теж потрібно замислитися наступним дослідникам. До речі, ці гравюри виконані митцем для титульної сторінки аналізованої нами книги Й. Пасторія «Війна скіфо-козацька, або про змову татар, козаків і руського плебсу проти Польського королівства, знищену непереможним королем польським і шведським Яном Казимиром» (1652 р.) (для всіх тих, хто цікавиться мистецтвом бароко та його проявом у літературі, звернемо увагу вже на самі заголовки праць західноєвропейських авторів, у яких виразно видно це надмірне словесне нашарування).

Тут вміщено також барельєф відомого західноєвропейського митця Ж. Тібо, майстерно зроблений ним для саркофага польського короля Яна Казимира; чеканку і гравірування на срібній плакетці «Яків Суша відправляє подячний молебень перед іконою Холмської Богоматері (свого часу - відомої української сакральної пам'ятки) після Берестецької битви»; кам'яний хрест із урочища «Монастирщина», де відбувалися основні події; гральну шашку з відкарбованою карикатурою на польського шляхтича на ній, знайдену лише в одному примірнику; скульптурні реконструкції українських та донського козаків, здійснених скульпторами-антропологами Г. Лебединською, Х. Родрігесом та Є. Веселовською (м. Москва), на підставі черепів, знайдених на одній із козацьких переправ (ці та багато інших речей з поля битви знаходяться сьогодні у Рівненському обласному краєзнавчому музеї).

Отже, усе вище перераховане та ще чимало іншого, переважно не відомого досі для широкого загалу, пов'язаного із згаданою подією і ретельно відібраного авторами хрестоматії для аналізованої книги, представлено на її сторінках.

Завершуючи її побіжний розгляд, слід звернути особливу увагу й на розділ «Археологічні джерела» (Каталог найважливіших знахідок із місця Берестецької битви 1651 року) (с. 332-358). Саме тут представлено опис значної частини знахідок матеріальної культури українців (загальновійськових, нумізматичних пам'яток, а також зразків холодної, металевий, вогнепальної зброї, облаштування коней (яких під час проведення битви тут нараховувалося майже 5 млн.), одягу та військового спорядження, прикрас та речей релігійного вжитку, численних особистих, а також загальних побутових речей тощо), що дають можливість детально відтворити не лише підготовку, хід самої битви, а й, що не менш важливо, - форму одягу, декоративного оздоблення багатьох речей, що оточували тогочасну людину, а отже - скласти більш повну уяву про рівень мистецької і загалом духовної культури тогочасного суспільства, рівня взаємовідносин українців із представниками інших країн (адже зброя, гроші, прикраси тощо, знайдені на полі битви, були не лише українського походження).

Як позитивне, слід відзначити й той факт, що авторами збірки до основного корпусу документів додано й знакову статтю І. К. Свешнікова під назвою «Берестечко» (с. 16 - 28), надруковану свого часу у спеціальній періодиці [6]. Саме вона й стала своєрідною квінтесенцією його багаторічних археологічних дослідів та наукових міркувань і розкриває сутність і значення цієї події в історії українського народу й Речі Посполитої на підставі найбільш переконливих у такому контексті аргументів - археологічних та історіографічних джерел і дає часом дещо інше тлумачення того чи іншого факту, події у вітчизняній і світовій історії, аніж це вважалося усталеним упродовж тривалого часу, зокрема суттєвого впливу аналізованої події й на подальше суспільно-політичне життя Польщі, зміни у ціннісних орієнтаціях українського населення, його ставлення до своїх провідників, ворогів та союзників тощо.

Аналізована книга цікава також і тим, що містить чимало унікальних документів,

пов'язаних і з життєдіяльністю самого І. К. Свешнікова. Автори видання відшукали і представили на його сторінках (а в обласному краєзнавчому музеї м. Рівного ці документи складають окрему, досить об'ємну папку) численні фрагменти рукописів, замальовок предметів старовини, схем розташування військ, різноманітних написів тощо, зроблених рукою цієї видатної в історії Волині людини на місці самої події під час проведення ним багаторічних археологічних досліджень. У книзі вони зібрані у невеличкому окремому розділі (с. 375-388). Тут вміщено й зразки його Замальовок різноманітних побутових речей козаків, зокрема ложок, ножів, шкіряних сумок (взагалі під час розкопок, проведених безпосередньо І. К. Свешніковим, останньому вдалося віднайти досить велику колекцію шкіряних виробів, чого не знаходили археологічні експедиції, проведені вже після 1980-х років; причиною цього, на думку фахівців, можуть бути значні зміни у водному режимі річки Пляшівки, що суттєво впливає на консервуючі властивості торфу), а також піхв для холодної зброї, різноманітних натрусок, кулелійок тощо, так потрібних для кожного військового незалежно від його віросповідання, національності чи причетності до країни-учасниці цього військового протистояння. До речі, достатньо інформації саме про цей обсяг матеріальних зразків із поля битви та їх короткий мистецький аналіз розміщено згаданими рівненськими дослідниками в іншому науковому виданні [7, с. 139-150].

Позитивним, на нашу думку, слід вважати і той факт, що у книзі її авторами-упорядниками збережено також саму стилістику мови дослідника. Це найбільш помітно під час читання перекладів наукових праць, переважно польських авторів, здійснених у різний час Ігорем Кириловичем. Усе це зайвий раз демонструє високий рівень історичного мислення автора, глибину його знання польської та російської культур, звичаїв наших сусідів, форм поведінки у критичних ситуаціях, ставлення до ролі церкви в громадському середовищі тощо. І саме цим представлене на розгляд видання також позитивно вирізняється з-поміж інших подібних і значно розширює наше уявлення про справжній науковий пошук, форму вираження авторської думки, принциповість ученого та робить його справді науковим.

Ще одним знаковим моментом аналізованої праці, на нашу думку, є й те, що фактично усі цитовані документи подаються з обов'язковим посиланням на інші джерела, що знаходяться по різних архівах різних країн Європи, що зайвий раз демонструє ту титанічну працю, яка була проведена свого часу І. К. Свешніковим у вивченні історико-культурної спадщини нашого народу, а також дає можливість досягти максимальної достовірності в оприлюдненні цієї інформації. А наступним дослідникам вона надає вичерпні дані про місцезнаходження того чи іншого документа, систематизує певним чином цю інформацію для подальшої його (дослідника) роботи над вивченням проблем вітчизняної чи світової історії і взагалі є ще однією вкрай необхідною збіркою джерел. Адже, як зазначає відомий учений, фахівець із проблем національно-визвольного руху українського народу доби Хмельниччини, - Ю. А. Мицик, - сьогодні «...дедалі гостріше відчувається... дисонанс між досягненнями в галузі конкретно-історичних досліджень історії національно-визвольної війни та станом публікації джерел» [8, с. 134].

Книга має всі необхідні складові наукового джерела, зокрема географічний (с. 389-397) та іменний (с. 398-403) покажчики, що допомагає кожному досліднику швидко відшукати ту чи іншу потрібну інформацію і таким чином також робить цю хрестоматію корисною у загальному процесі вивчення історико-культурної спадщини українського народу.

Проте, на жаль, невеликий наклад цього видання (200 примірників) не дає змоги більш широкому загалу науковців долучитися до вивчення невідомих або незаслужено забутих та спотворених сторінок вітчизняної історії. Немає змоги зробити це і сучасне студентство, якому теж не байдужа доля й історія власної країни. А отже пошук

необхідного фінансування для перевидання цього вкрай потрібного для молоді та фахівців видання залишається досить актуальною потребою.

І насамкінець, зазначимо, що вихід друком цієї книги є вкрай важливим ще й тому, що основні центри концентрації документального матеріалу, пов'язаного із цією непересічною подією в історії України - Національний історико-меморіальний заповідник «Поле Берестецької битви 1651 року» та Рівненський обласний краєзнавчий музей, переживають сьогодні далеко не кращі у своїй історії часи. Йдеться, насамперед, про належне зберігання цих фондів (температурний режим, охорона) та загалом матеріально-технічне оснащення згаданих установ культури, відповідну їхню фінансову підтримку, кадрові проблеми (особливо у самому заповіднику) тощо, що в умовах сьогодення є чи не найголовнішим фактором у подальшому збереженні історико-культурної спадщини та історичної пам'яті нашого народу.

Друк книги здійснено відповідно до «Програми поліпшення стану забезпечення населення українською книгою та розширення мережі книжкової торгівлі у Рівненській області на 2003 - 2005 роки». Вона заповнює ще одну прогалину у вивченні історико-культурної спадщини українського народу.

Список використаної літератури

1. Шевчук В. Вітчизни сином був / В.Шевчук // Українська література сьогодні: есеїстика. - К.: Неопалима купина, 2005. - С.34-53.
2. Див.: репортажі із Державного історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви 1651 року» в періодичній пресі Рівненщини та загалом засобах масової інформації України за 25-27 червня 2006 року.
3. Свешніков І.К. Битва під Берестечком / І.К. Свешніков. - Львів: Слово, 1992. - 304 с.
4. Виткалов В.Г. Берестецька битва 1651 року мовою документів: за матеріалами наукової спадщини І.К.Свешнікова: хрестоматія / В.Г.Виткалов, Т.О.Пономарьова. - Рівне: РДГУ. - Волинські обереги, 2005. - 404 с.
5. Рігельман О. Літописна оповідь / О.Рігельман. - К., 1994.
6. Свешніков І.К. Берестечко / І.К. Свешніков // Жовтень. - 1985. - №7. - С 91-108.
7. Виткалов В.Г. Мистецька спадщина українського козацтва (на матеріалах археологічних досліджень поля Берестецької битви 1651 року) / В.Г. Виткалов, Т.О. Пономарьова // Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку: наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. - Рівне: РДГУ, 2000. - Вип.5. - С. 139-150.
8. Мицик Ю.А. Невідомі листи керівників національно-визвольної війни українського народу 1648-1658 рр. / Ю.А.Мицик // Український історичний журнал, 2000. - №1.

S. V. Vytkalov

NATIONAL CULTURAL DEVELOPMENT VOLYN AS THE OBJECT OF HISTORICAL RESEARCH

The reading-book of the Rivne authors is analyzed V.Vitkalova and T.Ponomariovoi «Berestecka battle of 1651 by the language of documents: after materials of scientific inheritance of I.K. Svesnikova». Attention is accented on the basic structural divisions of book and principles of their construction.

Key words: *scientific inheritance, national liberation fight, Ukraine.*

УДК 316.77

О.П. Воєводін

ІНФОРМАЦІЙНО-АНТРОПОЛОГІЧНА СУТНІСТЬ КУЛЬТУРИ

Стаття присвячена розгляду інформаційно-антропологічної сутності культури. Діахронний аспект висвітлення проблеми дозволив обґрунтувати думку що культура здібна до саморозвитку і самооновлення, постійного породження нових форм і способів задоволення інтересів і потреб людей, що адаптуються до умов життя, які постійно змінюються.

Ключові слова: культура, ідентифікація динаміка, інформаційно-антропологічна сутність

Давньогрецький філософ Демокрит вважав, що сутність феномену культури доречно шукати там, де закінчується природа і починається людина не як біологічна одиниця, а як розумна, моральна істота, здібна до естетичних почуттів. Людина створила світ культури, який співіснує зі світом природи, і серед яких і живе. Штучно розділивши природу і людину, замислимося над питаннями: що складає сутність культури? Де слід її шукати?

При розгляді питання сутності культури прийнято протиставляти науку про культуру і науку про природу. Поняття «природа» і «культура» є ключовими в культурології. Поняття «природа» означає те, що існує незалежно від суспільства і людини, само по собі, тобто є природним (натуральним, еством), об'єктивно існуючим, стихійним за своєю суттю. Природа не має зовнішнього плану власного створення і розвитку. Домінуючою у природі є випадковість. Але коли випадковості повторюються і збігаються у структуру, виникає необхідність, закон, загальні абстрактні форми яких не торкаються суті окремих речей. Такі форми виявляють механічний рух, притаманний природним явищам. Під культурою, навпаки, розуміють усе, що штучно створено людиною й є втіленням її знання і досвіду. У цьому сенсі під культурою розуміють сукупність артефактів — матеріальних і духовних доробків людини і суспільства. Культурними є надприродні (або надбіологічні) механізми передачі людського досвіду. Тобто мається на увазі, що крім генетичного успадкування людині притаманне ще і соціальне — культура.

Розподіл наук про культуру і природу здійснили В. Віндельбанд і Г. Ріккерт (XIX ст.). Як виявилось, науки про природу мають спільну процедуру пояснення, коли невідоме підставляється під вже відоме. Ці науки по своїй суті є монологічними, завдання яких — виявити, узагальнити (провести генералізацію), встановити закони. Науки ж про культуру пов'язані із індивідуалізацією, розумінням смислу, їхнє завдання — зрозуміти, з'ясувати мотиви дій людей. Головним тут виступає не закон, а смисл і цінність. Цінності історичні, мінливі. Є такі цінності, що переходять з епохи в епоху, втім абсолютних цінностей немає. Так звані «вічні» цінності теж історичні, просто час їх функціонування достатньо великий, оскільки вони являють собою загальнолюдську спадщину.

Сутність людської культури за поглядами багатьох вчених складає її діяльнісна основа. Діяльність є універсальним способом існування людини, який вирізняється від інших способів існування всього живого своїм цілеспрямованим практичним характером. Саме діяльність дозволила людині бути такою, якою вона є. Створюючи культуру, людина діє й змінюється в результаті своєї діяльності як суб'єкт. Діяльність є формою соціально-культурної активності індивіда, спрямованої на перетворення дійсності. Існують два види діяльності: практична (матеріально-перетворююча), метою

якої є змінення природи і буття людини, і соціально-перетворююча (духовна), котра змінює соціальну реальність, включаючи і саму людину. Соціокультурна діяльність залежить від спрямованості людської активності, може бути як творчою (формує «другу природу», середовище буття людини, знаряддя праці та ін.), так і руйнівною (знищення природи, міжетнічні конфлікти тощо). Діяльнісний підхід у своїй інтерпретації сутності культури доводить, що онтологічно людина є не стільки продукт природи, скільки результат суспільного виховання і самовиховання. Культура об'єктивує свою сутність у сфері людської діяльності, яка, передусім, виявляється у наступності суспільного досвіду і вдосконаленні людини.

На відміну від природи, культура є наслідком практичного перетворення природи і людини. Результат такого перетворення має вигляд штучного світу значимих систем (артефактів), що містять у собі сукупність суспільного досвіду. Артефакти — це те, що є продуктом діяльності людини. Так, якщо ліс є природним явищем, то таке явище, як парк, і його місце у людських потребах і цінностях, є вже культурним явищем. Отже, все, що створено людьми, є артефактами. Артефакти є складовими частками матеріальної і духовної культури. Вивченням артефактів займається історія культури, змістом якої є зародження, відтворення, розповсюдження і критика культурних цінностей на базі соціальних потреб, котрі нею ж задовольняються. Ціннісне багатство культури, у свою чергу, залежить від інтенціонального багатства індивідів. Іntenцією є спрямованість суб'єкта на світ об'єктів, серед яких інтенсивність одних вище, ніж інших.

У сучасних дискусіях про сутність культури можна також виділити низку типологічних підходів, серед яких на передній план висуваються ті чи інші її характеристики:

- культура як сукупність соціальних досягнень, завдяки яким людина виділяється з природи і виходить за межі біологічної детермінації;
- культура як загальний рівень розвитку суспільства;
- культура як система норм, цінностей і смислів, що відрізняють одне суспільство (спільноту) від іншого і визначають самобутність культури;
- культура як особлива сфера (форма) діяльності, яка виявляється через мислення, художню культуру, норми поведінки та ін.;
- культура як духовний вимір будь-якої діяльності, в якому формуються мотиви, принципи, правила, цілі та її зміст, як духовний компонент суспільного буття.

Однак при всій розмаїтості підходів до розуміння культури в них чітко проглядається давня, як і сама філософія, дихотомія: «речі — ідеї». З одного боку, культура розуміється як сукупний результат людської життєдіяльності, що складає своєрідне тіло» суспільства, його речовий субстрат (про що можна судити навіть за назвою — «ямна культура», «катакомбна культура», «культура багатовалікової кераміки»). З іншого ж боку, не тільки в теорії, але й у повсякденній практиці освіти і виховання культура розглядається як інструмент духовного розвитку людини, реально оформлений в історично конкретну систему духовних цінностей.

Не рятуює від еkleктики і спроба подати культуру як своєрідну етикетку (код) або індикатор ступеню зрілості суспільства, що «виражає рівень історичного розвитку, який був досягнутий людством»[4, с.294]. Методологічна вразливість такого підходу виявляється відразу ж, як тільки ми здійснюємо спробу використовувати його в аналізі реального культурного процесу: як і ким визначається цей рівень? в якій системі мір, розрахунків, показників можна встановити культурну приналежність людини або суспільства? Усвідомлюючи наявну теоретичну безпорадність такого розуміння культури, автори намагаються конкретизувати його: «культура містить у собі не тільки предметні результати діяльності людини (машини, технічні споруди, результати пізнання, витвори мистецтва, норми права та моралі тощо), але й суб'єктивні людські

сили й здібності, що реалізуються в діяльності (знання та вміння, виробничі та професійні навички, рівень інтелектуального, естетичного та морального розвитку, світогляд, способи і форми взаємного спілкування людей в рамках колективу й суспільства)»[4, с.294]. У такому випадку поняття «культура» не має свого власного змісту, тому що розчиняється у всіх конкретних формах людської діяльності, стає тотожним поняттю «суспільство». І посилення на рівень розвитку тут виявляються недоречними, як недоречне співставлення по «рівню культурності» народної і професійної музики, культур майя і народів Африки, християнської і мусульманської релігії тощо.

Подолати суперечливість таких концепцій культури можна лише за умов урахування теоретико-методологічних помилок, які припускають автори при їх утворенні. Найбільш розповсюдженою серед таких помилок є наївно-реалістичне, по суті «дитяче» прагнення уявити культуру предметно, у вигляді речей, їх властивостей і відносин, ідей, цінностей, духовних якостей тощо. Наївний реалізм повсякденної свідомості примушує шукати предметний денотат культурі. Але в такому випадку стає неможливим зробити теоретичний стрибок від особливого до узагальненого, тобто абстрагуватися від незліченної множини конкретних проявів культури і виділити універсальне в їх змісті, саме те, що поєднує найрізноманітніші явища у понятті «культура». Як витікає з визначення культури Е. Тайлора, перерахування предметного змісту культури неминуче веде авторів у дурну нескінченність, наближаючи до визначення «культура — це все, що є у суспільстві», або, що теж саме, ототожненню понять культури і суспільства. Не існує специфічно культурного предмета або особливого культурного знання. Не можна відрізнити «культурний стіл» або «культурну формулу» від некультурних. Уявлення про устрій світу, бузувірські форми прикрас або присвяти в дорослих у первісному суспільстві є такі ж безсумнівні прояви культури, як і сучасна наука, мистецтво, техніка, як би не противилася цьому свідомість сучасної людини.

Культура виникає у якості надприродного (або надбіологічного) способу передачі соціальної інформації і смислів людського досвіду у спосіб колективних рухів, колективного відтворення форм сумісної діяльності. У цьому сенсі згадані вище артефакти мають дві основні форми свого культурного існування — предметну (природну) й людську (сміслову). Предметна форма — природний матеріал, речовина, тілесна оболонка предмету культури, те, з чого створюється у процесі матеріально-предметної діяльності артефакт культури. Втім артефакти створюються для задоволення матеріальних і духовних потреб людей. Тому окрім природної форми вони мають ще і людську (власне культурну) форму, якою і відрізняються від стихійно виникаючих продуктів природи. Саме людська форма надає артефакту культурну цінність. Подібно до природної людська форма є матеріальною, але на відміну від природної вона містить дещо більше, аніж природні властивості речі — надособистісні смисли, зусилля, досвід, знання, естетичні смаки багатьох поколінь. Артефакт є символом (знаком), який містить у собі «суму технологій», певну «опредмечену» інформацію, якою користуються люди, що вживають його. Предмет стає «людським предметом», оскільки його містить у собі не тільки природний, а й суспільний зміст, є засобом суспільної комунікації і спілкування людських індивідів, носієм суспільних відносин. Культурно-смілова цінність предмету культури визначається його призначенням, соціальною функцією — бути засобом культурного зв'язку поміж індивідів, посередником, що об'єднує зусилля людей в процесі їхнього сумісного існування. Таким чином, матеріальне багатство суспільства є предметним втіленням практичних зусиль і психологічних здібностей людських індивідів.

Але інформаційний вимір культури потребує додаткових пояснень, пов'язаних з тим, що інформація не є річ чи сукупність речей. Об'єктивність культури як інформації

загадка: «вона належить саме речам і подіям, світу феноменів, але її не існує, якщо ніхто чи ніщо не може її сприйняти»[3, с.11]. Тобто, для того, щоб артефакт став фактом культури і здійснив своє культурне призначення він повинен бути використаним, а інформація, що міститься в ньому сприйнятою, або «розпредмеченою». Це є неможливим для тих, хто не володіє «мовою» даної культури, не знає смислового коду артефактів, що її створюють. Так, наприклад, бронзовий меч по-різному виглядає в очах військового історика, археолога, металурга, мистецтвознавця, хіміка, антиквара або прибиральниці музею. Виробництво людиною штучно створеного предметного світу є її власним самовиробництвом і саморозвитком. Тому дійсним змістом предметного багатства суспільства є розвиток самої людини як суспільної істоти, розвиток її творчих зусиль, здібностей, потреб, форм спілкування тощо.

І саме тому, поняття «культура» нерозривним чином пов'язане з поняттям «людина». Їх розрізнення є надзвичайно складним і конче важливим для розуміння їх теоретичного, а не буденного смислу. Буденна свідомість ототожнює людину з її власним тілом, людським організмом. Існує навіть давня традиція розуміння людини як тварини або обдарованого розумом звіра. Доходить, подекуди, до суперечливого визначення людини як біосоціальної істоти, що явно ігнорує сучасні результати як генетико-біологічних так і соціально-культурологічних наукових досліджень.

В філософській антропології розглядаються декілька концептуальних визначень людини: біологічних, психологічних, соціологічних, релігійних, морально-естетичних, паранаукових і навіть містичних. Однак культурологічний підхід потребує власної методології в розумінні цього складного питання. В теорії прийнято розрізняти поняття «людина», «індивід», «особистість». Індивідуальне тіло, як це не парадоксально з точки зору здорового глузду, ще не є людиною. Людиною не народжуються, людиною становляться. Природнім шляхом народжується тіло, яке впродовж 23–25 років формується у дорослого індивіда. Тіло складається із сумісної діяльності близько шести мільярдів клітин — відносно самостійних живих організмів, які керуються існуючою від народження генетичною програмою. Але гени відповідають лише за синтез білку і нічого соціального у собі не містять і якщо тіло не пестувати й культурно не виховувати з нього самотужки аж ніяк не виросте людина. Не можна зрозуміти людину із тіла. Соціально-культурна сутність індивідуальної людини виникає завдяки наявності в неї надбіологічної сфери суспільної свідомості і формується упродовж засвоєння індивідуальним тілом соціальної програми колективно контрольованих дій. Академік М. Дубінін спеціально підкреслює: «У людини немає і не може бути двох сутностей; виходячи з надр тваринного світу вона набуває єдину — соціальну — сутність. Біологічна підструктура, яка діалектично взаємодіє із соціальною, складає нижчу форму руху матерії»[1, с.14]. *Якщо сутнісні сили тварини є біологічними, то у людини вони суто соціальні.* Тому, говорити про наявність біосоціальної сутності людини, на нашу думку, означає припускатися суперечностей, що є неправильним. Ще Маркс іронічно зауважував, що «сутність "особливої особистості" складають не її борода, не її кров, не її абстрактна фізична природа, а її *соціальна якість*» [2, с.242].

Але також неправильним було б ототожнювати з людиною як такою («людиною взагалі») окремого людського індивідуума, який є лише частковою, «одиночною людиною» і вбачати сутність людини в цих поодиноких, абстрактно вирваних суспільних властивостях. Насправді ж окремий індивід є біологічним носієм об'єктивних, над-особистісних, колективних соціальних смислів або, в іншому вислові, схем соціальних рухів. Сутність же «людини взагалі», «людини як такої» складає сукупність усіх суспільних відносин (тобто знань, вмінь, дій, оцінок, відчуттів) яка існує об'єктивно у вигляді над-особистісних смислів і соціальних регуляторів

колективних дій, яка розподілена поміж окремих індивідів і не залежить від жодного з них. Для визначання й здійснення історичної типології «людини взагалі» в теоретичній культурології прийнято іменувати її по темпоральним, соціальним або етнографічним ознакам – первісна людина, антична людина, середньовічна людина, буржуазна людина, американська людина. Навіть у піснях співали: «Высокие горы сдвигает, / Меняет течения рек / И гордо по жизни шагает / Советский простой человек!». Людина, це записаний в тілесних нейронах і артефактах культури досвід предків якій керує (вільно або безвільно) рухом даного тіла.

Коли ж індивідуальне тіло в процесі імітації і наслідування вчиться рухатися відповідно до об'єктивних зразків, норм і вимог власне людського руху, то неминучими стають відхилення, як правило у бік недосконалості, від таких зразків, що, у свою чергу, створює індивідуальну неповторність, унікальність окремого людського індивідууму. Таким чином людський індивід є частковою людиною, живим організмом, діяльність якого відбувається на підставі багаторічного вишколу відповідно до закладених у мозок програм соціального руху.

Людський індивід, як поодинокі людина, тобто, тіло, котре, по-перше, морфологічно «збудоване по-людськи» і, по-друге, засвоїло частину соціальних норм, знань, цінностей, вмінь і навичок соціальних рухів, не існує ізольовано від інших індивідів, а в сумісному, технологічно визначеному, суспільно і культурно регламентованому русі постійно відтворює колективні смисли, щомиті «оживляє» всезагальне людське, або, що теж саме, інтерсуб'єктивно розподілену, існуючу суто соціально, як Король Лір, Гамлет, граматична норма або всякий інший соціальний стандарт *Людину*. Якщо тіло рухається «по-людськи» – воно рухається культурно, а якщо в своєму русі воно керується біологічними інстинктами, то такий рух визначається як «природний» або некультурний. Звідси витікає, що людська чуттєвість, як і розумність, має не уроджені біологічні, а соціально і культурно зумовлені форми – «культурні константи», що забезпечують як однаковість світосприйняття окремих речей так і загальних «картин світу» багатьох окремих індивідів, що належать до даної спільноти та можливість їх порозуміння і об'єднання зусиль в практичній і соціодуховній діяльності.

У світлі сказаного, стає очевидною теоретична неспроможність і помилковість дотепер домінуючої в підручниках парадигми гносеологічної робінзонади, згідно до якої людський індивід як *substantia cogitans* (пізнавальна субстанція) нібито самостійно здійснює суб'єктивно-індивідуальну пізнавальну зустріч з об'єктивно існуючою *substantia extensa*. При цьому суб'єкт пізнання визначався у якості примхливо-хиткої *tabula rasa*, себто, як такий, що пасивно відтворює унікальні і випадкові впливи зовнішнього світу. Всупереч поширеним в психології і теорії пізнання забобонам про існування нібито «чистої», відкритої для зовнішнього світу рецептивно-почуттєвої здатності душі отримувати уявлення, оскільки вона якимось чином піддається зовнішньому впливу, для сучасної нейротипології культури є безсумнівним і експериментально підтвердженим той факт, що *не існує ніяких цілковито нейтральних суттєвих даних початку всілякого досвіду*. Думка про їхнє існування є продуктом спекулятивної абстракції (видумки, помилкового абстрактного уявлення) Нового часу. Насправді ж сприйняття світу окремою людиною формується під тиском надособистісних культурних констант, які створюють притаманну належній культурі картину світу в свідомості індивіду, але самі як такі не піддаються раціональному поясненню. В своїх підвалинах культурна й надособистісна об'єктивність окремих смислів продиктована імперативністю колективно охоронюваних зразків людського руху: смисл граматичної норми «ча», «ща» складає саме спосіб каліграфічного або артикульованого руху, так само як «зелене світло» дозволяє рух, а «червоне» забороняє його. Тому об'єктивно «людина як така» існує у безлічі колективно схвалених і

контрольованих кожним окремим індивідом соціальних рухів, форми яких постійно наслідуються і традиційно передаються в суспільстві.

У додаток слід зауважити, що не всякий індивід є особистістю. Якщо пересічний індивід є спрощеною, а подекуди й хибною калькою того чи іншого виду (або професії) людини як такої, то «особистість» це такий індивід, який створює нову, або вдосконалює вже існуючу програму соціальних рухів. А для цього він повинен мати можливість свободи уособлення в культурному співтоваристві, а також свободи критичної діяльності по відношенню до сталих форм рухів. Тобто, особистістю може бути лише такий індивід, який уособлюється в суспільстві й пропонує соціально виправдану й ефективну форму покращення життя інших індивідів. Створюючи нові форми соціального руху особистість набуває власне, по-справжньому людське, а не уроджене біологічне, «обличчя», згідно до якого відрізняють особистостей і почасти присвоюють індивідуальні людські імена, як то «мічурінська методика», «таблиця Менделєєва», «ленінська гвардія (рух)» тощо. В залежності від дійовості свого впливу на рухи інших членів суспільства, кількості культурних adeptів і епігонів, послідовників і наслідувачів, а відповідно й масштабів соціальних перетворень, особистості визначаються як «малі», «пересічні», «видатні», «геніальні». Але, в той же час, суспільство застерігає, ізолює, або зовсім знищує тих особистостей, що своїми діями загрожують існуванню культурного руху і суспільства в цілому.

Таким чином, відносно людини культура є способом прояву її соціального руху, в якому кожного разу відбувається, по-перше, постійне відродження й оживлення людських смислів, тобто, самої людини, а, по-друге, постійне створення матеріально-предметних способів (типів, форм) людського буття.

Тому, принциповим і ключовим для розуміння сутності культури є порівняння і співставлення понять «культура» і «суспільство».

Культура не є щось самостійне, існуюче предметно, як фізичне явище, саме по собі. Культура існує лише як властивість, момент, спосіб, у який здійснюється і розвивається суспільство.

Як справжній *reperitum mobile* (вічний двигун) культура існує тільки там, де є історична наступність. Зі зникненням традиції зникає і культура. Тварини також використовують досвід попередніх поколінь, але цей досвід закладений у генетичній програмі, що успадковується організмом. На відміну від генів, культура являє собою сукупність не успадкованої інформації і тому здатна, з одного боку, до необмеженого росту, акумулювання інформації безлічі поколінь, а з іншого боку — до необмеженого перебору і синтезу елементів (варіантів) цієї інформації. *Культура – це специфічна форма соціального руху і розвитку, суть якої полягає у нескінченному відтворенні досвіду попередніх поколінь.*

Суспільство — це, насамперед, люди, які володіють свідомістю, і продукти їх діяльності. Соціальні закономірності реалізуються лише у свідомій діяльності людей, повинні бути в тій чи іншій формі усвідомлені людьми. В процесі цієї діяльності відбувається «опредмечування» соціальної інформації в матеріальному субстраті суспільства: його предметна фізична форма перетворюється в культурну форму, яка містить у закодованому («скам'янілому») вигляді досвід соціальної діяльності. Практичне застосування і використання подібного роду речей пов'язане з «розпредмечуванням» закодованого в них соціального досвіду, його актуалізацією і наступним «опредмечуванням» у соціальній діяльності. В цьому безперервному «опредмечуванні» та «розпредмечуванні» суспільної інформації і схована фундаментальна сутнісна характеристика культури.

Суспільство, зусиллями своїх творчо активних членів, постійно виходить за межі вже існуючих рівнів культури, підіймає її на новий щабель. Об'єктивними показниками рівня культури окремої людини (чи суспільства в цілому) є ступінь універсальності,

загальнолюдської значущості її знань і навичок. Чим вони ширше, тим людянішою є людина. Де і як виявляється культура? Культурними феноменами є культура виробництва і економічна культура, політична культура, правова культура, моральна культура, релігійна культура та ін.

Отже, найбільш суттєвими характеристиками культури є наступні. Культура є універсальним явищем людського життя. Культура є реалізацією людяності у сумісній життєдіяльності людей. Культура є способом соціального руху і відтворення суспільного досвіду в колективній життєдіяльності людей. Культура не успадковується генетично, а засвоюється за допомогою навчання. Культура існує як інформаційно-сміслові наслідування і кожного разу відтворюється у свідомості людини. Культура знаходить свій матеріальний вираз у цінностях, правилах (нормах), звичаях, традиціях. Існують різні культури – етнічні, релігійні, соціальні та ін. Культура динамічна, здібна до саморозвитку і самооновлення, постійного породження нових форм і способів задоволення інтересів і потреб людей, що адаптуються до умов життя, які постійно змінюються. Культура функціонує в якості фундаменту для самоідентифікації суспільства і його членів (усвідомлення їх носіями свого групового та індивідуального Я, розпізнання «своїх» і «чужих» у взаємодії з іншими культурами і народами). Культура — надзвичайно складне і багатобічне явище, що виражає всі сторони людського буття, як позитивні, так і негативні. Культура — це те, що гідне передачі від людини до людини.

Список використаної літератури

1. Дубинин Н.П. Что такое человек / Н.П. Дубинин. – М.: Мысль, 1983. – С. 14.
2. Маркс К. Избранные произведения в 3-х т / К.Маркс, Ф.Энгельс. – М.: Изд-во политической литературы, 1970. – Т. 1. - С. 242.
3. Попович М. Аналітична філософія культури / М. Попович // Культурологічна думка. – № 1. – 2009. – С. 11
4. Философский энциклопедический словарь / гл. ред. Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев [и др.]. – М.: Сов. энциклопедия, 1983.

O. P. Voevodin

INFORMATION ANTHROPOLOGICAL ESSENCE OF CULTURE

The article is devoted informative essence of culture. It is well-proven that a culture is selfupdate.

Key words: culture, anthropology, information, dynamics

УДК 94(477+075.8)

О. В. Головка

РЕЛІГІЙНІСТЬ В УКРАЇНІ: СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ВИМІР

Статтю присвячено проблемам релігії як соціо-культурного явища сучасної України як вагомого чинника процесів етноінтеграції та етноідентифікації, оскільки релігія нерозривно пов'язана не тільки з культурою, а також із державою, державною ідеологією та політикою. Аналізуються конфесійний розподіл території України та ставлення його керівництва до сучасного культурного розвитку.

Ключові слова: релігія, конфесія, культура, толерантність.

Передумова ефективної гуманітарної політики – глибокі знання духовних потреб, психології різних соціальних груп і класів, врахування в законодавчій і управлінській діяльності вітчизняного і світового досвіду свободи совісті. Щодо змісту самої

категорії «релігійність», то вона характеризує якісну та кількісну визначеність засвоєння релігійних ідей, цінностей, норм і їхній вплив на поведінку, життєдіяльність віруючих. Релігія – складний соціальний інститут, що супроводжує людство впродовж усієї його історії. Сьогодні стосовно релігії склалася суперечлива ситуація. Релігія може виступати засобом збереження соціокультурної ідентичності народу й основою глобалізаційних процесів. Вона може об'єднувати нації і народи, сприяючи міжкультурному діалогу і водночас бути серйозним дестабілізуючим чинником, тобто може здійснювати як інтегративну, так і дезінтегративну функцію.

На сучасному етапі є актуальними дослідження трансформаційних процесів, які відбуваються в релігійному мистецтві та культурі, зокрема вивчення впливу глобалізаційних процесів. Серед вітчизняних науковців поглиблене дослідження проблем релігійного відродження сьогодення здійснюють В.Д. Бондаренко [1], В.А. Бодак [2], Т.В. Гаврилюк [3], Н.М. Головач [4], М. Паращевін [6] та ін.

Мета статті – проаналізувати конфесійний розподіл території України та ставлення його керівництва до сучасного культурного розвитку.

Чисельне зростання (з 12,5 до 33 тисяч) за пострадянський період релігійних громад в Україні є безперечним свідченням поширення віри в Бога, відродження церковних традицій. Дискусійне питання – кількість віруючих. За результатами досліджень, до них відносять близько 75% дорослого населення. Згідно з церковною статистикою, понад 70% громадян України вважають себе християнами. Слід узяти до уваги, що значну частину їх віднесли до кола віруючих формально. Це підтверджується результатами опитування, проведеного службою Геллапа в 143 країнах. На їхній підставі виведено й оприлюднено індекс релігійності [1,с.16]. Разом з іншими європейцями українців віднесено до найменш віруючих. Є й інші данні. За результатами європейського соціологічного дослідження, 74,7% українців вважають себе такими, що належать до певної релігії. За цим показником наша країна входить до сімки із 23 досліджуваних країн (після Кіпру, Польщі, Португалії, Ірландії, Словаччини та Болгарії) [2,с.13]. Релігія зберігає вплив переважно в Західному регіоні. До нього відносять Волинську, Закарпатську, Івано-Франківську, Львівську, Рівненську, Тернопільську, Хмельницьку та Чернівецьку області. На них припадає близько 40% релігійної мережі країни (частка їхнього населення – 23,2%). Помітно менше релігійних організацій у центральному та південному регіонах (30 і 20%). На сході країни (Донецька, Луганська та Харківська області) їх лише 9%. Щільність релігійних структур (кількість громад на 100 тисяч жителів) відповідно 127 – у західних, 75 – у центральних, 57 – у південних і 32 – у східних областях. Як бачимо, різниця чимала (у 4 рази) [5].

Більшість релігійних організацій країни (61%) належать до чотирьох церков: української православної церкви Московського патріархату, Української православної церкви Київського патріархату, Української автокефальної православної церкви та Української греко-католицької (уніатської) церкви.

Протестантські об'єднання налічують близько 29% усіх релігійних організацій. І хоча їхні громади формально менш чисельні, натомість дисциплінованіші, міцніші, краще забезпечені кадрами, інформаційними та фінансовими ресурсами. Так, із 29,5 тисячі священнослужителів в Україні 42% припадає на протестантський напрям. У деяких областях (Західний і Центральний регіони) близько третини священників – іноземні громадяни [5].

Решта громадян України (10%) [5] сповідують іслам, іудаїзм, буддизм, кришнаїзм, відносять себе до різноманітних релігійних общин (Саєнтологічна церква, «Наука розуму», старообрядці, неоязичництво).

Сучасну релігійну ситуацію в Україні можна більш глибоко і ґрунтовно уявити за допомогою виокремлення семи умовних релігійно-територіальних регіонів.

1. Волинська, Рівненська та Тернопільська (північ) області: здебільшого діють парафії УПЦ-КП і УПЦ-МП. Серед протестантів переважають п'ятидесятники. Найбільшими осередками релігійного життя є Почаївська лавра, Успенський Зимненський монастир та Корецький ставропігійський монастир.

2. Львівська, Івано-Франківська та більша частина Тернопільської області: переважає греко-католицька церква. Серед православних церков впливовими є УАПЦ та УПЦ-КП. Найбільші осередки релігійного життя — Львів (собор святого Юра, Успенська церква, кафедральний костел Римської католицької церкви), Івано-Франківська область (Гошівський монастир), Тернопіль, Бучач, Крехів.

3. У Закарпатті зосереджено 8,3 % парафій УПЦ-МП, 7,4 % — УГКЦ, 11,5 % — Римсько-католицької церкви, 50,4 % громад свідків Єгови, існують реформатські громади та послідовники багатьох інших релігійних об'єднань, що діють в Україні, проте немає парафій УАПЦ [6,с.74]. Найбільшими осередками релігійного життя є міста Ужгород і Мукачів.

4. У Хмельницькій, Вінницькій і Чернівецькій областях переважають парафії УПЦ-МП, УПЦ-КП, старообрядницькі та католицькі (латинського обряду) громади з центрами релігійного життя у Кам'янці-Подільському, Вінниці, Чернівцях, Хмельницькому, Білій Криниці. Об'єктами шанування є могили білокриницьких митрополитів, а також священників Алімпія і Павла, чиїми зусиллями було засновано старообрядницьку Білокриницьку організацію. Місцевими святинями є джерело святого пророка Іллі у Деражнянському районі Хмельницької області та Аннина гора з церквою святої праведниці Анни у Чернівецькій області.

5. Київська, Житомирська, Чернігівська, Сумська, Полтавська та Кіровоградська області. У регіоні переважають парафії УПЦ-МП і УПЦ-КП. Саме тут знаходяться головні релігійні святині держави (Киево-Печерська лавра, Софійський собор) та об'єкти паломництва (мощі святих отців Києво-Печерських, мощі святої великомучениці Варвари і священно-мученика митрополита Київського Макарія, якого у 1497 р. вбили татари під час здійснення ним літургії, усипальниця святої великої княгині Ольги, могила цадика ребе Нахмана в Умані та ін).

6. Харківська, Дніпропетровська, Запорізька, Донецька та Луганська області. У регіоні домінує УПЦ-МП, а найважливішим осередком релігійного життя є Харків.

7. Одеська, Херсонська, Миколаївська області та Автономна Республіка Крим. Переважає УПЦ-МП, проте тут зосереджена найбільша кількість мусульманських та іудаїстських громад, головні центри старообрядництва, Німецька та Шведська євангелічно-лютеранські церкви. Найбільший релігійний осередок — Одеса, де об'єктом поклоніння є «стопа» апостола Андрія Первозваного у Свято-Успенській Одеській патріаршій обителі. В Одесі розташовані також лютеранські кірхи, синагоги, центр старообрядницької єпархії.

Така складна георелігійна ситуація в Україні відображає напруженість сучасного релігійного процесу. Це вимагає від органів державної влади постійної уваги до нього, вивчення його, взаємодії з керівництвом церков, сект, релігійних об'єднань, пошуку шляхів порозуміння між ними.

Нині в Україні релігійніші жінки (81% за 66% чоловіків). Майже такий же (16%) розрив між селянами та мешканцями міст. 47% українців моляться часто, 29,5% - рідко, а 23,4% - ніколи чи майже ніколи. Менш активні у цьому сенсі «нецерковні» православні [3]. Порівняно з православними значно переконаніші в існуванні Бога греко-католики. Майже половина вірян (44%) поділяє думку, що у спілкуванні з Богом вони здатні йти власним шляхом, без посередника у вигляді церкви. Вірять у життя після смерті 42, 5% респондентів, у релігійні дива – 52% [3].

Чимало людей вважають себе релігійними, глибоко не усвідомлюючи конфесійної належності. Зокрема, не раз траплялися випадки, коли рядові відвідувачі храмів УПЦ

чи УГКЦ вважали, що вони належать до Київського патріархату, а прихильники протестантизму не могли чітко визначити своєї конфесійності.

Більшість українців поділяють думку про доцільність розмежування світської та церковної сфер життя. Зростання рівня толерантності призвело до того, що 80% українців готові підтримувати на виборах кандидата до органів влади незалежно від його релігійної належності (окрім представників екстремістських угруповань).

Цілком очевидно, що релігія та церква й далі відіграватимуть активну роль у житті українського суспільства. Тож їх не слід ігнорувати й водночас переоцінювати. Розширення релігійної мережі набуло в Україні усталеного характеру.

Руська православна церква не визнає закономірним існування й розвиток світської, позацерковної культури. Закликаючи до гармонійної співпраці церкви і культури, Московська патріархія зобов'язує культуру служити справі оцерковлення людської творчості, повернення до релігійних джерел. По суті, це спроба клерикалізації культури. Фактично цю ідею було покладено в основу навчальної дисципліни «православна культура», запровадження якої у загальноосвітні школи Росії спільними зусиллями Московської патріархії і міністерства освіти РФ викликало негативну реакцію російської громадськості та майже всіх неправославних конфесій.

Католицька церква більш виважено ставиться до світської культури, обґрунтовуючи концепцію взаємозбагачення церкви і культури, філософії і теології, віри і розуму. Католицька церква визнає світську культуру як автономний феномен сучасного світу [6, с. 68-70].

Протестантські конфесії в Україні не мають клерикальних претензій і не роблять спроб вплинути на культурний розвиток людства. Вони визнають закономірними втрату культурою сакральної санкції. Приміром, церква Адвентистів Сьомого Дня в Україні, визнаючи суперечності між вірою і культурою, водночас декларує готовність бути відкритою до нових тенденцій у розвитку культури в сучасному плюралістичному суспільстві. Навіть реалії молодіжної культури, якій чужа традиційна модель буття, для цієї протестантської церкви є зрозумілими і прийнятними. Не розчиняючись у сучасній культурі, церква АСД рекомендує своїм священнослужителям «знайомитися з новими течіями в культурі, аби знаходити ефективні шляхи до свідомості сучасної людини» [3]. На таких же позиціях щодо світської культури стоять Свідки Єгови, в літературі яких знаходимо, по суті, широку панораму культур різних народів, доброзичливе ставлення до національних культур, зокрема до української [5].

Протестантські конфесії не підтримують спроб деяких церков клерикалізувати культуру, насаджувати стандарти православної, католицької чи якоїсь іншої конфесійної культури. Визнаючи пріоритетність світської культури над клерикалізованою, вони вважають, що громадянське суспільство і церква погоджують характер і форми розвитку культури, не втручаючись у сферу функціонування одне одного й не нав'язуючи одне одному жодних культурних стандартів. Церква, діючи в незалежному від держави автономному полі, співпрацює з громадянським суспільством, щоб створювати відповідні умови для розвитку культури національних і релігійних меншин та запобігати будь-яким формам культурної дискримінації. Культура, підкреслюють українські протестантські авторитети, повинна не служити політичним, економічним чи релігійним інтересам будь-яких спільнот, а сприяти становленню кожної людської особистості [3].

Отже, спостерігається чітке розмежування пріоритетів у парадигмі «церква – культура». Якщо Московський патріархат і підконтрольна йому УПЦ визнають право церкви протидіяти культурі, яка втрачає геоцентричні корені і стає антропологічною, то з погляду протестантських церков «не можна допустити, щоб людина опинилася поза культурним розвитком суспільства, в якому вона живе, перестала відчувати свою відповідальність і солідарність з іншими людьми у творенні спільного блага. Інакше

людина деградуватиме, а суспільство, в якому гідності особистості, її правам і культурному розвитку не приділяється необхідна увага, деформуватиметься» [4].

Необхідно зазначити, що ставлення до світської, секуляризованої і тим більше національної культури з боку різних пізньопротестантських конфесій в Україні неоднозначне. Найбільш перейнятими проблемами культури можна вважати баптистів та адвентистів. Навіть Свідки Єгови вже засуджують будь-які прояви нігілізму щодо національної культури і з повагою ставляться до «розумної національної гордості» за свою батьківщину, свій народ, свою мову і культуру, виступаючи водночас проти проявів расизму, національної обмеженості та національного екстремізму. Адвентисти вважають, що сучасне українське суспільство переживає гостру кризу культурної самоідентифікації і потребує духовного, культурного та національного самовизначення. Церква АСД, враховуючи складнощі і протиріччя, які виникають у процесі розвитку сучасного українського суспільства, звертає увагу на необхідність духовного й культурного діалогу церкви і суспільства, щоб досягти гармонії між динамічною «новою» культурою і традиціями попередніх поколінь, встановити «культурний баланс» між надбанням минулого й сучасними досягненнями культури. Саме в цьому яскраво проявляється протестантський реалізм, дисонуючий із православним консерватизмом [4].

Сучасна культура в поєднанні з релігійним світобаченням знову обирає напрямок свого подальшого розвитку. Але у XXI ст. через складність, багатомірність існування людини й суспільства, наростання кількості глобальних проблем експерименти у виборі шляху подальшого культурного розвитку вкрай небезпечні. Відтак усебічне дослідження взаємовпливу культури й релігії, переосмислення цінностей культури, її змістовного, значеннєвого елементу є необхідним та має очевидний практичний вимір, що впливає на формування оптимальної культурної парадигми України.

Отже, релігія і, відповідно, релігійна культура – невід’ємна частина сучасного вітчизняного суспільства. Її потенціал як потужної консолідуючої сили сприяє зближенню різних культур. Проте вона може виступати й дестабілізуючим чинником. Для запобігання цьому слід враховувати особливості історичного розвитку кожного регіону України, його соціокультурні традиції, особливості національної самосвідомості. Релігія не припинила у XXI ст. виконувати ті функції, які виконувала завжди, і це необхідно розуміти. Вона є потужним чинником у формуванні людини, її цивільної й моральної позиції, гармонізації її внутрішнього світу, спадкоємності ціннісних аспектів, історичних джерел та прообразів. Особлива роль релігії в здійсненні спадкоємності української культури полягає у визначенні принципів ставлення до культури минулого й сучасного, критеріїв відбору культурних цінностей, принципів упровадження в актуальну культуру цінностей минулих часів і сьогодення.

Глобалізація, трансформуючи світську культурну матрицю в напрямку постмодерну, істотно змінює параметри світсько-релігійної взаємодії в сучасному світі та підвищує міру її невизначеності в історично осяжному майбутньому. Релігійне мистецтво, у свою чергу, репрезентує смисли через форму, а людина чи культура сприймають або не сприймають ці смисли залежно від свого конкретно-історичного буття. Тому якщо художній канон – це кількісна структурна модель, то релігійний канон – це правило, що стосується не лише кількісних, але й змістовних, тобто якісних рівнів сприйняття. Релігійний канон не допускає зміни форми та змісту. Це захищає сакральне мистецтво від елементу особистісного [1,с.17]. Однак на сьогодні такий категоричний підхід є, на нашу думку, дещо застарілим, адже культурозберігальна роль релігійного мистецтва полягає насамперед у трансляції релігійної ідеї, моралі, картини світу. І це успішно доводять багато сучасних вітчизняних митців, які працюють як у традиційному церковному мистецтві, так і в релігійній тематиці світського мистецтва. Коли в мистецтві зникає релігійний сюжет чи культивуються ідеї й цінності, далекі від

вічного, тобто коли воно секуляризується за формою й змістом, то зводиться по суті до міркувань смертної людини про світ кінцевих речей, що, у свою чергу, призводить до бездуховності, збідніння культури [1, с.24].

Сьогодні сучасна людина постала перед необхідністю самостійного вибору цінностей та істини в ситуації аксіологічного плюралізму й різноманіття картин світу. У зв'язку з розладом між інтересами, потребами й можливостями людської істоти посилилася її природна амбівалентність. Зрештою, це спричиняє психічні захворювання, роздвоєння та розпад особистості. Однак релігійні цінності, моральні норми й релігійний світогляд зберегли однозначність. Колись це, можливо, гальмувало розвиток суспільства, мистецтва, науки, але в сучасній культурі роль цієї однозначності зростає й може виявитися позитивною [1, с.14]. Тому важливим і потрібним є розвиток вітчизняного релігійного мистецтва й культури в усіх його проявах.

Ще одним важливим моментом у розвитку сучасного релігійного мистецтва та культури України в контексті глобалізаційних проблем є збереження національної самоідентифікації. Зрозуміло, у свою чергу, етнос, релігія й культура у своєму поєднанні породжують усі інші похідні, які можна назвати феноменами культури (мистецтво, літературу, ідеологію тощо). Нині знову виникла суспільна потреба в релігії як в етноформульованому й культурноствердуючому чиннику. Тенденції сучасного суспільного розвитку підкреслюють, що релігія й надалі відіграватиме в цих процесах свою вирішальну роль.

Однак сучасним релігієзнавцям, релігійним діячам, мистецтвознавцям, митцям слід пам'ятати про те, що за умов впливу сучасних глобалізаційних процесів серед різних верств населення країни відбуваються зміни як у релігійній, так і в нерелігійній свідомості, по-новому сприймається надприродна реальність. Для осіб середнього й старшого віку є характерним рух у бік освоєння традиційних православних норм. Серед деяких категорій молоді спостерігається захоплення східними релігійними вченнями, а також невизначеними, неструктурованими формами вірувань, спиритизмом, астрологією, парапсихологією, окультизмом тощо. У неї переважає аморфна, конфесійно не орієнтована релігійна свідомість, а носії такої релігійності відносять себе до «православних взагалі». Також існує група людей, які не ідентифікують себе з релігією, але водночас заявляють про віру у Вищу Силу, від якої, на їхню думку, залежить навколишній світ [4]. Хоча, за даними соціологічних досліджень, релігія й нині продовжує формувати певні уявлення про світ – у 63,9 %, про Космос – у 40,6 %, про Бога – у 69,9 % респондентів [3]. Тому для такого кола людей важливим і зрозумілим, очевидно, будуть твори релігійної тематики в різних галузях мистецтва.

Отже, сучасному суспільству й, передусім, активістам релігійного відродження слід усвідомити себе як носіїв світської культури, світського способу мислення й прийняти це як даність, яку не можна змінити одним вольовим рішенням. До чого призводить світська агресія проти релігії, ми вже знаємо досить добре. Культурне відторгнення релігійних традицій, гоніння й соціальна ізоляція вірян уже обійшлися нашому суспільству дуже дорогою ціною. Тому необхідно зрозуміти, що взаємодія світського й релігійного світобачення, способу мислення й способу життя – це складний і відповідальний процес діалогу різних культур. Релігія сприймається сучасною людиною, як правило, не безпосередньо, а опосередковано, через призму первинних для неї світських мислеформ. І перетворення їх у світлі релігійних істин і принципів – справа досить довгого часу й серйозної роботи над собою людини, що зробила усвідомлений вибір на користь орієнтації на релігійні принципи. У цьому, безперечно, їй допоможе релігійне мистецтво та культура. А перед церквою й суспільством сьогодні (не лише в Україні) постає важливе завдання: досягти нової інтерпретації трансцендентного, божественного в природних формах сучасного досвіду.

Список використаної літератури

1. Бондаренко В.Д. Релігійне життя в Україні: стан, проблеми, шляхи оптимізації / В.Д. Бондаренко, В.С. Єленський, В.С. Журавський. – К.: Логос, 1996. – 50 с.
2. Бодак В.А. Релігія як феном універсалу культури: християнський контекст: автореф. дис. ... д-ра філос. наук : спец. 09.00.11 «Релігієзнавство» / В.А. Бодак. – К., 2006. – 32 с.
3. Гаврилюк Т.В. Релігійний пошук в умовах поліконфесійності України [електронний ресурс] / Т.В. Гаврилюк. – Режим доступу : iifpro.pp.net.ua/publ/11-1-0-75 – 42к.
4. Головач Н.М. Релігійна свідомість в контексті сучасного релігійного розвитку [електронний ресурс] / Н.М. Головач. – Режим доступу: http://www.culturalstudies.in.ua/knigi_10_16.php
5. Дундяк І.М. Українське релігійне мистецтво і культура в контексті глобалізаційних проблем [електронний ресурс] / І.М. Дундяк. – Режим доступу: <http://lgiki.com.ua/forum/ukrayinske-religiyne-mistectvo-i-kultura-v-konteksti-globalizacijnih-problem>
6. Паращевін М. Релігія та релігійність в Україні / М. Паращевін. - К.: Інститут політики; Інститут соціології НІН України, 2009.

O. V. Golovko

RELIGIOSITY IN UKRAINE: THE SOCIAL-CULTURAL DIMENSION

The article is devoted the problems of religion as the socio-cultural phenomenon of modern Ukraine as important part of processes of national integration and national authentication as religion is indissolubly related not only to the culture, and also with the state, state ideology and policy. The confessional division of territory of Ukraine and relation of his guidance is analysed to modern cultural development.

Key words: religion, confession, culture, tolerance.

УДК 821.134.2-32.09(82)

О.В. Горбатенко

ХОРХЕ ЛУЇС БОРХЕС: СПРОБА РОЗУМІННЯ ЧАСУ АБО ІЛЮЗІЯ ВІЧНОСТІ

У статті проаналізовано проблеми темпоральності та розгортання проблем часу і вічності у творчості аргентинського письменника Хорхе Луїса Борхеса.

Ключові слова: час, вічність, простір, темпоральність, історія.

Просторово-часові виміри здавна породжували цікавість не тільки серед фізиків, але й зацікавили філософію ще з античних часів. На рубежі століть, особливо у ХХ столітті, проблеми темпоральності розглядаються та осмислюються особливо широко, вже на міждисциплінарному рівні. Тому не дивно, що дане питання зацікавило Хорхе Луїса Борхеса (1899-1986) – аргентинського поета, прозаїка, публіциста, перекладача та великого інтерпретатора, знавця літератури, просто визначної постаті ХХ століття. Проблеми часовості Борхес розгортає у ряді своїх праць, зокрема це «Історія вічності», «Думки вголос», «Аватари черепахи».

Х.Л. Борхес зацікавився проблемами вічності не випадково, адже існування в просторі і часі завжди передбачає досить нестабільне уявлення людини про власне положення у світі. Людина може мати чітке розуміння щодо фізичних характеристик відносно простору і часу, але завжди матиме місце її прагнення увіковічнити себе в науці, мистецтві, кінематографі тощо. Стосовно засобів втілення таких природних

людських бажань питань не виникає, але щодо порядку та розуміння вічності - питання лишається відкритим, не дивлячись на безмежну кількість спроб осягнення у філософії даної проблематики, ще починаючи з часів Платона, до якого також неодноразово апелює Борхес.

Справедливою тоді є постановка низки запитань на кшталт: «Де є вічність?» або «Що було спочатку – час чи вічність?». Логічним буде звернення до «Історії вічності» Борхеса, де автор посилається не тільки до відомого діалогу Платона «Тімей», а й розвінчує відомий платонівський образ «стола». Борхеса не влаштовує й позиція Плотіна щодо вічності, яка висвітлюється у Третій книзі «Енеад». Тому можна виділити дві основні проблеми, на які звертає увагу Борхес, а саме: 1) Час створює метафізичну незрозумілість – час передує вічності; 2) Незрозумілим лишається напрямок часу: куди він рухається (вектор часу може вказувати на рух з минулого у майбутнє, але й може бути навпаки)? Отже, складність часу полягає у тому, що особистий (індивідуальний) час підводиться під час всезагальний (математичний). Так, Борхеса не влаштовує позиція елеатів, які намагаються спростувати такий рух.

Слушним є звернення Х.Л. Борхеса до позиції Бертрана Рассела, який також «спростовує» дану позицію. Це видно на цікавому прикладі, який зустрічаємо в «Історії вічності». Б. Рассел відстоює реальність та банальність безконечних чисел, які задаються поняттям «кінця» безконечного процесу числення. Таким чином, числа не є вічністю? Борхес стверджує, що вічність є простішою, але разом з тим, лишається не менш загадковою. Ця загадка може постати як одночасність усіх часів (часу). Так наприклад, вічність можуть розуміти метафізики. Таке трактування можна також віднайти у П'ятій книзі «Енеад» Плотіна. [2, с. 293]

Вічність, яка постає джерелом для інших, для Платона не розкривається. Він розширює порядок її розуміння лише попередниками. Борхес вважає це передтечією. Поєднання та взаємопов'язаність усіх речей ще не є вічністю. Важливим лишається розуміння простору. Вічність постає як певна ідеалізація у давньогрецькій свідомості. П'ята книга «Енеад» Плотіна ще не може стверджувати, що вічність є винною, а час лише поглинач. Для Борхеса, Плотін надто ідеалізує оточуючий світ, тому час втрачає власну значимість. «Грек створює вічність?», - може виникнути дивне досить питання, тоді що він в ній побачив? (натикаємось на платонівські архетипи). Матерія (електрони), образ чи форма (архетипи), для Плотіна, пусті та нереальні, з чим категорично не погоджується Борхес (наводить приклад знову з Третьої книги «Енеад»). Можна лише змиритись з позицією платоніків (це очевидний софізм).

Вічність може розгортатись таким чином, що, на перший погляд, час може видатись лише грубою копією. Борхес наводить аргументацію проти позиції Платона. Архетипи Платона мають ті ж недоліки, що й образи створених речей. Є просто людина, і геометричні фігури, які виключають вічність. Тому і не має прообразу людини. Це може поставати лише як наївний відбиток уявлення про вічність.

Важливим зауваженням буде те, що Борхес досить побіжно згадує поняття простору, яке є вагомим не менше, ніж час, для розуміння розгортання філософської та історичної картини світу. У даному випадку можна звернутися до пояснень Бертрана Рассела, яке він подає у праці «Людське пізнання». Якщо не вдаватись до фізичних властивостей такого поняття як простір-часу, то знаходимо декілька слушних пояснень щодо просторово-часового порядку, які важливі для прояснення деяких опозицій Борхеса з приводу положення часу. Рассел стверджує: якщо фізичний світ може складатися з чотирьохвимірного багатоманіття подій замість багатоманіття стійких рухомих часток, необхідним залишається віднайдення способу визначення того, що мається на увазі, коли ми стверджуємо, що дві події є частиною історії однієї і тієї ж матерії. Тому Рассел робить висновок, що поєднання подій у послідовності, які забезпечують постійність матерії, можлива лише частково та приблизно. Тому фізичні

характеристики, звичайно, не можна повністю відкидати у даному випадку, але теорія відносності, як говорить Рассел, не впливає на простір і час сприйняття. «Мій» простір і «мій» час залишаються відомими за сприйняттям, їхня кореляція лишається пов'язаною з простором і часом, які відповідають всім у фізиці. Тому наприклад, психологічне дослідження, яке займається проблемою співвіднесення простору і часу, не обов'язково має керуватись теорією відносності, про що зауважує Б.Рассел [8, с. 311].

Якщо позиція щодо простору і часу є більш менш зрозумілою, то опозиція «вічність – час – вічність» не полишає Борхеса. Цікавою є інтерпретація вічності як християнської цінності.

Розмежовуючи вічність на два порядки, Борхес продовжує звернення до П'ятої книги «Енеад» Плотіна, отже це і є вічністю першого порядку. А «друга» вічність – це вже звернення до одинадцятої книги «Сповіді» Св. Августина. У першому випадку ще мова ведеться про платонівське вчення про ідеї, а у другому – мається на увазі Триєдність. Час не впливає на духовне, але разом – це минуле, теперішнє та майбутнє (догма). Трійця – це догма, вічне, незмінне. Борхес досить сміливо та інколи зухвало (у своїй манері - блискучого стиліста), висловлює погляди на формування та уявлення про Трійцю, але Борхес, тут дещо перебільшує. Догма отримує виправдання. Ієрархія архетипів, до якої звертається Плотін, зводить усе до того, що вічність є «біднішою» за світ, у чому не погоджується церква, її інтерпретація виглядає так: вічність є багатшою за час.

Християнська вічність, за Борхесом – це один з дев'яти атрибутів Божественного розуму. Отже, універсалії можуть претендувати на вічність. Універсалії є різними і мають різне втілення у часі. Але часових універсалій не вистачає для «створювальної» здатності. Схоласти впевнені в них, а для богословів вічність є не настільки ключовою. Борхес слушно вказує, що людський час не дорівнює божественному. Боецій говорить, що вічність є цілковитим і досконалим володінням безконечного життя. Тоді виникає запитання: у вічності немає часу? Отже, вічність є атрибутом Божественного розуму. З тексту «Історії вічності» стає зрозумілим та цілком логічним протистояння між богословами та схоластами (Св.Августин).

Можна лише зробити висновок, хоч і Борхес піддає досить жорсткій критиці як позицію Платона, так і Плотіна, але в «Енеадах» висловлюється чітка аргументація стосовно ієрархії архетипів, серед яких важливим постає вічність, в якому відображається час. Але для Плотіна не існує індивіда на даному етапі, тому незрозумілим лишається: наскільки важливим є індивід у контексті вічності, оскільки контекст часу тут виводиться на другий план.

Розглядаючи циклічність часу в «Історії вічності», Борхес намагається відкинути ідею Вічного Повернення Ніцше не у повноному значенні, а на прикладі безконечного числа, тоді вимога Повернення відпадає, лишається сама вірогідність. І знову положення вічності Борхес піддає сумніву. Що ж тоді говорити про положення та циклічність самої історії? Х.Л.Борхес і це питання не лишає без уваги. На прикладі скандинавського епосу Борхес вказує, що якою б бідною не була історія, її відрізки визначаються таким чином, що можуть пророкувати майбутнє, а, отже, увічнити подію в історії будь-якої нації.

Найцікавішим є те, як сам Борхес розуміє вічність поза часовими реконструкціями, які він проводить. Для Борхеса час, можливо, поставав як вічний сон, тому вічність та її безкінечність лишається всього лиш сприймати як ілюзію. Борхес говорить, що при такій одноманітності життя воно не може не бути безсмертним, але в цьому безсмерті немає впевненості, тому відчуття часу досить легко піддати сумніву, а саме поняття часу набагато важче уявити ідеєю лінійності.

Таким чином, Борхес на конкретних історичних та філософських джерелах реконструює розуміння поняття вічності, намагається надати ретроспективний опис

розгортання вічності у часі.

Те ж саме зустрічається і в іншій книзі Х.Л. Борхеса – «Аватари Черепахи». Автор намагається уникати всього надуманого та критикує все, що зводиться до нереальності; в цьому проявляється «здоровий» раціоналізм Борхеса. «Очима» Зенона та словами Борхеса стверджується аргумент, який демонструє, що у дійсності одиничне сприймається як множинне. Критика часу Зенона дещо схожа на заперечення часу Борхеса. Навіть у точній формі викладу Борхес залишає за собою право на поетичність. Таким чином уявлення вічності Борхеса можна порівняти з його ідеєю безмежної бібліотеки, яка повинна містити в собі, по суті, іще одну книгу.[5, с.30] Він бачить світ у якійсь безконечній діалектиці, що пов'язує світ дивними переплетіннями та перетвореннями. Така його культура викладу та спілкування з цим світом. Отже, вічність можна сприймати як ще одну невловиму безконечну ілюзію.

Не дивно, що Борхес визнає позицію Шопенгауера (прихильником якого був): світ – це творчість волі, де мистецтво завжди буде втіленою волею. Дивовижним є й те, що Борхес не намагається відкидати ідеалістську позицію про ілюзорний характер світу. Тому Розум, який діє в нас, і який ми не розрізняємо у собі, пише Борхес, породжує розуміння картини світу лише як щось нечітке. Якщо цей світ уявляється стійким та протяжним у просторі та часі, але в той же час, вулиці та будинки цього світу будуть вказувати на «вічні шпарини нерозсудливості» - такий світ постане як хибне уявлення.

Важливі зауваження з приводу положення людини в історії, її розгортання у часі містить робота видатного німецького історика Райнгарда Козеллека «Часові пласти». Не уникаючи археології думки Борхеса, дослідження Козеллека може тільки підкріпити його сумнів з приводу часу. Козеллек, стверджує, що історія нерозривно пов'язана з різним часом, проявами його в просторових параметрах, тому він їх уявляє як часові пласти. Майбутнє, для Козеллека, як і для Борхеса, уявляється невловимим, а, отже, дещо ілюзорним – воно не піддається перевірці. Зникає будь-яка просторова опора. Козеллек вбачає в цьому безумовну утопічність, але вона все одно має спиратися на опору часу[6, с.158]. Тому переміщення уявлення про «сьогодні» в «завтра» потребує критерію достовірності, який подекуди неможливо ані забезпечити, ані вловити навіть натяк на таку гарантію достовірності.

Дещо протилежну думку знаходимо в одному інтерв'ю з талановитим українським філософом, академіком Сергієм Борисовичем Кримським «Простір та час як модули життя». С.Б. Кримський, стверджує, що час ми можемо виміряти лише вічністю. Наводить приклад, що в античності людина досягала свого піку в певний період доби: ранок - народження, середина – середній вік, вечір – старість. Тому уявлення історії можна порівняти з часом, який вміщує у собі різні епохи, тому така історія має власний час і свою лінію руху. З одного боку, простір та час особливий прояв мають у кінематографі, говорить С.Б. Кримський, адже у такому вимірі (кінематографічному), час можна розтягнути на скільки завгодно сегментів. Тобто, за коротку Мить можна пережити вічність.[7, с.118]

Хорхе Луїс Борхес у книзі «Думаючи вголос» не впевнений, чи за століття людство просунулося хоч трохи далі у вирішенні проблеми часу. Знову звертається до Плотіна, який тільки розуміє назріваючу проблему часу. Плотін стверджував три часові проміжки, і всі вони були теперішнім. Для Платона, навпаки, вказує Борхес, – час був образом вічності. Час є даром для вічності. Вище було вже сказано, що в такому світлі майбутнє видається тим, про що ми не знаємо і чого остерігаємось. Але у світі завжди буде час; для Борхеса, час постає послідовністю.

Час послідовний, бо коли він виходить з вічного, він завжди прагне повернення до цього вічного. Тому ідею майбутнього Борхес пов'язує з нашим бажанням повернутися на початок. Всесвіт прагне повернутися до свого вічного, до джерела, яке лежить за

межами часу. Такий прояв є життєво необхідний.

Для Борхеса дуже близькою була позиція Св. Августина. Він найдужче відчув проблему часу, стверджував, що душа завжди прагне пізнати, що таке час. Тобто, світ починає існувати, як такий, що наділений часом, тому в ньому усе й відбувається послідовно. Борхес говорить: якщо час – це образ вічності, то майбутнє повинно бути рухом душі до того, що повинно відбутись. Час зачіпає людину більше, ніж інші метафізичні проблеми – бо вони є абстрактними. Тому проблема часу безпосередньо стосується кожного. [4, с.546]

Можна зробити висновки, що положення та розуміння вічності між простором та часом, з одного боку, є лише неподоланною ілюзією. Та якою б неоднозначною була спроба потрактування проблеми вічності та часу Борхесом, вона, безумовно, заслуговує уваги не одного покоління читачів для подальших науково-культурологічних розвідок з приводу осягнення проблем темпоральності.

Список використаної літератури

1. Адо П. Плоті, или простота взгляда / П. Адо ; пер. с фр. Э. Штофф. – М., 1991.
2. Борхес Х.Л. Собрание сочинений : в 4 т. / Х.Л. Борхес. – СПб.: Амфора, 2007. – Т. 1. – С. 291–347.
3. Борхес Х.Л. Собрание сочинений : в 4 т. / Х.Л. Борхес. – СПб.: Амфора, 2007. – Т. 2. – 436 с.
4. Борхес Х.Л. Собрание сочинений : в 4 т. / Х.Л. Борхес. – СПб.: Амфора, 2007. – Т. 3. – С. 501–543.
5. Борхес Х.Л. Письмена Бога / Х.Л. Борхес. – М.: Республика, 1992. – 510 с.
6. Козеллек Р. Часові пласти. Дослідження з теорії історії / Р. Козеллек – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2006. – 436 с.
7. Кримський С.Б. Про софійність, правду, смисли людського буття / С.Б. Кримський. – К., 2010. – 464 с.
8. Рассел Б. Человеческое познание, его сфера и границы / Б. Рассел – К.: Ника-Центр, 1997. – С. 307–312.
9. Тейтельбойм В. Два Борхеса: Жизнь, сновидения, загадки / В. Тейтельбойм. – СПб.: Азбука, 2003. – 448 с.

O. V. Gorbatenko

JORGE LUIS BORGES: ATTEMPT UNDERSTANDING OF THE TIMES ILLUSIONS OR ETERNITY

The article analyzes the problems of temporality and deployment issues of time and eternity in the works of Argentine writer and novelist Jorge Luis Borges.

Key words: *time, eternity, the space, temporality, history.*

УДК 929 (477)"1853/1920"Овсянико-Куликовський

Л.Г. Дабло

КУЛЬТУРОТВОРЧІ ПОШУКИ Д.М. ОВСЯНИКО-КУЛИКОВСЬКОГО

Стаття є спробою проаналізувати шлях розвитку наукової діяльності Д.М. Овсянико-Куликовського, з'ясувати основні напрями психологічних досліджень вченого, дослідити значення Харківської школи в українській культурі, простежити зв'язок та вплив наукових поглядів О.О. Потєбні на творчі пошуки Овсянико-Куликовського.

Ключові слова: ведійський культ, психоаналіз, мистецтво, художньо-психологічна школа, естетична концепція.

Кінець XIX – початок XX століття ознаменувався в Україні зародженням студій щодо вивчення психологічної природи творчості. Саме у цей період активно працюють дослідники Харківської школи, які залучають психологічну методологію до вивчення природи творчого акту та аналізу художніх творів. Аналізуючи роботи, присвячені психологічним дослідженням в українській культурі, не важко помітити, що науковці звертають увагу, насамперед, на студії І. Франка та роботи послідовників психоаналітичної концепції З. Фрейда, оминаючи належною увагою доробок дослідників Харківської школи, науковий напрям якої пов'язують з ім'ям О.О. Потебні. Причиною цьому може бути, по-перше, заборона діяльності потебніанців, а по-друге, недостатня послідовність та однорідність вироблених концепцій. Не зважаючи на це, вітчизняні психологічні дослідження, започатковані О. Потебнею та його учнями, можуть вважатися першими психологічними студіями у вітчизняній історії.

Постать О.О. Потебні та його наукова спадщина в вітчизняній історіографії висвітлена достатньо. У вченого було багато талановитих учнів та послідовників його творчості, та на сам перед треба зазначити саме Дмитра Миколайовича Овсянико-Куликовського (1853—1920), діяльність якого дослідники оминають увагою, а якщо і розглядають то поверхнево, не вдаючись до глибин його наукових досліджень. Тому актуальним постає питання щодо розгляду його творчого шляху та наукових пошуків, як дослідника в галузі психології, культурології та мовознавства[6].

М. Овсянико-Куликовського Рожанська Н.В. розглядає як учня О.О. Потебні який майже першим звернувся до вивчення наукової спадщини О.Потебні, зробивши серйозну спробу доведення зв'язку праць О.Потебні з філософією у доповіді «Філософія мови у працях О.О. Потебні»[1]. Надає бібліографічні відомості про вченого і Я. Голобородько в своїй праці «Есе про Дмитара Овсянико - Куликовського». Російська дослідниця Гусельцева М.С дає порівняльну характеристику И. Тена з Д.М. Овсянико-Куликовським [4].

Шлях наукової діяльності Овсянико-Куликовського розпочався із вступу у 1871 р. до Петербурзького університету на історико-філологічний факультет, за 2 роки через стан здоров'я він виїхав до Одеси і продовжував освіту у Новоросійському університеті. У 1877 р. був залишений при університеті і відбував (за власні кошти) за кордон для підготовки до кафедри порівняльного мовознавства та санскриту. Ще під час навчання у Овсянико-Куликовського склався «культ науки», і він вирішив пов'язати своє життя із науковими пошуками. За кордоном він мав готувався до професури, на це у нього пішло 5 років (1877-1882 рр.).

Перші науково-популярні публікації вченого належать до 1877 р., тобто до його закордонного періоду діяльності. Першою великою друкованою роботою Овсянико-Куликовського були «Записки южнорусского социалиста», але з'явилась ця праця у нелегальному виданні та викликала багато нарікань з боку російських емігрантів за пом'якшення значення революційних методів боротьби.

Наступна стаття Овсянико-Куликовського з'явилась у легальній пресі в журналі «Слово» за 1877 р. Це були статті «Культурні піонери». У них відобразилась студентська зацікавленість розколом і сектантством, та демонструвались погляди молодого вченого, який цікавився і сучасними питаннями соціально-політичного характеру, і питаннями історичного минулого; щоправда вони мали актуальне соціальне значення. Статті були присвячені не російським сектам, а альбігойцям та богомолам. Овсянико-Куликовський пов'язував ці статті із становленням його «на інший путь, журнальний путь». Але літературні дослідження не вплинули на наукові

пошуки молодого вченого. Весь цей час він старанно поглиблює свої знання.

Перебуваючи у Парижі, Дмитро Миколайович займався порівняльним мовознавством. Вдосконалював санскрит він у видатних на той час філологів-орієнталістів: А. Авет-Бено (санскрит), А. Бергеня (ведаїзм) та Дж. Дармстера (Авеста). Також у Парижі Овсянико-Куликовський вивчає у Ренана єврейську мову. Овсянико-Куликовський всіляко розширював «горизонти» своїх знань, не втрачаючи жодної нагоди.

У 1882 р. Овсянико-Куликовський повертається до Росії і приїжджає у Москву, щоб отримати звання доцента або ж приват-доцента. Він захищає у Московському університеті наукову розробку щодо ведійського міфа про сокола, який приніс квітку Соми, і отримує звання приват-доцента із індо-іранської філології. Після цього вчений відправився до Одеси, де, починаючи із січня 1883 року, викладає санскрит та порівняльну граматику індо-іранських мов. Таким чином, нарешті виповнилось бажання викладати в університеті. Але вчений розпочав готувати наступну дисертацію. У 1884 році була надрукована дисертація «Досвід вивчення вакхічних культів індоєвропейської стародавності, у зв'язку з роллю екстазу на ранніх ступенях розвитку спільноти. Ч. I. Культ божества Soma в стародавній Індії в епоху Вед» у «Записках Новоросійського університету».

У 1885 р. у Харкові проходив захист магістерської дисертації «Досвід вивчення вакхічних культів індоєвропейської стародавності...». Тема доволі оригінальна для філологічних досліджень. Вивчаючи стародавньо-індійський період релігії і міфології індійців (ведаїзм), Овсянико-Куликовського цікавили питання, пов'язані з розвитком індоєвропейських мов і санскриту, також як і питання щодо релігійного вірування, культу та міфології. Овсянико-Куликовський намагався проаналізувати старовинні гімни «Рігведи», що відносились до бога Соми, із соціально-психологічної точки зору, вважаючи, що мова є найкращим відображенням первинного мислення та свідомості. У магістерській дисертації була здійснена спроба за допомогою мовознавства, простежити зв'язок (еволюцію) між «культу» мови (співу), п'яного напою та вогню на ранніх ступенях розвитку суспільства. «Вакхічні культу» - це культ Діоніса у греків, Наота – у іранців та Soma у індійців. Сoma у стародавніх індійців вшановувався не тільки як бог, таку назву мав і п'яний напій, який виливався під час жертвопринесення. Тоді зрозумілим стає зв'язок між Soma –п'яним напоєм та співом, що супроводжував ритуали.

Наступним кроком на науковому шляху вченого була нова дисертація та здобуття ступеня доктора. Докторська дисертація частково продовжувала попередню роботу, вона також була присвячена Індії та ведам. До захисту дисертації Овсянико-Куликовським було підготовлено ще кілька індологічних статей. За два роки після захисту магістерської дисертації, тобто у 1887, році докторська дисертація «До історії культу вогню в індусів в епоху Вед» була представлена до захисту. Захист відбувся у Новоросійському університеті, диспут пройшов успішно, і ступінь доктора було здобуто.

Таким чином, за п'ять років були підготовлені та захищені три дисертації. Після отримання бажаного ступеня доктора Дмитро Миколайович переїхав працювати до Казанського університету. Сам Овсянико-Куликовський відносився до роботи у Казанському університеті не дуже позитивно: «Влітку 1887 року, мене було призначено екстраординарним професором Казанського університету та восени, ліквідувавши усі свої справи в Одесі, відправився у далеку Казань – із таким відчуттям, ніби відправляюся у заслання». У Казані вчений пропрацював лише рік, бо йому була запропонована посада професора Харківського університету. У 1888 році 35-річний професор переїжджає до Харкова. З цього моменту починається найбільш плідний період його наукової діяльності, «саме в Харкові Дмитро Миколайович отримав те

суспільно-наукове хрещення, що зробило його, глибокого вченого санскритолога, вченим широкого суспільно-психологічного напрямку, яскравий петербурзький період критичної діяльності Дмитра Миколайовича, що приніс йому всеросійську відомість, обґрунтовано його Харківським періодом» [3, 447]. У Харкові Овсяніко-Куликовський пропрацював 18 років, які стали гідною сторінкою історії Харківського університету.

Саме у Харкові відбулася доленосна зустріч Овсяніко-Куликовського із Олександром Опанасовичем Потебнею. У «Спогодах» Овсяніко-Куликовського чувається безмежна повага до наукового генія Потебні, та глибоке шанування його як особистості. Вже під час професорської діяльності Овсяніко-Куликовський з захватом слухав лекції з синтаксису й теорії словесності, які читав О.Потебня, про це згадують майже всі сучасники О. Потебні. Під впливом наукових поглядів Потебні відбувається поступова трансформація досліджень Овсяніко-Куликовського, але він не зовсім відмовляється від індологічних досліджень і продовжує себе проявляти як сходознавець та знавець стародавньої індійської культури. У харківський період діяльності виходять статті «Ведійські етюди: Индра-vasvacarshani», «Ведійські етюди: Сини Адіті» (1891 і 1892 рр.), «Релігії індійців в епоху Вед» (1892 р.) та інші. «Рігведа» була для нього не лише прекрасною пам'яткою, а й твором, що викликав «психологічний» внутрішній інтерес. Він став основою для подальших лінгвістичних, літературознавчих пошуків Овсяніко-Куликовського» [1]. Таким чином, вчений поступово повертається від індологічної тематики до проблем російського мовознавства.

Під впливом вчення О. Потебні у 1893 році у «Північному віснику» Овсяніко-Куликовський друкує працю «Мова та мистецтво», яка у 1895 р. виходить окремою брошурою. Завданням даного дослідження вчений вбачав у «сведениях художественных процессов к более простым явлениям психики». Першоджерело мистецтва, як і Потебня, він бачив у мові. Брошура «Мова та мистецтво» - це спроба популяризувати положення лінгвістики щодо участі мови у формуванні понять, про значення та місце у мові художнього образу та форми. У 90-х рр. виходять ще багато інших лінгвістичних статей.

Праці Д. М. Овсяніко-Куликовського продовжили розробку ідей художньо-психологічної школи. У книзі «Питання психології творчості» (1902 р.) вчений заявив, що наука і мистецтво спрямовані на людину, задоволення її потреб, але наука це робить в абстрактних формах, позбавлених суб'єктивного моменту, мистецтво ж враховує індивідуальні особливості як автора, так і читача. У творчому процесі думка рухається від одиничного до загального. Читач на рівні емоцій і рефлексій повторює стадії творчого акту [8].

Дослідження людської психіки активізувало інтерес Овсяніко-Куликовського до широкого кола проблем процесу створення художніх образів і виявлення прихованих механізмів психіки митця, передусім письменника. Саме психологія творчості, зокрема літературної, спрямовує інтерес дослідника до ширших за обсягом проблем: співвідношення категорій «краса» та «істина», специфіка художнього мислення, естетична насолода, міра «розумового» (інтелектуального) в естетичному почутті.

Перелік зазначених проблем не тільки засвідчує розуміння теоретиком обсягу і спрямованості естетичної теорії, а й, можливо, не зовсім послідовно, питань («художність», «засіб вираження», «образ», «емоційний елемент мистецтва» тощо).

У науковому доробку Д. Овсяніко-Куликовського на особливу увагу з погляду естетики заслуговує праця «Психологія думки і почуття» [7]. Художня творчість». Незалежно від оцінки ідей теоретика, це українська естетика: історична традиція й сучасний стан дослідження дають чітке уявлення про стан естетичної науки в перші десятиліття ХХ ст., який великою мірою визначався тенденцією до інтеграції суміжних наук: філософії, естетики, філології, психології, етики, мистецтвознавства. Власне, ця

тенденція найповніше і найвиразніше реалізується в сучасних умовах, тобто на межі ХХ і ХХІ ст. Сто років тому розвиток наук, що інтегрувалися, потребував корекції, мав пошуковий характер. Унаслідок цього інтегративні процеси відбувалися на хистких засадах. Найуразливішими були спроби теоретиків (Овсянико-Куликовський належить до них) спиратися на філософську методологію і трансформувати філософські підходи в естетику, філологію чи мистецтвознавство [1].

Суб'єктивізм позиції Д. М. Овсянико-Куликовського очевидний так само, як і його упередженість. Механічно тасуючи поняття краса та істина, навряд чи можна зрозуміти сутність таких складних явищ, як краса суб'єктивна і краса об'єктивна, істина в науці й мистецтві тощо. Але зовсім не випадково вважається, що теоретик може бути цікавий і своїми помилками. Естетична концепція Овсянико-Куликовського потребує ґрунтовного аналізу, ширшого оцінювання та логічного «вписування» в загальний контекст розвитку гуманітарного знання в Україні. Реконструкція харківської естетичної школи заслуговує на прискіпливу увагу до «мистецтвознавчої» гілки української естетики.

Аналізуючи наукову спадщину Овсянико-Куликовського у таких науках як сходинство, мовознавство, лінгвістика, психологія, культурологія та літературознавство, можливо зробити висновок, що він був вченим-енциклопедистом, людиною незвичайною, а його спадщина заслуговує на те, щоб знову стати об'єктом досліджень.

Список використаної літератури

1. Вернудіна І.В. Становлення естетичної лексики і термінології в традиціях українського гуманізму кінця ХІХ століття. [електронний ресурс] / І.В. Вернудіна. - Режим доступу: http://www.knlu.kiev.ua/ua/str/vndrm/alma/f_e.html
2. Грицик Л.В. Психологічна школа Потебні і розвиток порівняльного літературознавства в Україні: Д. Овсянико-Куликовський / Л.В. Грицик // ВХУ. - 2000. - № 491. - 657 с.
3. Гусельцева М.С. Культурно-аналитический подход в психологии и методологии гуманитарных исследований / М.С. Гусельцева // Вопросы психологии. - 2009. - N 5. - С. 16-26.
4. Гусельцева М.С. Творческое наследие И.Тэна и Д.Н.Овсянико-Куликовского: культурно-психологическая эпистемология [электронный ресурс] // Психологические исследования: электрон. науч. журн. - 2010. - N 5. - Режим доступа: <http://psystudy.ru> (дата обращения: чч.мм.20гг). 0421000116/0049.
5. Забудько К.М. Психоаналіз та феміністична критика в українському літературознавстві [електронний ресурс] / К.М. Забудько. - Режим доступу: http://www.bdpu.org/scientific_published/ukr_lit_2008/Zabudko
6. Лискова А. Наукова спадщина академіка Д.М. Овсянико-Куликовського (1853-1920) [електронний ресурс] / А. Лискова. - Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znpkhnpu_ist/2008_32/25.html
7. Овсянико-Куликовский Д.Н. Психология мысли и чувства. Художественное творчество // Овсянико-Куликовский Д.Н. Литературно-критические работы / Д.Н. Овсянико-Куликовский. - М., 1989. - Т.1.
8. Овсянико-Куликовский Д.Н. Вопросы психологии творчества: Пушкин. Гейне. Гёте. Чехов. К психологии мысли и творчества / Д.Н. Овсянико-Куликовский. - 2-е изд. - 2008. - 304 с
9. Овсянико-Куликовский Д.Н. А.А. Потебня как языковед-мыслитель / Д.Н. Овсянико-Куликовский // Киевская старина. - 1893. - Т. 42. - Кн. 7. - С. 30-46
10. Рожанська Н.В. Чи був Олександр Потебня філософом // Гілея. Науковий вісник. зб. наук. праць. - 2006. - № 5. - С. 178-196

11. Ярошевский М.Г. История психологии от античности до середины XX в: учеб. пособ. [электронный ресурс] / М.Г. Ярошевский. – М., 1996. – 416 с. - Режим доступа: http://www.pedlib.ru/Books/1/0182/1_0182-271.shtml

L. G. Dablo

KULTURES SEARCH OF D.M. OVSYANIKO-KULIKOVSKY

This article is an attempt to analyze the ways of development of scientific activities D.N. Ovsyniko-Kulikovskiy, to determine the main directions of psychological research scientist, to examine the implications of The kharkov school in the ukrainian culture, to trace the communication and the impact of scientific views A.A. Potebniy to a creative search Ovsyniko-Kulikovskiy.

Key words: *the vedas cult, psychoanalysis, art, art-school of psychology, the aesthetic concept.*

УДК 316.723

Н. А. Жукова

ДИХОТОМІЯ «ВИСОКЕ - НИЗЬКЕ», «ЕЛІТАРНЕ - МАСОВЕ»: ДОСВІД ОПРАЦЮВАННЯ ПРОБЛЕМИ

У статті розглядаються критерії «високого» та «низького» мистецтва протягом історичного часу; вивчається взаємовплив «високого» та «низького» мистецтва, а також момент нівелювання межі між першим та другим; аналізується дихотомія «елітарне - масове» в контексті розгляду еволюції «високого» та «низького».

Ключові слова: «високе», «низьке», «елітарне», «масове», «високі жанри», «низькі жанри», «арт-капітал».

Елітарне мистецтво (мистецтво для обраних за різними ознаками) завжди, в усі часи протиставлялося мистецтву для всіх (масовому мистецтву). Тому, на наш погляд є цілком доречним прослідкувати еволюцію поглядів на «високе» (елітарне) та «низьке» (масове) мистецтво. Як відомо, розподіл на мистецтво для всіх і мистецтво для обраних існував завжди, але в кожний історичний період висувалися свої критерії «високого» та «низького».

В давнину і в середні віки діяльність художника, освячена звичаєм і релігією, була включена в єдину замкнену систему соціальних відносин, а розвиток мистецтва визначався нормами і канонами єдиного стилю. Мистецтво поступово розвивалося в процесі відособлення від релігії, з одного боку, і від ремесла, з іншого, поступово «наближаючись» до діяльності власне естетичної. Право художника творити вільно вперше було усвідомлене в епоху Відродження, і зв'язано це було з гуманістичним ідеалом людини-творця, що володіє божественним даром творити світ і самого себе за власним розумінням, причому зразком універсальної творчості слугувало саме мистецтво. Ідеалізація художньої праці і особи митця складає серцевину гуманістичної утопії. В добу Відродження вперше «похитнулась» традиційна статика замкнутих канонів культури. XV та XVI ст. - час, коли виникло уявлення про безбережжя Всесвіту, про незліченну безліч світів, про безмежність простору і часу і про те, що безмежне саме пізнання. Саме тоді і в мистецтві почав складатися не класичний образ світу, відкритий суперечностям, позбавлений стійкості і цілісності канонічного ідеалу. Не занурюючись в дослідження історії мистецтва, відмітимо, що ставлення до тієї чи іншої мистецької діяльності, до того чи іншого виду чи жанру мистецтва, залежало від

ціннісних пріоритетів та ідеалів конкретної епохи. Так, французькі теоретики мистецтва XVI ст. Жан Пеллетьє та Жан де ла Тайль в своїх трактатах, присвячених мистецтву поезії та трагедії, вимагали, щоб в трагедіях зображалися лише «знатні люди» [2, с. 293]. Наслідуючи вчення Арістотеля, естетика XVI - XVII ст. різко протиставила трагедію комедії, відмежувала героїчні ситуації від комічних. У XVII ст. догматизм класицизму вимагав «чистоти жанрів»: в трагедії не повинно бути елементів комічного, в комедії – елементів піднесеного. Причому це стосувалося і поезії («героїчна поема», «комічна поема»), і музики (опера-seria, опера-buffa), і живопису (історичний жанр і побутовий). Пейзаж в живописі ставав на рівень «високого жанру» тільки тоді, коли митець зображав природу, серед якої «живуть» міфологічні герої, або пейзаж, який включав в себе види руїн античних храмів (яскравий приклад - живопис Пуссена та Лоррена). Тобто, в кожному виді мистецтва класицизм встановлював чітку ієрархію жанрів, де одні проголошувалися «високими» (в нашому контексті – елітарними), а другі – «низькими», і кожному відповідала своя художня мова («висока» або «низька»).

«Ідеальний» принцип мистецтва, що стає пануючим в добу Просвітництва - принцип наслідування прекрасній та розумній природі. Дослідники відмічають тісний зв'язок між ідеалом чіткого мислення у Декарта та ідеалом порядку, завершеності і цілісності в мистецтві таких майстрів літератури як Буало, Корнель і Расін (представники високого жанру). Науковий метод в мистецтві із посиленнями на авторитет Арістотеля формувався в Італії більше століття. Що ж до французьких просвітителів, то вони перевершили італійців у ясності думки, чіткості аналізу і розумінні методики, хоча їх думка в загальних рисах була та ж сама і мала спільне походження з концепцією італійських просвітителів.

Г.-Е. Лессінг протиставив теорії наслідування свою теорію, а саме: в «Лаокооні» філософ сформулював принцип наслідування всій дійсності, як важливе право мистецтва художньо передавати не тільки прекрасне, а й потворне. Починаючи з XVI ст., паралельно теорії наслідування в мистецтві, зокрема в музиці, розвивається також теорія наслідування афектам, що було пов'язане з всезростаючою увагою до емоційного життя, до його художнього відбиття. Це, в свою чергу, пов'язане з «високим» та «низьким» мистецтвом.

Ставлення до афектів в мистецтві було різним. Поняття «пристрасті» так само як і «наслідування» тлумачилося досить широко, і тому питання про сутність та цінність афектів не могло в цю епоху не бути предметом гострих дискусій. Одні, як, наприклад, відомий французький письменник та богослов Ж. Боссює, філософи В.Г. Ваккенродер, Й.Г. Гаман заявляли, що в афектах все небезпечно, та вважали, що мистецтво народжується вглибині серця, непорочного і палко відданого богові. Мистецтво, на їх думку, – це релігійний обряд, митець - смиренний раб Всевишнього, його творчість – акт причащення.

Інші (Прево, Руссо, Дідро, Гельвецій, Гольбах, Гете) вважали, що саме завдяки пристрастям, сильним почуттям з'являються нові винаходи та твори мистецтва. Так, Гельвецій в своїй роботі «Про розум» говорить, що сильним пристрастям ми зобов'язані винаходу та дивам мистецтв, що пристрасті – це небесний вогонь, який оживляє духовний світ. Такої самої думки дотримується й Д. Дідро, який в своєму памфлеті «Племінник Рамо» присвячує цілий «гімн» пристрастям.

Дідро та Лессінг обґрунтували право мистецтва «знаходити» прекрасне, піднесене і трагічне в повсякденному житті, що, як відомо, обумовило появу жанру «міщанська драма». Звідси й Гетевській Фауст, який переконає Маргариту в тому, що почуття – це все; й «Страждання молодого Вертера» – роман, який помітно вплинув на подальший розвиток літератури і мистецтва; й «Манон Леско» Прево. Ці твори стали улюбленими у різних верств населення, їх називали, навіть, «народними романами», «народними

книгами» [3, с. 446], що дає право стверджувати про певну взаємодію «високого» та «низького» мистецтва, або, кажучи сучасною мовою, про взаємодію елітарного та масового.

Ще один момент, на якому, на наш погляд, слід зупинити увагу. Як вже зазначалося, пейзаж в живописі ставав на рівень «високого жанру» тільки тоді, коли митець зображав фантастичний образ природи, яку населяють міфологічні герої, або пейзаж, який включав в себе види розвалів античних храмів. В літературі, театрі, живописі теж, як ми вже відмічали, існувала ієрархія жанрів: комедія – трагедія, комічна поема – героїчна поема, опера-buffa, опера-seria, портрет, пейзаж, тощо. Таким чином, існують завжди офіційно «визнані» високі жанри та низькі, які відповідають поняттям елітарне та масове (комедія – трагедія, опера-buffa - опера-seria), але в межах професійної культури.

Одночасно, незалежно від цього розподілу жанрів мистецтва, існує народна культура (всілякі балагани, пісні, танки, пов'язані з вуличними або сільськими традиціями тощо), для якої професійна культура не завжди є зрозумілою (тобто елітарною, а та, в свою чергу, маргінальною для професійного мистецтва). І, як це не дивно, народна культура (або народно-масова) впливає на розвиток професійної культури, при чому її вплив є сильнішим, ніж вплив професійної культури на народно-масову.

Яскраве підтвердження цьому - *commedia dell'arte* - вуличний театр, який згодом став професійним театром, перетворившись з театру «низького», тобто театру народних мас, на театр для усіх верств, навіть для аристократії. Так, у 1555 році в одному з сонетів французького поета Ж. Дюбелле, що жив у Римі, ми читаємо: «Підемо на карнавал, підемо дивитися як дзані жартують з венеціанським Маньїфіко» [2, с. 135]. Маньїфіко тут без сумніву – маска старого венеціанського купця, який незабаром отримує своє більш популярне ім'я – Панталоне. *Commedia dell'arte* – театр імпровізації, де все тримається на акторській майстерності, а театральна трупа – живий організм. Ефект театру тим сильніше, чим повніше втілений в ньому синтез всіх мистецтв – пластичних, музики, слова. Душа вистави – дія. Розігруючи сценарій, трупа сама вкладає в нього дію. Ці принципи – домінуюча роль актора в театрі, важливість механіки театального афекту, важливість дії – саме те, чим *commedia dell'arte* реформувала європейський театр. Уся європейська драматургія XVII ст. вчилася у *commedia dell'arte*, а у XVIII ст. на ґрунті комедії масок з'являються професійні комедії К. Гоцці, К. Гольдоні.

На нашу думку, слід виокремити ще один своєрідний аспект комедії масок, а саме: у XVIII ст. *commedia dell'arte* набуває аристократичності, в тому смислі, що вона сходить з театральних підмостків і «переходить» у життя в дещо модифікованому вигляді. Життя – це вистава, своєрідний костюмований маскарад, де всі позують перед всіма, зауважував Дідро в «Парадоксі про актора». Це особливо помітно в жанрі портрету. «В портретах XVIII ст. немає глибини, розмаху, оголеності, відвертості думки та пристрасті портрету XVII ст. Напівпочуття, відтінки почуттів XVIII ст. витончені та відшліфовані: насмішкуватість, мрійливість, саркастичність, задумливість, кокетство, жартівливість й завжди – бездоганна та артистична манера поведінки, іскриста гра думки, гумору відточеного, витонченість розуму людини XVIII ст. ... моделі перевтілюються в маску... Вони хочуть і знають, як сподобатися глядачеві» [1, с. 348].

В якості прикладу порівнюємо два портрети англійської акторки Сари Сиддонс, які були написані майже одночасно відомими англійськими художниками Дж. Рейнольдсом та Т. Гейнсборо. На першому Сара - муза Трагедії, вона – в ролі, в масці, а на другому – вона без маски, просто позує художнику. І все ж такі ці портрети – різні грані маски, образу, вистави, яку створює про себе велика акторка

Сара Сиддонс. До речі, і ставлення до своєї моделі у митців зовсім різне. Дж. Рейнольдс захоплює вимовляє: «Я не в силах відмовитися від можливості передати своє ім'я на подолі вашого одягу» [1, с. 350]. А Т. Гейнсборо зауважує: «Нехай буде проклятий ваш ніс» [1, с. 350], але робить все для того, щоб ніс Сари Сиддонс здавався красивим.

Але, як вже зазначалося, і «висока» культура має значний вплив на «низьку» культуру, а іноді просто з «високої» («елітарної») перетворюється на «низьку» («масову»). Як слушно зауважує М. Андронікова, парадно-аристократичний портрет знайомить глядача насамперед з кастою, з соціальним походженням та положенням моделі, а інтимний портрет досліджує особистість в її індивідуально-конкретних проявах. З часом портрет все більше демократизується: живописні портрети за допомогою гравюри відтворюються та розповсюджуються в сотнях екземплярів. Час вимагає від портрету достовірності. А наприкінці XVIII ст., як відмічає М. Андронікова в роботі «Про мистецтво портрету»: «...мистецтво портрету вступає у співдружність з новим технічним винаходом – з фізіотрасом Кретьєна» [1, с. 350]. Цей апарат, що складався з об'єктиву та системи паралельних лінійок, далекий праобраз фотоапарату, був призначений для механічного копіювання облич. За допомогою фізіотрасу можна було зафіксувати на папері доволі достеменний контур профілю. Зображення, яке отримували таким чином, зменшували, промальовували, гравіювали та тиражували, розповсюджуючи в безлічі відтисків. З появою фотографії тиражування зображень стане загальнодоступним, тобто масовим. Цей винахід викликав цілу хвилю суперечок, адже багато хто вважав в той час, що цей винахід знищив живопис. Інші ж говорили, що фотографія має до живопису таке саме відношення, як й стенографія до ораторського мистецтва. Але, ясно одне, що з появою фотографії людство стало «мислити» кадром.

Отже, «високе» і «низьке» («елітарне» та «масове») переплітаються і дуже важко виокремити елітарне від масового і навпаки, навіть можна сказати про елітарне в масовому та масове в елітарному, і з часом така ситуація буде все більш посилюватися. Так, наприклад, дуже складно сказати, якою була в часи життя Моцарта його музика - елітарною чи масовою? З точки зору жанровості її безумовно можна «поділити» на «високу» (Реквієм) та «низьку» («Весілля Фігаро»), але за життя Моцарта мелодії з його творів співали й грали на кожному кроці. Не випадково О. Пушкін в своїх «Маленьких трагедіях» вкладає в уста Моцарта слова, в яких композитор, звертаючись до Сальєрі розповідає, що на вулиці почув сліпого скрипаля, що грав арію з його «Дон-Жуана».

Цікаво, що в збірках італійських народних пісень часто зустрічаються не тільки популярні мелодії з опер XVII та XVIII ст., але й мелодії В. Белліні та Дж. Россіні, з іншими словами та зміненним ритмом. Іноді в пісні проникають окремі цитати з оперних мелодій (а може й навпаки). Російський музикознавець Л. Соловцова зауважує, що італійські фольклористи вважають, що в основі пісні «Santa Lucia» лежить фраза з опери Г. Доніцетті «Лукреція Борджа»; а мотив неаполітанської пісні «Cagulina» виник з інтродукції до «Капулеті та Монтекки» В. Белліні.

Підкреслимо, що опера взагалі, і не тільки Моцарта, була одним з популярніших жанрів з моменту своєї появи, і оперні мелодії співали майже всі, принаймні міське населення. Народившись наприкінці XVI ст., у XVII ст. вона досягла високого розквіту та всезагальної слави. Слід зазначити, що в той час оперні вистави відбувалися досить часто, і прем'єр при цьому було чимало. Це говорить або про надзвичайні «композиторські сили», або про «плодовитість» композиторів того часу. Писали опери багато композиторів, але до сьогодні збереглося всього декілька імен.

Відмітимо важливий «фактор», який з'явився у XVIII ст., а свого широкого розповсюдження та впливовості досягнув у XIX ст., вже не кажучи про XX ст., - це

журнали, газети, тобто те, що ми зараз називаємо ЗМІ. Саме вони мають величезний вплив на те, що відбувається в мистецтві, саме в їх силах, вже з XVIII ст., «зробити» елітарне масовим, а масове елітарним. Так, саме завдяки журналам та газетам наприкінці XVIII ст. в Парижі починається боротьба, як між «глюкістами» та «піччиністами», так і «війна буфонів», в якій на сторінках журналів та газет приймали участь такі видатні постаті як М. Грімм, Ф. С. Лагарп, Ж. Ф. Мармонтель, Ж.-Ж. Руссо.

Всі їх міркування та сперечання закінчилися тим, що думки поділилися. Так, відомий французький письменник, лібретист і критик Ж. Ф. Мармонтель, назвав К. В. Глюка В. Шекспіром в музиці, але в його розумінні це надзвичайний недолік, адже для Ж. Ф. Мармонтеля реалізм К. В. Глюка був так само неприйнятним як і реалізм В. Шекспіра. А М. Грімм та Ф. С. Лагарп звинуватили К. В. Глюка в тому, що в його музиці не має благородства та витонченості. Ф. С. Лагарп протипоставив принципи К. В. Глюка принципам аристократичної, антиреалістичної естетики. В одному з журналів Ф. С. Лагарп пише: «Крики горя – один з засобів п. Глюка... Я не хочу чути галасу людини, що страждає. Від мистецтва музиканта я чекаю сумних, але не неприємних акцентів» [6, с. 79].

Як бачимо, в даному випадку аристократична, «висока» музика, в першу чергу її прихильники, вимагають «прикрашення» життя, не використання емоцій страждання, наголошуючи на тому, що це є прерогативою низького мистецтва. Нагадаємо, що ці вимоги стосуються опери-*seria*, тобто «високого» жанру, хоча ще півстоліття тому ці самі вимоги стосувалися комічної опери.

Ще один досить цікавий і показовий приклад щодо нівелювання межі між «високим» та «низьким» жанром, і навіть їх певної «переміни» місцями. У XVII ст. народилися Г. Ф. Гендель та І. С. Бах, у XVIII ст. майже вся Європа знала меси та ораторії Г. Ф. Генделя, а І. С. Бах був відомим тільки в межах свого міста. Доля І. С. Баха ілюструє значення реклами в творчому процесі. І у XIX ст., завдяки Ф. Б. Мендельсону, творчість І. С. Баха стане надбанням всього світу. Однак, є дуже цікавий, на наш погляд, момент. І. С. Бах, лейпцігський кантор, що знаходився на утриманні магістрату, за службовими обов'язками творив музику для церковних та суспільних потреб. Це було передбачено його контрактом. Проте кожен п'ятницю композитор разом з «*Collegium musicum*» виконував оркестрові сюїти, клавірні концерти та світські хори в приміській кав'ярні Готфрида Циммермана. Відома «Кавова кантата», написана ним у 1734 р., була свідченням поваги композитора до власника цієї установи, «який брав платню за вхід, коли виконувалася музика, і віддавав Баху частину зібраних грошей» [4, с. 49]. Можна сказати, що І. С. Бах відчував комерційний потенціал музики і, як зауважив англійський соціолог, психолог, журналіст, фахівець сучасної музики Н. Лебрехт, «сприяв становленню ринку» [4, с. 49].

У Г. Ф. Генделя дещо інша ситуація, - вона пов'язана з «пошуком» слухача, з одного боку, а з іншого, - комерційної вигоди. Так, коли композитор залишає своє місце при ганноверському дворі і від'їжджає до Лондону, де за допомогою ризикових операцій збирає гроші для постановки своїх опер, а аристократія Лондону стала бойкотувати його опери, віддаючи перевагу італійським, Г. Ф. Гендель починає писати духовну музику, що завоювала нову аудиторію – середній клас, - що дало можливість запобігти банкрутства. Секретар композитора Дж. К. Сміт займався регулюванням витрат, пов'язаних з прилюдними виступами, проте всі ділові рішення приймає сам Г. Ф. Гендель.

В середині XVIII ст. І. К. Бах та К. Ф. Абель заснували прилюдні абонементні концерти – так звані «Концерти Баха-Абеля». Не зважаючи на те, що ціна абонементу була достатньо високою (5 гіней), концерти, як свідчать сучасники, привертала увагу великої кількості людей.

Цікавим видається ще одне співставлення: творчість Й. Гайдна (XVIII ст.), автора більше, ніж 100 симфоній, та, наприклад, Й. Брамса (XIX ст.), автора 4 симфоній, або А. Дворжака (XIX ст.), автора 9 симфоній. Отже, симфонія сьогодні, і протягом всього XX ст., належить до елітарної музики (музики, зрозумілої професіоналам). Н. Лебрехт задає цілком слушне запитання: «як може залежний композитор створити більше 100 симфоній (а крім них багато інших не менш талановитих творів), не застосовуючи при цьому прийоми, притаманні масовій культурі?» [4, с. 49]. Питання залишається відкритим...

Можна стверджувати, що у XVIII – на початку XIX ст. ще не було тієї прірви між естетикою масового і елітарного, яка буде типовою для подальшого часу. Таке положення мистецтва у XVIII – на початку XIX ст. доволі переконливо пояснюється тим, як слушно зауважує радянський музикознавець В. Конен, що мистецтво для різних свят і балів, сольні або хорові пісні, оркестрові сюїти, виконувалися на відкритому повітрі на вулицях великого міста, адже саме таким був музичний фон, який супроводжував свого часу Монтеверді, Люллі, Баха, Генделя, Глюка, Гайдна, Моцарта і Бетховена.

Наприкінці XVIII ст. з'являється інтерес до запрошення відомих гастролерів. Так, німецький скрипаль, композитор та антрепренер, що працював певний час в оркестрі Конвент-Гарден Й. П. Саломон, у 1790 році дізнавшись, що Йозеф Гайдн після смерті князя Н. Естергазі – свого покровителя – залишився без роботи, запропонував композиторові роботу в Лондоні. Як відомо, Й. Гайдн здійснив дві поїздки, написав дванадцять симфоній, «повернувся до дому тріумфатором, з солідною пенсією, міцною репутацією та докторським ступенем Оксфорда... отримав прихильність короля Георга III та обоженювався публікою» [4, с. 51]. Саломон же грав першу скрипку на його концертах, отримуючи подвійне задоволення: як виконавець і як антрепренер. Отже, деякі митці починають поєднувати творчу діяльність з діяльністю комерційною. М. Клементі, наприклад, разом з композиторською займався видавничою діяльністю. Більшість виконавців запрошували до себе т. з. агентів, що організовували їх виступи по всьому світу. Яскравий приклад – агент Ф. Ліста Гаetano Беллоні. Як відмічає Н. Лебрехт в роботі «Хто вбив класичну музику?», до «появи» поруч з Ф. Лістом Г. Беллоні, композитор і виконавець-віртуоз виступав біля двадцяти років, але саме з Г. Беллоні починається, можна сказати, нова епоха в творчому житті угорського композитора. Г. Беллоні був тією людиною, що створювала відповідну атмосферу в місті, де виступав композитор. Його без перебільшення можна назвати попередником піартехнологій. Як зазначає Н. Лебрехт, до приїзду Ф. Ліста в будь-яке місто Г. Беллоні відправлявся туди сам, або відправляв когось, для того, щоб передати в місцеву пресу повідомлення про захоплення, що викликані попередніми виступами. Г. Беллоні напевно розумів, що люди бажають чогось надзвичайного, що сенсації підпитуються сенсаціями, що моду достатньо підштовхнути, а далі вона вже котиться сама, до того ж деякі сенсації створювалися самим Г. Беллоні. Так, перед приїздом композитора в одне з міст в пресі була запущена історія про те, що якась прихильниця таланту Ф. Ліста збирає кавову гущу з усіх чашок композитора і носить її з собою. Ця історія гарантувала нашестя істерично налаштованих дам на найближчий виступ. Коли Ф. Ліст в'їжджав в місто в колясці, що запряжена шістьма білими конями, місто вже було збудженим, а всі квітки продані.

Таким чином, комерційний інтерес наближав нівелювання межі між елітарним та масовим, з одного боку, і з другого, - підштовхував митців до творчості комерційно вигідної. Сприяло такому нівелюванню, як ми вже зазначали, збільшення кількості газет, журналів, а згодом зростання сили впливу ЗМІ на думки, інтереси, смаки людей.

Починаючи з XVII ст. друковане слово не просто відбиває події, документує полеміку, але й вже формує ту чи іншу точку зору, саме газети та журнали тепер вчать

та вказують, що є модним, що є пріоритетним. Особливо активно цей фактор починає діяти з XIX ст. Це відбувається в тому числі й тому, що романтики, особливо композитори-романтики мали талановите журналістське перо, і тепер все, що відбувається в мистецтві стає надбанням великої кількості людей, а само мистецтво часто-густо стає відгуком на суспільні події. Наприклад, як велика подія була сприйнята постановка опери «Макбет» Дж. Верді у Венеції напередодні революції 1848 р. Героїчні епізоди «Макбета», з їх темою боротьби проти узурпації влади, хвилювали італійців і викликали нові патріотичні маніфестації. Радянська дослідниця Л. Соловцова в монографії «Джузеппе Верді», описуючи атмосферу Венеції того часу, розповідає, що, «іспанський тенор Пальма, якого надихнули визвольні ідеї, виступаючи в ролі Макдуфа, з таким підйомом та натхненням співав „La patria tradita” („Батьківщину продали”), що весь зал приєднався до нього в міцному хорі. Маніфестація була припинена втручанням австрійських військ» [7, с. 95]. В цьому випадку риси масової культури (доступність, зрозумілість) можна розглядати як позитивне явище, що сприяє демократизації культури, робить високі цінності доступними для мас і тим самим певним чином їх гуманізує.

Отже, реклама та самореклама поступово стають невід’ємною частиною культури і мистецтва, зокрема. Стосується це не тільки масового мистецтва, а й елітарного, яке в багатьох аспектах залежить від активності антрепренера, імпресарію, промоутера, менеджера тощо. Були й інші приклади «взаємодії» елітарного та масового мистецтва. Так, наприклад, помітним явищем в історії російської дореволюційної культури були міські гуляння (кін. XIX - початок XX ст.), які спонукали митців на створення таких творів, як, наприклад, «Балаганчик» О. Блока, «Петрушка» І. Стравінського та ін.

У другій пол. XX ст. з’являється чинник, який впливає на розвиток культури, у тому числі і музичної – візуалізація, що пов’язано з появою телебачення, й, згодом персонального комп’ютера, а разом з ними й нових типів мислення, фіксації, пам’яті. Комп’ютер стає пост-книгою, хоча й в ньому просліджується зв’язок з архаїчним письмом, в основі якого – зображення, картинка. З появою комп’ютерних технологій, можна сказати, з’являється новий тип цивілізації. Літера, як аналітична абстракція зумовила здатність мислення оперувати складними відвернутими поняттями і висновками, в думках виокремлювати та перетворювати на самостійний об’єкт, окремі розглянуті стани, властивості предмету або явища. Відеопринцип, який домінує в сучасній культурі, зокрема в мистецтві, часто-густо, так би мовити, повертає можливості мислення у бік архаїки, тобто примітивізує його.

Не можна обійти увагою ще одне досить важливе явище, пов’язане з, так званим комерційним потенціалом мистецтва – фетишизація предметів мистецтва, коли ці предмети стають «арт-капіталом», коли митець розглядається як товар, а його ім’я служить іміджем тих предметів, яким капітал привласнює ціну і робить їх в певному значенні «цінними паперами». При цьому предмети мистецтва, які «призначаються» «арт-капіталом» (завдяки ЗМІ, системі аукціонів і т. ін.) не завжди, є культурною, естетичною, історичною цінністю. На таку ситуацію в мистецтві звертають увагу й самі митці, так, бельгійський живописець Франс Мазерель писав: «Мистецтво в нашому суспільстві перетворилося на торгівельну операцію, в біржу, монополізовану групою художників, частенько талановитих, яким удалося... за умілим посередництвом людей, добре знайомих з усіма можливостями реклами і найсучаснішими „комбінаціями”, набити ціну своєму товару» [5, с. 13].

Фетишизація захоплює й музику, на чому наголошував Т. Адорно в роботі «Соціологія музики». Фінансова капіталоκραтія (яка породжує «арт-капітал») задає, і навіть нав’язує, стиль мистецтва, його домінуючі образи, називаючи цей «арт-капітал» елітарним мистецтвом (наприклад твори Д. Хьорста). Хоча насправді фетишизація предметів мистецтва – це породження маскульту, що намагається знівелювати відстань

між масовим та елітарним.

Підсумовуючи вище сказане, відмітимо, що протягом XVI – XVIII ст. смисл того, що вкладається в поняття «високе» та «низьке» мистецтво змінюється, а у XIX ст. ці поняття взагалі не застосовуються. Завдяки звільненню від канонів і правил, яке отримав митець доби Відродження, а згодом й Нового часу, в мистецтві відбувається диференціація видів, жанрів, напрямів, течій, стилів. З руйнацією гуманістичної утопії для митця, що усвідомив свій творчий суверенітет, наступив час великих випробувань. І у долі творчої особи - митця - тепер немає стабільності (як не пригадати твердий соціальний статус цехового майстра), навпаки, все здається випадковим, не передбачуваним, позбавленим надійних опор. Напевно, саме тому митці починають шукати комерційну вигоду і їм на допомогу виступають ЗМІ, але це тільки складова «нового типу мистецтва», що наближається.

Список використаної літератури

1. Андроникова М. И. Об искусстве портрета / М. И. Андроникова // Портрет. От наскальных рисунков до звукового фильма. – М.: Искусство, 1980
2. Дживелегов А. История западноевропейского театра от возникновения до 1789 года / А. К. Дживелегов, Г. Н. Бояджиев – М.: Искусство, 1971
3. Зарубіжні письменники. Енциклопедичний довідник. У 2 т. Т.1: А-К. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005.
4. Лебрехт Н. Кто убил классическую музыку? История одного корпоративного преступления / Н. Лебрехт; пер. с англ. Е. Богатыренко. – М.: Классика – XXI, 2007
5. Малахов Н.Я. Модернизм: Критический очерк / Н.Я. Малахов, ред. В. В. Ванслова. – М.: Изобразительное искусство, 1986.
6. Маркус С.А. История музыкальной эстетики. У 2 т. Т. 1. / С. А. Маркус. - М.: Музгиз, 1959
7. Соловцова Л. А. Джузеппе Верди: моногр. / Л.А. Соловцова. – М.: Музыка, 1986.

N. A. Zhukova

DICHOTOMY "HIGH LOW", "ELITE MASS": EXPERIENCE PROCESSING PROBLEMS

In the article an art is probed «high Art» and «low Art», «elite» and «mass», and also his criteria, is in historical time, influence is studied them on each other, and moment of smoothing of border between them; dichotomy is analysed, «elite and mass» in the context of consideration of evolution «high Art and low Art».

Key words: «high Art», «low Art», «elite», «mass», «high genres of art», «low genres of art», «art-capital».

УДК 781.66:477

Б. І. Забуга

ДРАМАТУРГІЯ МУЗИКИ В ХОРЕОГРАФІЧНОМУ ПРОСТОРИ

У статті розкриваються сутність і зміст музики як виду мистецтва, особливості музичної драматургії, характеризується взаємодія музичної та хореографічної драматургії.

Ключові слова: музика, мистецтво, музична драматургія, хореографічна драматургія.

Розвиток сучасного українського хореографічного мистецтва як мистецтва синтезу музики і танцю немислимий сьогодні без комплексного вивчення його складових компонентів. Музика імманентно притаманна танцювальному мистецтву, вона є основою хореографії, визначаючи драматургію постановки, її темп, ритм, жанрову специфіку. Музична лексика і пластика руху - взаємопов'язані, взаємозалежні і взаємообумовлені феномени хореографічного мистецтва.

Проблема єдності та взаємодії музики і пластики розглядається різноаспектно у працях Абдокова Ю.Б., Блейза О., Громова Ю., Друскіна М., Єфіменкової Б., Загайкевич М., Панкевич Г., Смирнова І., Фокіна М. Велику увагу музичному супроводу хореографічних постановок приділяли видатні українські балетмейстери – постановники Вірський П.П. та Кривохижа М.А. Однак проблема драматургії музики в хореографічному просторі, на наш погляд, потребує системного розгляду з точки зору сутнісно-змістової характеристики музики як специфічного виду мистецтва, а відтак – особливостей взаємодії музичної і хореографічної драматургії.

Мистецтво – це одна з форм суспільної свідомості; вид людської діяльності, який відображає дійсність у конкретно-чуттєвих образах, відповідно до певних естетичних ідеалів. У широкому сенсі мистецтвом називають досконале вміння в якійсь справі, галузі, майстерність. Розвиток мистецтва як елемента духовної культури обумовлюється загальними закономірностями буття людини й людства, а також і естетично-художніми закономірностями й поглядами, суспільними й особистісними ідеалами і традиціями.

Види мистецтва зазвичай поділяються за способом втілення художнього образу та формою чуттєвого сприйняття. За способом втілення художнього образу розрізняють просторові мистецтва (архітектура, скульптура, живопис, графіка, художня фотографія, декоративно-прикладне мистецтво та дизайн); часові мистецтва (радіо, музика, література); просторово-часові (кіномистецтво, театр, танець, циркове мистецтво тощо). За формою чуттєвого сприйняття розрізняють слухові види мистецтва (музика, радіо), зорові (архітектура, скульптура, живопис, графіка, художня фотографія), зорово-слухові (театр, кіно, хореографія) [2, с.67]

Музика займає належне їй вагоме місце не тільки у мистецькому вимірі, але і у площині духовного життя, формуванні культури соціуму та особистості. Музику можна визначити як вид мистецтва, в якому ідейно-емоційний зміст втілюється в звукових і художніх образах. Засобом для виявлення цього змісту виступають інтонаційно і ритмічно організовані звуки. Таким чином, музика (від грец. μουσική - мистецтво муз) - це мистецтво організації музичних звуків, передовсім у часовому (ритм), звуковисотному, тембральному та інших відношеннях. Музичним звуком може бути практично будь-який звук, який має певні акустичні властивості, що відповідають естетиці відповідної епохи та може бути відтвореним при виконанні музики. Джерелом такого звуку можуть бути людський голос, музичні інструменти, електричні генератори тощо [3, с.56].

З точки зору класифікації мистецтв музику можна визначити як: часове мистецтво (музичний твір розгортається та сприймається у часі, так само як і в театрі, літературі, танці); виконавське мистецтво (посередником між творчістю та сприйняттям є виконавець, так само як і в танці, театрі); незображувальне мистецтво (музичні образи в більшості випадків вільні від конкретного відображення дійсності, так само, як, напр., і архітектурні) [1, с.75].

Водночас музика може поєднуватись з іншими видами мистецтва, а саме: зі словом (вокальні та вокально-інструментальні твори, опера й оперета, музична декламація); драматичною дією (театральні та кіно- твори); танцем і жестом (балет, пантоміма, танець – хореографія в цілому).

Розглянемо феномен музики у вимірі функціонального впливу. Як і мистецтву в

цілому, музиці притаманні різні соціокультурні функції. Так, гедоністична функція обумовлюється здатністю музики приносити слухачам насолоду. Експресивна функція, у свою чергу, обумовлена природною потребою людини в зовнішньому (наприклад, жестикуляційному, мімічному, звуковому) вираженні сильних емоцій та почуттів. Комунікативна функція музики ґрунтується на знаковому використанні звукових форм, що дає всі підстави вважати музику особливою мовою. Пізнавальна функція музики пов'язана із притаманним людині прагненням до нової інформації, нового досвіду – адже відомо, що у процесі формування особистості як істоти соціальної велику роль відіграють стійкі мотиви пізнавальної діяльності. Духовно-катарсисна функція музики обумовлюється її здатністю впливати на емоційний стан людини, співвідносити її внутрішні почуття/відчуття із яскравими слуховими образами. Магічно-сугестивна функція музики полягає в тому, що вона може сприяти введенню людини в певний психічний стан (як різновид магічно-сугестивної, розглядають також терапевтичну або лікувальну функцію музики). Суспільно-організаційна функція обумовлена фундаментальною суспільною потребою об'єднання людей у цілісні соціальні структури, ланки, формування, в межах яких певна музика відіграє роль символу такого об'єднання [10, с.39].

Слід зазначити, що у межах самого музичного мистецтва також виокремлюються різні функціональні доміанти. Досвід свідчить про те, що музичні твори не можуть рівноцінно виконувати або відігравати всі соціокультурні функції. Одні з них здатні до різнобічного, глибинного впливу на свідомість та підсвідомість людини, інші мають більш звужений спектр культурних функцій [10, с. 41].

Отже, специфіка музики як виду мистецтва полягає у відтворенні дійсності в звукових образах. Масштаби художньо-виражальних можливостей музики надзвичайно великі - від відтворення картин природи, побуту, життя народних мас до втілення найтонших відтінків внутрішнього світу людини і філософських узагальнень. У процесі історичного розвитку музичної культури відбулось формування музичних жанрів як різновидів музичних творів, у першу чергу це загальноприйнятний загальний поділ на вокальний та інструментальний жанри. У вузькому поділі за жанрами музику поділяють на оперну, симфонічну, хорову тощо. Залежно від призначення музика може поділятися на різні види, як-от: військова, танцювальна [7, с.11].

Музика у мистецькому просторі характеризується змістовим і стильовим взаємовпливом та взаємопов'язаністю з іншими видами мистецтва: живописом, літературою, театром, кіно, хореографією, народною мистецькою творчістю. Стиль у даному контексті розглядається як спільність засобів і способів художньої виразності, властивій композиторам, живописцям, архітекторам, поетам тієї чи іншої епохи, того чи іншого творчого напрямку. Стиль відбиває погляди і смаки суспільства або його частини – напр., стилі романтичний або класичний, імпресіонізм, веризм, модерн тощо. Стиль відображає також сукупність композиційних ознак, характерних для творчості того чи іншого митця або народу. Музиці у мистецькому просторі притаманні характерні ознаки певного стилю, об'єктивно пов'язані з іншими видами мистецтв [5, с.184].

Слово „драма” має грецьке походження і означає дію. Відтак, музична драматургія розглядається як система засобів виразності та прийомів втілення драматичної дії у творі музично-сценічного жанру (опері, балеті, опереті). В основі музичної драматургії лежать загальні закони драми як одного з видів мистецтва, а саме: наявність яскраво вираженого центрального конфлікту, який розкривається у боротьбі сил дії та протидії; визначена послідовність етапів розвитку драматичного задуму (експозиція, зав'язка, розвиток, кульмінація, розв'язка).

Ці загальні закономірності знаходять специфічне переломлення в кожному з видів музично-драматичного мистецтва відповідно природі їх засобів виразності, при цьому

роль музики визначає ряд особливостей їх композиції, відмінної від побудови літературної драми. У процесі історичного розвитку склалися певні форми, які слугують втіленню драматичної дії. В опері це речитатив, арія, аріозо, різновиди ансамблів; в балеті – класичні та характерні танці, хореографічні ансамблі. Слід зазначити, що ці форми не залишаються незмінними, поступово відбувається їх відхід від чітко регламентованих функцій і структур [8, с. 94].

У творах музично-сценічних жанрів зустрічаються ознаки таких чисто музичних принципів конструкційної організації, як варіаційність, рондовість, сонатність. Зазвичай ці ознаки у музично-сценічних жанрах проявляються більш вільно й гнучко, ніж в інструментальній музиці, яка підпорядкована вимогам драматичної логіки.

Таким чином, музична драматургія - це втілення в музиці драматичної дії. Музична драматургія визначає форму, композицію і засоби виразності музично-драматичного твору. Характерні особливості музично-драматичних творів можна визначити наступним чином: опера як найвищий синтетичний жанр музичної творчості, який поєднує в художній цілісності вокальну (сольну, ансамблеву, хорову), інструментальну (оркестрову) музику і сценічну дію. Ідея опери розкривається, відповідно до сюжету, у вчинках, переживаннях, взаєминах, конфліктах дійових осіб через емоційно насичену, багату на типові інтонації вокальну мелодію, якій у музиці опери належить провідна роль; оперета як невелика опера, музично-сценічний твір легкого розважального характеру з елементом розмовної мови (музична комедія); ораторія як жанр вокально-інструментальної музики, виконуваної хором, оркестром і солістами-співаками; своєрідна музична драма, яка відрізняється від опери відсутністю сценічної дії і призначена для концертного виконання; балет як жанр мистецтва, в якому сюжет і пов'язаний з ним ідейно-емоційний зміст розкриваються в художньому синтезі виражальних засобів музики і танцю; танцювальна сцена з опери. Балет є одним з основних видів сценічного мистецтва, який передає певний смисловий зміст через музично-хореографічні образи; танець як вид мистецтва, в якому художньо-емоційні образи створюються за допомогою пластичних рухів, різних виразних положень людського тіла [11, с.62].

Розвиток дії виступає основою музичної драматургії: контрастність епізодів (емоційні підйоми та спади); продумана ритмічна організація епізодів та їх логічна послідовність; спрямування до кульмінації як прояв вершини в дії.

Музична драматургія - компонент, який точно фіксує стабільність конструкції хореографічного твору, а також пропорції образів у ньому. Основні складові музичної драматургії, як вже зазначалось вище - експозиція, зав'язка, розвиток дії (ступені перед кульмінацією), кульмінація, розв'язка. Вони взаємопов'язані із складовими хореографічної драматургії, взаємообумовлені у співдії-співрозвитку, спрямовані на досягнення результату – створенні високохудожнього музично-сценічного твору [9, с. 85].

Танець, як мистецтво в часі і просторі, створюється в просторі за законами сцени, а в часі – за законами драматургії. Драматургія, як зазначалося вище, означає дію. З часом це поняття стало використовуватись не тільки в драматичних театральних постановках, а й у інших мистецтвах, в тому числі і в хореографії. Відомий вітчизняний балетмейстер М.А.Кривохижа зазначав, що видатні митці минулого й сучасності багато уваги приділяли проблемі драматургії в хореографії, підкреслюючи її нерозривну єдність з музичною драматургією. Так, давньогрецький філософ Арістотель визначив три складових частини мистецької драматургії – початок дії, або зав'язка; середина дії, яка утримує розвиток зі зміною поведінки героїв (перипетія); кінець – катастрофа, загибель героя або благополуччя – розв'язка. Конкретизуючи проблему драматургії хореографічної композиції, Ж.Ж.Новер та К.Блазіс наголошували на необхідності гармонії її складових частин [9, с. 92-94].

Розглянемо ці складові частини, кожна з яких виступає органічно поєднаною із музичними драматургічними компонентами.

Експозиція – знайомство глядачів з дійовими особами, їх характерами в розвитку дії. Костюм, оформлення, стиль і манера виконання відтворюють місце та час дії. Довгота експозиції залежить від музики та завдання, які поставив перед собою хореограф. У музичному плані експозиція як виклад, пояснення, відображає основний тематичний матеріал.

Зав’язка - початок дії. Герої знайомляться між собою, виникає конфліктне зерно, з’являється третя сила, яка допомагає або заважає героям чи дії в цілому. Все це підкреслюється музикою, малюнком та хореографічним текстом.

Розвиток дії (ступені перед кульмінацією) – конфлікт, який намічався в зав’язці, приречений на напругу. Ступені розвитку дії можуть бути побудовані із декількох епізодів, кількість та тривалість яких визначається динамікою сюжету. Дійові особи виступають взаємодіючи, доповнюючи чи протидіючи один одному. Музика покликана посилювати контекст пластики притаманними їй засобами виразності, розгортання музичної думки здійснюється різними композиційними способами – пожвавленням ритму, розширенням мелодичних інтонацій і ускладненням акордових зворотів, тональними відхиленнями і переходами, імітаціями, варіативністю тощо. Конфлікт в музиці розкривається як взаємодія контрастних тем, при яких виявляється споріднення драматургічних рельєфів.

Кульмінація – найвища точка розвитку дії, заснована на сюжетній лінії та музичному вирішенні. Все це підкріплюється малюнком та емоційним хореографічним текстом на фоні відповідного музичного забезпечення кульмінаційних компонентів драматургії. Адже кульмінація у музиці виступає моментом найбільшої емоційної напруги або найяскравішого та найсильнішого розкриття образу. Крім того, кульмінація – це вершина піднесення мелодичної лінії.

Розв’язка – завершення дії, заключна частина музично-сценічного твору. Смыслова функція розв’язки – не просто завершення, а й підсумовування попереднього розвитку. Підсумкове значення розв’язки у музичному вимірі може підкреслюватися використанням тематизму попередніх частин. Розв’язка може миттєво обривати дію, а може мати поступовий характер. Закономірність драматургії цієї частини музично-сценічного твору в тому, що розв’язка фабули обумовлена самою фабулою.

У хореографічній композиції закони драматургії є опорою, на якій будується, як на фундаменті, загальна конструкція твору. Головним у побудові хореографічного твору є вибір сюжету, який має можливість виразити конфлікт без слів, тобто самим розвитком дії розкрити тему. Цілісність хореографічної постановки та рівновага її компонентів пов’язані сюжетом, музичним вирішенням та хореографічною лексикою [1, с.53].

Органічне поєднання музичних і пластичних компонентів виступає основою завершеності хореографічного образу. Взаємодія музичної та хореографічної драматургії - передумова художньої цілісності усієї постановки.

Основними складовими музично-хореографічної драматургії виступають: пауза (музична - зупинка музичного супроводу при продовженні виконання тексту з виразною ритмічною основою; хореографічна - зупинка хореографічного тексту на музиці); модуляція (музична - зміна ладотональності або перехід із мажору в мінор і навпаки, хореографічна - зміна в малюнку, в частинах танцю як перехід в динаміці); лейтмотив (музичний - провідний мотив, пов’язаний з обробкою як згадування або супроводження основного; хореографічний - провідне лексичне рішення впродовж всієї лінії дії хореографічного образу); рефрен (музичний - як приспів, повторюваність у формі; хореографічний - як приспів у пластичному вирішенні); поліфонія (музична - як розвиток самостійних музичних тем, композиційних побудов в органічному поєднанні

цілого; хореографічна - як розвиток самостійних пластичних тем, композиційних побудов в органічному поєднанні, підпорядкованих основній дії) [9, с. 112].

Таким чином, можна визначити, що музика - найяскравіший засіб виразності хореографічної драматургії. Подібність закономірностей музичного і хореографічного розвитку проявляється в оновленні й повторюваності матеріалу, наявності тем та їх розвиткові (варіаційному, поліфонічному, симфонічному), при цьому багатотемність обумовлено виступає як органічна ознака музики і танцю.

Список використаної літератури

1. Абдоков Ю.Б. Музыкальная поэтика хореографии: пластическая интерпретация музыки в хореографическом искусстве: диссертация кандидата искусствоведения: 17.00.01. Российская академия театрального искусства (ГИТИС) [электронный ресурс] / Ю.Б. Абдоков. - М., 2009.- 192 с.: ил. РГБ ОД, 61 09 - 17/140. – Режим доступа: // www.lib.ua-ru.net/diss/cont/280744.html.
2. Асафьев Б. Путеводитель по концертам: словарь музыкальных терминов и понятий / Б. Асафьев. – Л.: Сов. Композитор, 1978.- 198 с.
3. Блейз О.С. Все о музыке /О.С. Блейз; ред. Т.Н. Кустова.- М.: Астрель; АСТ, 2001.- 172 с.
4. Вірський П.П. У вихорі танцю / П.П. Вірський. - К.: Мистецтво, 1977.
5. Громов Ю. Основы подготовки специалистов-хореографов: хореографическая педагогика / Ю. Громов, Е. Громова. - С.Пб: изд-во СПбГУ, 2006.- 632 с.
6. Друскин М. Очерки истории танцевальной музыки / М. Друскин. - М.: Искусство, 2005.- 156 с.
7. Ефименкова Б. Танцевальные жанры в творчестве замечательных композиторов прошлого и наших дней [электронный ресурс]/ Б. Ефименкова. - М.: Гос. муз. изд-во, 1962.- 56 с. – Режим доступа: // Интернет-ресурс: <http://balletmusic.ru/library>.
8. Загайкевич М.П. Драматургія балету / М.П. Загайкевич. - К.: Наукова думка, 1978.- 241 с.
9. Кривохижа М.А. Гармонія танцю: навч.-метод. посіб. / М.А. Кривохижа. - Кіровоград: КДПУ, 2003. - 126 с.
10. Панкевич Г.И. Искусство музыки / Г.И. Панкевич. - М.: Знание, 1987. - 110 с.
11. Смирнов И. Искусство балетмейстера / И. Смирнов. - М.: Просвещение, 1986.
12. Фокин М. Против течения / М. Фокин. - М.: Искусство, 1962. - 340 с.

V. I. Zabuta

DRAMA MUSIC IN AREA OF CHOREOGRAPHIC

The article explores the substance and content of music as the kind of arts, specificity of musical dramaturgy, characterizes interaction of musical and choreographical dramaturgy.

Key words: *music, arts, musical dramaturgy, choreographical dramaturgy*

УДК 316.7: 477

T. B. Zabuza

КУЛЬТУРНИЙ ПРОЦЕС В УКРАЇНІ В УМОВАХ РИНКОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

У статті розглядаються особливості культурного процесу в Україні в умовах ринкових трансформацій. Визначаються суб’єкти культурного процесу та шляхи його оптимізації.

Ключові слова: культурний процес, ринкові трансформації, суб'єкти культурного процесу

Ринкові трансформації, які відбуваються в сучасній Україні, обумовлено позначилися на сфері культури, ускладнивши і збагативши водночас її культурний простір. Більші можливості зростання ресурсів для піднесення культури відкриваються у зв'язку з прискоренням ринкових перетворень, появою альтернативних форм задоволення культурних потреб, створенням цілої низки самофінансованих організацій. Комерціалізація сфери дозвілля, розширення обсягів позабюджетних надходжень в установах і закладах культури паралельно зі збереженням державного фінансування потребує перегляду системи управління галуззю та законодавчого забезпечення її функціонування. Формування культурної політики в контексті вже визначеної стратегії розвитку має врахувати принцип ринку: свобода вибору благ і способів задоволення культурних потреб. Виникнення комерційних структур має доповнюватись розвитком некомерційних організацій, спрямованих на соціально-культурну діяльність. Нинішня недосконалість законодавства, зокрема тих актів і нормативів, що регламентують фіскальну політику, перманентний перегляд об'єктів оподаткування і ставки податку пригнічують мотивацію економічної діяльності, стримують формування ринку, в тому числі становлення некомерційних організацій, які мають послугувати соціальній орієнтації здійснюваних перетворень.

Культура в широкому розумінні слова має сама сприяти виникненню і функціонуванню ринкових інституцій, трансформуючи водночас механізми виробництва відповідних послуг. Водночас суб'єкти виробництва культурного продукту не мають можливості забезпечувати конкурентоспроможність продукції в силу аморфності ринкового середовища, відсутності чіткого узгодженого законодавства та протекціонізму з боку держави. Хоча окремими аспектами проблеми виявлення тенденцій розвитку культурного процесу у площині трансформаційних ринкових перетворень займаються як теоретики, так і практики, в цілому вона ще не отримала цілісного, комплексного наукового аналізу. Це і обумовило спробу здійснити аналіз сучасного стану та виявити тенденції розвитку культурного процесу України в умовах ринкових трансформацій.

Аналіз теоретичних джерел досліджуваної проблеми дозволив встановити, що проблемам соціології та економіки культури присвячені праці Автономова Ю., Бурдье П., Радаєва В.В., Соколова А., Тарасенка В.І. Економічні проблеми культури і мистецтва та окремі шляхи їх розв'язання розглядаються у роботах Безклубенка С.Д., Гнедовського М.Б., Гольца Г.А., Драгічевича-Шешича М.С., Єрасова Б.С., Кравченка І.С. та Гулевича О.Ю., Михайлова Б.А., Мокре М., Помпеева Ю.А., Таукача Г.Л. та Федосової О.В., Тульчинського Г.Л. і Щекової Є.Л.

Зміст, структура та особливості сучасного культурного процесу глибоко і системно висвітлені у колективних працях і розробках колективу співробітників Українського центру культурних досліджень. Зокрема, концептуальні засади наукового забезпечення розвитку галузі культури обґрунтовані у праці Гриценка О.А., Різника О.О., Солодовника В.В. [4]; дослідження проблем трансформації культурної сфери та шляхів реалізації ключової ролі культури в соціально-економічному розвитку України здійснили Гриценко О.А., Солодовник В.В. Рябчук М.Ю. [5]; роль культури в соціально-економічному розвитку суспільства розглядається у праці Гриценка О.А., Солодовника В.В., Гончаренка В.В. [6]. Аналіз розвитку сфери культури та проект Закону України „Про національний культурний продукт” міститься у колективній праці Гриценка О.А., Солодовника В.В., Рябчук М.Ю., Булкіної І.С., Кулінковича І.А. [7].

В умовах ринкових перетворень культура відіграє значну роль, виступаючи генератором ідей, каталізатором суспільної активності, впливаючи на формування

громадянського суспільства. Дослідники визначають наступні напрямки реалізації ролі культури в сучасних умовах: формування цілісного, повноструктурного національного інформаційно-культурного простору, що слугуватиме запорукою світоглядної єдності українського суспільства, національної ідентичності, успіху процесів формування сучасної громадянської нації; формування стабільних структур міжкультурного, міжетнічного діалогу й співпраці, що забезпечуватимуть збереження і зміцнення міжетнічного й міжконфесійного миру і злагоди в Україні, а також – використання культурного різноманіття сучасного українського суспільства як потенціалу соціально-економічного розвитку [7].

У культурному процесі сучасної України активно взаємодіють і взаємовпливають публічні сфери суспільно-культурної діяльності, котрі в повній мірі здатні забезпечувати культурні, мовні, інформаційні потреби громадян України. У цьому процесі реалізуються всі галузі мистецької, культурно-просвітницької, дозвіллевої діяльності (професійної та аматорської), ефірний простір електронних мас-медіа, українські ресурси Інтернету, національний ринок друкованих ЗМІ, книговидання та книгорозповсюдження, ринки інших культурно-мистецьких продуктів та послуг, а також суміжні сфери – освіти, науки, діяльності структур громадянського суспільства.

Активними суб'єктами процесу виступають:

- творці культурно-мистецьких цінностей – професійні митці та аматори, мистецькі (креативні) колективи, літератори та діячі різноманітних галузей культури; виробники (тиражувальники) культурно-мистецьких товарів і послуг – заклади культури і мистецькі колективи, видавництва, кіностудії, студії звукозапису тощо;

- канали та мережі культурної комунікації – засоби масової інформації (преса, телерадіоорганізації, Інтернет-видання), а також мережі театральних-видовищних та концертних майданчиків, бібліотек, книгарень, галерей та виставкових залів, кінотеатрів, музичних крамниць тощо;

- споживачі культурного продукту, індивідуальні та колективні;

- органи та системи регулювання культурної діяльності та мовних практик – органи державної влади та місцевого самоврядування, національні та міжнародні структури регулювання медіа-простору та ринку культурних товарів і послуг, структури громадянського суспільства – творчі спілки, галузеві асоціації тощо) [3, с. 19].

Сучасному стану та особливостям культурного процесу передували доволі складний соціально-історичний шлях, і значною мірою недоліки сьогоденних реалій обумовлені саме цим. Культурно-мистецький простір України на початку 90-х років минулого століття характеризувався певними особливостями. У сегменті творення культурних і мистецьких цінностей доволі розвиненою можна було вважати національну «високу» культуру, зокрема, виконавські мистецтва, натомість розвиток популярних, масових жанрів був явно недостатній. Українські література й мистецтво, розвиваючись майже в ізоляції від сучасних світових мистецьких процесів, виявилися багатоманітними, навіть провінційними, особливо з погляду молоді. Радянська цензура й репресії призвели до того, що значна частина національної мистецької спадщини (часто – високохудожні, справді оригінальні твори) виявилася забороненою або напівзабороненою, а тому – невідомою більшості суспільства, що знову-таки знижувало конкурентоспроможність національної культури.

У виробництві культурно-мистецьких товарів і послуг українські культурні індустрії на початку 1990-х рр. являли собою чи не найслабший елемент національного культурного простору – несамостійні, залежні від державної підтримки, незвиклі до конкуренції з комерційними структурами у відповідних галузях, особливо – з іноземними культурними індустріями, західними та російськими. Легальний приватний сектор в українських культурних індустріях практично не існував до 1991 року,

натомість «тіньовий» сектор (піратські аудіозаписи та відео) бурхливо розвинувся при байдужості влади. На українському ринку культурних товарів і послуг швидко здобули панівне становище імпортовані мас-культурні продукти – фільми та відео, книжки, музика, що значно утруднило розвиток національних культурних індустрій [9, с. 321].

У просторі каналів та мереж культурної комунікації українські «республіканські» та місцеві ЗМІ традиційно відігравали другорядну роль щодо «центрального» – як ідеологічно, так і в плані інформаційно-культурного обслуговування суспільства; це формувало упереджено-зверхнє ставлення до них значної частини суспільства. В роки «перебудови» роль і статус українських ЗМІ (принаймні преси) посилювалися, виразнішим став їх національний характер, однак неринковий, неконкурентний спосіб господарювання в медіа-просторі неминує робити державні ЗМІ потенційно легкою жертвою потужних суперників – комерційних телеканалів і газет [6].

Характеризуючи особливості споживання культурного продукту, слід зазначити, що крах радянської планової економіки спричинив глибоку кризу українського книговидавництва, кінематографії, всієї державно-комунальної галузі культури, що, вкупі з різким падінням купівельної спроможності населення призвело не до зростання, а до падіння споживання національного культурного продукту на початку 1990-х рр.. Натомість помітне місце в культурному раціоні українців посіла іноземна мас-культурна продукція, значною мірою – піратська.

З огляду на все це, величезні маси громадян України, передусім, працівники бюджетної сфери та селянство, і далі не мали доступу до українського культурного продукту. Регулятори культурного простору (органи та системи), що існували в Україні за радянської доби, практично зводилися до «республіканських» підрозділів загальносоюзних (партійних і державних) адміністративних і керівних структур, тобто були несамостійними, безініціативними, застарілими в методах та інструментах – власне, їхніми інструментами були лише адміністрування та бюджетне фінансування. Це і обумовило загальну інертність і неефективність державної культурної політики України початку 1990-х років, а також її бездіяльність щодо розвитку недержавного, комерційного сектору в культурі [5].

Культурний процес в Україні доби незалежності характеризується глибинними структурно-змістовими трансформаціями. Однак вважати їх завершеними не варто. Попри певні успіхи, не забезпечено домінування національного продукту на основних ринках культурно-мистецьких благ (книжка, кіно та відео, преса, музика тощо). У культурно-дозвілєвому «раціоні» середньохочого громадянина України й досі провідне місце посідають російські розважальні телепрограми, іноземні «мильні опери», російська (та перекладена російською мовою) популярна література, врешті, сумнозвісні російські «попса» та «шансон» [5].

Хоча українські електронні ЗМІ стали провідними в задоволенні культурно-інформаційних потреб громадян України, але в програмному наповненні більшості телеканалів досі домінує іноземний продукт, переважає російська мова мовлення. При цьому в деяких регіонах – передусім на Сході й у Криму – позиції українських ЗМІ надто слабкі, а україномовного культурного продукту на ринку майже немає [7].

Усе це стало не в останню чергу наслідком неефективної й непослідовної державної політики. Вище згадувався той факт, що практично немає органів виконавчої влади, які б опікувалися недержавним сектором у культурі. Свого часу протягом кількох років була майже паралізованою діяльність Національної ради з питань телебачення й радіомовлення. На Парламентських слуханнях з питань розвитку культури (2005 р.) відзначалось, що дотримання положень чинного законодавства щодо мовного режиму ЗМІ та мінімальної квоти національного продукту в ефірі й кінопрокаті донедавна практично не контролювалося. А спроби Національної Ради у 2006-2008 рр. контролювати дотримання мовного законодавства і «карати» деякі

телеканали за порушення (попереджаючи про ймовірні майбутні проблеми з ліцензуванням) наштовхнулися на опір з боку медіаменеджерів та політиків. Надзвичайно неефективною була діяльність Держкомвидаву (пізніше приєднаного до Держтелерадіо) з підтримки національного книговидавання. Боротьба з піратством була дуже млявою й поживалювалася лише внаслідок жорсткого тиску з-за кордону [7]. Ця ситуація ще раз яскраво підтвердила розмежування державного та недержавного секторів сфери культури, яке обумовлене віднесенням останнього до сфери підприємницької діяльності, яка підпорядкована іншим органам центральної влади та керується іншими законами і нормативами.

На думку фахівців, розв'язати зазначені проблеми можна було б за умови вдосконалення медійного законодавства, забезпечення його дотримання; розвитку загальнонаціональних мереж телебачення і радіомовлення; забезпечення державного протекціонізму щодо національних культурних індустрій з метою нарощування присутності українського культурного продукту на ринку і в культурному споживанні всіх регіонів України; лібералізації законодавства в галузі господарської діяльності суб'єктів культурного процесу; забезпечення динамічного розвитку національних культурних індустрій та формування повноцінного вітчизняного ринку культурних благ [5].

Культурний процес сучасної України - феномен багатоаспектний, він має складну структуру і характер відкритої системи. Ми розглядаємо систему як сукупність взаємопов'язаних і взаємообумовлених елементів, які у своїй взаємодії забезпечують ефективне функціонування самої системи. На розвиток культурного процесу (функціонування системи) активно впливає зовнішнє середовище, а саме – рівень економічного розвитку суспільства, його соціальні стандарти, законодавче забезпечення. Не менш важливим є питання активності суб'єктів культурного процесу (внутрішнє середовище системи), якими виступають творці культурно-мистецьких цінностей; канали та мережі культурної комунікації, засоби масової інформації; споживачі культурного продукту, індивідуальні та колективні; органи та системи регулювання культурної діяльності.

Таким чином, можна зробити наступний висновок. Системний підхід до аналізу культурного процесу дає підстави припустити, що у своїй взаємодії зовнішнє і внутрішнє середовище системи формує її змістові характеристики, тобто особливості культурного процесу. Основними з них ми вважаємо ускладнене протікання процесу формування національно-культурної ідентичності, пошуки шляхів продукування якісного культурного продукту та донесення його до споживача, конкуренцію між потужними гравцями ринку масової культури шоу-бізнесу та малоресурсним державним культурним сектором. Найбільш характерною особливістю сучасного культурного процесу можна вважати, на нашу думку, його штучну відокремленість від економічних і фінансових ресурсів країни, що зумовлене недооцінкою ролі культури з боку держави та відведенням їй допоміжної ролі у розвитку суспільства.

Список використаної літератури

1. Основи законодавства України про культуру // Законодавчі і підзаконні нормативно-правові акти з питань культури. - Тернопіль: Підручники, посібники, 2008.- С. 4-15.
2. Безклубенко С.Д. Політекономія мистецтва / С.Д. Безклубенко. - К.: 2007.- 435 с.
3. Бикбов А. Рынки культуры как рынки вкуса и признания / А. Бикбов // Неприкосновенный запас: Дебаты о политике и культуре. – 2004. – № 33. – С 18-21.
4. Гриценко О.А. Концепція наукового забезпечення розвитку галузі культури на 2006 - 2010 роки. Проект [електронний ресурс] / О.А. Гриценко, О.О. Різник,

- В.В. Солодовник, І.С. Булкіна. – Режим доступу: <http://www.culturalstudies.in.ua./menu 2.php>.
5. Гриценко О.А. Культура, національний культурний простір та суспільна консолідація в сучасній Україні: Дослідження проблем трансформації культурної сфери та шляхів реалізації ключової ролі культури в соціально-економічному розвитку України [електронний ресурс] / О.А. Гриценко, В.В. Солодовник, М.А. Рябчук. – Режим доступу: http://www.culturalstudies.in.ua./zv_2009-10-1.php.
 6. Гриценко О.А. Культура як ключовий чинник соціально-економічного розвитку суспільства [електронний ресурс] / О.А. Гриценко, В.В. Солодовник, Н.К. Гончаренко – Режим доступу: http://www.culturalstudies.in.ua./zv_2007_s1.php#.
 7. Гриценко О.А. Аналітичні матеріали та Концепція Закону про національний культурний продукт [електронний ресурс] / О.А. Гриценко, В.В. Солодовник, М.А. Рябчук, І.А. Кулінкович. – Режим доступу: <http://www.culturalstudies.in.ua./parlament-2005>.
 8. Гулевич О.Ю. Деякі методологічні проблеми дослідження ринку праці сфери культури України / О.Ю. Гулевич // Зайнятість та ринок праці: міжвід. наук. зб. – К.: РВПС України НАН України, 2001. – Вип. 15. – С. 106-113.
 9. Маркетинг соціальних послуг / під ред. д.ф.н., проф. В.Г.Воронкової.- К.: Вид. Дім "Професіонал", 2008.- 576 с.
 10. Соколов А. Актуалізація сфери культури і масових комунікацій як найважливішого елементу стратегії соціально-економічного розвитку / А. Соколов // Державна служба. - 2005. - №4. - С.7-9.

T. V. Zabuta

CULTURAL PROCESS IN UKRAINE UNDER MARKET TRANSFORMATION

The article explores specificity of cultural process in Ukraine in conditions of market transformation. The article defines the subjects of cultural process and the ways of its optimization.

Key words: *cultural process, market transformation, subjects of cultural process.*

УДК 316.7

Т.О. Кривошея

АРОМАТ КУЛЬТУРИ ТА АРОМАТ В КУЛЬТУРІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ОЛЬФАКТОРНОЇ КУЛЬТУРОЛОГІЇ

У статті розглядаються проблеми становлення ольфакторної культурології. Досліджується можливість та форми ольфакторних репрезентацій в мистецтві.

Ключові слова: *культура, культурологія, ольфакторний, ольфакторна культурологія, ольфакторне мистецтво.*

Чуттєве сприйняття людини лише теоретично можна розділити на окремі чуттєві здатності. У цілісному феноменальному сприйнятті оточуючого світу неможлива диференціація запаху, звуку, візуальних образів та просторових відчуттів, тактильних вражень, смакових характеристик тощо. Культурологічна наука у даному питанні може сфокусуватись на проблемі переваги певного органу чуття, за допомогою якого певна культура «опрацьовує певне відчуття, формуючи власну, відмінну від інших

культурних моделей чуттєвість до світу, змінюючи власну модель сприйняття» [6]. Або, інший варіант культурологічного опрацювання людської сенситивності – це дослідження її топіки розміщення та концентрації у певних культурних локусах: саме у культурологічній науці було порушене питання ідентифікації культур через їх сенситивні характеристики.

У російськомовній гуманітаристиці під егідою «культури буденності» протягом останніх п'ятнадцяти років з'явилися культурологічно спрямовані дослідження запахів та сенсорної здатності нюху таких вчених як О.Вайнштейн, В.Гулімова, Я.Чеснов. Однією із останніх спроб ольфакторних досліджень у естетиці здійснено французьким філософом Шанталь Жаке (Chantal Jaquet) [7]. У роботі «Філософія запаху» (2010) дослідниця окреслила проблему філософського осмислення феномену запаху. У дусі кантівської постановки питання про можливість певних здібностей вона шукала відповідь на запитання: при яких умовах можлива естетика запахів і що таке смак у царині запахів? Залучаючи у своїх рефлексіях приклади естетико-художніх пошуків Бальзака, Пруста, Гюїсманса, Гогена, Дебюссі, Родена, Зумбо дослідниця робить спробу вибудувати пролегомени до філософії нюху. Шанталь Жаке зазначає, що маргінальне місце запахів в історії європейської культури зумовлене пануючою теоретично-умоглядною настановою, яка вимагає дистанціювання від об'єктів дослідження (звідси зір та слух), а запах (разом із дотиком та смаком) – це завжди присутність, відсутність дистанції, дотичність із тілом. Інший варіант із багатьох репрезентацій культур через сенситивні характеристики представлено в роботі «Культурна історія запаху» англійських дослідників Констанс Классен, Девіда Хоувза та Ентоні Синотт: вивчаючи запах як культурно зумовлений чинник вони відстоюють позицію пріоритетності запаху-нюху в сучасному гуманітарному дискурсі поміж інших суспільних технік чуттів: «якщо вважати зір – панорамне, аналітичне та лінійне – основним чуттям модерну, то чи не стає нюх – суб'єктивно-особистісне, інтуїтивне та багатоманітне – чуттям постмодерну?» [4, с. 418]. Дана цитата свідчить про відкритість питання про значення запаху-нюху як культурної константи, через призму якої можна відкрити досі «закриті» культурні феномени та практики і, можливо, розширити рамки розуміння сучасних культурних реалій.

Саме тому одним із нових та актуальних теоретичних стратегій гуманітаристики – це дослідження культурних феноменів через призму ольфакторних здатностей. Термін ольфакторний (від лат. *olfactorius* - запашний, духмяний) позначає здатність сприймати приємні та неприємні запахи оточуючого світу, натуральні та штучні аромати. На нашу думку цей термін є доречним та у повній мірі він може використовуватись у науково-гуманітарному дискурсі поряд із словом «нюх». Культурологи активно залучають поняття ольфакторного культурного стандарту, через який можна виявити характерні для окремих епох запахи та аромати, окреслити їх культурні фактори та чинники, здійснити ревізію історичних типів культури через їх ольфакторний фон.

Маргінальність ольфакторного фактору людської чуттєвості (саме таке становище відносно нюху панувало донедавна) пояснюється сталою та ієрархічно вибудованою (принаймні в європейській культурі) системою низьких та високих чуттів. Скажімо Г.Зіммель, який був піонером теоретичного ревізування значення нюху в культурі (тобто небіологізованої його константи), все ж таки зазначав, що «у зрівнянні із зором та слухом соціологічне значення...нюху не настільки мізерне, як можна б було припустити з огляду на властиву йому тупість та нездатність до розвитку» [3, с. 32]. Але це вже дещо, у зрівнянні, скажімо із Кантом, який називав нюх «тваринним» поміж іншими чуттями, одже ольфакторності було категорично відмовлено у здібності репрезентації естетичних та символічних форм культури.

Безперечно найбільш «культивованим», культурно «опрацьованим» є зоровий простір. Європейська цивілізація вдосконалювала його, доводила до віртуозної гри із

оптикою, втілювала її у візуальних мистецтвах, коли навіть пластика (скульптура) та монументальність (архітектура) організовується оком. Скажімо канадський соціолог та культуролог Герберт Маклюен репрезентував теорію опозиційності візуальної та вербальної культур як змінюваних парадигм в соціальній історії та способів комунікації. Друге місце за ступенем опрацювання віддане слуху та звуковому культурному простору. Така ієрархічність у тлумаченні чуттів – є проявом того, що Мартін Гайдеггер назвав «метафізичним креном» європейської культури, який, як наслідок, втілює у тотальність логоцентричної стратегії. Саме тому «вигідна» поміж інших сенсорних проявів позиція, яку «займають» зорова та слухова чутливість пояснюється можливістю культурної фіксації та перекладу їх у вербальну площину. Найбільш віддаленими від «перекладу» на мову (особливо на мову науки), безперечно є такі сенсорні якості як дотик, нюх і смак: вони є найменш вербально адаптованими.

Як було зазначено вище, вивчення культурних чинників нюху-запаху та ольфакторних культурно зумовлених здібностей, поряд із дотиком та смаком ускладнюється моментом їх «перекладу» у вербальний режим та опису за допомогою слів. Швейцарський вчений Г.Д.Риндисбахер у монографії «Запах книжок: культурно-історичне дослідження сприйняття запахів в літературі» (The Smell of Books: A Cultural-Historical Study of Olfactory Perception in Literature. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1992), одним із перших почав досліджувати проблему ольфакторних літературних репрезентацій.

Симптоматично, що сучасна зацікавленість ольфакторними образами не в останню чергу з'явилась після виходу у світ роману П.Зюскінда «Запахи» (1985). Скажімо, той самий Г.Д.Риндисбахер спираючись на методи лінгвістичного аналізу у роботі «Від запаху до слова» [5] – стаття була присвячена роману Зюскінда – виокремив два можливих вектори мовного кодування запахів: перший – запах як предикат (запах чогось, когось); другий – як категорії гарного-поганого або приємного-неприємного ольфакторного враження.

Хоча, безумовно, коріння естетико-художнього ольфакторного дискурсу у літературі можна віднайти сторіччям раніше у творчості французького письменника Ж.-К. Гюїсманса. У романі «Навпаки» (1884) автор створив образ парфумера-композитора, у якому підсумував та втілює тенденції відношення до запахів у модерністську добу, та, багато у чому, художньо осмислив підвалини дендизму та естетизму (саме із цими феноменами була пов'язана й ольфакторно-естетична гра із запахами та революція у парфумерному мистецтві). Дез Ессента – головний герой роману – синтезує запахи, експериментує із ароматичними речовинами, уподібнюючись композитору, який створює ідеальну гармонію звуків. Напевне, невербальність ольфакторного спілкування та відсутність візуалізації і поєднує здатність сприймати та відтворювати пахощі із музичним мистецтвом: сучасна мова професійних парфумерів оперує такими словосполученнями як «ароматичний камертон», «нота аромату», «акорд пахощів», «аромат-симфонія» тощо. Нюх приносить Дез Ессенту «не меншу насолоду, ніж слух і зір, - всі ці відчуття, в залежності від освіченості та здібностей людини, були спроможні народжувати нові враження, примножити їх, комбінувати між собою і оформити їх в те ціле, яке, як правило, йменують твором мистецтв. І чому б не існувати мистецтву, яке має витокami запахи?» [2, с. 510].

У зв'язку із художньо-літературним осмисленням феномену запаху-нюху неможливо обминути так званий «феномен Прусту» - можливість пригадати потаємні, приховані, забуті враження, образи, ситуації та життєві моменти через запахи - ось його суть. Дійсно у прустівському романі-епопеї «У пошуках втраченого часу» ольфакторність займає одну із центральних позицій: французький письменник доводить, що запах безпосередньо впливає на несвідоме і краще, ніж інші сенсорні

здатності (зір, слух, дотик та смак) пробуджує давні спомини. Таким чином «феномен Прусту» як процес пригадування через запахи та аромати «став літературним топосом, джерелом безкінечних індивідуальних варіацій у різних авторів» [1].

Всі попередні приклади свідчать, що художня література найбільш активно та плідно опрацьовує даний прояв людської чуттєвості (якщо не вважати парфумерію мистецтвом). Складно (поки що?) уявити ольфакторну музику, ольфакторну живопис, ольфакторну архітектуру. Принаймні, ольфакторніс найбільш адекватно може бути втілена (і втілюється) у мистецтвах, які тяжіють до синтетичності: скажімо у театрі, та кіно. Наведемо декілька прикладів.

Одним із перших мистецьких проявів даного підходу стала спроба Оскара Уайльда здійснити постановку «Саломеї» із Сарою Бернар у головній ролі (1893). Задум англійського письменника полягав у створенні синкретичного видовища: аромати мали виконувати власну партію, замінюючи музичний супровід. «У оркестровій ямі планувалось встановити величезні курильниці, які випускатимуть різні пахощі. Кожна дія та окремих героїв відповідали певному ароматичному камертону. Екзотичні аромати повинні були замінити завісу, сповіщаючи початок та кінець кожного акту. Саломея носила сережки у вигляді мініатюрних фіалів із пахощами, що капали на її плечі. І, певна річ, ароматична кульмінація приходилась на Танок семи покривал, якому відповідали сім шарів пахощів» [1]. Таким чином аромати мали зблизити публіку та виконавців, об'єднати єдиним ароматом сцену та зал, тілесно наблизити кожного до всіх: ольфакторна комунікація – ось що цікавило Уайльда. Дійсно, ольфакторну здатність сприймати запахи-аромати опосередковано можна віднести до тактильної якості людської чуттєвості. Дотичність, од же тілесне єднання за допомогою запахів, мали створити колективний перформанс, симфонію взаємодії всіх чутливих здатностей людини. Та даному проекту не судилось здійснитись через ряд причин: це і протидія дирекції театру, а, пізніше, цензурна заборона «Саломеї» та ув'язнення письменника.

Кіномистецтво у пошуках комерційного успіху із самих своїх витоків також намагалась поєднати візуальне та ольфакторне сприйняття. Ще у 1916 році на прем'єрі фільму «Турнір роз» (США) у залі були встановлені вентилятори, які розганяли пахощі роз (аромат виділяли надушені ватні клубки). У 50-ті роки ольфакторні експерименти у кінопрокаті пошавішали у зв'язку із швейцарським винаходом Smell-O-Vision («запахобачення»). Його творець професор Ханс Лаубе продемонстрував можливості даного пристрою на показах фільму «Аромат таїни»: до кінопроектору підключались ємкості із духмяними речовинами; у необхідні моменти (які було позначено на плівці) голка автоматично протикала банки і за допомогою системи кондиціювання запахи розсіювались у залі. Робились й інші спроби «активізувати» ольфакторне сприйняття кіно: глядачам роздавали ароматичні картки, складені у необхідній послідовності, або у 2001 році в Мюнхені кожному відвідувачу кінотеатру давали невеликі пристрої – джерела ароматів, які активізувались радіосигналом. Декілька ольфакторних сеансів відбулося у різних країнах у зв'язку із світовою прем'єрою кінострічки «Парфумер. Історія одного вбивці» (2006). Всі ці факти свідчать, що під впливом технологічного вдосконалення кіноіндустрії спроби залучення ароматів та запахів стають вже не поодинокими і більше не виглядають як дивацькі експерименти. Сучасні генератори запахів максимально розширюють та вдосконалюють сферу впливу запахів на людину.

Тим більше, що у сучасній культурі все активніше розробляється та опрацьовується ольфакторне середовище. Безперечно, прагматика суспільства споживання та комерціалізація культури впливають на можливість всебічного використання всіх чуттєвих здатностей. Експлуатація уваги на різні подразники вже стала звичною складовою спілкування виробників із споживачами, запахи поступово стають засобом маніпуляцій та втручання для досягнення явних та закамфльованих

комерційних вигод, активно розвивається напрямок сенс-маркетингу. Деякі компанії вже сьогодні включають у маркетингову стратегію ольфакторний елемент: активно ароматизуються ресторани, магазини, готелі та кінотеатри. Таким чином ольфакторне середовище, кероване технологіями стало реальністю, і цю даність потрібно вивчати не тільки як ринкову складову, а, також, аналізувати з гуманітарних позицій.

Список використаної літератури

1. Вайнштейн О. Грамматика ароматов [електронний ресурс] / О. Вайнштейн // Иностранная литература. – 2001. – № 8. – С. 260-273. – Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/inostran/2001/8/vainstein.html>.
2. Гюисманс Ж.К. Наоборот / Ж.К. Гюисманс, пер. Е. Кассировой // Ароматы и запахи в культуре. Кн. 1 / сост. О.Вайнштейн. – М.: Новое литературное обозрение, 2010. – С.509-524.
3. Зиммель Г. Из экскурса о социологии чувств / Г. Зиммель // Ароматы и запахи в культуре. Кн. 1 / сост. О.Вайнштейн. – М.: Новое литературное обозрение, 2010. – С.19-36.
4. Классен К. Значение и власть запаха / К. Классен, Д. Хоувз, Э. Синнотт // Ароматы и запахи в культуре. Кн. 1 / сост. О.Вайнштейн. – М.: Новое литературное обозрение, 2010. – С. 43-51.
5. Риндисбахер Х. От запаха к слову: моделирование значений в романе Патрика Зюскинда “Парфюмер” [електронний ресурс] / Х. Риндисбахер // НЛЮ. – 2000. – № 43. – Режим доступу.: <http://magazines.russ.ru/nlo/2000/43/hans.html>.
6. Чеснов Я.В. Экзистенции: запах [електронний ресурс] / Я.В. Чеснов // Философия и культура. – 2008. - № 12. – С. 106-127. – Режим доступу.: http://yanchesnov.awardspace.com/Article2/Existentials_Olfaction.htm.
7. Chantal Jaquet. Philosophie de l’odorat / Jaquet Chantal. - P.U.F., 2010. - 438 p

Т. О. Kryvosheya

FRAGRANCE OF CULTURE AND FRAGRANCE In CULTURE: CHALLENGES AND PROSPECTS OLFAKTORNOYI CULTURE

Issue of development of olfactory cultural studies is described in the article. Possibilities and forms of olfactory representations in art are also researched.

Key words: culture, cultural studies, olfactory, olfactory cultural studies, olfactory art.

УДК 651.4

В. О. Кудлай

ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНА КУЛЬТУРА ДОКУМЕНТАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ

В статті розглядається проблема розвитку інформаційно-комунікаційної культури документаційного забезпечення вітчизняних підприємств. Окреслено зміст поняття «інформаційно-комунікаційної культури» в межах документаційної науки. Визначено структуру та елементи системи інформаційно-комунікаційної культури документаційного забезпечення управління на підприємствах.

Ключові слова: інформаційно-комунікаційна культура, документаційне забезпечення, управління документацією, система, інформаційно-комунікаційні технології.

Проблема розвитку інформаційно-комунікаційної культури документаційного забезпечення управління підприємствами в умовах формування інформаційного

суспільства з кожним днем набуває все більшої актуальності. Інформаційно-комунікаційна культура документаційного забезпечення управління на українських підприємствах тільки починає складатися як системна форма діяльності. В роки радянської влади на її місці розвивалася культура, пов'язана з державною, адміністративно-організаційною структурою і суспільною власністю. Ця структура характеризувалась низьким рівнем застосування інформаційних технологій, що визначало прояв неефективності владних структур і перетворювало у виконавців працюючі маси, позбавляючи їх творчого аспекту в професійній діяльності.

Метою статті полягає в осмисленні розвитку системи інформаційно-комунікаційної культури документаційного забезпечення управління українських підприємств. Для досягнення означеної мети необхідно: дати визначення поняттю “інформаційно-комунікаційна культура”, охарактеризувати цінність інформаційно-комунікаційної культури документаційного забезпечення на вітчизняних підприємствах, описати елементи системи інформаційно-комунікаційної культури документаційного забезпечення управління, надати рекомендації щодо напрямків застосування технологій інформаційно-комунікаційної культури у практиці документаційного забезпечення управління.

У науковому просторі досі немає єдиного визначення інформаційно-комунікаційної культури і підходу до цього поняття. Різні аспекти культури документаційного забезпечення управління охарактеризовано в наукових працях М. П. Люшенко, Т. В. Кузнецової, М. В. Ларіна, К. Г. Мітяєва, Ю. І. Палехи, А. М. Сокової та інших дослідників [3-6;8-10].

Документаційне забезпечення управління здійснюється за допомогою діловодного обслуговування діяльності апарату управління, яке включає створення, збереження, пересилання і використання документних масивів. Зниження трудомісткості, пов'язаної з цими процесами, визначає рівень інформаційно-комунікаційної культури документаційного забезпечення управління, що може досягатися різними шляхами. Найефективніший шлях – це підвищення рівня впровадження в практику діловодної діяльності новітніх інформаційних технологій і технічних засобів.

З кожним роком зміцнюється тенденція збільшення інформаційних потоків на підприємствах з одночасним скороченням традиційного діловодства. Це досягається за рахунок розвитку сучасних інформаційно-комунікаційних технологій для роботи з документною інформацією: застосування автоматизації створення документів у електронній формі; впровадження текстового і графічного видів обробки документів, що дає змогу оперативно вносити в них зміни; застосування систем електронного документообігу та сучасних технічних засобів; санкціонованого доступу до довідкової інформації через бази даних комп'ютерних мереж.

Становлення інформаційного суспільства передбачає сьогодні вільну орієнтацію особистості в інформаційному середовищі, більш продуктивне використання всіх накопичених людством знань. Розвиток сучасної культури визначається розвитком інноваційних технологій і зведенням інформації в ранг одного з визначальних факторів еволюції суспільства і людини, що стимулює процеси глобалізації, зазначає дослідниця В. Ільганаєва [1, с. 59].

Виробництво та використання документної інформації внаслідок впровадження новітніх технологій та її обробки стає важливою галуззю застосування вмінь та навичок кожного працівника, а інформаційна культура – обов'язковою складовою загальної культури, важливою умовою самореалізації індивіда.

Основа інформаційної культури – це знання про інформаційне середовище, закони функціонування інформації, уміння орієнтуватися в різноманітних новітніх технологіях, використовуючи знання тих наук, що сприяють її розвитку і

пристосуванню до конкретного виду діяльності [8, с. 11].

Відомий науковець в галузі документознавства Ю. І. Палеха дає визначення інформаційно-технологічної культури як сукупності знань, методів і способів використання інноваційних технологій та засобів організаційної техніки для створення, пошуку, одержання, відображення, реєстрації, накопичення, збереження, захисту і поширення інформаційних продуктів [9, с. 105].

В результаті опрацювання наукових студій вітчизняних науковців нами пропонується визначення інформаційно-комунікаційної культури як системи знань, вмінь, навичок застосовувати програмні, технічні, комп'ютерні і комунікаційні засоби, а також способи і новаторські методи у суспільному виробництві.

Визначаючи вирішальне значення інформаційної культури в становленні цивілізації, у всебічному гармонійному розвитку людини, слід зосередитись на практичних аспектах проблеми, а саме на зв'язках культури з розвитком техніки, впровадженні сучасних технологічних процесів обробки інформації, зростанні інформаційних потоків, подальших перспективах розвитку інформаційного суспільства [7, с. 323].

Як систематизована сукупність спеціальних умінь, знань і навичок, що забезпечують якісне здійснення інформаційної діяльності в процесі виробництва, інформаційно-комунікаційна культура набуває сьогодні в документальному забезпеченні управління таке саме значення, як і основні знання та уміння з теорії і практики справочинства. Коли йдеться про формування інформаційної культури при здійсненні сучасних ділових процесів, треба враховувати два основні напрями: 1) формування загальних і спеціальних знань та умінь користування останніми досягненнями у створенні, опрацюванні, збиранні, збереженні, накопиченні й поширенні інформації; 2) формування знань та умінь як співробітників служби діловодства, так і працівників інших служб установи вільно орієнтуватися та ефективно діяти в інформаційному суспільстві, володіти сучасними технологіями аналітико-синтетичного опрацювання документної інформації, знати процеси, які забезпечують інформаційну безпеку організації, розуміти необхідність збереження інтелектуальної спадщини [2, с. 36].

Високий рівень інформаційної культури передбачає відповідний рівень розвитку інформаційних технологій – цілеспрямованої організованої сукупності інноваційних процесів, що забезпечують високу швидкість обробки пошуку та оперативного доступу до інформації.

Інформаційні технології в документальному забезпеченні діловодства – це технологічні процеси (збирання, передавання, опрацювання, зберігання та надання документної інформації), які можна розглядати як узагальнення відповідних цілеспрямованих змін властивостей певних даних [7, с. 326].

За останні два десятиріччя на майже всіх великих українських підприємствах впроваджено системи автоматизації документообігу, в яких документ створюється та існує безпосередньо в комп'ютері, автоматично реєструється та направляється виконавцю, який здійснює подальшу обробку цього документа також в електронній формі, що дозволяє легко редагувати та доповнювати текст за допомогою зовнішніх банків даних інформації. Алгоритмом має бути передбачено, що система запам'ятовує, де і в якому стані знаходиться той чи інший документ, і у разі потреби нагадує про необхідність завершення роботи над ним. Крім того, керівник служби діловодства повинен мати можливість контролювати стан робіт з документами, оцінювати наскільки рівномірно завантажені виконавці та у разі потреби вносити відповідні зміни в їх діяльність [9, с. 108].

Сучасна інформаційна культура документального забезпечення управління має ґрунтуватися на умінні комплексно використовувати різні види інформаційних

технологій. Головним у переході до інформаційної культури має бути не стільки придбання сучасних комп'ютерів, скільки впорядкування існуючих технологічних етапів документаційного забезпечення управлінських процесів, удосконалення управління документацією. Для цього необхідно створити: єдині правила ведення діловодства в установах, організаціях та на підприємствах; типові рекомендації, відповідно до яких мають укладатися тексти, оформлюватися і погоджуватися службові документи; систему контролю за виконанням управлінських документів.

Практика свідчить, що залишилося ще чимало керівників і спеціалістів, які на роботу з документами витрачають понад 60 % робочого часу. Саме у цих службовців спостерігається низька оперативність у проходженні документації, надмірно велика кількість документів і зайвих показників у них, недостатній рівень раціоналізації та стандартизації в їх підготовці та опрацюванні.

Як уже зазначалося, інформаційні технології припускають наявність об'єкта впливу, тобто цілеспрямованої зміни якоїсь властивості об'єкта і методів її перетворення. Конкретне втілення інформаційних технологій має виражатися насамперед у виборі і реалізації методів перетворення, тобто впровадженні певної системи засобів і способів їх використання. У цьому контексті реалізація конкретної інформаційної технології в діловодстві має припускати наявність: а) відповідних технічних засобів, що забезпечують процеси перетворення традиційного документа в електронну форму; б) системи засобів управління технологічним комплексом, в тому числі програмне забезпечення; в) засобів організаційно-методичного забезпечення, що поєднують реалізацію всіх дій технічних засобів і персоналу в єдиний технологічний ланцюг відповідно до призначення конкретного інформаційного процесу в межах документаційного забезпечення визначеної функції управлінської діяльності [9, с. 109].

З цією метою на базі галузевих автоматизованих комп'ютерно-інформатизаційних систем створені і функціонують автоматизовані інформаційні системи управлінського призначення, що реалізують також функції керування документацією. Функції автоматизованого контролю виконання документів можуть бути покладені на автоматизовані системи контролю виконання документів, а функції реєстрації, пошуку і зберігання документів – на автоматизовані інформаційні системи управлінського призначення.

Паперове діловодство змушує співробітників самостійно контролювати правильність оформлення документів, через це зростає кількість помилок, що може призвести до втрати юридичної сили документом. Сучасні автоматизовані системи обробки документів слідкують за процесом інформаційного наповнення і не дають можливості неправильно оформленому документу пройти контроль, тож в разі потреби система інформує виконавця про недоліки у створенні документа. Таким чином, вже сама технологія електронного діловодства підвищує рівень культури документаційного забезпечення управління [7, с. 537].

Системи автоматизації діловодних процесів призначені для створення прикладних систем колективної обробки документів у процесі виконання конкретних бізнес-процесів. Документні потоки на підприємстві мають бути пристосовані до існуючих бізнес-процесів і регламенту їх взаємодії.

Важливо обрати комплексну автоматизовану систему управління документаційним забезпеченням, що здатна створювати, зберігати, здійснювати пошук, редагувати і розсилати документи. Проблема полягає в тому, що кожна програма має індивідуальний набір функцій, які іноді не забезпечуються одночасно.

Ключовими факторами оцінки тієї чи іншої комплексної системи управління документами мають бути простота використання й управління, вартість у розрахунку на одного користувача, технічна підтримка і навчання персоналу, підтримка кількох типів клієнтів, дотримання стандартів управління складними документами.

Інформаційно-комунікаційна культура має бути спрямована насамперед на те, щоб створена документна інформація мала властивості повноти й достовірності, максимально відповідала запитам її користувачів у формі подання, оперативності обробки, забезпеченні якості тощо. Технічні засоби залежно від типу призначені максимально механізувати та автоматизувати всі процедури технологічного процесу обробки документів.

Опрацювання документної інформації, що здійснюється в ході виконання управлінських рішень, має проводитися відповідно до існуючої структури організації і розміщення засобів оргтехніки: централізованої, децентралізованої, змішаної. При цьому остання є найбільш гнучкою в ході реалізації процедур обробки документів. Значна частина операцій обробки документів носить технічний і формально-логічний характер, хоча сучасні засоби організаційної й інформаційної техніки припускають і складніші процедури. Зазвичай обробляється як інформаційна складова документа, так і його фізичний носій.

Для оптимізації процесу вибору технічних засобів потрібно враховувати ряд факторів, що впливають на цю процедуру. По-перше, параметрична інформація: загальний обсяг документообігу в організації, характеристики документопотоків, обсяг документів, переданих і прийнятих каналами зв'язку, обсяг копійованих документів як первинний, так і вторинний, площа і освітленість робочих зон, вологість і температура в робочому приміщенні. По-друге, характеристики устаткування: його технічні та експлуатаційні можливості, способи використання і вартість експлуатації, ергономічні характеристики, ступінь впливу на здоров'я користувача, вартість запропонованого устаткування, вартість видаткових матеріалів і частота їх заміни.

Технічні засоби документаційного забезпечення управління доречно класифікувати за функціональною ознакою, що однозначно пов'язує процедури технологічного процесу опрацювання документів у службі діловодства з технічними характеристиками і можливостями засобів оргтехніки. Назвемо основні класи технічних засобів управління:

1) засоби створення та виготовлення документів (стенографія, диктофонна техніка, друкарські машинки, комп'ютерна техніка, принтери, сканери тощо);

2) засоби репрографії та оперативної поліграфії (засоби діазографічного, фотографічного копіювання, засоби термографічного копіювання, засоби макрографії, засоби ризографічного копіювання, машини для трафаретного друку, устаткування для оперативного офсетного друку);

3) засоби обробки документів: фальцювальні, перфорувальні агрегати, аркушепідбірні, термоклейові машини, скріплювальне і палітурне устаткування, конвертовідкривальні і різальні машини, машини для нанесення захисного покриття, адресні, штемпелювальні машини, машини для знищення документів, агреговані лінії обробки кореспонденції тощо);

4) засоби збереження, пошуку і транспортування документів: первинні засоби збереження документів (папки, коробки); вторинні засоби збереження документів (шафи, стелажи); картотеки і картотечне устаткування; візки для транспортування документів; ліфтове (підйомне) устаткування; транспортери і конвеєри; пневматична пошта; устаткування для збереження носіїв інформації;

5) засоби електров'язку: засоби та системи стаціонарного і мобільного телефонного зв'язку; засоби та системи телеграфного зв'язку; засоби та системи факсимільного передання інформації; електронна пошта; багатофункціональні центри;

6) інші засоби оргтехніки: комп'ютерні аксесуари; засоби обслуговування і ремонту; засоби ергономіки; спеціалізовані меблі для службових приміщень, спеціалізоване устаткування для офісу тощо [7, с. 346].

Сьогодні технології автоматизації роботи з документами активно еволюціонують.

Для кожної з потреб підприємства створено конкретну технологію. Якщо в 90-ті роки ХХ століття такі засоби, як електронна пошта чи електронний архів використовувались у роботі організацій паралельно з іншими системами автоматизації діловодства, то зараз поширюється думка про необхідність єдиної інтегрованої системи управління документальним забезпеченням. Особливої важливості набувають вимоги до наявності засобів взаємодії між різними системами.

Таким чином, на сучасному етапі розвитку науково-технічного прогресу інформаційно-комунікаційна культура документального забезпечення управління має визначитися новими інформаційними технологіями збору вихідних даних, їх накопичення, зберігання, обробки і передання за допомогою технічних засобів. Сучасна організація технологічних процесів у діловодстві має ґрунтуватися на автоматизації праці, масовому створенні автоматизованих систем управління, ефективному використанні ресурсів глобальної та локальних інформаційних мереж, умінні здійснювати інформаційний пошук, працювати з документною інформацією та користуватись сучасними технічними засобами справочинства.

Список використаної літератури

1. Ильганаева В.А. Влияние информатизации на культурогенез современного общества / В.А. Ильганаева // Библиотекосназство. Документосназство. Информология. – 2004. – № 1. – С. 58-62.
2. Информационная культура / Л.С. Винарик, А.Н. Щедрин, А.С. Гинкул и др. – Донецк, 1999. – 41 с.
3. Кузнецова Т.В. Основы документоведения: учеб. пособ. / Т.В. Кузнецова, М.П. Илюшенко. – М.: МГИАИ, 1988. – 64 с.
4. Ларин М.В. Управление документацией и новые информационные технологии / М.В. Ларин. – М.: ВНИИДАД, 1998. – 137 с.
5. Маньковський А.Л. Спеціалізовані системи автоматизації діловодства і документообігу / А.Л. Маньковська // Студії з архівної справи та документосназства. – 2002. – Т. 8. – С. 142-146.
6. Митяев К.Г. История и организация делопроизводства в СССР: учеб. пособ. / К.Г. Митяев. – М.: МГИАИ, 1959. – 359 с.
7. Организация работы с документами: учеб / В.А. Кудряев, В.В. Галахов, И.К. Корнеев и др.; под ред. В.А. Кудряева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2001. – 591 с.
8. Палеха Ю.І. Культура діловодства в сучасних установах України: становлення, технологія, організація, керування: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.10 / Ю.І. Палеха. – К.: УНДІАСД, 2005. – 18 с.
9. Палеха Ю.І. Організація сучасного діловодства: навч. посіб. / Ю.І. Палеха. – К.: Кондор, 2007. – 194 с.
10. Сокова А.Н. Деловая документация в сфере управления / А.Н. Сокова. – М.: Знание, 1985. – 64 с.

V. A. Kudlay

INFORMATION AND COMMUNICATIONS MANAGEMENT CULTURE DOCUMENT MANAGEMENT

The article is devoted to the information and communication culture of records management. The author outlines the meaning of term "information and communication culture" in documentation science. The structure and elements of information and communication culture system are determined.

Key words: *information and communication culture, records management, scientific discipline of documentation management, system, information and communication technologies.*

УДК 061.22:7.03(082)(4)"185/19"

О. В. Мендрін

ЗНАЧЕННЯ МАНІФЕСТІВ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ТВОРЧИХ СОЮЗІВ

Розглядаються актуальні проблеми розвитку європейської культури кінця ХІХ – початку ХХ ст. Робиться спроба визначити місце та роль творчих об'єднань у культурному процесі. Аналізується значення маніфесту для формування творчих спілок цього періоду.

Ключові слова: маніфест, творче об'єднання, авангард.

Розуміння механізмів розвитку культурного процесу – невід'ємна частина формування цілісного усвідомлення культури, як явища людського буття. Розгляд окремих елементів, агентів такого розвитку, стає запорукою повноцінного, всебічного вивчення культурної мінливості. Без такої уваги до деталей не можливе й уявлення про функціонування всієї системи. Одним з таких агентів культурної мінливості стають творчі союзи. Саме їхня діяльність усе більш інтенсивно та різнопланово детермінує культурний процес, починаючи з другої половини ХІХ століття. У той же час, виступаючи частиною культурного розвитку, творчі об'єднання мають (і повинні) бути вписані у цілісну його картину. Розгляд процесів культурної динаміки у тому вигляді, що закріпився у сучасній культурологічній науці, був теоретично обґрунтований А.Я. Флієром [1, с. 260-261], передбачає виокремлення макро та мікродинамічних процесів. На рівні актуалізації останніх й може бути, на нашу думку, розглянута діяльність творчих об'єднань, що виступають, у такому контексті, агентами мікродинамічної мінливості у процесах культурного розвитку.

Друга половина ХІХ – початок ХХ ст. традиційно розглядається як зміна культурних епох, яка супроводжується «зміною розумових парадигм» [2, с.363], картини світу, розуміння природи людини й сутності культури. Перегляд засад світосприйняття – характерна риса цього часу, підтвердження чого можемо бачити у широкому спектрі змін духовного життя суспільства: від зміни домінуючих в інтелектуальній сфері філософських систем, до перегляду ролі науки та культури у житті людини. Разом із зміною культурної парадигми, яка нині трактується як перехід від Культури до ПОСТ – культури [3, с.37] або як загибель «нарративу Humanitas» та «виникнення самостійних «модерних» дискурсів», відбувається зміна механізму функціонування культури, способу її розвитку, розповсюдження художніх ідей, стильових напрямів. «Загибель «загальнозначущого міфу» веде за собою розкол соціуму на більшу кількість «елітарних груп – прихильників різних філософських міфологем та «дно» художньої свідомості» [4, с.22].

На межі ХІХ – ХХ ст. зростає значення творчих союзів для художнього процесу, що обумовило підвищений інтерес до проблеми з боку вітчизняних і закордонних дослідників. В роботах як перших, так і других, підкреслюється визначальна роль творчих об'єднань для становлення авангарду, а розвиток тих або інших його течій хронологічно й сутнісно пов'язаний з діяльністю цих об'єднань [5; 6]. Проблема становлення творчих об'єднань та їхньої участі у художньому процесі зазначеного періоду в Україні, незважаючи на появу глибоких та цікавих робіт [4; 7], лишається відкритим завданням, яке вимагає остаточного синтезу накопиченого матеріалу про процеси, що відбувались у різних сферах культурного життя.

Усвідомлення значення маніфестів для процесу становлення творчих об'єднань стимулювало процес видання численної маніфестографії цього часу. Хоча й недостатнє, спорадичне видання маніфестів як російських [8], так і зарубіжних [9; 10] творчих об'єднань, тим не менше, сприяло «поступовому осмисленню їхніх функцій у

комунікаційних актах авангардизму [4, с.54]. Видання маніфестографії сприяє встановленню діалогу на різних рівнях культурної взаємодії, обумовлює інтенсифікацію культурної рефлексії, а «широта оприлюднення й якість коментування свідчить про рівень культури нації, її здатності до рецепції дражливих моментів власної історії» [4, с.54].

Незважаючи на те, що маніфестографія фактично детермінує особливості культурного розвитку, стаючи активним фактором культурного процесу кінця XIX – початку XX ст., питання про роль і значення маніфестів для затвердження цілей створення творчих об'єднань, їхнього впливу на процес інституціалізації останніх до кінця не розкриті, що й обумовило завдання нашої роботи.

Виникнення часом недовговічних, швидко себе переформатуючих, іноді таких, що включають лише декілька осіб, творчих союзів і груп, стає характерною рисою розвитку культури кінця XIX – початку XX ст., а їхня діяльність постала «своєрідним каталізатором культурного процесу» [11, с.86]. Процес цей був інтернаціональним та знайшов свій прояв в культурі практично усіх європейських країн. Саме поява творчих об'єднань, що затверджують інші художні принципи, ідеї, концепції, часто визначало виокремлення нової течії в мистецтві; так, наприклад, виникнення експресіонізму визначається появою у 1905 році об'єднання «Міст», про виникнення футуризму в Італії можна говорити з формуванням у 1909 – 1910 рр. групи навколо Марінетті, а в Україні – у 1913, - навколо М. Семенка. Розвиток дадаїзму пов'язують з діяльністю об'єднання, яке сформувалось у «Клубі Вольтера» і т. ін. Так або інакше, нові напрями у літературі, художній культурі того часу, мистецтві авангарду, визначаються діяльністю подібних союзів, а у митців, поетів з'являється усвідомлена потреба у об'єднанні.

Серед факторів, які обумовили такий шлях розвитку, на наш погляд, можна виокремити такі, що детерміновані як зовнішніми, так і внутрішніми причинами.

В умовах несталості, перманентних як соціальних, так і культурних змін, такого роду союзи – інгрупи дозволяли однодумцям отримувати підтримку ідей, позицій, поглядів та протистояти оточенню, часом надто ворожо налаштованому. У той же час, ці союзи сприяли спільним творчим пошукам, формуванню та уточненню теоретичних, концептуальних положень та принципів. Дослідники вказують на абсолютно новий характер цих творчих об'єднань: вони «стають проявом нового езотеричного типу творчої взаємодії», будуються за принципом суб'єкт – суб'єктних відносин [2, с.363-364], які виключають будь – яку вертикаль у організації. Колективний, спільний творчий процес: робота у майстерні, спільні пошуки та виставки [5, с.18-19], стають однією з відмітних особливостей творчих союзів того часу. Разом із тим, подібна форма розвитку спонукала до становлення, у рамках такого об'єднання, «неординарних, талановитих індивідуальностей» [2, с.364].

Така інгрупа проходила певні стадії свого розвитку, особливо помітно проявляючи себе на етапі власного становлення. Тут, у більшості випадків, невід'ємним атрибутом ставало маніфестування власних ідей та принципів, гучна заява про себе, яка надавала тому, що відбувалось відтінок театральності, що відображав ігрову природу культури [4, с.55]. Водночас, маніфест виконував, на нашу думку, й низку психологічних та соціальних функцій.

Перш за все, маніфест визначав межі, стаючи «знаком відмежування» [4, с.54], вказував на початок «нового мистецтва», а часом, й нового світосприйняття. Така межа – у запереченні старого, віджитого, непотрібного, у чіткому й однозначному синхронному та діахронному відокремленні себе від усіх: так, О. Белий стверджував, обґрунтовуючи «credo» декадентів, їхню готовність «йти уперед», долаючи «поворотний пункт європейської культури» [8, с.52], футуристи, імажиністи, експресіоністи були ще радикальнішими у своїх заявах. Чітке й однозначне

відмежування від усього, що заперечувалось групою, у той же час, сприяло усвідомленню самих себе, стимулювало процес концептуалізації власних ідей та поглядів. Така взаємообумовленість «так» та «ні», одночасне проголошення «credo» та «damn», було присутнє як у культурній практиці, так і явно помітне у структурі маніфесту, де за викладом «негативної частини» йде «позитивна програма» [5, с.61]. У самій появі такого «негативного ряду» можна вбачати спробу «деміургічно призначити нову точку відліку для історії людства» [4, с.60-61].

Маніфест, будучи «документом ...творчості колективної» [9, с.16], стає й спробою колективного самовизначення, усвідомлення себе, актом самоствердження, встановлення не тільки закладених у ньому ідей, але й затвердженні інгрупи – носіїв цих принципів нового. Проголошення маніфесту вирішує проблему позиціонування об'єднання по відношенню до інших, сприяєгуртуванню його членів.

Поява значної кількості творчих об'єднань, ситуація певної конкуренції, суперництва між ними, обумовлювала проблему залучення більшої кількості прихильників та членів об'єднання, що вирішувалась не в останню чергу за допомогою оприлюднення маніфестографії.

У контексті вищевикладеного, можна говорити про доволі значну роль маніфесту у процесі інституціалізації творчих об'єднань, їхнього становлення як колективу однодумців. Сучасні концепції колективоутворення передбачають, що «група однодумців, не маючи зовнішньо визначеної мети, не будучи об'єднана єдиною заданою діяльністю, сама синтезує її», у процесі чого ця діяльність «опредмічується» [12, с.114]. Концептом такої діяльності й максимально концентрованим, часом схематичним виразом цілей виступає маніфест.

У якості «словесного жесту... сакрального, законодавчого... програмуючого... подальші принципи» [4, с.56], маніфест може бути представлений як початкова точка процесу колективоутворення. Однак, не можна заперечувати й його, значення для таких етапів здійснення останнього, як «пошук та залучення прихильників», «подолання внутрішніх та зовнішніх перешкод на шляху здійснення...» діяльності й її «легалізації» [12, с.116].

Систематичний та усебічний аналіз ролі маніфестів у процесі комунікаційної взаємодії, практиці становлення мистецтва кінця XIX – початку XX ст. все ще має бути виконаний. Однак, враховуючи вищезазначене, можна стверджувати, що крім іманентних, власне культурних, як-от: ствердження нових художніх ідеалів та принципів мистецтва, запровадження художніх ідей, зміну розуміння основних естетичних категорій, переосмислення проблеми відношення митця і світу, маніфест виконував ще й низку комунікативних, соціальних, психологічних функцій. Поставши як результат рефлексивних процесів, що обумовили самовизначення й вирізнення виникаючого об'єднання, він, у той же час, сприяв їхньому становленню, лишаючись активним фактором утворення колективу.

Список використаної літератури

1. Флиер А.Я. Культурология для культурологов / А.Я. Флиер. – М.: Академический Проект, 2000. – 496с.
2. Батычко Г.И. Творческое объединение как феномен переходной художественной эпохи // Второй Российский культурологический конгресс с международным участием «Культурное многообразие: от прошлого к будущему: программа», Тезисы докладов и сообщений. – СПб.: Эйдос; Астерион, 2008. – С. 363 – 364.
3. Бычков В. Художественно – эстетическая феноменология авангарда и модернизма / В. Бычков, Л. Бычкова // Корневище 2000: книга неклассической эстетики / редкол.: В.В. Бычков, Н.Б. Маньковская. – М., 2000. – 333с.
4. Біла А. Український літературний авангард: пошуки, стильові напрямки: моногр. / А. Біла. – вид. 2-ге, доп. і перероб. – К.: Смолоскип, 2006. – 464с.

5. Модернизм: анализ и критика основных направлений / под ред. В.В. Ванслова и Ю.Д. Колпинского. – М.: Искусство, 1969. – 243с.
6. Энциклопедия экспрессионизма: живопись и графика. Скульптура. Архитектура. Литература. Драматургия. Театр. Кино. Музыка: пер. с фр. / Л. Ришар; науч. ред. и авт. послесл. В.М. Толмачев. – М.: Республика, 2003. – 432с.:ил.
7. Ільницький О. Український футуризм (1914 – 1930) / О. Ільницький; пер. з англ. Р. Тхорук. – Львів: Літопис, 2003. – 456с.
8. Литературные манифесты от символизма до наших дней: антология / составитель С. Джимбинов. – М.: XXI век - согласие, 2000. – 608с.
9. Называть вещи своими именами: программные выступления крупнейших западноевропейских писателей XX века / сост., предисл., общ. ред. Л.Г. Андреева. – М.: Прогресс, 1986. – 640с.
10. Дадаизм в Цюрихе, Берлине, Ганновере и Кельне: тексты, иллюстрации, документы. – М.: Республика, 2002. – 559с.
11. Батичко Г.І. Роль творчих об'єднань в європейській культурі кін. XIX – поч. XX ст. / Г.І. Батичко // Матеріали V підсумкової (2002р.) науково – практичної конференції викладачів МГІ: зб. наук. пр. / за ред. К.В. Балабанова. - Маріуполь: МГІ, 2003. – С. 84 – 86.
12. Сиягин Ю.В. Динамика процесса коллективообразования / Ю.В. Сиягин // Вопросы психологии. – 1992. – № 1 – 2. – С. 111 – 117.

O. V. Mendrin

IMPORTANCE OF MANIFESTO FOR CREATIVE UNION

The article covers studying of the European culture problems at the close of the XIX – beginning XX century. It assays to determine the place of artistic communities in the cultural process. It analyses of manifesto's importance for artistic communities' forming of the referred period.

Key words: *manifesto, artistic community, avant-garde.*

УДК 355.134 (477)"16/17"

Ю.М. Нікольченко

КОЗАЦТВО У КОНТЕКСТІ НАГОРОДНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ.

У XVII-XVIII ст. відбулося становлення і розвиток нагородної системи українського козацтва зі своїми характерними рисами і особливостями. Вона знайшла своє відображення у нагородній політиці сучасної України.

Ключові слова: *українське козацтво, нагородна система, історія, нагороди, документи, нагородна політика, Україна.*

Розбудова Української незалежної держави висуває і проблему формування власної концепції розвитку нагородної системи, що передбачає створення відповідної документальної бази. Гострота проблеми обумовлюється тим, що процеси реформування нагородної політики у країні не припинилися і досі. Свідченням цього є прийняття Верховною Радою низки законів та Указів Президента, що регулюють процеси у нагородній політиці України.

У зв'язку з цим, важливим є переосмислення історичного досвіду і надбань минулих поколінь, об'єктивна і справедлива оцінка розвитку національної нагородної системи у різні історичні епохи, в тому числі у добу Національно-визвольної війни 1648-1658 років і Гетьманщини, коли основною рушійною силою українського суспільства виступало козацтво.

У зв'язку з цим актуальним вважаємо переосмислення історичного досвіду і надбань козацтва у нагородній політиці сучасної України.

Метою статті є узагальнення історичного і документального матеріалу, що репрезентує процес формування, розвитку та визначення особливостей нагородної справи українського козацтва.

Стан вивчення питання у вітчизняній історіографії визначається повідомленнями про відзначення козаків за бойову звитягу у літописах Самовидця, Самійла Величка, Григорія Граб'янки, працях з історії українського козацтва М.І.Костомарова, М.С.Грушевського, Д.І.Яворницького, І.П. Крип'якевича, О.М.Апанович, Ю.А.Мицика, Т.В.Чухліба, О.І.Гуржія, В.С.Степанкова, В.А.Смолія, нарисах у двох томах «Історія українського козацтва».

Найвагомішою за останні роки спробою проаналізувати історичні витoki нагородної політики України, у тому числі козацької доби, є тритомна колективна праця «Нагороди України» [9]. Її автори ставили за мету показати весь складний, суперечливий, а подекуди трагічний шлях нагород України. Ця монографія відобразила рівень наукового розуміння та осмислення проблеми нагородної спадщини України.

Документальні джерела не дають конкретної відповіді на ряд важливих питань, пов'язаних з нагородною системою українського козацтва. До того ж, вони здебільшого однобічно висвітлюють факти, хоча у рядках нечислених документів XVII-XVIII ст., як правило, польського і російського походження знаходимо цінні визнання і повідомлення про відзначення козаків за бойові звитяги.

Серед великої кількості унікальних знахідок з козацької переправи, дослідженої доктором історичних наук І.К. Свешніковим у 1971-1994 роках, на полі Берестецької битви поблизу сіл Пляшева й Острів Радивилівського району Рівненської області, можна виділити групу загальновійськових речей козацько-селянської армії під проводом Богдана Хмельницького, які можна вважати нагородними символами [10].

До них слід віднести наверх прaporів типу коругов у вигляді залізних хрестів зі слідами позолоти, довжиною 29,5 см, з загостреними нижніми кінцями, що вбивались у дrevка. Знайдене наверх бунчука є невеликим залізним наконечником списа з роздвоєною знизу втулкою, орнаментованою поперечними реберцями. У нижній частині вістря списа – два округлі отвори з закріпленими у них дротяними кільцями для підвішування китиць [13,с.219]. На думку Д.І. Яворницького бунчук, як корогва і булава, був відзнакою гетьмана Війська Запорозького: «Бунчуком називалася проста, помальована начорно палиця завдовжки чотири з половиною аршина, на верхній кінець якої насаджували мідну кулю, а під кулю вставляли волосся з кінського хвоста з чотирма чи шістьма косами поверх волосся» [17,с.169-172].

Знайдений на переправі екземпляр відрізняється від описаного Д.І. Яворницьким наявністю списа з двома дротяними кільцями замість мідної кулі. Отже, залишається неясним: чи у війську запорозькому був лише один гетьманський бунчук, чи, може, окремі полки, що мали свої прapори, користувались також бунчуками іншого, не гетьманського типу; чи бунчуки середини XVII ст. не відрізнялись від описаного Д.І.Яворницьким бунчука XVIII ст. Можливо знайдений на переправі предмет був наверхам одного з полкових прaporів. Свешніков І.К. припускає, що описані хрести і наверх є частинами тих відзнак козацьких полків, що їх козаки, відходячи через болото з табору, намагались рятувати; вони впали у болото і, на відміну від більшості здобутих шляхтою під Берестечком козацьких прaporів, не потрапили до рук ворогів. Доля інших невідома – вони десь загубились по польських костьолах (у королівській Польщі існував звичай дарувати костьолам здобуті на війні прapори) [13,с.220].

Фалеристи вважають, що корогви поруч із нагородною зброєю були своєрідною почесною відзнакою у козацьких полках не тільки під час Визвольної війни українського народу 1648-1658 рр., а й пізніше, в останній третині XVII-XVIII

століттях [9,с.33-34].

Після підписання Березневих статей царський уряд запровадив у 1654 р. спеціальні нагороди для війська Богдана Хмельницького, у зв'язку з тим, що системи орденів та нагородних медалей у тогочасній Росії ще не існувало. Її уряд розповсюдив дію указів про визнання персональних заслуг запорозьких козаків «золотим». Про це йдеться у багатьох українських літописах, однак найбільш виразно розповідає про царське пожалування козаків «золотими» у Фастові наприкінці літа 1654 р. літопис Самійла Величка [2,с.148].

Виготовлення золотих для України ускладнилося у зв'язку з тільки-но встановленим новим титулом царя, і золотий для гетьмана викарбували, скориставшись штемпелем нового «рублевика», де у титулі згадувалася Мала Росія. Решту нагородних золотих карбували як і раніше. У червні-липні 1654 р. для нагородження полковника І.Золотаренка цареві під Смоленськ було надіслано 30 тисяч золотих в 1/4 червінця і 165 вартістю від трьох до одного червінця.

Золоті копійки особливо часто призначалися козацьким отаманам та осавулам. Відповідно до традиційних російських військових нагород схожий характер мало і «государево жалованье» козакам Богдана Хмельницького в 1654 р. Великі нагородні золоті мали вушко, у менших робилися отвори для прикріплення їх до одягу. За традицією, ратні люди, пишаючись своїми нагородами, носили їх на вбранні.

До 1654 р., тобто до випуску нагородних монет для війська Богдана Хмельницького, на золотих та інших монетах московського карбування ніколи не ставилася дата. Вперше рік 7162, тобто 1654 за юліанським календарем, було вибито арабськими цифрами на описаних нагородах, після чого в XVII ст. та пізніше золоті карбували без дат. Таким чином, золоті 1654 р. постають як особливий вид почесних нагород «до орденського» періоду, що карбувалися за спеціальним завданням царської влади для українських козаків.

Разом з тим, козацька держава мала власну оригінальну систему військових відзнак. Це – особиста зброя, як правило – шаблі. Були і колективні відзнаки. Називалися вони клейнодами або клейнотами і з'явилися у козацькому війську наприкінці XVI ст. і набули поширення у роки Визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького [8,с.96-97]. З багатьох джерел відомо, що у 1655 році для урочистого виїзду гетьман мав червону корогву з образом архангела Михаїла, бунчук з білого кінського хвоста і біле знамено з гаптуванням герба Богдана Хмельницького.

За часів Речі Посполитої клейноди, як атрибут влади і гідності, надавали козацькому війську польські королі, а пізніше – російські царі.

Козацькі клейноди не є нагородами у повному значенні цього слова, а виконували роль посадових знаків. Власної системи нагородних знаків, наприклад, орденів, хрестів, медалей у козацькому війську запроваджено не було. Це сталося, на наш погляд, тому, що традиція відзначати за особисті заслуги орденами і медалями у XVI-XVII століттях тільки починала зароджуватися в Європі. Вона не мала сталих принципів і не набула поширення.

На початку XVIII ст. українські козаки одержували нагороди від Російської держави. Саме у той період Петро I провадив ґрунтовну реорганізацію старовинної системи нагород – «золотих», створюючи нові види масових нагород: прості медалі для солдатів і коштовні золоті портретні медалі, прикрашені емаллю та дорогоцінним камінням, для офіцера.

Дещо раніше, у 1698 р., Петро I заснував перший російський орден Святого Андрія Первозванного з девізом «За веру и верность», першим кавалером його став у 1699 році Федір Головін (від 1700 р. – адмірал). Другим кавалером ордена було обрано гетьмана Івана Мазепу В 1700 році у Москві Петро I особисто вручив йому знаки

ордена «за многие его в воинских трудах знатные и усердно-радетельные верные службы» [1,с.354].

У 60-70 роках XVIII століття запорожці, разом з іншими козаками, отримували нагородні медалі, як правило, іменні. Їх вручали лише козацькій старшині,

Першу «пожалувану» медаль для запорожців було видано у 1763 р. кошовому отаману Григорію Федоріву. Від неї зберігся тільки штемпель зворотного боку. То була велика кругла бронзова медаль діаметром до 10 см. На ній під імператорською короною пишався двоголовий орел зі скіпетром та державою у лапах, з андріївським ланцюгом і зображенням святого Георгія Побідоносця в щиті з написом: «Сия медаль пожалована войска Запорожскаго кашевому отаману в знакъ императорской ко всему запорожскому войску милости за ихъ верность и усердие 1763 года» [3,с.64-74].

За мужність і стійкість у російсько-турецькій війні 1767-1774 років Катерина II нагородила запорозьку козацьку старшину персональними іменними медалями. На слідуючий рік після завершення війни «імператорська милість» обернулася ліквідацією Запорозької Січі.

Необхідно відзначити, що в XVIII-XIX століттях у царській армії та всіх козацьких військах були широко розповсюджені складені у певну досить чітку систему групові військові відзнаки та нагородження. Це був набір відзнак військ і частин, які характеризували рівень бойових заслуг того чи іншого військового угруповання.

Сформований з нащадків славних запорожців, наприклад, Перший Кошового отамана Сидора Білого полк Кубанського козачого війська (заснований у 1788 р.) мав такі відзнаки: «Полковой штандарт – Георгиевский «За отличие, оказанное при разбитии Турецкой флотилии у Браилова 29 мая 1828 года и за отличие в Турецкую войну 1877 і 1878 годов», пожалованный 1879 г. Января 6; Шесть Георгиевских серебряных труб «За взятие Карса 6-го Ноября 1877 года...», пожалованный 1879 г. Января 6; Знаки отличия на головные уборы «За отличие при покорении Западного Кавказа в 1864 году и за штурм крепости Геок-Тепе 12-го Января 1881 года», пожалованные 1882 г. Июня 4; Бела тесьма на воротнике и обшлагах мундиров нижчих чинов, пожалованная 1908 г. Декабря 6.» [5].

У XVII-XVIII століттях у середовищі козацької старшини і українського панства стрімко поширювалися народні медалі – прикраси, що як особисті нагороди побутовували поруч з офіційними і користувалися високою повагою. Мова йде про дукати і дукачі, які виготовлялися у майстернях українських золотарів – ювелірів аж до остаточного занепаду цієї традиції у першій чверті XX ст. [16]

Унікальним явищем, що побічно зв'язане з нагородною системою, є геральдичні традиції українського козацтва. Початки руського герботворення, як і європейського, загалом, сягають XII-XIII століття. На XIV-XVI століття. припадає доба становлення та розквіту староукраїнської геральдики, де у значенні герба часто було вживано слово «клейнод» [11,с.289-306].

Доба козацького герботворення розпочалася від кінця XVI століття . (з появою першого запорозького герба) і тривала до кінця XVIII століття. (часу скасування рештків автономії козацьких державно-політичних організмів – Гетьманщини і Війська Запорозького Низового [15,с.15].

У геральдичних традиціях українського козацтва фахівці виділяють чотири напрями: державний, родовий, земельний, міський. Козацька геральдика, як за формою, так і за змістом, була явищем цілком своєрідним, унікальним феноменом, коли нація самостійно витворила геральдичну систему, відмінну від традицій герботворення інших країн Європи [4,с.177-214]. У козацьку добу, коли не існувало чітких соціальних меж, а окремі суспільні групи вели наполегливу боротьбу за власний привілейований статус, роль герба як суспільно-правового інституту була соціально-ідентифікуючою. У багатьох випадках герб виконував роль своєрідної нагороди за особистий, або

колективний внесок в утвердження козацького стану [12].

Живучість героїчних козацьких традицій в українському суспільстві зумовила появу в 1917-1920 роках численних місцевих козацьких організацій, міліцейських і збройних загонів. Вони мали допомагати державним органам Національно-демократичних урядів підтримувати порядок та у разі потреби поповнити армійські формування. За короткий час козацький рух охопив Волинь, Київщину, Катеринославщину, Поділля, Полтавщину й Чернігівщину. Втягнуті у вир визвольних змагань, українські козацькі формування воювали як на боці Центральної Ради, Гетьманського уряду П.Скоропадського, Директорії, ЗУНР, так і на боці більшовиків.

З тих представників вільного козацтва, які не прийняли більшовицьку ідеологію і опинились у 1920-1921 роках за межами України, у 1942 р. у Торонто утворилася ветеранська організація Українського вільного козацтва.

Нагородна традиція, пов'язана з героїчною історією українського козацтва, була несподівано і досить ефективно використана керівництвом СРСР

у досить складний час, пов'язаний з боротьбою радянського народу з німецько-фашистськими загарбниками та їх союзниками у 1941-1945 роках. Орден Богдана Хмельницького I, II і III ступеня було встановлено Указом Президії Верховної Ради СРСР від 10 жовтня 1943 р. для нагородження командирів і бійців Червоної Армії і флоту. На відміну від інших полководницьких орденів СРСР, орденом Богдана Хмельницького нагороджувались і учасники партизанського руху.

Цікава сама історія встановлення нагороди. Після розгрому військ окупантів влітку 1943 р. на Курській дузі Червона Армія готувалася до визволення України. Існує думка, що ідея встановлення ордена Богдана Хмельницького належить видатному діячеві української культури О.П. Довженку. Пропозицію щодо нового ордена підтримав М.С.Хрущов і керівництво СРСР.

Розробка ескізів ордена проводилась у Москві. Для остаточного вирішення відібрали проекти українських митців М.Г.Дерегуса, В.Г.Литвиненка та О.С.Пашенка. Проект Олександра Пашенка було визнано кращим.

Орден Богдана Хмельницького I ступеня виготовлявся із золота у вигляді п'ятикутної зірки, на яку накладена срібна п'ятикутна зірка. Кінці зірок мали вигляд сонячних променів, що розходяться. Посередині знака — круглий золотий медальйон з рельєфним зображенням погруддя Богдана Хмельницького з булавою, обрамлений срібним обідком з рельєфним орнаментом. Орден II ступеня такого ж вигляду і розміру, виготовлений зі срібла. Орден Богдана Хмельницького III ступеня — менший за розміром, виготовлений зі срібла. Кінці однієї зірки — у формі розбіжних променів, другої — поліровані. Обідок з рельєфним орнаментом відсутній. На орденях усіх ступенів напис українською мовою «Богдан Хмельницький».

Усього Орденом Богдана Хмельницького I ступеня здійснено 323 нагородження. Першим кавалером ордена вищого ступеня став 26 жовтня 1943 року командувач 12-ої армії 3-го Українського фронту генерал-майор О.І. Данилов за вміле керівництво військами під час визволення Запоріжжя [6, с.63-67].

Орден Богдана Хмельницького — останній з впроваджених під час Другої світової війни радянських «сухопутних» полководницьких орденів. Він єдиний радянський орден із тих, що видавалися після 1922 р., на якому надпис було зроблено українською мовою.

Першою нагородою української еміграції повоєнного часу став Хрест Українського Козацтва. Його заснували 20 жовтня 1947 року Голова Директорії А.Левицький та Військовий міністр генерал-полковник М.Омельянович-Павленко.

З ініціативою про встановлення цієї відзнаки вийшли у вересні 1945 року ветерани козацьких формувань, створених на терені України за часів Центральної Ради, Гетьманського уряду П. Скоропадського та Директорії. За своєю ідеєю Хрест

Українського Козацтва мав загальнодержавний характер. З 1966 року він надавався всім учасникам національно-визвольної боротьби – ветеранам військових українських формувань, що брали безпосередню участь у бойових діях «проти ворогів України», та особам, які виявили «визначну працю на користь української нації» у політичній, державній, громадській, науково-технічній, мистецькій і літературній галузях. Для військових відзнака встановлювалась з мечами, а для цивільних – без мечів.

Клопотання щодо нагородження Хрестом Українського Козацтва подавали українські організації за кордоном до місцевих нагородних рад у США і Канаді, які передавали свої пропозиції до Головної нагородної ради.

В основу знака покладено козацький хрест з широкими променями. У його центрі – круг, залитий червоною емаллю, з тризубом жовтого металу. У центрі круга на зворотному боці – аббревіатура «УК» (Українське Козацтво) з жовтого металу. У 1990 р. Генеральна управа Українського Вільного Козацтва у Канаді здійснила другий випуск знаків Хреста [14].

Серед визначних державних нагород незалежної України, що пов'язані з героїчною історією козацтва, є Орден Богдана Хмельницького. Він був заснований Указом Президента України 3 травня 1995 р. [7]. Його заснуванню передувала гостра дискусія у Верховній Раді 26 квітня 1995 р.

Орден має три ступеня. Автором знаків був художник О.В.Руденко. Знак Ордена Богдана Хмельницького I ступеня виготовляється зі срібла і має форму випуклої багатопроменевої зірки з накладеним на неї хрестом. Хрест покритий темно-червоною емаллю, з-під нього розходяться два схрещені мечі, вістря угору. Посередині знака, у колі, обрамленому вінком із дубового листа, – зображення геральдичної фігури «Абданк» – герба гетьмана Богдана Хмельницького. Промені зірки, пружки хреста, мечі, вінок – позолочені, елементи фігури «Абданк» – з жовтої і білої емалі. Всі зображення рельєфні.

Знак ордена Богдана Хмельницького II ступеня має промені зірки і мечі срібні. Знак Ордена III ступеня виготовляється із нейзильберу.

Через дев'ять років, 30 січня 2004 р. був прийнятий Указ Президента України, що затверджував нову редакцію Статуту Ордена Богдана Хмельницького. Орден встановлений для нагородження громадян України за особливі заслуги у захисті державного суверенітету, територіальної цілісності, у зміцненні обороноздатності та безпеки України.

На нашу думку у Статуті закладена не тільки шана сучасним і майбутнім нагородженим які стають «лицарями Богдана Хмельницького», а й всім героям національно-визвольних змагань, що протягом п'яти століть боролись за незалежність України.

Дослідження нагородної системи українського козацтва триває. Це є запорукою успішної побудови в Україні громадянського суспільства, в якому взаємодія різних історичних традицій відбуватиметься з урахуванням всього розмаїття національної історичної спадщини, незалежно від рівня її ідеологічної привабливості.

Список використаної літератури

1. Бантыш – Каменский Д.Н. История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетьманства / Д.Н.Бантыш-Каменский. – К.: Час, 1993. – 656 с.: ил.
2. Величко С.В. Літопис. Т.1 / С.В.Величко. – К.: Дніпро, 1991. – 371 с.
3. Дуров В.А. Наградные именные медали для запорожских и черноморских казаков / В.А.Дуров. // Геральдика. Материалы исследования: сб. науч. тр. Гос. Эрмитаж. - Л., 1983. – С. 65 – 84
4. Історія українського козацтва: У 2 т. / редкол.: В.А. Смолій (відп.ред.). – К.: Вид. дім «Києво – Могилянська академія», 2007. – 724 с.
5. Казачьи войска: Краткая хроника гвардейских казачьих войск и иррегулярных частей

- / под ред. В.К. Шенко; сост. В.Х. Казин. – репринт.изд.СПб, 1912. – М.: АО «Дор-Валь», 1992. – 462 с.
6. Колесников Г.А. Ордена и медали СССР / Г.А. Колесников, А.М. Рожков. – М.: Воениздат, 1974. – 269 с.
 7. Малий словник історії України / В. Смолій, С. Кульчицький // Малий словник історії України. – К.: Либідь, 1997. – 464 с.
 8. Мицик Ю.А. Як козаки воювали: Історичні розповіді про запорізьких козаків / Ю.А. Мицик, С.М. Плохий, І.С. Стороженко. – 2-ге вид. – Дніпропетровськ: Січ; К.: МП «Пам'ятки України», 1991. – 302 с.: іл.
 9. Нагороди України: історія, факти, документи: у 3 т. / Д.В. Табачник, І.Д. Безгін – К.: Українознавство, 1996. – Т.1. – 288 с.
 10. Нікольченко Ю.М. Дослідження поля Берестецької битви археологічними методами / Ю.М.Нікольченко // Збірник наукових праць Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С.Сковороди. Серія «Історія та географія». – Харків: Майдан, 2010. – Вип. 38. – С. 188-192.
 11. Однороженко О.А. Князівські печатки Волині XV-XVII ст. / О.А. Однороженко. // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Нова серія. — Харків, 2004. – Том X. - С. 289 – 306
 12. Однороженко О.А. Українські державні, земельні та міські печатки козацької доби (кінець XVI – XVIII ст.) / О.А. Однороженко. – Харків, 2003. – 220 с.
 13. Свешніков І.К. Битва під Берестечком / І.К. Свешніков. – Львів: Слово, 1992 – 304 с.
 14. Семотюк Я. Українські військові відзнаки. Ордени, хрести, медалі та нашивки / Я. Семотюк. – Торонто: НТШ, 1991. – 50 с.
 15. Соболева Н.А. Российская городская и областная геральдика XVIII-XIX веков / Н.А. Соболева. – М.: Наука, 1981. – 262 с.
 16. Спаський І.Г. Дукати і дукачі України / І.Г. Спаський. – К.: Наукова думка, 1970. – 168 с.: іл.
 17. Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків: у 3-х т. / Д.І. Яворницький. – Львів: Світ. Т.1., 1990. – 319 с.: іл.

Y. M. Nikolchenko

COSSACKS IN THE CONTEXT OF AWARD POLICY UKRAINE

XVII-XVIII cent. held the establishment and development of premium of the Ukrainian Cossacks with their characteristics and peculiarities. She found their reflection in a premium politics of modern Ukraine.

Key words: *Ukrainian Cossacks, premium system, history, awards, references, premium policy, Ukraine.*

УДК 172:331.108

С. Є. Орехова

КОРПОРАТИВНА КУЛЬТУРА ЯК ІНСТРУМЕНТ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ КОМПАНІЇ

У статті розглядаються проблеми створення цінностей організаційної культури компанії для успішного управління нею, а також питання, які пов'язані з постійним вивченням мотивів поведінки персоналу.

Ключові слова: *бренд, корпоративна культура і політика, мотивація, HR-технології, управління персоналом.*

Серед нових спеціальностей, що з'явилися за кордоном і в Україні за останні десять років, професію ейчара (від англ. *Human Resources*, HR – людські ресурси) – одна з найперспективніших і дефіцитніших. В період переходу до ринкових відносин стало ясно, що без стратегії управління і розвитку персоналу створити багатий, спроможний бізнес буде складно.

Ейчари покликані підбирати самих здатних працівників, мобілізувати людські ресурси довкола стратегічних цілей компанії і формувати продуктивну атмосферу в ній, підвищуючи, таким чином, цінність компанії.

Фокус конкуренції в управлінні людьми і розвитку кадрового капіталу зміщується сьогодні від авторитарно-ієрархічного підходу до менеджменту розвитку та лідерства. Це вимагає побудови сильної корпоративної ідеології і культури як основи існування організації, що забезпечує високий рівень прихильності, залученості і лояльності співробітників.

Отже, обрана тема складає значний інтерес в колі проблем, пов'язаних з розробкою методик стратегічного менеджменту підприємства, організації, установи, формування теорії її корпоративної культури, визначення місії та цілі діяльності, тобто ухвалення певної філософії. Тому актуальність цих питань набирає значної ваги та обґрунтовує актуальність обраної теми.

Об'єктом дослідження виступають принципи й методи формування корпоративної ідеології як ключового фактору мотивації персоналу.

Предметом вивчення є корпоративна культура компанії.

Метою даної статті є виявлення необхідності використання HR-інструменту щодо порозуміння персоналом корпоративної культури компанії.

Чи є «робочі» цінності у вашої компанії? Наскільки вони проявлені? Які цінності мотивують співробітників? Як оцінити лояльність персоналу? Як гармонізувати цінності співробітників з цінностями компанії в цілому, щоб добиватися більшої синергії, розвиваючи і підвищуючи ефективність бізнесу? Ці та багато інших схожих питань, а саме питань щодо формування корпоративної культури компанії є предметом досліджень багатьох науковців як вітчизняних, так і зарубіжних, серед яких: В. О. Василенко, Т. І. Ткаченко [3], Н. Ансофф [1], К. Боумэн [2], Дж. Грейсон К. О'Делл [4], І. Б. Гурков [5], Б. Карлоф [6], Э.А. Капітонов [7], В. А. Співак, [8 – 9], Р. С. Гіляровський, В. А. Мінкіна [10], Е. Шейн [11] та ін.

В період стрімких структурних змін, що відбуваються в компаніях, час стає набагато коштовнішою валютою, ніж гроші. У такий період для компанії найнадійніший спосіб трансформуватися – це змінити свій персонал. Взагалі, ні топ-менеджери, HR-служби не повинні забувати про те, що люди – це найкоштовніший бізнес-інструмент. Відділ по управлінню персоналом – HR-служби цілком може стати одним з центрів прибутку компанії.

І якщо ейчари зможуть творчо підійти до використання виділеного на корпоративні комунікації бюджету, то ця інвестиція дуже скоро принесе результат: компанія заощадить засоби на реорганізацію, швидко проведе необхідні зміни і утримає своїх ключових співробітників, і найголовніше – «виростить» з них носіїв і «адвокатів» свого бренду. Доречі, з історії походження слова бренд. В далекі часи брендом називалося клеймо, яке фермери використовували для позначки свого майна. Сьогодні в це слово вкладається зовсім інший сенс, тобто із словом «бренд» зв'язує «вищі» матерії – відчуття спільності.

Що ж об'єднує цих людей? Об'єднує – бренд компанії і корпоративні цінності, в списку яких лідирує шанобливе відношення до людей, що віддають свої сили компанії. Власники, керівники компаній повинні розуміти, що стиль відношення керівництва до співробітників, визначає, а точніше задає стиль їх спілкування з клієнтами. Тому чи

скористаються послугами цієї компанії клієнти і тим самим принесуть свої гроші чи ні, залежить від того, яке місце в компанії займають її співробітники. Якщо робота їх не надихає, то власники марно чекатимуть високого прибутку.

Власники компаній чекають, що в компанію прийдуть люди, які розділяють цінності компанії та відношення до роботи. Ці люди демонструватимуть корпоративну поведінку – генеруватимуть інноваційні ідеї, відкриватимуть нові бізнес-напрями, а також будуть створювати цінності для клієнтів (пропонувати їм щось «крім того», що вони чекають) і перемагатимуть конкурентів. Інтернаціоналізація («усвідомлення») цінностей персоналу означає, що вони не лише говорять «правильні» слова, але і поведуться відповідно до декларованих принципів. Це вигідно для компанії. Самоконтроль співробітника знімає необхідність в контролі зовнішньому, оскільки зростає відповідальність співробітників за результати як власної діяльності, так і компанії в цілому.

Як відомо, що за розвиток корпоративного бренду компанії, відповідає команда маркетингологів, і високе впізнавання бренду збільшує продажі. Аналогія повинна спостерігатися і в корпоративній етиці. Фахівцям з роботи з персоналом – ейчарам необхідно підготувати документ, де були б описані корпоративні цінності компанії і їх роль в організації високопродуктивної праці. Найменування такого зведення, що часто зустрічається в практиці, як «єдиний кодекс внутрішнього життя», іменується – бренд-буком – (від англ. brand-book). Безумовно, це зведення правил, є продуктом корпоративної культури кожної компанії, оскільки буде єдиною програмою «внутрішнього сервісу».

Головне завдання керівництва компанії по адаптації персоналу – впровадження в життя колективу відповідного єдиного кодексу. Як правило, перед розробниками висувуються наступні завдання:

- створення сайту (сайт має бути зручним для користувача);
- створення паперового варіанту зведених правил.

І електронний, і паперовий носії виконуються в єдиному дизайнерському стилі, тут не повинно бути нічого нудного і незрозумілого, і в той же час – сленгу, професійного жаргону, всі правила і нормативи мають бути однакові як для рядового співробітника, так і для керуючих директорів.

Зведення правил містить безліч текстів, зручних для використання шаблонів документів, наприклад:

- методики відбору кандидатів і сценарії проведення співбесіди;
- приклади листів, що містять коректні тексти;
- опис різних інструментів мотивації співробітників;
- технології і інструменти, які використовують при навчанні персоналу;
- опис корпоративних правил поведінки і особливостей корпоративної культури компанії.

Проте, документи і сайти корисні настільки, наскільки важлива і своєчасна інформація, що міститься в них, тому в компанії має бути співробітник, що відповідає за постійне оновлення HR-інформації. Крім того, всі співробітники компанії повинні постійно використовувати інтернет-технології для внутрішньо корпоративних цілей – екстранет – систему захисту від несанкціонованого доступу до корпоративної мережі, а також для надання частині корпоративної інформації і корпоративних застосувань діловим партнерам компанії.

Наявність сайту значно спрощує всі робочі процеси і це «швидке» і активніше середовище для спілкування. На сайті «живуть» декілька форумів, тут фахівці всіх рівнів обговорюють свої професійні теми, розповідають про власні успіхи і проблеми, діляться з колегами професійними секретами і своїми роздумами про самі різні аспекти життя компанії.

Підводячи підсумки, необхідно відзначити, що для корпоративної культури компанії має бути характерний особливий дух свободи – інтелектуальний і креативний. Полягає це в тому, що персонал може ставити керівникам «важкі» питання – з приводу розвитку бізнесу, нових продуктів, ідей і ринків. Усередині компанії практикувати політику «дня відкритих дверей», яка створює особливу атмосферу «причетності» співробітника до життя компанії. Щоб залишатися кращим працедавцем, необхідно постійно проводити фокус-групи, опити думки, оцінюванням міри задоволеності співробітників. Застосування вищезгаданих, а також ін. технологій принесуть компанії безліч переваг:

- ефективний спосіб поширення важливою внутрішній інформації, що дозволяє мінімізувати витрати;
- єдині для головної компанії і її філіям в регіонах HR-політики;
- ефективне формування системи управління персоналом в підрозділах, що знов відкриваються, при виході на нові ринки;
- постійне сприяння творчому, послідовному підходу до управління персоналом;
- донесення ключових аспектів політики компанії до кожного співробітника;
- зміцнення бренду кращого працедавця;
- зміцнення цінності бренду, конкурентоспроможності компанії та її позиції на ринку.

Отже, інноваційну корпоративну культуру неможливо імітувати, її важко створити, але ще складніше підтримувати, тим більше в наш непростий час.

Список використаної літератури

1. Ансофф Н. Новая корпоративная стратегия / Н. Ансофф. – СПб.: Питер, 1999. – 416 с.
2. Боумэн К. Основы стратегического менеджмента. / К. Боумэн. – М.: Банки и биржи, 1997. – 175 с.
3. Василенко В.О. Стратегічне управління: навч. посіб. / В.О. Василенко, Т. І. Ткаченко. – К.: ЦУЛ, 2003. – 395 с.
4. Грейсон Дж. Американский менеджмент на пороге XXI века: пер. с англ. / Дж. Грейсон, К. О'Делл. – М.: Экономика, 2001. – 319 с.
5. Гурков И.Б. Стратегический менеджмент организации / И.Б. Гурков. – М.: Бизнес-школа» Интел-Синтез, 2001. – 208 с.
6. Карлоф Б. Деловая стратегия пер. с англ. / Б. Карлоф. – М.: Экономика, 2001. – 239 с.
7. Корпоративная культура. Теория и практика / Э.А. Капитонов, Г.П. Зинченко, А.Э. Капитонов. – М.: Альфа-Пресс, 2005. – 352 с.
8. Спивак В.А Корпоративная культура / В.А. Спивак. – СПб.: Питер, 2001. – 345 с.
9. Спивак В.А. Организационное поведение и управление персоналом: учеб. пособ. / В.А. Спивак. – СПб.: Питер, 2000. – 412 с.
10. Справочник информационного работника / Р.С. Гиляровский, В.А. Минкина и др.; под. ред. Р.С. Гиляровского. – СПб.: Профессия, 2005. – 552 с.
11. Шейн Е. Организационная культура и лидерство / Е. Шейн; пер. с англ. под ред. В. А. Спивака. – СПб: Питер, 2002. – 336 с.

S. E. Orekhova

CORPORATE CULTURE AS A TOOL HUMAN RESOURCE MANAGEMENT COMPANY

The article is devoted to the problems of creation values of organizational culture of the company for successful managements of it. And also it is lighted questions connected with constant studying motives of behavior of the personnel.

Key words : brand, corporation, culture and policy

УДК 651.4/9:352.07(477)

І. О. Петрова

ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ ДОКУМЕНТАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

У статті визначено напрями вдосконалення нормативно-методичної бази документаційного забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування, організаційної структури служби документаційного забезпечення, співпраці органів місцевого самоврядування з державними архівами областей, системи інформаційних ресурсів цих органів влади, а також підвищення кваліфікації їх кадрового складу.

Ключові слова: діловодство, органи місцевого самоврядування, документаційне забезпечення, перспективні напрямки.

Укріплення системи місцевого самоврядування для сучасної України є одним з актуальних питань. Існування цієї форми публічної влади забезпечує державі стабільність в соціально-економічній та політичній сферах.

Успішне здійснення основної функції органів місцевого самоврядування – вирішення проблем життєдіяльності громадськості та реалізація її інтересів – залежить від інформації, що надходить до цих органів або ними утворюється у вигляді документів.

В органах місцевого самоврядування спостерігається тенденція збільшення потоку інформації, яку не встигають обробляти своєчасно, що затримує виконання покладених на ці органи влади завдань, а також в певній мірі підриває їх авторитет перед населенням. Актуальним на сьогодні є визначення основних напрямів вдосконалення процесів документування та організування роботи з документами в органах місцевого самоврядування. Це сприятимуть розробленню раціонального підходу в роботі з документами в цих органах влади, скороченню зайвого листування з конкретного питання між зацікавленими сторонами його вирішення, зосередженню більшої уваги на спілкуванні з громадянами.

Питання документаційного забезпечення (далі – ДЗ) діяльності органів місцевого самоврядування знайшло своє відображення в дослідженнях Т. Іванової, В. Савіцького, І. Древицької, Б. Колеснікова, О. Бабінової. В цих працях були порушені такі питання: розкриття значення ДЗ державного управління і місцевого самоврядування [3; 6], розроблення концепції організаційно-методичного удосконалення процесів регіонального управління на основі розробки інформаційно-аналітичних систем [2], реформування кадрових служб органів державної влади та місцевого самоврядування [5], залучення громадськості до процесу управління з метою вдосконалення процесу прийняття управлінських рішень [1].

На сьогодні поза увагою українських дослідників залишаються питання про основні напрями розвитку ДЗ діяльності органів місцевого самоврядування, зокрема про вдосконалення нормативно-методичного забезпечення цих органів, організаційної структури та функцій відділів, які відповідають за ДЗ діяльності органів місцевого самоврядування, їх співпраці з державними архівами областей, підвищення кваліфікації кадрів, зміцнення системи інформаційних ресурсів цих органів.

Метою статті є визначення перспектив подальшого розвитку ДЗ діяльності органів місцевого самоврядування.

Основною проблемою на сьогодні є відсутність нормативно-правового документа, регулюючого організацію ДЗ діяльності органів місцевого самоврядування, розробленого на державному рівні спеціально для відповідних органів.

Одним із варіантів вирішення цієї проблеми є створення Типової інструкції з діловодства в органах місцевого самоврядування. Розроблення цього документа надасть можливість уніфікувати правила створювання та роботи зі службовими документами у відповідних органах.

У пропонованій інструкції з діловодства повинні бути чітко визначені функції голови органу місцевого самоврядування, секретаря ради / виконавчого комітету (далі – виконком), заступників голови, керуючого справами та керівників відділів ради в роботі з документами. Ця інформація складатиме зміст розділу «Загальні положення».

Окремим розділом інструкції повинна стати інформація про завдання та функції загального відділу, який є службою ДЗ в органі місцевого самоврядування, а також оптимальним буде висвітлення функцій організаційного та архівного відділів, їх взаємозв'язку, який має вплив на ДЗ діяльності органів місцевого самоврядування.

До інструкції можна включити розділи, які будуть регламентувати порядок створювання, оформлення та виконання основних видів документів, наприклад, таких: рішення сесії ради, рішення виконкому, розпорядження голови, протоколи засідання цих колегіальних органів та нарад апарату органу самоврядування, акти проведення різних обстежень, акти про результати перевірки стану ДЗ діяльності органів місцевого самоврядування у відділах та виконавчих органах, аналітичні довідки про роботу з документами, звіти про роботу виконавчого органу тощо. Ці розділи необхідно доповнити інформацією про терміни виконання основних видів документів (можна представити детальний розподіл часу відповідно до діловодних операцій, які виконуються з цими документами), а також про форми та методи контролю за виконанням. Взагалі, порядок підготовки та проведення засідань колегіальних органів (сесія ради, засідання виконкому, нарада апарату органу місцевого самоврядування) можна винести в окремий розділ інструкції, тому що цей напрям діяльності є особливістю роботи органів місцевого самоврядування.

Докладного викладу в інструкції потребують принципи організації документообігу. У цьому розділі можна окремо регламентувати маршрут руху вхідних документів; маршрут руху внутрішніх документів; маршрут руху вихідних документів.

Враховуючи впровадження новітніх технологій у роботу з документами в органах місцевого самоврядування, необхідно до інструкції включити розділ про документування та організування роботи з електронними документами.

Розділ, в якому будуть представлені правила систематизації документів в органах місцевого самоврядування, підготовки і передачі їх до архіву, необхідно доповнити додатком, що вміщуватиме зразок номенклатури справ апарату відповідних органів.

Додатки до інструкції повинні містити не тільки зразки деяких управлінських документів, що характерно для сучасних інструкцій з діловодства в органах місцевого самоврядування. Цю частину пропонованої інструкції можна доповнити такою інформацією:

- зразками бланків та типових документів (рішень, розпоряджень, протоколів, актів, аналітичних довідок, звітів, листів тощо);
- схемами маршруту документів (вхідних, вихідних, внутрішніх);
- таблицями термінів проходження кожного етапу документообігу;
- переліком вимог до проведення перевірок стану ДЗ діяльності органів місцевого самоврядування у виконавчих органах ради.

У сучасних органах місцевого самоврядування одним із основних обов'язків його працівників, особливо керівництва, є чергування у вихідні та святкові дні. Черговий

повинен у разі потреби правильно та швидко відреагувати на певні події, він несе відповідальність за документи, які надходять до органу місцевого самоврядування тощо. Але на сьогодні не існує документа, в якому були б викладені функції, обов'язки та права чергового. Тому раціональним було б включення подібної інформації до пропонованої інструкції. До речі, за часів СРСР інструкції з діловодства виконкомів місцевих рад містили додатки, в яких було викладено інструкцію чергового.

Актуальним заходом із вдосконалення ДЗ діяльності органів місцевого самоврядування, зокрема його нормативно-методичної бази, є розроблення на державному рівні такого нормативного документа як Порядок документування сесій органу місцевого самоврядування та засідань його виконавчого комітету. Цей документ визначить вимоги до підготовки та оформлення матеріалів до сесій рад і проведення засідань її виконавчого комітету.

Організація ДЗ діяльності органів місцевого самоврядування залежить від правильної систематизації документів. На сьогодні відсутня примірна номенклатура справ апарату органу місцевого самоврядування як нормативний документ, розроблений на державному рівні. Підготовка та впровадження цього документа забезпечить єдиний підхід у групуванні документів, їх підготовки та передачі на зберігання. У цьому аспекті актуальним є розроблення конкретним органом місцевого самоврядування на підставі нормативних документів власних переліків та класифікаторів управлінської документації. Це поліпшить процес відбору основних видів документів для поточної роботи органу місцевого самоврядування, а також їх передачі до архіву. Використання індивідуальних переліків відповідними органами допоможе відібрати найбільш цінні документи, які розкривають процес формування та розвитку сучасного інституту місцевого самоврядування.

Правильна організація отримання або відправлення документа, його руху в межах органу місцевого самоврядування та оброблення зазначеної в ньому інформації впливає на процес управління. Без інформації місцеві ради та їх виконавчі органи не зможуть володіти ситуацією на своїй території, приймати правильне рішення, а також втратять довіру територіальної громади до влади. Перспективним напрямом з вдосконалення ДЗ діяльності органів місцевого самоврядування є проведення ряду змін щодо організаційної структури служби ДЗ відповідних органів – загального відділу.

По-перше, оптимальним заходом може стати виведення зі складу цього відділу господарської частини, що надасть можливість завідувачу зосередитися на специфічних завданнях, пов'язаних з організацією ДЗ діяльності органу місцевого самоврядування.

По-друге, необхідно чітко визначити функціональні обов'язки між загальним та організаційним відділами з питань підготовки проведення сесій ради, засідань виконкому та нарад апарату органу місцевого самоврядування. Одним з варіантів може стати об'єднання загального та організаційного відділів та утворення нової служби ДЗ, що більш централізує ДЗ діяльності органу місцевого самоврядування. Але в цьому випадку необхідні певні функціональні обов'язки організаційного відділу, які прямо не стосуються організації ДЗ діяльності органів місцевого самоврядування передати іншим відділам або утворити спеціалізований сектор у структурі нової служби ДЗ. Зокрема, цими функціями є: підготовка, проведення та ДЗ виборів Президента України, народних депутатів ради та голови органу місцевого самоврядування, референдумів, місцевих опитувань відповідно до чинного законодавства; координація діяльності органів самоорганізації населення району. Нову організаційну структуру служби ДЗ необхідно буде детально викласти у відповідному положенні, яке визначить її завдання, функції, обов'язки, права та склад.

По-третє, розширити функції загального відділу на етапі попереднього розгляду

документів. Визначити коло питань, за якими завідувач може сам визначати зміст роботи, виконавця та термін виконання, або доручити йому разом з документом, який передається керівництву органу місцевого самоврядування для поставлення резолюції, надати певну інформацію про те, до чіх обов'язків входить виконання відповідного документа.

По-четверте, утворити сектор у структурі загального відділу, який би досліджував ДЗ діяльності органів місцевого самоврядування на науковій основі, розробляв нові нормативно-методичні документи, проводив заняття з підвищення кваліфікації апарату виконавчих органів ради.

Підвищення рівня ДЗ діяльності органів місцевого самоврядування залежить від організаційно-методичної допомоги з боку Державної архівної служби України (до 2011 р. Державний комітет архівів України), Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства, державних архівних установ, надання кваліфікованих консультацій з питань документування та організування роботи зі службовими документами, проведення регулярних перевірок стану ДЗ діяльності органів місцевого самоврядування.

Результати перевірок стану ДЗ діяльності органів місцевого самоврядування важливі для двох сторін. Органи місцевого самоврядування, отримуючи об'єктивні зауваження з усіх напрямів організації ДЗ, матимуть можливість проаналізувати причини виникнення цих недоліків, одержати висококваліфіковану методичну консультацію з питань документування та організування роботи зі службовими документами.

Інформація, виявлена в результаті цих перевірок, матиме важливе значення для вищих органів системи архівних установ України. На її підставі можливим є визначення основних проблем ДЗ діяльності органів місцевого самоврядування, зіставлення їх з актуальними питанням ДЗ державного управління в цілому та висвітлення перспективних напрямів їх подальшого розвитку. Це сприятиме переведенню ДЗ діяльності органів місцевого самоврядування на наукову основу.

Здійснення відповідних перевірок забезпечить: своєчасне надходження нових нормативних та методичних розробок до органу місцевого самоврядування; оперативне впровадження цих документів у його роботу; якісне створення власних нормативних та методичних документів, які конкретизують вимоги, розроблені на державному рівні або доопрацювання та Perezatverdzhennya існуючих документів.

У напрямку проведення перевірок стану ДЗ діяльності органів місцевого самоврядування можна використовувати досвід здійснення цих заходів у 1970–1980-х рр., тобто провести загальнодержавну перевірку, результати якої можуть показати реальний стан ДЗ діяльності органів місцевого самоврядування в цілому по країні. У зв'язку з цим необхідним є питання фінансування такого заходу.

Основними перспективними напрямами ДЗ діяльності органів місцевого самоврядування в Україні також слід вважати:

– використання електронних інформаційних ресурсів, зокрема веб-ресурсів органів державної влади в діяльності органів місцевого самоврядування, а також засобів Інтернет, забезпечення прозорості функціонування ради та її зв'язку з територіальною громадою шляхом розміщення на сайті ради необхідних організаційних та розпорядчих документів;

– застосування норм національного стандарту ДСТУ 4423:2005 «Інформація та документація. Керування документаційними процесами» [4];

– забезпечення органів місцевого самоврядування кваліфікованим персоналом. Підвищення рівня знань та вмінь апарату цих органів необхідно здійснювати регулярно. З цією метою важливе значення має організація семінарських,

практичних занять з основних питань документування та організування роботи зі службовими документами в межах органу місцевого самоврядування. Проводити їх необхідно щоквартально з найбільш актуальних проблем ДЗ цього органу.

Отже, реалізація вищезазначених заходів сприятиме підвищенню рівня документування та організування роботи зі службовими документами в межах рад та їх виконавчих органів, що в свою чергу зміцнить систему місцевого самоврядування.

Список використаної літератури

1. Бабінова О.О. Взаємодія органів державного управління і місцевого самоврядування з громадськістю: теоретико-методологічний аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. управ-ня : спец. 25.00.01 «Теорія і історія державного управління» / О.О. Бабінова. – К., 2006. – 20 с.
2. Древицька І.Ю. Інформаційне забезпечення органів регіонального управління в сучасних умовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. управ-ня : спец. 25.00.04 «Регіональне управління» / І.Ю. Древицька. – Донецьк, 2002. – 16 с.
3. Іванова Т.В. Діловодство в органах державного управління та місцевого самоврядування: навч. посіб. / Т.В. Іванова, Л.П. Піддубна. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 360 с.
4. ДСТУ 4423–2005. Інформація та документація. Керування документаційними процесами: В 2-х ч. – К.: Держспоживстандарт України, 2007.
5. Колесніков Б.П. Реформування кадрових служб органів державної влади та місцевого самоврядування в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. управ-ня : спец. 25.00.03 «Державна служба» / Б.П. Колесніков. – Дніпропетровськ, 2005. – 20 с.
6. Савицький В. Документаційне забезпечення діяльності органів влади та місцевого самоврядування України / В. Савицький. – К.: КНТ, 2008. – 324 с.

I. O. Petrova

POLICY DIRECTIONS DOCUMENTATION SUPPORT OF LOCAL GOVERNMENT IN UKRAINE

Directions of improvement of normative-methodical base of the documentation providing of local self-government organs activity, organizational structure of service of the documentation providing, collaboration of local self-government organs with the national archives of areas, system of informative resources of these bodies of power, and also increase of personnel professional skills are defined in the article.

Key words: records keeping, local self-governing organs, documentary provision, perspective directions.

УДК 130.2

О. В. Попович

КУЛЬТУРОЛОГІЧНА КАТЕГОРИЗАЦІЯ І “ДРУГЕ НАРОДЖЕННЯ” ДИТИНИ З ОСОБЛИВОСТЯМИ РОЗВИТКУ В УМОВАХ КУЛЬТУРИ ДИТИНСТВА

У статті обґрунтовується необхідність переосмислення культурологічної категоризації явища «другого народження» дитини з особливостями розвитку в умовах культури дитинства.

У результаті ретроспективного аналізу показано, що дитинство – це не лише певний етап, період становлення особистості (загальноприйнятий до останнього часу погляд у дослідницькій літературі), але й явище, що виходить за вікові рамки. Відповідно дитинство - це явище без меж, феномени, що включають у себе світ дорослих. Запропоновані якісно нові підходи до осмислення дитинства - філософсько-антропологічний, семіотичний та методологічний.

Ключові слова: дитинство, залежність, самостійність, відповідальність

Категоризація є об'єктом дослідження всіх наук, тим або іншим способом пов'язаних із вивченням людського існування. Слід зазначити, що культурологія - це така наука, яка поки не отримала чітких визначень, які здатні розкрити культурні схеми та культурні моделі, за якими здійснюється "друге народження" дитини з особливостями розвитку в умовах культури дитинства.

Феномен дитинства лише порівняно нещодавно (у другій половині ХХ ст.) став темою педагогічних, соціологічних, психологічних досліджень (З.Фрейд, А. Адлер, К.-Г. Юнг, І.С. Кон, Д.Б. Ельконін, Е. Еріксон, Д.І. Фельдштейн та ін.). При цьому дитинство в них традиційно висвітлюється лише в одному аспекті: як процес зростання, розвитку, психологічний чи фізіологічний стан підростаючого покоління тощо. Проте як цілісний феномен воно часто залишається за межами пізнавального інтересу і глибоко не осмислюється: у філософському дискурсі феномен дитинства донедавна вважався другорядним, до дитини тривалий час ставилися як до "протолюдини", своєрідної заготовки, яка, лише якщо їй поталанить вижити, стане людиною, а тим більше до дитини з особливостями розвитку.

Нині потрібно змінити не тільки ставлення до дитини як власне людини, що перебуває на початку свого життєвого шляху, а й ракурс, у якому аналізується дитинство. Сьогодні все більше дослідників починають розуміти, що необхідна апологія дитинства, оскільки якщо в дитині не розвивати її якості (відкритість, допитливість, довіру, комунікабельність тощо), то з часом вони будуть утрачені і відновити їх буде неможливо. *Актуальність* осмислення проблеми культурологічної категоризації явища "другого народження" дитини з особливостями розвитку особливої гостроти набуває і у зв'язку з демократизацією нашого суспільства, необхідністю становлення гармонійно розвиненої особи, яка адекватно реагує на різноманітні події та має високий ступінь адаптивності.

Ступінь наукової розробленості проблеми визначається тим, що інтерес до дитинства виник порівняно нещодавно, фундаментальних праць, у яких ця тема аналізувалася б усебічно та глибоко, немає. Свого часу до теми дитинства зверталися такі визначні мислителі, як Платон, Арістотель, Еразм Роттердамський, М. Монтень, Ф. Бекон, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, І. Кант, Г.В.Ф. Гегель, К. Маркс, Ф. Енгельс та інші, але вивчення цієї проблеми в їхніх працях мало не систематичний, а фрагментарний характер. Наприкінці ХХ століття з'являються перші цілісні концепції, проте й у них дитинство найчастіше розглядається в якомусь одному аспекті - психологічному, соціологічному, історичному, педагогічному тощо.

Першим антропологом, об'єктом дослідження якого став світ дитинства, була американська дослідниця Маргарет Мід, яка вивчала становище дитини в різних культурах. Пізніше цією проблемою зацікавилися культурологи, антропологи, засновники етнографії дитинства Р. Бенедикт, Ф. Боас, К. Дюбуа, Б. Малиновський та ін.

Сучасна антропологія дитинства має кілька напрямів, що характеризуються різними методологічними підходами. Так, концепції трансформації дитинства дають тлумачення криз, притаманних цьому періоду життя індивіда (Д.Б. Ельконін, О.С. Сапогова, Л.С. Виготський, В.С. Мухіна, Л.М. Богуш, Ю.В. Овінова, В.І. Слободчиков).

Як особливу автономну субкультуру визначають дитинство І.С. Кон і М.В. Осоріна, О.В. Українка. Емансипацію дитинства вивчали У. Бек, Х. Попітц. На початку 80-х років ХХ століття проблемами зникнення дитинства цікавилися Н. Вінс, Н. Постман, Х. Хенгст. Представниками соціокультурного підходу є Л.Г. Кураєв, А.А. Плеськачевська. Головними об'єктами досліджень А. Валлона, Л.С. Виготського і Ж. Піаже були особливості психічного розвитку дитини. *Психологічний підхід* до вивчення цієї теми використовували також Дж. Уотсон, В.Штерн, З. Фрейд, С.Л. Рубінштейн, А.Р. Лурія та ін.

Педагогічний підхід до вивчення цієї теми спростували також Я. А. Коменський, М. Монтесорі, К.Д. Ушинський, В.О. Сухомлинський, Ш. Амонашвілі. *Дитячий психоаналіз* представляють такі автори, як Ф. Дольто, Е. Еріксон, М. Кляйн, А. Фрейд та ін. Заслугове на увагу і культурно-історичний напрям (Ф. Ар'єс, Б. Хакавальт, С. Шахар, В.В. Давидов, Л. Демоз).

Відомо, що однією з переважних тенденцій сучасної науки є орієнтація на створення міждисциплінарних галузей дослідження. Як нам убачається, саме міждисциплінарність стає запорукою більш глибокого й всебічного вивчення об'єкта культурологічного дослідження та його наукової експлікації. Це у повній мірі відноситься також і до терміна *культура дитинства*, який є загальнонауковим і активно використовується філософії в дитячій психології, педагогіці, педіатрії, соціології, юриспруденції, економіці, статистиці, тощо.

Незважаючи на те, що для відтворення механізму функціонування культури науковий концепт "культура дитинства" має значний евристичний потенціал, проте донині ще невикористаний повною мірою, оскільки спеціальні дослідження проводилися недостатньо, автор розвідки має на увазі дитинство дитини з особливостями розвитку, саме її "друге народження". Постає закономірне запитання: на яке методологічне підґрунтя культурологічного знання ми можемо спиратися? У ході аналізу теоретичних джерел було виявлено, виходячи з теорії культурологічного знання, що в ній проходили процеси, які привели до того, що у методологічному плані в сучасній культурології при всьому різноманітті трактувань можна виділити кілька основних підходів.

Перший підхід, який далі будемо називати *позитивно-науковим*, що своїм корінням сягає вчення Е.Б. Тайлора і Л. Уайта та інших, показав, що аналіз культури не протиставляється аналізу природи і культурологія сприймається як цілком точна наука, що вивчає закони і механізми існування культури. При цьому свобода волі людини та її творча діяльність як джерела культури виносяться за межі наукового аналізу.

Що ж до *другого підходу*, який можна назвати *класичним*, слід зазначити, що він сягає своїм корінням учень *І.Гердера*, *І.Канта*, *Г.В.Ф. Гегеля*, з певними застереженнями - *К.Маркса*. Тут аналіз культури визнається науковим. Проте культурно-історична теорія, що вийшла з надр філософської класики, є *особливого роду наукою*, що відрізняється від позитивних наук про природу. Її головна відмінність полягає в тому, що об'єктивні закономірності культури не протиставляються суб'єктивним творчим діям людей, поза аналізом яких науковий аналіз культури безнадійно спрощується.

Що ж до *іншого підходу*, який у подальшому будемо визначати як *неокласичний*, джерела якого пов'язані з іменами *А. Шопенгауера* і *Ф. Ніцше*. До формування цього підходу до культури мали відношення також *В.Дільтей*, *О.Шпенглер*, багато в чому - *З.Фрейд*. Суть цього підходу полягає в тому, що культура визнається недоступною об'єктивному науковому аналізу. Цікавим стає той факт, що в її суб'єктивну суть пропонується проникати, використовуючи можливості міфу й мистецтва. Нам вбачається, що тупики цієї методології виявляють теорія і практика постмодернізму.

Тут неокласичний підхід стає “розкультуровуванням” людини, у результаті чого зникає сам предмет культурологічного аналізу.

Отже, у найзагальнішому плані з *предмету дослідження* в сучасній культурології також можна виділити такі напрями:

По-перше, *первісна культура*, якою у ХІХ ст. опікувалась етнографія, а у ХХ ст. - етнологія, у наші дні вивчається “культурною” і “структурною” антропологією.

По-друге, вивчення *європейської культури класичного типу*, яку часто співвідносять із своєрідністю давніх східних культур. Цей напрям можна було б визначити як “*класичну культурологію*”.

І по-третє, вивчення *культури сучасного масового суспільства*, пов'язаної з новими постіндустріальними технологіями. У ХХ ст. ці проблеми досліджувала так звана *соціологія культури*.

Ми можемо констатувати, що з розвитком нового типу посткласичного наукового знання у структурах культурологічних досліджень активно почала розвиватися, *когнітивна культурологія*. До її джерел можна віднести американську когнітивну антропологію, культурно-історичну психологію і цілу низку окремих теорій, що розглядають взаємодію культури й пізнавальних процесів. Саме цей напрям ми можемо висвітлювати в нашій розвідці.

Разом з тим у сучасному наукознанні виник процес зближення поняттєво-категоріальних апаратів названих напрямків, унаслідок чого проблема теоретичного визначення категорій когнітивної культурології безпосередньо в рамках її теорії стала особливо *актуальною* сьогодні. На наш погляд, тільки за умови теоретичних пояснень, наукових описів відповідних схем і сценаріїв проходження цього явища можна буде в подальшому казати про виникнення такої категорії як дитинство дитини з особливостями розвитку в галузі культурологічного знання.

Як нам вбачається, одне з цікавих і маловивчених питань у культурології - питання про культурні основи первинної соціалізації, що здійснюється в межах культури дитинства. Культура дитинства виконує щодо зростаючої дитини безліч функцій, кожна з яких багато разів піддавалася соціальному і психологічному аналізу в соціології, демографії, сексології, етнографії, психології тощо. Проте, здається, одна з функцій перебувала у сфері дослідної діяльності культурологів у меншій мірі, ніж інші. Ми вважаємо, що культура дитинства як *особливий соціокультурний мікрокосм* виконує для дитини *семіотичну функцію*, точніше – функцію створення основ *семіосфери* - механізмів, правил і прецедентних одиниць, за допомогою яких дитина згодом сама відбиратиме в соціально-культурному макропросторі те, що вона вважатиме за потрібне, корисне і таке, що відноситься безпосередньо до її особистості і життєвого шляху.

Ми виводимо *гіпотезу* про те, що культура дитинства стає основою масштабного і багатопланового процесу культурного соціогенезу, що залучає дитину до досвіду культури і цивілізації. Культурний соціогенез можна визначити як двосторонній психологічний процес, який, з одного боку, включає впливи на індивіда системи етнокультурних, соціальних і психологічних механізмів, що фіксують узагальнений культурний досвід в індивідуальному розвитку; з іншого боку, є результатом засвоєння й активного відтворення індивідом, який дорослішає, соціального досвіду, впливу соціального (мікро- і макро-) середовища в цілому, залучає індивіда до участі в суспільному житті, навчає його розумінню культури, груповій поведінці, самореалізації і виконанню різних соціальних ролей.

Завжди в усі часи вчених цікавив набір первинних органічних потреб і задатків, з якими немовля виходить з утроби матері. Але це фізичне народження індивіда має обов'язково перейти в його культурне “друге народження” як повноцінної людини й особистості, незважаючи на те, що йдеться про дитину з особливостями розвитку.

Людина, на відміну від тварини, народжується ніби двічі. Уперше як фізична істота тільки завдяки батькам чи дорослим, які її виховують, а вдруге як духовна істота - завдяки родині, школі та всьому світові культури. Відомо, що людина відрізняється від тварини не тільки своїми духовними здібностями. Навіть те, що ріднить її з твариною, вона робить не так, як тварина, а саме в культурній формі. Так, людина: здатна контролювати й культивувати найважливіші фізіологічні процеси свого організму.

Звернемося до розгляду прикладів, які проілюструють необхідні для аналізу теоретичні положення нашої розвідки.

Звернемося до біографії сліпоглухої дівчинки, як зараз прийнято в наукових колах називати "дитини з особливими потребами". *Оля Скороходова - людина незвичайної долі. Хвороба у дитинстві зробила дівчинку повністю сліпоглухою. Втрата зору й слуху в дитинстві ізолює дитину від оточення, робить її безпомічною. Вимушена самотність приводить дитину до психічної деградації. Зі сліпоглухою дівчинкою цього не сталося, вона знайшла в собі сили вчитися і працювати. Приблизно у десять років вона потрапляє до школи-клініки для сліпоглухонімих дітей, організовану в 1923 році професором Іваном Опанасовичем Соколянським у Харкові. Зусиллями Соколянського у дівчинки було відновлене мовлення. За допомогою спеціальної методики з використанням дактильного "алфавіту і рельєфно-крапкового (брайлевського) шрифту було організовано систематичне навчання всім предметам шкільного курсу. У школі-інтернаті вона здобула середню освіту, пізніше закінчила інститут, захистила дисертацію [4,с.3].*

Як слушно заявляє сучасний учений О.В. Мареева у навчальному посібнику "Культурологія. Теорія та історія культури" (2008), "... нова культурна реальність висуває до людини нові вимоги," далі вона продовжує: "... і при цьому здібності та вміння людини, як правило, не здобуваються з генетичного коду, як радили роботи космістів, а формуються культурно-історично, тобто в процесі створення й оволодіння витворами рук людських [1,с.69]. Саме такий шлях формування людини мав на увазі німецький просвітитель І. Гердер, який стверджував, що "друге народження" людини - це таке народження, яке можливе через залучення до *світу культури* (виділено — О.П.) [2,с.37]. Візьмемо, наприклад, дихання, яке в живих істот відбувається спонтанно, тобто беззвітно, само по собі. На перший погляд, те саме ми бачимо й у людини. Але тільки на перший погляд, тому що дихання людини можна прямо або побічно формувати, регулювати, контролювати. Згадаймо індійських йогів, які ще в давнину навчилися керувати своїм диханням, впливаючи в такий спосіб на весь організм. Пригадаймо античних стоїків, які вважали, що душа знаходиться в легенях і впровадили практику самогубств через свідому затримку дихання. Отже, на думку стоїків, їхня душа прямо поєднувалась з Богом ... Велика кількість порушень у нашому організмі виникає в результаті неприємностей соціального характеру та їх впливу, а потім виникнення у людини хвороби, а точніше аномалії розвитку, як у нашому випадку. Пригадаймо вірш, який Оля присвячує своєму братові:

К БРАТУ

(В.И. Скороходову)

*Годы и дни пронеслись без возврата,
Радость и горе сменялись чередой.
Но не забыла я мальчика-брата –
Резвый и бойкий, всегда предо мной.*

*Многие весны цвели и звенели;
Время незримо летело в века.
Я не беру уже прежней свирели,
Легкой и звонкой, как вздох ветерка.*

*День угасал. Под лучами заката
Снега сугробы кроваво цвели.
В день этот яркий я встретила брата ...
Да, не напрасно те годы прошли.*

*Мальчик мой резвый! Но дни миновали,
Юноша стройный стоял предо мной.
Нет непослушного, буйного Вали –
Взрослый мужчина с умом и душой ...*

*Пусть мы расстались, но, счастьем объята,
Чудную встречу я буду хранить,
Нежного Вали и взрослого брата
Я никогда не смогу разлюбить.*

При соціалізації відбувається уподібнення людини, що розвивається, носіям і творцям культурних цінностей. Результатом соціокультурного впливу стають якості, цінності, переконання, суспільно схвалювані форми звичної поведінки, необхідні для нормальної життєдіяльності суб'єкта в сучасному йому соціумі. Людина не просто засвоює і відтворює наявні в суспільстві зразки і програми, а *перетворює* їх у насичені особистісними смислами цінності, установки, орієнтації, творчо трансформує їх самим перебігом власного життєвого шляху, що створює безліч індивідуальних варіантів культурного соціогенезу в загальній площині соціалізувальних впливів. Розуміння змісту процесу культурного соціогенезу можна назвати одним із фундаментальних завдань сучасної культурології у трактуванні соціокультурного феномену культури дитинства, оскільки воно є наближення до розкриття закономірностей перетворення біологічної форми життя в біо-соціо-культурну, саме за допомогою культури дитинства.

А ось кілька зауважень О.Скороходової щодо сприйняття стосунків у сім'ї та з оточенням: "... у дитинстві (та й завжди) я дуже не любила звертатися з будь-якими проханнями до інших, чекати допомоги в будь-чому від інших. Мені подобалось бути самостійною в тому, що мені доступне, що мені до снаги, а іноді й не по силах. Проте я дуже любила, коли до мене інші зверталися з проханням або дорослі давали якусь доручення. І чим складніше було виконувати прохання і доручення, тим цікавіше здавались вони мені, тим більше й наполегливіше я намагалась виконувати їх. Близькі люди, які оточували мене, знали, як я люблю виконувати доручення, і заохочували це бажання ..." [4, с.330].

Отже, невід'ємною складовою культури дитинства стає сім'я, яка для будь-якої дитини виступає колективним носієм макро- і мікросоціокультурних традицій, що створює власний мікросоціальний простір. Цей внутрішній для сім'ї і первісно зовнішній для дитини простір "малої культури" є своєрідною проекцією різноманітного зовнішнього людського досвіду, згорнутого у "великій" культурі. Масовий історико-культурний досвід людей, що живуть одночасно в одному місці, переломлюється через індивідуальне буття кількох поколінь членів даної сім'ї, що поступово створює внутрішньородинну "версію буття". У межах цієї версії, в емоційно насиченому сімейному мікропросторі для дитини, за влучним висловом знаного вченого Л.С. Виготського, саме у цей період складаються особливі, унікальні соціальні ситуації розвитку чи *сценарію, або моделі* (виділено – О.П.) [3, с.127].

Ми поділяємо погляди сучасного дитячого психолога О.Є. Сапогової, яка стверджує в навчальному посібнику "Психологія розвитку людини" (2001), що в дитинстві закладаються основні семіотичні зони, що згодом будуть визначати щось як

смісловиттєву цінність, як своєрідні модулі свідомості... далі вона стверджує, що саме в дитинстві формуються установки, якими людина, що дорослішає, буде керуватися в організації, осмисленні й оцінці свого життєвого шляху.

Задамося питанням, що найважливіше здійснюється в культурі дитинства? Вивчаючи культуру дитинства, ми повинні охарактеризувати такий феном, як сімейний соціум, що саме в сімейному соціумі структуруються майбутні основи тієї індивідуально значущої "сукупності предметного змісту, який є у людини" (К.Ясперс) і який буде визначати певну внутрішню логіку побудови людиною власного життя (Р.Редфілд, С.В.Лур'є).

Аналіз наукової літератури довів, що існування особливого сімейного соціокультурного простору і наративу, що закріплює сімейний досвід, фіксує особливості становлення і розвитку конкретної родини, давно постулюється в науці. Завдяки роботам Ю.М.Лотмана, Б.А.Успенського, В.В.Іванова, В.Н.Тодорова, Б.Н.Путілова, Є.В.Душечкиної, І.А.Разумової та ін. було встановлено, що сімейні наративи починають розглядатися сьогодні як один з аспектів комунікативної і символічної сутності культури взагалі і культури дитинства зокрема. Сучасні дослідники (О.Є.Сапогова, Г.А.Абрамова, В.С.Мухіна, Н.Толстих, В.Зеньковський, М.Мід та інші) вважають, що інтерес до сімейної історії, сімейних *переказів і традицій*, який відродився останнім часом, виконує функцію *пошуку людиною самої себе, самоідентифікації і закріплення себе у світі* (для сучасного стану вітчизняного суспільства це, можливо, ще актуальніше, оскільки транзитивне суспільство не дає суб'єкту відчуття стабільності життя, переживання почуття "правильного шляху", дотримання засвоєним традиціям, збереження колективної й автобіографічної пам'яті.

Важливим аспектом вивчення природи сценаріїв дитинства дитини з особливостями розвитку є психолінгвістичний аналіз, проблеми якого досліджують мовознавці. Особливий інтерес викликають вірші сліпоглухої дівчинки. У цьому вірші вона звертається немовби до нас:

ДУМАЮТ ИНЫЕ

*Думают иные – те, кто звуки слышат,
Те, кто видят солнце, звезды и луну:
- Как она без зренья красоту опишет?
- Как поймет без слуха звуки и весну!?*

*Я услышу запах и росы прохладу,
Легкий шелест листьев пальцами ловлю.
Утопая в сумрак, я пройду по саду,
И мечтать готова, и сказать: люблю ...*

*Пусть я не увижу глаз его сиянье,
Не услышу голос, ласковый, живой,
Но слова без звука – чувства трепетанье –
Я ловлю и слышу быстрою рукой.*

*И за ум, за сердце я люблю готова,
Так, как любят запах нежного цветка.
Так, как любят в дружбе дорогое слово,
Так, как любит трепет сжатая рука.*

*Я умом увижу, чувствами услышу,
А мечтой привольной мир я облечу ...
Каждый ли из зрячих красоту опишет,
Улыбнется ль ясно яркому лучу?*

*Не имею слуха, не имею зренья,
Но имею больше – чувств живых простор:
Гибким и послушным, жгучим вдохновеньем
Я соткала жизни красочный узор.*

*Если вас чаруют красота и звуки, -
Не гордитесь этим счастьем предо мной!
Лучше протяните с добрым чувством руку,
Чтоб была я с вами, а не за стеной.*

Відтак, важливим фактором у розумінні сімейної соціалізації стає феномен сімейної (мікрогрупової) самосвідомості, фіксованої в "сімейній культурній концепції" як системі значень, символізованих якостей, атрибутів, стосунків, поведінкових паттернів, що утворюють сімейний наратив. Саме вони приписуються сім'ї як цілому (створюють її образ у культурі), організують форми взаємодії усередині групи, а інтерес до історії своєї родини часто сполучається з пошуками себе, "закріпленням себе" у світі. Зміст сімейного наративу можна вважати синтетичним, оскільки в ньому присутні і "таємні" тексти, і ритуальні послання, і сімейні історії, і заповітні слова, і повчальні оповідання, і прямі вказівки на належне і засуджуване в поведінці, а також традиційний зміст великої наративної культури (казки, билини, примовки тощо), що роками відбиралося усередині поколінь сім'ї. Внутрішньосімейні тексти поряд з іншими соціально-економічними і психологічними аспектами характеризують та індивідуалізують сім'ю як ціле, зміцнюють її: "Ми"-образ". Одночасно саме сімейні прецедентні тексти створюють своєрідну семіотичну розмірність, розчленованість: дитина починає виділяти як важливе, ціннісне, яке вимагає безумовного засвоєння, певні онтологічні зони, в яких вона починає "усюди бути вдома", тобто переживати своє ставлення до світу в цілому, до буття.

Отже, наш аналіз довів, що "друге народження" дитини з особливостями розвитку відбувається згідно із сценаріями та моделями в умовах дитинства тільки разом з феноменами і дорослих у тому числі.

Список використаної літератури

1. Мареева Е.В. Культурология. Теория и история культуры: учебн. пособ. / Е.В. Мареева. – 3-е изд., перераб.и доп. - М.: Издательство "Экзамен", 2008. – 414 с.
2. Гердер И. Идеи к философии истории человечества / И. Гердер – М.: Наука, 1977. – 120с.
3. Выготский Л.С. Проблема развития психики / Л.С. Выготский // Собр.соч. в 6 т.:– М.: Педагогика, 1983. – Т.3. - 328с.
4. Скороходова О.И. Как я воспринимаю, представляю и понимаю окружающий мир / О.И. Скороходова. – М., Педагогика, 1972. – 448с.

O. V. Popovych

CULTUROLOGICAL CATEGORIZATION AND "SECOND BIRTH" CHILD WITH SPECIAL NEEDS IN A CULTURE CHILDHOOD

The paper provides reasons for reconsidering the culturological categorization and the "second birth" of a child with specific features of progress under the childhood culture circumstances.

The retrospective analysis shows that childhood is not merely a certain step on the way to adulthood (a view supported in academic writings until lately), but a phenomenon extending beyond the horizons of age limits as well. Consequently, childhood has no age bounds and incorporates the elements of adult life. Qualitatively new approaches to the

concept of childhood, philosophically anthropological, semiotic and methodological, have been suggested.

Key worlds: childhood, dependence, independence, responsibility.

УДК 316.613:316.77

К. В. Рекуненко

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА ДОСЛІДЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ: ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

Розглядаються актуальні проблеми розвитку інформаційної культури. Здійснена спроба дослідження особливостей формування інформаційної культури. Аналізуються різні спроби трактування поняття «інформаційна культура».

Ключові слова: інформаційна культура, культура, інформація

Сучасний період розвитку цивілізації багатьма дослідниками кваліфікується як початковий етап становлення глобального інформаційного суспільства. Засоби інформатики, нові інформаційні і комп'ютерні технології проникають сьогодні практично в усі сфери життєдіяльності людей, змінюють умови їхньої праці і побуту, стають атрибутами нової інформаційної культури. Вхідження людства в епоху інформаційного суспільства характеризується не тільки стрімким розвитком телекомунікаційних систем та інформаційно-комунікаційних технологій, але й створенням якісно нового інформаційного середовища життєдіяльності. Усе більша кількість людей виявляється включеною до інформаційної взаємодії не тільки як пасивні споживачі інформації, але й як виробники інформаційних ресурсів та послуг. Отже виникає глобальна проблема – вчасно підготувати людей до нових умов життя і професійної діяльності у високоавтоматизованому інформаційному середовищі, навчити їх самостійно діяти в ньому, ефективно використовувати можливості та захищатися від негативних впливів. Необхідність вироблення системного представлення інформаційних знань й розробки концепції підготовки людини до життя в інформаційному суспільстві робить актуальним дослідження інформаційної культури суспільства. Термін «інформаційна культура» з'явився на сторінках преси у 70-80 х рр. ХХ ст., та активно ввійшов до наукового обігу лише в 90-х роках [9, с.52 -53]. Це поняття завжди розглядалося і досліджувалося за різними аспектами: психологічним, педагогічним, методологічним, бібліотекознавчим [6, с.65].

У наш час інформаційна культура стала самостійним науковим напрямом, яким сьогодні займаються вчені та спеціалісти різних галузей знань. З приводу дослідження інформаційної культури написано багато статей, монографій, захищено кандидатські і докторські дисертації. Термін «інформаційна культура» – несталий, тому що визначити, який з компонентів цього терміну – «інформація» чи «культура» є пріоритетним, майже неможливо. У багатьох випадках перевага надається інформаційній складовій. Тоді «інформаційна культура» означає комплекс знань, умінь та навичок, необхідних для виявлення, зібрання, обробки та збереження інформації в традиційному та автоматизованому режимах [8;с.49-51]. Спеціалісти, висловлюючи різні думки про складові інформаційної культури, визначили два основні компоненти: теоретико-світоглядний, до якого входять теоретичні знання про інформацію, її сутність, закони розповсюдження, розуміння її ролі в розвитку особистості та суспільства, і практичний - вміння оперувати інформацією [5, с.12]

Аналіз наукових праць дає підставу стверджувати, що інформаційна культура є

значною теоретичною основою перебудови свідомості особи, суспільства, світового співтовариства в умовах формування сучасного етапу інформаційного суспільства. Проте проблеми інформаційної культури на сьогодні ще недостатньо вивчені системно, а отже, потребують комплексного, інтегрованого наукового осмислення.

Метою даної статті є аналіз формування та дослідження інформаційної культури в сучасному суспільстві.

В історії дослідження феномену інформаційної культури виокремлюють три періоди, а саме: перший – 1970-1980 роки; другий період – 1980-1990 роки; та третій – 1990 – до теперішнього часу [3, с.49]

Перший період характеризується активними та творчими спробами теоретичного та експериментального дослідження проблеми формування інформаційної культури. Термін «інформаційна культура» з'явився у першій половині 1970-х років. Першими цей термін використовували бібліотекознавці, бібліографознавці та книгознавці [9;с.49-50].

К. Войханська, Б. Смирнова, Е. Шапиро розуміли «інформаційну культуру» як бібліотеко - бібліографічну грамотність [9;с.51]. Цей комплекс знань, вмінь та навиків забезпечував ефективну інформаційну діяльність.

На початку 1980-х років І. Лернер аналізує галузь застосування інформаційної культури з точки зору педагогіки. Він вважає, що інформаційна культура має безпосереднє відношення до загальнонавчальної культури, тобто це взаємопов'язані загальнонавчальні знання та вміння для успішного засвоєння предметних відомостей [8, с.23-28].

Для другого періоду характерно розвиток проблематики формування інформаційної культури. Наслідком чого є активізація діяльності вчених не тільки і не стільки педагогічної науки, скільки представників суміжних наук, а саме культурології, філософії, інформатики.

В публікаціях А. Віноградова, Э. Семенюка, А.Урсули поняття «інформаційна культура» набуває категоріальний статус та використовується в широкому спеціально-науковому та філософському контексті. На думку авторів, інформаційна культура є головним компонентом духовної культури суспільства в цілому, а також різноманітних соціальних груп окремого індивіда [12, с.3-7].

В цей же період Г. Воробйов намагається звернути увагу наукової спільноти до феномену інформаційної культури, під якою він розуміє раціональну та ефективну організацію інтелектуальної діяльності індивіда. Треба зауважити, що Г. Воробйов один з перших використовує діагностику рівня сформованості інформаційної культури індивіда. Дослідники А. Ершов та В. Монахов значну увагу приділяють формуванню системи наукової термінології та понятійного апарату з інформаційної культури [5,с.12].

Спроба систематизувати існуючі представлення щодо інформаційної культури була зроблена Н. Розенбергом, який відносить інформаційну культуру до багатоаспектних понять, які не обмежуються межами інформатики, дидактики та педагогічної психології [11,с.43-49].

Третій період характеризується необхідністю осмислення і узагальнення накопичених знань з теорії інформаційної культури в межах нової навчальної дисципліни – інформаційної культурології, теоретичне обґрунтування якої закладені в працях професора М. Вохришевої [3, с.48-52].

Треба зауважити, що 1990 – і роки в ході розвитку теорії інформаційної культури у її формування стали входити представники таких наук, як культурологія, педагогіка, соціологія, психологія та естетика.

Спроба систематизації існуючих представлень щодо інформаційної культури була також здійснена Н.Б. Зиновьевою. В основі її концепції закладена трактовка щодо

людини, як діючого, активного та продуктивного суб'єкту інформаційної культури. Об'єктом є система інформаційних взаємовідносин суспільства та особистості. Предметом формування інформаційної культури, на думку автора, вважається процес гармонізації внутрішнього миру людини в ході засвоєння великого об'єму соціально значимої інформації. Таке формулювання предмета стосується багатьох суміжних галузей знань та має кілька аспектів розкриття проблематики [6, с.64-68].

Як зазначалось вище, дослідження щодо формування інформаційної культури проводяться представниками різних наук, наслідком чого є наявність діаметрально протилежних підходів до обґрунтування поняття «інформаційна культура».

Таким чином інформаційна культура характеризує інформаційний світогляд, систему знань та вмінь, які забезпечують самостійну діяльність з оптимального задоволення професійних інформаційних потреб з використанням як традиційних так і новітніх інформаційних технологій.

Відсутність єдиного твердження розуміння поняття «інформаційна культура» перешкоджає становленню цілеспрямованої системи формування інформаційної культури в умовах взаємодії як освітніх так і бібліотеко-інформаційних закладів.

Список використаної літератури

1. Барановська О. Формування інформаційної культури / О. Барановська // Шлях освіти. - 2000. - №3. - С.31-34.
2. Виноградов В. Создание информационной культуры для Европы. Доклад на VI конференции ЕКССИД, 23-25 марта 1991 г. Кантербери, Великобритания / В. Виноградов, Л. Скворцов // Теория и практика общественно-научной информатики. - 1991 - № 2 - С. 5-29
3. Вохрышева М. Формирование науки об информационной культуре // Проблемы информационной культуры: сб. ст. – М., Магнитогорск, 2001. – Вып. 6: Методология и организация информационно-культурологических исследований. – С. 48-63.
4. Гендина Н. Концепция формирования информационной культуры личности: опыт разработки и реализации / Н. Гендина // Открытое образование. - 2005 – № 6. - С. 74-82.
5. Гречихин А. Информационная культура: Опыт типологического определения / А. Гречихин // Проблемы информационной культуры: сб. ст. / под. ред. Ю. Зубова, И. Андреевой, А. Ершова. – М., 1994. – С. 15.
6. Зиновьева Н. Информационная культура: современные подходы к рассмотрению объема понятия / Н. Зиновьева // Проблемы информационной культуры: сб. ст. – М.; Магнитогорск, 1997. – Вып. 6: Методология и организация информационно-культурологических исследований. – С. 64-73.
7. Колин К. Информационная культура в информационном обществе / К. Колин // Открытое образование. – 2006. – № 6. - С. 50-56.
8. Лернер І. Інформаційна культура як мета виховання в інформаційному суспільстві: основні характеристики і змістове наповнення / Лернер // Педагогічні науки: зб. наук. пр. – 1982. – Вип. 4. – С. 23-45.
9. Полякова Т. Информационная культура / Т. Полякова К. Войханська, Б. Смирнова, Е. Шапиро // Мир библиографии. - 1998.- № 2. - С.49-51.
10. Оленев С. Информационная культура на рубеже тысячелетий: преемственность и новации / С. Оленев // Информационная культура личности: прошлое, настоящее, будущее: междунар. науч. конфер., Краснодар – Новороссийск, 11-16 сентября 1996. - Краснодар, М.: КГАК: МГУК, 1996. - С.52-53
11. Розенберг Н. Систематизація наукових знань формування інформаційної культури / Н. Розенберг // Информационная культура личности: прошлое,

настоящее, будущее: междунар. науч. конфер., Краснодар – Новороссийск, 11-16 сентября 1996. - Краснодар, М.: КГАК: МГУК, 1996. - с.43-49

12. Семенюк Э. Информатизация общества, культура личности / Э. Семенюк // НТИ. Сер. 1. – 2006. – № 1. – С. 1-7.

13. Філософський енциклопедичний словник / голов. ред. В. Бусел, редактори-лексикографи: В. Бусел, М. Василега-Дерибас, О. Дмитрієв, Г. Латник, Г. Степенко. - К.: Ірпінь: ВТФ "Перун", 2005. - 1728 с.

K. V. Rekunen

INFORMATION CULTURE DOKUMENTS EDUCATION IN UKRAINE

The article covers studying of the informative culture of end are examined the close of the XX – beginning XXI century. It assays to determine the features of forming of informative culture is undertaken. It analyses of different going is near formulation of concept «Informative culture».

Key words: *informative culture, culture, information.*

УДК 929.628(411)"13/15"

Ю. В. Рябуха

АНГЛІЙСЬКІ СЕРЕДНЬОВІЧНІ ЕМБЛЕМИ ТА ЛІВРЕЇ XIV- XVI СТ.

Стаття присвячена огляду англійських геральдичних емблем та лівреї - основному розпізнавальним елементу середньовічного суспільства. У роботі розглянуто походження, призначення і розвиток англійських емблем протягом XIV-XVI ст. Особливу увагу приділено процесу трансформації англійських емблем, що сталася в другій половині XV ст. в ході війни Червоної і Білої Троянди, пов'язаних зі змінами в дворянській середовищі.

Ключові слова: *середньовіччя, геральдика, геральдична емблема, ліврея, Англія*

Роль емблем та лівреї у боях середньовічних війн була велика, якщо не сказати - величезна. Адже вони служили (за винятком бойових кличів, штандартів і прапорів) єдиними засобами ідентифікації воюючих. Навіть, Війни Троянд залишилися такими в англійській історії (хоча назва з'являється не раніше XVII століття) через використання червоних і білих зображень стилізованих троянд відповідно в символіці ворогуючих сторін. Популярність емблем (беджів) була значною - герби знало небагато людей, але символ тієї чи іншої людини могли знати по всій країні, а то й за кордоном.

Мета статті – проаналізувати процес появи та розвитку англійських середньовічних емблем та лівреї, з'ясувати причини їх поширення.

На відміну від гербів, що своєю романтичністю завжди приваблювали дослідників, тема середньовічних емблем залишається малодослідженою. Зазвичай, вчені звертаються до емблем та лівреї лише в контексті розвитку геральдики. Серед наукових праць на цю тематику можна зазначити роботи фон Волборта[10], С. Тернбулла[9], Т. Уайза[3,11], Г. Емблетона[6].

Емблеми отримали широке распосюдження в приватних арміях XV століття, хоча обмежено зустрічалися і раніше. Емблеми поширилися в період правління Едуарда III, а зникли за Генріха VIII.

Емблеми ніколи не мали зафіксованої форми і використовувалися по-різному. На відміну від гербів емблеми ніколи не носили власники. Вони служили знаком приналежності. Їх наносили на предмети, їх носили слуги, утриманці і васали. Якщо

сюзерен був досить впливовим в уряді, то його партія також носила відповідні значки. Значки часто представляли собою фігуру з герба сюзерена[12, с.108].

Спочатку значки дарувалися тим головам родин, які могли виставити значну кількість воїнів. Зазвичай ці сімейства вже мали право, дароване королем, нести штандарт. На лівреї зазвичай використовувалися ті ж самі кольори, що і на штандарті. У битві при Баннокберні 1314 р., наприклад, Томас, лорд Берклі мав загін в 200 осіб, які носили особливі лівреї. Ентоні Бек, єпископ Даремський під час облоги Керлейврока в 1300 р. командував загоном у 80 чоловік. Лорд Гальбот сформував у Шропшірських пагорбах армію чисельністю 1800 чоловік. Ця армія брала участь у поході на Арфлер і битві під Азенкурі. Едуард, герцог Йоркський, двоюрідний брат Генріха V в тій же кампанії очолював армію чисельністю 4000 чоловік[5, с.360].

Однак, до XV століття значки стали популярними настільки, що кожний командир, незалежно від чисельності загону, намагався забезпечити ними своїх людей. Так, наприкінці XV століття сер Джон Ферреро, який командував загоном з двох лицарів (одним з яких він був сам) і п'ятнадцяти лучників, мав власний значок.[11, с.27]

Завдяки великій поширеності значки і лівреї були більше відомі в простому народі, ніж герби. Під час бою воїни трималися один одного, орієнтуючись за кольором лівреї, і збиралися навколо прапора свого командира. Таким чином, значки стали способом ідентифікації, зрозумілим простим масам.

Значки носили на рукавах або плечах, а в часи війни Білої і Червоної Троянд їх вважали за краще носити на грудях[6, с.73].

Після завершення війни Червоної і Білої Троянд склався новий дворянський клас з числа нижчих верств лицарства, який змінив знатні роди, що були практично повністю винищені у війні. У цей же час намітився занепад геральдики. У результаті практично всі значки перетворилися на герби. За часів Генріха VIII слова «герб» і «значок» стали фактично синонімами. З появою постійної армії значення значків зменшилося. Їх епоха підійшла до кінця[6,с.80].

Ймовірно самий старий значок належить ЖофFREЮ Анжуйському, батькові Генріха II, який у якості значка використовував рокитник - *planta genista* - від назви якого і походить ім'я Плантагенетів [2, с.409]. Троянда потрапила в англійську геральдику від Елеонори Прованської, дружини Генріха III. Едуард I в якості піктограми використовував зображення золотої троянди. Брат Едуарда Едмунд Кручбек, граф Ланкастерський, як піктограму обрав червону троянду. Цей значок довгий час належав дому Ланкастерів, в тому числі трьом королям: Генріху IV, Генріху V і Генріху VI. Троянда також була позначкою сімейства Бофорів, яке пішло від незаконнонародженого сина Джона Гонта, герцога Ланкастерського. Коли Річард, герцог Йоркський проголосив себе в 1460 році королем, він як піктограму обрав білу троянду. Пізніше цей значок перейшов до його сина Едуарда IV і став позначкою партії Йорків. Як відомо, Ланкастери програли битву при Барнете (1471) через те, що зплутали значок Йорків і білу зірку де Вера, графа Оксфордського[1, с.270].

Едуард III використовував як значок зображення сонця, що пробивається крізь хмари [9,с.69]. Річард II використовував в якості емблеми як зображення рокитника, так і сонця. Крім того, у нього був особистий значок із зображенням білого оленя. Оленя він ймовірно запозичив з герба своєї дружини Філіппи Ено[5, с.358]. Усі сини Едуарда використовували як значки страусине пір'я. Чорний Принц носив три білих пера, які контрастували з кольором обладунків. На значку принца Уельського зображувалися три пера, оточені невеликий короною[11,с.60]. На значку Генріха V зображувалася антилопа і лебідь, що походили з герба його матері, яка походила з родини Боуен. Ще одним значком Генріха було зображення маяка[10, с.34].

Королівські значки часто використовувалися в часи Тюдорів (1485- 1603), але практично не зустрічаються пізніше. На значку Генріха Тюдора зображувалася червона

роза Ланкастерів або решітка, що опускається, замку Бофор. Гілка Бофорів була позбавлена права на королівське спадщину, але після перемоги на Босуортських полях Генріх скасував заборону. Решітка стала зображуватися з короною і перетворилася на королівський значок. Генріх VII також об'єднав Червону і Білу Троянди, в троянду Тюдорів, одружившись на Єлизаветі Йоркській. Троянда Тюдорів існує у двох варіантах: троянда, розсічена вертикально і подвійна троянда з червоними пелюстками в зовнішньому ряді і білими у внутрішньому ряду, або навпаки. Описи значків прихильників короля з'явилися лише наприкінці правління Генріха VIII, але в той час значки вже виходили з ужитку, тому повного списку скласти вже ніколи не вдасться. Єдине джерело відомостей про ранні значки - надгробки з Вестмінстерського абатства. Саме звідти походять всім відомі ведмідь і сучкуватий жезл графів Уорвікського, а також лебідь герцогів Бекінгемських[11,с.34].

Значки зустрічалися і на континенті, хоча й не настільки широко, як в Англії. Оскільки правила геральдики на значок не діяли, дизайн значків міг бути довільним, хоча деякі значки передавалися з покоління в покоління. У цьому випадку на значок додавалися знаки молодшої лінії, щоб відрізнити значки батька і сина. Наприклад, Хемфрі Тальбот, син Джона Тальбота, графа Шрусбері, доповнив батьківський значок зображенням зірочки. Ще один спосіб позначити синівський герб було змінити тинктури. Іноді сини використовували значок іншої форми[7, с.45].

Ліврея була прообразом сучасної уніформи. Призначенням лівреї було виділити із загальної маси слуг, зброєносців і васалів певного сеньйора. Крім зображення герба, лівреї часто шили з тканини визначених кольорів. Ліврея не обов'язково мала відношення до герба. Наприклад, ліврея Персі мала три смуги криваво-червоного, помаранчевого і золотого кольору, тоді як герб у вигляді синього здибленого лева зображувався на рукавах. Але все ж, частіше ліврея створювалася в кольорах герба. Колір поля зазвичай служив основним кольором лівреї, а колір головної фігури використовувався в якості кольору обробки чи канта[12, с.89].

Лівреї часто зшивалися з двох різнобарвних половин або чотирьох четвертин. Іноді поверхня лівреї складалася з різнокольорових смуг.

Війна Червоної та Білої Троянд призвела до фактичного самознищення системи лівреї і підтримки. Знатні родини знищили один одного, країна ослабла в результаті війни. У період твердого правління Генріха Тюдора (1485-1509) створення приватних армій стало незаконним[8,с.107]. Тим не менш, вища знать продовжувала за необхідності збирати своїх васалів в армії. Кількість воїнів, що виставляються лицарями, визначалося заздалегідь. Зазвичай звичайні лицарі виставляли двох воїнів, а зброєносці – одного[3, с.15].

Вже в 1345 році Плантагенети намагалися вдягнути армію, зібрану для війни з Францією, одноманітно. Через одинадцять років у битві при Пуатьє армія Чорного Принца фактично мала уніформу біло-зеленого кольору. Цю ж ліврею використовував Річард II, а в результаті вона дійшла до Генріха VII і Генріха VIII. До кінця XIV століття червоний хрест святого Георгія на білому полі, вперше використаний під час хрестових походів, став емблемою англійських солдатів. Його нашивали на верхній одяг. За часів Азенкурі Генріх V наказав, щоб «кожна людина, яка здатна тримати зброю і бере участь у поході, нашила досить великий хрест св. Георгія»[4, с.122] собі на одяг. Вельможне панство, баннерети і прості лицарі також носили жупони з сімейними гербами. Є багато свідчень того, що перед боєм всі одягали накидки з хрестом св. Георгія, а після бою знімали їх[9, с.78].

У 1501 році гвардійський загін йоменів, що налічував 300 лучників, отримав лівреї Тюдорів з вертикальними білими і зеленими смугами. На грудях і на спині була вишита червона троянда у виноградному вінку. Ліврея представляла собою звичайне для того часу верхнє плаття, без рукавів, яке щільно облягає торс, але з вільними

стегнами. За часів Генріха VIII (1509-1547) йомени, як і раніше, носили біло-зелені лівреї, в тому числі і під час французької кампанії 1514 р., але вже в 1520 р. отримали червоні рубахи з чорними смугами і кантами із зображенням троянди з короною на грудях і спині. Панчохи і дублети були білими. Червоний поступово витісняв біло-зелений одяг, але старі лівреї продовжували носити як повсякденний одяг аж до 30-х років XVI століття.

Подібним чином одягалися англійське графське і міське ополчення. Зазвичай ополченці отримували лівреї своїх командирів. Так, в 1554 р. воїни графа Пемброка носили сині лівреї із зеленим драконом. Воїни маркіза Вінчестера носили червоно-білі вишиті лівреї близько 1570 р. Воїни графа Суффолка в 1597 році мали сині лівреї, оброблені тафтою кольору морської хвилі, пір'ям та золотими ланцюгами. Лівреї зберігалися аж до початку XVII століття. У 1603 році воїни графа Норвічського носили синю ліврею з білим дублетом. У 1605 році воїни графа Ноттінгемського отримали рудувато-коричневі плащі, оброблені срібним і синім галуном. Сурмачі графа носили одяг з помаранчевої камки і плащі того ж кольору.

Ополченці також докладали зусиль до того, щоб носити в бою характерний одяг. Так, в 1513 р. ополчення Кентербері носили на одязі зображення клушці з міського герба. У 1522 році ополченці з Шрусбері отримали накидки з леопардовою головою. У лондонських ополченців у 1539 році на білих накидках спереду і ззаду був нашитий міський герб. У 1543 р. жителі Норвіча носили синю ліврею з червоною обробкою. При цьому до лівреї поклалися різнокольорові панчохи: червоний на праву ногу і синій з широкою червоною смугою на ліву ногу [12, с.205].

У 1544 році Генріх VIII був зображений на портреті зі зброєю у сорочці білого кольору з червоним хрестом у центрі. Червоний хрест на білому полі поступово осмислюється як національна емблема. Але в 1556 р. жителі Рідінга продовжували носити синю ліврею з червоним хрестом. Панчохи могли бути різнокольоровими. На королівських землях «уніформа» вже виникла, але окремі графства продовжували використовувати власні лівреї, малюнок яких міг з року в рік змінюватися [12, с.208].

Переважаючими кольорами лівреї були червоний і синій. Червоний був також звичайним кольором англійських головних уборів. Ці два кольори залишалися популярними і в другій половині XVI століття.

Таким чином, перші емблеми, що виникли ще у XII столітті тривалий час використовувалися досить обмежено. Лише з середини XV століття, у зв'язку зі зміною дворянського класу та викликаним цим тимчасовим занепадом геральдики відбувається поширення емблем, що найчастіше грають роль нових гербів. Наявність великих приватних армій викликала потребу в уніформі, щоб відрізнити своїх від чужих на полі бою. Прообразом такої уніформи стала ліврея. Однак, загальна уніфікація ще не відбулась. Більш того, ще не було офіційно визнаних державних кольорів, хоча саме королівські війська відігравали роль законодавця мод у цьому процесі. Знадобилося ще понад століття, щоб англійські солдати отримали уніформу і перетворилися в "червономундирників"

Список використаної літератури

1. Куркин А.В. Рыцари: последние битвы / А. Куркин. – СПб.: Полигон, 2004. – 512 с.
2. Можейко И. 1185 год. Восток – Запад / И. Можейко. – М.: Наука, 1989. – 524 с.
3. Уайз Т. Армии средневековой Европы / Т. Уайз. – М.: АСТ, Астрель, 2004. – 54 с.
4. Функен Ф. Средние века. VIII-XV века: Доспехи и вооружение – крепости и осадные машины – рыцарские турниры и гербы / Ф. Функен, Л. Функен. – М.: АСТ, Астрель, 2002. – 151 с.
5. Bradbury J. The Routledge Companion to Medieval Warfare / J. Bradbury. –

- London-N-Y, 2004. – 412 p.
6. Embleton G. Medieval Military Costume / G.Embleton. – Ramsbury Crowood Press Ltd, 2001. – 98 p.
 7. Gravett C. Knights at Tournament / C. Gravett. – Oxford: Osprey Publishing, 1988. – 64 p
 8. Hooper N. The Cambridge Illustrated Atlas of Warfare: The Middle Ages / N. Hooper, M. Bennet. – Cambridge University Press 1996 - 192p.
 9. Turnbull S. The Book of the Medieval Knight / S. Turnbul. – London: Brockhampton Press, 1995. - 192 p
 10. Volborth C.A. von Heraldry of The World / C.A. von Volborth. – London: Blandford Press, 1973. – 252 p.
 11. Wise T. Medieval Heraldry / T. Wise. – London: Osprey Publishing, 1980. – 64 p.
 12. Woolgar C.M. The Great Household in Late Medieval England / C.M. Woolgar. - London: Yale University Press, 1999. – 254p.

Y. V. Ryabukha

ENGLISH MEDIEVAL EMBLEMS AND LIVERY XIV-XVI CENTURY

The article is an overview of English heraldic badges and clothes as the main distinctive element of medieval society. The article also expands on the origin, the meanings and the development of English heraldic badges over the period of the 14th – 16 century. Special emphasis is laid on the process of transformation of the English badges that emerged in the late 15th century at the time of the War of the Roses caused by the changes in noblemen's life.

Key words: *medieval times, heraldry, heraldic badge, England.*

УДК 061.23:316.42

Ю. С. Сабадаш

АУРЕЛІО ПЕЧЧЕЇ ТА «РИМСЬКИЙ КЛУБ»

У статті розкривається транскультурний характер не політичної, не формальної організації «Римський клуб», яка втілює в життя ідеї «нового гуманізму» Ауреліо Печчеї. Реконструйовано теоретико-практичні кроки А. Печчеї щодо перетворення «нового гуманізму» на організаційно спрямовану «революцію гуманізму», яка націлена на врегулювання життя людської спільноти.

Ключові слова: *«новий гуманізм», «революційний гуманізм», «Римський клуб», транскультурна організація.*

Об'єктивні закони і динаміка суспільного розвитку геополітичних процесів такі, що виникнення прогресивних ідей, постановня актуальних проблем, формування нових наукових концепцій та пошуки шляхів і засобів координації соціально-економічних колізій на всіх рівнях не припиняються ніколи. Друга половина ХХ ст., коли згадані явища і фактори набули неабиякої яскравості і загостреності, є переконливим тому підтвердженням. Так, світ зіткнувся з якісно новими проблемами, відмітною рисою яких став їхній глобальний характер. Загострення глобальних проблем по-новому поставило багато питань міжнародної політики, змусило переглянути функції та цілі науки в сучасному світі, спричинило глибоку переоцінку цінностей.

«Шукачем глобальної істини», організатором і президентом «Римського клубу» був відомий італійський громадський діяч Ауреліо Печчеї (1908–1984). Яскрава особистість і визнаний спеціаліст в галузі управління промисловістю, він обіймав ключові посади в західноєвропейських приватнопромислових компаніях, а в минулому, як колишній

учасник італійського Опору, пройшовши через фашистські катівні, зробив величезний внесок у гуманістичне, моральне та економічне відродження повоєнної Італії. Талановитий організатор, природжений менеджер, він з власної ініціативи відходить від справ, щоб із захопленням заглибитися у цілковито нову, незвичну для нього справу, яку потім назвуть «глобальною проблематикою». А. Печчеї згадує: «Мандруючи планетою, я бачив, як люди усього світу б'ються – і далеко не завжди успішно – над розв'язанням багатьох складних проблем, і я все більше і більше переконувався, що ці проблеми обіцяють стати в майбутньому ще складнішими для людства... Я відчував, що не зможу бути чесним перед самим собою, якщо принаймні не спробую так чи інакше попередити людей, що всі їхні теперішні зусилля недостатні і що необхідно робити щось ще, вживати якихось заходів, докорінно відмінних від тих, що проводяться зараз [1, с. 60]».

Будучи мислителем з широким світоглядом і менеджером-практиком, Печчеї не тільки бачив і усвідомлював, але і вмів узагальнювати факти, тому вирішив діяти. «Що особисто я можу зробити, щоб викоринити соціальну кривду?» У мандрівках і міркуваннях народилася ідея організації Римського клубу. Як відзначає А. Печчеї, початкова мета «Римського клубу» полягала у приверненні уваги світової громадськості до «ускладнень людства», які мають довгостроковий характер і продовжують поглиблюватися. Те, що сьогодні називається «проблематикою «Римського клубу», автор характеризує сукупністю взаємозалежних і взаємообумовлених психологічних, соціальних, економічних, технічних і політичних проблем, до яких відносяться: безконтрольне розростання людства і розшарування суспільства, соціальна несправедливість і голод, безробіття, інфляція, енергетична криза, нестача ресурсів, диспропорції у міжнародній торгівлі та фінансах, неписьменність і анахронізми в освіті, деградація зовнішнього середовища, девальвація моральних цінностей, втрата віри, а що найгірше – відсутність розуміння цих проблем і їхніх взаємозв'язків.

Неабиякий талант організатора разом із солідним управлінським досвідом дозволили йому не просто створити «Римський клуб», але, що набагато важливіше, вдихнути в нього життя, вберегти від сумної долі багатьох нежиттєздатних організацій, зробити його виразником реальних змін, які відбуваються у світі і в розумах широких прошарків інтелігенції. Завдяки цьому ім'я італійця Ауреліо Печчеї ось уже майже п'ятдесят років пов'язується з цим наростаючим у світі «глобальним рухом».

Як вважає А. Печчеї, «теперішня глобальна криза є прямим наслідком нездатності людини піднятися до рівня, що відповідає її новій могутній ролі у світі, усвідомити свої нові обов'язки і відповідальність в ньому [1, с. 73]». Всеохоплюючу епохальну кризу, яка пронизує буквально всі сфери життя, «Римський клуб» назвав «ускладненнями людства» [1, с. 119]. «Проблема в самій людині, а не поза нею, тому і можливе її розв'язання, пов'язане з людиною [1, с. 73]». Пізніше Печчеї зізнавався, що чим глибше він усвідомлював усі ці небезпеки, які загрожували людству, тим більше переконувався в необхідності терміново починати якісь рішучі заходи, поки ще не стало занадто пізно. Тому він вирішив створити невеличке коло однодумців, з «якими можна було б разом сформулювати ці світові проблеми і запропонувати нові підходи до їх вивчення та розв'язання [1, с. 121]».

У квітні 1968 року близько тридцяти вчених – природничиків, математиків, соціологів, економістів, спеціалістів в галузі планування – одержали запрошення приїхати до Риму. У перебігу дискусій, що продовжувалися два дні, народилася ідея створити міжнародну громадську організацію «Римський клуб», яка б опікувалася довгостроковими і загальносвітовими проблемами, що дедалі більше загострюються, у всій їхній цілісності. Частина присутніх і стала першими членами клубу.

За невеликий термін сформувалася структура організації. Було вирішено, що «Римський клуб» повинен залишатися нечисленним, не більше 100 членів, існувати на власний, нехай навіть дуже малий бюджет, бути транскультурною, по-справжньому

неформальною і не політичною організацією. З певною мірою гумору, а головне, з глибоким усвідомленням складності завдань, Печчеї говорив: «Мої думки про наше змішане співтовариство добре виражає оголошення, яке я випадково побачив якось в Іспанії над входом до будинку для божевільних: “Не кожен тут належить до них, не всі, що належать до них, тут” [1, с. 139]».

«Римський клуб» був задуманий як товариство, орієнтоване на конкретні дії, а не на дискусії заради дискусій. Відповідно до наміченої програми дій перед ним були поставлені дві основні мети, котрі він мав поступово здійснювати. Перша мета – усіляко сприяти тому, щоб людство як найясніше і глибше усвідомило труднощі, що постали перед ним. Друга – використовувати всі доступні знання, щоб стимулювати встановлення нових взаємовідношень, політичних курсів та інститутів, які б сприяли виправленню теперішньої ситуації в світі. Передусім члени організації здійснили велику кількість дослідницьких поїздок з метою краще дізнатися, як живуть, про що думають і «чим дихають» люди в різних куточках землі. На жаль, їм довелося констатувати, що глобальні проблеми, до яких «Римський клуб» намагався привернути широку увагу, не знаходять у світі належного відгуку і підтримки. Печчеї розповідав: «Склалося враження, що глобальні проблеми, до яких ми намагалися привернути загальну увагу, стосувалися зовсім не нашої, а якоїсь іншої, далекої планети... Стало цілком ясно, що привернути увагу людей до таких, на перший погляд, далеких від їхньої повсякденності проблем можна, лише радикально змінивши методи і засоби спілкування [1, с. 127–128]». Тому, щоб заява «Римського клубу» викликала бажаного ефекту, потрібно було презентувати її в якійсь новій, незвичній, образній формі. «Це мало б нагадувати лікування шоком, – писав пізніше А. Печчеї. – Адже доти, доки люди з різними рівнями освіти не зможуть побачити дійсність такою, якою вона є, а не такою, якою вона була або якою вони хотіли б її бачити, їм так і не досягнути змісту світової проблематики [1, с. 129]».

На особливий інтерес заслуговує аналіз робіт «Римського клубу». У 1972 році в Массачусетському технологічному інституті – одному з найстаріших і найвідоміших навчальних закладів США – під керівництвом спеціаліста в галузі системної динаміки Денніса Медоуза була підготовлена перша доповідь для «Римського клубу» – «Межі зростання». Медоуз використовував у своєму дослідженні економіко-математичні моделі Джея Форрестера, професора прикладної математики цього ж інституту. Моделі давали грубу імітацію загальносвітового розвитку за допомогою декількох глобальних категорій та у їх взаємозв'язку – населення, капіталовкладення, використання невідновлюваних ресурсів, забруднення середовища, продовольчі виробництва. Результати дослідження давали найпохмуріші прогнози на майбутнє: через сімдесят п'ять років, свідчила доповідь, сировинні ресурси будуть вичерпані, а брак продовольства стане катастрофічним, якщо економічний розвиток не буде зведено до простого відтворення, а приріст населення Землі не буде поставлений під жорсткий контроль. Висновки доповіді одержали назву «концепції нульового росту».

Доповідь викликала бурхливу реакцію, і про неї заговорив весь світ. Супротивники «Меж росту» звинуватили «Римський клуб» у технологічному песимізмі, неомальтузіанстві, неврахуванні потенціалів НТП, переоцінці забруднення навколишнього середовища промисловістю, у тому, що запаси сировини занижені і що припинення економічного росту для країн, які розвиваються, призведе до консервації їхньої відсталості. Автори доповіді і їхні однодумці, охоче визнавши спірність і недосконалість «Меж росту», заявили, що доповідь досягла своєї мети – виховної й застережної. «Шокова терапія» доповіді повинна була пробудити свідомість людей, розвінчати міф про невпинне зростання споживання, закликати політичних і економічних лідерів до соціальної відповідальності.

Криза 1974–1975 років, що потрясла усі сфери діяльності світового суспільства, красномовно засвідчила, що прогнози «Римського клубу» – не така вже й дурниця.

Доповідь змусила спеціалістів зайнятись підрахунками та спростуваннями, в процесі яких з'ясувався істинний стан справ, що серйозно похитнуло популярні теорії економічного росту, концепції «постіндустріального» і «інформаційного» суспільства, які малюють майбутнє людства в рожевих тонах. Доповідь «Межі зростання» підняла глибинні питання і стала фактично першим значним дослідженням, присвяченим світовій проблематиці.

Друга доповідь «Римському клубу» (1974) була підготовлена амери-канським математиком Михайлом Мессаровичем і німецьким механіком Едуардом Пестелем. Назва книги «Людство на роздоріжжі» досить чітко характеризує стан всього людства в середині 1970-х років – «що робити: або дійсно створювати глобальне суспільство, засноване на солідарності і справедливості, розмаїтості і єдності, взаємозалежності й спіранні на власні сили, або спинитися перед обличчям розпаду людської системи, що супроводжуватиметься спочатку регіональними, а потім і глобальними катастрофами [1, с. 174]»? Все це знайшло відбиток у висновках доповіді. Готуючи другу доповідь, дослідники спробували усунути хиби роботи Медоуза, застосувавши диференційований підхід стосовно дослідження різноманітних регіонів світу. Крім необхідності чисто фізичних обмежень виробничої діяльності людини, була звернена увага і на протиріччя сучасної системи міжнародних економічних відносин. Доповідь визнає, що стихійний розвиток економіки є нераціональним і потребує планового управління на глобальному рівні. Концепція «нульового росту» поступається місцем концепції «органічного росту», що розглядає світ як живий організм, де кожна країна, кожний регіон відіграє свою особливу роль у взаємозалежному світовому співтоваристві. Щоправда, доповідь не запропонувала програмних рішень і засобів переходу до «органічного росту», тільки показала, що перед лицем глобальних проблем потрібно діяти свідомо і негайно.

Головне достоїнство третьої доповіді «Римського клубу» «Перебудова міжнародного порядку» (1977) – її актуальність. Вже багато років світовий економічний порядок втрачає свою колишню стійкість і стабільність, за безуспішних спроб розвинених країн змінити становище на краще і вимог країн, що розвиваються, повністю переглянути необхідні правила міжнародних відносин. У зв'язку з цим Генеральна Асамблея ООН прийняла в 1974 році «Декларацію про встановлення нового міжнародного економічного порядку» і «Програму дій», з приводу якої думки різко розділилися. «Римський клуб» прийняв рішення розробити аналогічний проект, який мав бути, «з одного боку, достатньо всеохоплюючим, а з іншого, – цілком реалістичним і здійсненним у теперішніх умовах [1, с. 185]».

Керівник розробки цієї доповіді відомий нідерландський економіст, лауреат Нобелівської премії Ян Тінберген насамперед звернувся до соціальних аспектів глобальних проблем. Для нового економічного порядку потрібні фундаментальні зміни в політичному, соціальному і духовному житті суспільства. Проект передбачав розроблення рекомендацій і принципів по-водження для тих, хто приймає рішення, пропозиції про створення нових і реорганізацію існуючих установ. Всі ці заходи мали бути орієнтовані на, забезпечення умов для більш збалансованої, стійкої еволюції людської системи. Відправним пунктом аналізу міжнародних відносин послужило положення, згідно з яким головна мета світового співтовариства полягає на даний час, за словами Я. Тінбергена, у забезпеченні «гідного життя і помірною добробуту всім громадянам світу [1, с. 188]». Передусім треба змінити взаємини з країнами, що розвиваються: їм варто надати необхідні умови для ефективного економічного розвитку. З цією метою автори проекту пропонують провести міжнародну валютну реформу, упорядкувати торгівлю, прийняти дієві заходи щодо збільшення виробництва продовольства, зробити більш повноправною участь країн, які розвиваються, у міжнародній системі поділу праці. Період, прогнозований в проекті, охоплює найближчі 40 років. За цей час різниця в прибутках між багатими і бідними має бути скорочена з

13:1 до 3:1, реальніша альтернатива – скоротити цю диспропорцію хоча б до 6:1. Одна з основних ідей доповіді – принцип «взаємозалежності». Міжнародний порядок потрібно перебудувати так, щоб цілі та інтереси всіх країн були єдиними. «Хочуть люди того чи ні – їм доведеться жити в умовах глобальної взаємозалежності [1, с. 191]».

Далі після зазначених вище доповідей пішли праці «Цілі людства» Е. Ласла; «За межами століття марнотратства» під керівництвом Д. Габора та У. Коломбо; «Немає меж навчання» М. Малиці, Дж. Боткіна та М. Ельма-нджари; «Мікроелектроніка і суспільство» А. Шаффа та Г. Фрідрікса; «Путів-ники в майбутнє» під керівництвом Б. Гаврилишина тощо. І в кожній з них автори піднімали ту або іншу глобальну проблему, пропонували можливі шляхи її розв'язання і закликали уряди та світову громадськість прислухатися до голосу розуму і наукових рекомендацій. Реалізуючи свої основні цілі, «Римський клуб» опублікував за час своєї діяльності вісімнадцять доповідей.

У контексті нашого дослідження особливий інтерес являє книга А. Печчеї «Людські якості», в якій цілий розділ присвячено «Людській революції», тобто революційному гуманізму або «новому гуманізму» як називає його Печчеї.

Аналіз сучасних труднощів розвитку світового співтовариства приводить А. Печчеї до переконання, що розв'язання проблем, які стоять перед людством, повинні сприяти головним чином змінам у сфері «людських якостей». Він називає їх «новим гуманізмом», що «спроможний забезпечити в людині таку трансформацію, підняти її якості і можливості до рівня, адекватного її новій зрослій відповідальності в цьому світі [1, с. 181]». Новий гуманізм «повинен бути співзвучним не тільки новій владі людини в навколишній реальності, але і бути достатньо сильним і виявляти таку спроможність до самовідновлення, щоб бути в змозі регулювати процеси й управляти іншими революціями – промисловою, науковою, технологічною і соціально-політичною, – які повинні здійснюватися через нього [1, с. 181]». Головною метою «революції гуманізму», на думку А. Печчеї, повинна стати соціальна справедливість, прагнення до більш справедливого і рівноправного суспільства. Говорячи про проблему свободи особи, він зазначає, що в умовах зростання насильства цю свободу потрібно обмежувати відповідно до інтересів суспільства в цілому, підпорядкувати ідеї справедливості, якій слід віддавати пріоритет перед нічим не обмеженою свободою індивіда.

Розглядаючи людський розвиток, трансформацію людських цінностей як основні умови і засоби розв'язання глобальних проблем, А. Печчеї підкреслює, що відповідно до цього має змінюватися зміст такого звичного поняття, як «задоволення людських потреб». Головною метою тут повинна стати самореалізація людської особистості, і через це основний акцент переміщається з «того, що людина хоче мати, і як вона може цього досягти, на те, що вона являє собою, і чим може стати [1, с. 182]».

«Для мене найбільший інтерес мають три аспекти, які, на мій погляд, характеризують цей новий гуманізм: почуття глобальності, любов до справедливості і нетерпимість до насильства.

Душа гуманізму – у цілісному баченні людиною всієї своєї кінечності і життя – у всій його безперервності. Адже саме в людині містяться джерела всіх наших проблем, на ній зосереджені всі наші прагнення і сподівання, у ній всі начала і всі кінці, і в ній же підґрунтя наших надій. І якщо ми хочемо відчутти глобальність всього суцього на світі, то в центрі цього повинна стати цілісна людська особистість і її можливості [1, с. 183–184]».

На думку А. Печчеї, гуманістична концепція життя на теперішній, вищій стадії еволюції людини вимагає від неї, щоб вона перестала нарешті «заглядати в майбутнє», а почала «створювати» його. Вона повинна дивитися якомога далі вперед, і в своїх діях приділяти однакову увагу як теперішнім, так і віддаленим в часі їх наслідкам, включаючи весь той період, протягом якого ці наслідки можуть виявлятися. Тому вона зобов'язана все зважити і вирішити, яким би вона хотіла бачити це майбутнє, і відповідно до цього

регулювати свою діяльність.

«Я цілком усвідомлюю те, як важко нам, при всіх розбіжностях наших культур, сприймати цю концепцію глобальності, – концепцію, яка зв'язує воедино особистість, людство і всі взаємодіючі елементи та чинники світової системи, яка об'єднує теперішнє і майбутнє, а також пов'язує дії та їхні кінцеві результати [1, с. 185–186]».

Щоб бути людьми в широкому значенні цього слова, треба розвинути таке розуміння глобальності всіх подій і явищ, яке б відбивало суть і основу усього Всесвіту.

Небачений науково-технічний прогрес дав людству небувалі можливості в перетворенні навколишнього світу. Але, як уже підкреслювалося, людство не в змозі передбачити у всій повноті довгострокові наслідки своєї перетворюючої діяльності. Внаслідок розвитку технологій та постійного ускладнення характеру цивілізації, її еволюція від індустріальної до постіндустріальної дедалі збільшує розірваність між природою і людиною. Більше того, самій людині стає все сутужніше пристосовуватися до технізованого і штучного світу, логіка й мова якого все менше нагадують колишні людські традиції.

Згідно з новим гуманізмом А. Печчеї, одна з найважливіших передумов самого існування майбутнього – усунення загрози ядерного знищення. Це необхідна, але не єдина умова. Своє покликання А. Печчеї вбачав у формуванні принципово нової гуманістичної свідомості. Саме тому його називають «людиною сучасного ренесансу». Він вважав за важливе очистити традиційні цінності від ідеології насильства. Людство повинно усвідомити істинні наслідки війни, як і будь-яких інших проявів насильства. Їх слід розглядати як таку ж патологію, якою сьогодні виглядає рабство або канібалізм.

Науково-творчий доробок Ауреліо Печчеї залишив людству і правдиву картину сучасних проблем, і прогнози на майбутнє, і ґрунтовні розробки шляхів подолання кризових явищ та розбудови нової гуманістичної моделі земної цивілізації.

Газетні статті, що сповіщали про смерть А. Печчеї у березні 1984 року, вийшли під заголовками: «Печчеї – зодчий майбутнього», «Помер менеджер, що просив у науки ліпшого світу». Про нього говорилося: «один з найдостойніших людей нашого часу», «людина, що присвятила себе порятунку людства», «один з небагатьох, кому вдалось переконати людей звернути увагу на головне [2, с. 7]». Завдання прогресивної науки – не дати загубитися в царстві архівів сміливим гуманістичним ідеям А. Печчеї, актуальність яких важко переоцінити.

Навіть після його смерті започатковані ним справи та «Римський клуб» активно працюють. Стимулюючи наукові дослідження, «Римський клуб» завжди намагався вносити або підтримувати конкретні ініціативи, беручи участь, наприклад, у діяльності Міжнародного інституту прикладного системного аналізу у Відні, Міжнародного фонду фахового навчання, Ініціативи міжнародного партнерства; він зробив свій внесок в «операцію Кахель» щодо боротьби з опустелюванням територій та ін.

У 1991 році з'являється «Перша глобальна революція» – доповідь ради «Римського клубу», свого роду звіт за більш ніж двадцятилітню діяльність з аналізом сучасної глобальної ситуації, прогнозом і пропозиціями на майбутнє. Доповідь підготовлена членами ради клубу А. Кінгом і Б. Шнайдером.

У цій доповіді відзначалося, що на порозі XXI ст. людство охоплене фатальним почуттям непевності і знаходиться на ранніх стадіях стихійного формування нового типу світового суспільства. Зміни, що відбулися за 20 років, красномовно говорять про це: демографічний вибух на Півдні, поглиблення руйнації навколишнього середовища і зміна клімату, пошуки енергоресурсів, крах комуністичних режимів, війна в Перській затоці, процес роззброювання тощо. Світова економічна нерівність, крайня бідність і надмірне багатство несуть різного роду напруженість і конфлікти. Це і є ознаки першої глобальної революції, вони ілюструють ту непевність, на яку приречене майбутнє перенаселення планети. Глобальна революція формується під впливом геостратегічних

потреб, соціальних, технологічних, культурних і етичних чинників.

Автори доповіді піднімають і розглядають глобальні питання: незбалансованість економічного зростання; взаємозалежність націй, пробудження національних меншин і націоналізму; демографічний вибух і подальша урбанізація; забруднення навколишнього середовища, глобальне потепління й енергетична криза; зростання активності людини і, як наслідок, зростання попиту на сировину й енергоресурси; дефіцит продовольства і збереження його світових запасів; межі демократії, криза політичних партій і нездатність сучасних інститутів влади управляти світом; втрата ідеологічних цінностей і вакуум, що запанував після розвалу комуністичної системи і фіаско «американської мрії». Вперше в історії людство зіткнулося з такими грізними небезпеками, взаємозалежними і взаємодіючими між собою. «Римський клуб» вважає, що це глобальний виклик, і відповідь на нього теж повинна бути глобальною. Один із шляхів виходу з кризи автори бачать у переході до концепції стабільного розвитку, що «дозволить створити суспільство, засноване на довгостроковому прогнозуванні наслідків його діяльності, що уникатиме несумісних і не виправданих цілей і підтримуватиме соціальну справедливість. Як вважають автори, концепція утопічна, але до неї варто прагнути [2, с. 84]».

Доповідь виокремлює три питання, що безумовно потребують негайних дій: 1) конверсія як результат продуманої державної політики; 2) охорона навколишнього середовища, де головне завдання майбутнього – не допустити незворотних наслідків забруднення; 3) проблема розвитку, бідності і нерівності – є основний чинник першої глобальної революції. Тут потрібен докорінний перегляд взаємовідносин Півночі і Півдня, встановлення справедливого економічного партнерства.

Уся доповідь є опосередкованим, але переконливим у своїй обґрунтованості закликом до солідарності в усьому світі. «Виявивши, що ми живемо на порозі першої глобальної революції на одній маленькій планеті, ми шукаємо шляху для виживання і стійкого зростання. Одна надія – це спільні дії, освітлені загальним розумінням небезпек [2, с. 319]».

Хіба люди XIX ст. могли передбачити, яким виявиться XX ст.? Соціальне життя залежить від безлічі чинників. Тому в долі людства можливі найрізноманітніші несподіванки аж до принципового зміщення уявлень про сенс існування людства.

Отже, не варто безоглядно довіряти абсолютно безхмарним сценаріям. Справжня людина відчуває, в якому небезпечному світі ми живемо, бо маємо досвід, що таке війна й економічна криза, що може вчинити деспотична влада начебто з шляхетними намірами.

«Римський клуб» довів, як важливо, щоб досягнення людського розуму і духу допомогли людству вже зараз обрати найменш небезпечний магістральний шлях розвитку в майбутню цивілізацію. Філософи цілком правомірно говорять про «гуманістичну революцію», покликану співвіднести соціальний розвиток суспільства з особистими запитамися людини, з її інтересами. У свідомості мислителів все міцніше закорінюється гуманна думка, що найбільш стійким і перспективним може виявитися лише такий лад, який буде співвідноситися з мірками самої людини, її потребами та інтересами.

Ніякий інший розвиток – науковий, технічний або економічний – не дасть задовільних результатів, якщо він не буде підкріплений гуманістичною революцією, зміною свідомості та шкали цінностей. Ніяких змін не варто домагатися силою, вони повинні відбуватися одночасно в економічній, політичній і культурній сферах. «Людина може захистити себе від наслідків своєї безумності, – пише Е. Фромм, – лише створивши здорове суспільство, яке відповідає його потребам, що коріняться в самих умовах його існування [3, с. 451]».

Теоретики «нового гуманізму» визначають і головні ознаки такого гуманізованого суспільства: насамперед людина повинна ставитися до іншої людини з любов'ю – це буде

суспільство, що ґрунтується на принципах братерства і солідарності, а не на кривих або теренових зв'язках (тобто заснованих на усвідомленні територіальної спільності); суспільство, що дасть людині можливість панування над природою через творчість, покращення, а не руйнацію; суспільство, в якому кожен буде мати почуття індивідуальності і відчувати себе відповідальною особистістю. Нарешті, це буде суспільство, в якому система орієнтацій і захоплень людини не буде обтяжена перекручуваннями реальності і поклонінням ідолам.

Безперечно, філософи бачать і реальні протиріччя, що можуть виявитися в процесі історичного розвитку. Є і небезпека утопізму, коли всі мріють про ідеальне суспільство і не бачать як насправді народжуються соціальні інститути, ворожі людині. Це особливо важливо усвідомлювати, говорячи про долю України. Адже ми знаходимося зараз на історичному роздоріжжі. У нас є можливість прилучитися до світової цивілізації, будувати постіндустріальне суспільство, але здійснити це без величезної роботи саме в напрямку перебудови свідомості українського загалу надзвичайно проблематично.

А. Печчеї та заснована ним громадська організація «Римський клуб» своєю діяльністю довели життєздатність гуманістичних ідей в умовах глобалізації всіх сфер існування людства в кінці ХХ – на початку ХХІ ст.

Список використаної літератури

1. Печчеї А. Человеческие качества / А. Печчеї. – М.: Прогресс, 1985. – 312 с.
2. Кинч А. Первая глобальная революция. Доклад Римского клуба / А. Кинч, Б. Шнайдер. – М.: Прогресс, 1991. – 340 с.
3. Фромм, Э. Мужчина и женщина / Э. Фромм. – М.: АСТ-ЛТД, 1998. – 558 с.

Y. S. Sabadash

AURELIO PECCEI AND "CLUB OF ROME"

The article covers the transcultural character of non-political, informal organization «The Rome Club», which embodies the ideas of «the new humanism» by Aurelio Peccei. There reconstructed theoretical and practical steps by A. Peccei as for «the new humanism» to organizationally oriented «the revolution of humanism», which is aimed to settle the life of community.

Key words: «the new humanism», «revolutional humanism», «The Rome Club», transcultural organization.

УДК 28(477.7=14)"179/191"

О. С. Тухватуліна

ТРАНСФОРМАЦІЯ РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ НІМЕЦЬКОМОВНОГО НАСЕЛЕННЯ ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я (КІНЕЦЬ ХVІІІ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

У статті досліджується релігійне життя німецького та менонітського населення Північного Приазов'я та його роль у формуванні релігійної ситуації в цьому регіоні наприкінці ХVІІІ – початку ХХ ст. Приділяється увага характеристиці церковного устрою та взаємовідносинам між представниками інших релігійних груп. Зазначено, що проживаючи на території України, німецькі переселенці прагнули зберегти свою етнічність, культуру і конфесійну самобутність.

Ключові слова: іноземні колоністи, німецькомовне населення, конфесії, церква, костюль, єпархія, консисторія.

Релігійне життя України сьогодні - складна система взаємин, взаємодії та взаємовпливів канонічно й організаційно структурованих суб'єктів, об'єднаних за світоглядно - віровизначними ознаками. Ця система не є ізольованою і самодостатньою. Тому природним є дослідити історичний досвід релігійного співіснування населення на прикладі окремого регіону. Територія Північного Приазов'я є різноманітною за своїм етнічним складом. Її населяють не тільки українці і росіяни, а й німці, греки, болгары, євреї та представники інших народів.

Метою даної розвідки є висвітлення релігійного життя німецькомовного населення на теренах Північного Приазов'я та його роль у формуванні релігійної ситуації в цьому регіоні.

Історіографічну базу даної публікації становлять перші дореволюційні дослідження з питань заселення Новоросійського краю А.О. Скальковського [21], А.С. Афанасьєва - Чужбинського [1], Я.П. Новицького [20], Д.І. Багалія [2], в яких домінують етнографічні аспекти. Еталоном всебічного історіографічного аналізу історії колоністського населення Російської імперії стало фундаментальне дослідження А. Клауса. Автор, зосереджуючи увагу на великому обсязі статистичної інформації, здійснив спробу комплексного аналізу стану колоністського населення, обґрунтовуючи своєрідність громад колоністів та їх релігійну самовизначеність [14].

У 90-і роки ХІХ ст. заселення іноземними колоністами Приазов'я, їхній побут та релігійне життя знайшли віддзеркалення в праці «Мариуполь и его окрестности» [17].

Особливий інтерес для сучасного дослідника представляють праці 60-80 - х рр. ХХ ст. О. Дружиніної [8], В. Кабузана [13], О. Іпатова [12], які присвячені вивченню окремих аспектів колонізаційних потоків в Україні.

Серед сучасних фахівців, які розглядають історію переселення іноземних колоністів на основі джерелознавчого аналізу, їх соціально-економічне становище, релігійні аспекти та соціокультурний розвиток Півдня України, увагу привертають дослідження О. Безносової [3], В. Васильчика [5], О. Дингеса [10], І. Кулініча [15] та ін.

Заселення Північного Приазов'я стало одним із заходів російського уряду в освоєнні південних степових територій, які приєднала Росія у другій половині ХVІІІ ст. Великі групи колоністів прибували на південь Російської імперії із Західної Європи. Перш за все це стосується німців. Німці були вихідцями із Західної Пруссії, Польщі та Чехії. Як правило, це були незаможні міські жителі, які змушені були освоювати сільське господарство. Значно зріс потік мігрантів після того, як у 1817 р. було проведено межування земель грецьких поселенців і невикористані ними території стали надаватися німцям у розмірі 60 десятин на двір на правах майорату, за яким земля нероздільно успадковувалась старшим сином у німецькій родині або ж роді. Права та обов'язки колоністів визначав Статут про колонії, за яким німці отримували пільги в оподаткуванні та торгівлі, а також звільнення від рекрутської повинності та сплати податків (на 10 років), вільне віросповідання, надання одноразової допомоги, право вільних операцій з землею [14, с. 32]. У 1823 р. в Маріупольському повіті було 17 німецьких колоній (Розенберг, Кіршвальд, Розенгард, Нігенгоф, Шембаум, Кразенгард, Кронздорф, Грунау, Вікерау, Рейхенберг, Кампенау, Миррау, Кейзендорф, Гетланд, Нейгоф, Ейхвальд. Єлізаветдорф було засновано у 1825 р., а Людвігсталь - у 1828 р.) [11, с. 76], деякі з котрих мали власні назви Марієнталь, Остгейм, Принфельд, а деякі - тільки порядкові номери.

У релігійному плані німецькі переселенці були неоднорідними: серед них були лютерани (на 1897 р. в Маріупольському повіті з 19104 осіб, що говорили німецькою мовою, 11720 були лютерани [11, с. 77]), а також католики, кальвіністи, меноніти. Слід зауважити, що не всі меноніти були етнічними німцями: серед них зустрічалися фламандці, фризи, нижні саксонці тощо.

Оцінюючи культурне життя цієї діаспори, слід відзначити, що протягом усього періоду вона знаходилася під впливом власних релігійних вчень та відповідних інституцій. Згідно з останніми переселенці будували власну життєву філософію, за допомогою якої зберігали самобутність на новій батьківщині. Утім, життя іноземних християн у регіоні, так само як і у Російській імперії у цілому, відчувало певний тиск з боку держави, що намагалася, особливо з кінця XIX ст., підкорити власному впливу життя усіх церков. Ці процеси, хоча і призводили до поступової секуляризації церкви у житті колоній, однак так і не спромоглися зруйнувати тісний взаємозв'язок між колоністською сільською та церковною громадою.

У німецьких поселеннях обов'язково були культові споруди (наприклад, католицькі церкви були в Бергталі та в колонії № 27 Ней-Ямбург, лютеранська - в Шенталі. Католицькі храми, костьоли також були збудовані у Маріуполі, Бердянську. Однак більшість громад церковні служби правили у невеличких будівлях, які за власним зовнішнім виглядом також нагадували «справжній» костюл. У зв'язку з тим, що сільські католицькі громади були, зазвичай, украй нечисленними та не мали значних коштів, вони не мали можливості будувати усюди традиційну для власної конфесії величезну архітектурну споруду. До речі, слід згадати, що католики Приазов'я належали до Тираспольської єпархії Римо-Католицької Церкви (Бердянський та Катеринославський деканати). Згідно з даними офіційного «Каталогу духовництва та церков Тираспольської римо-католицької єпархії» на 1913 р. у Бердянському деканаті налічувалося 16303 вірних, більшість з яких проживали саме у німецьких поселеннях [10, с. 109].

Німці брали участь у збиранні грошей для будівництва молитовних будинків та церков. У церковному відношенні братства менонітів управлялися старшинами (пресвітерами), які здійснювали таїнства та читали проповіді. Особливе місце належало диякону. Він завідував суспільною благодійністю, яка у менонітів була глибоко розвинута [9, с. 44 - 45].

Лютерани мешкали у колоніях Маріупольського колоністського округу, а саме 10 колоній, що утворили велику громаду з центром у колонії Грунау. Життям лютеранських громад керували пастори. Богослужіння відбувалося у храмах-кірхах, що були побудовані у готичному стилі. Поблизу, зазвичай, будували школу та помешкання для вчителя [4, с. 41].

Окрему частину прочан Лютерансько-євангелістської церкви склали так звані сепаратисти, а саме крайні пієтисти, відмінними рисами організації релігійного життя яких були, з одного боку, традиції самостійного обрання власних пасторів, з іншого – проведення після звичайних богослужінь, окремих зборів для читання Біблії [14, с. 123-134]. У Північному Приазов'ї сепаратисти мешкали у Бердянському повіті, де у 1823 р. мешканці 4 колоній Бердянського колоністського округу (Нейгофнунг, Нейгофнунгсталь, Нейштутгарт та Розенфельд) склали сепаратистський прихід Нейгофнунг. Слід відзначити, що лютеранська церква намагалася будь-якими засобами ліквідувати автокефалію сепаратистських громад, аж до застосування методів прямого тиску за допомогою місцевої адміністрації. Утім, сепаратисти чинили цьому запеклий спротив, тому, коли у 1840 р. 13 їх родин разом з молодим помічником місцевого пастора Конрадом Геккелем перейшли до лютеранства, відбувся розкол громади Нейгофнунг.

Лютерани та сепаратисти Північного Приазов'я підпадали під юрисдикцію Генеральної консисторії Лютерансько-євангелічної церкви і підпорядковувалися Петербурзькому консисторіальному округу. Окрім того, до 1877 р. внутрішні справи лютеранських громад також підлягали нагляду Опікунського комітету, що також піклувався про пошук кандидатів на посади приходських пасторів. А після 1877 р. усі справи лютеран були передані до Департаменту іноземних сповідань Міністерства

Внутрішніх Справ, якому підпорядковувалася і Генеральна Лютерансько-євангеліська консисторія.

Зазначимо, що у лютерансько-євангеліських приходах, був досить гострий дефіцит кадрів приходських пасторів. На території Російської імперії лютеранських пасторів міг готувати лише теологічний факультет Дерптського університету. Так само не вистачало священиків, що спеціально запрошувалися з Німеччини. Тому життям лютеранських громад іноземних колоній часто керували кістери – помічники пасторів, зазвичай з числа сільських учителів. За цих умов, біблійні збори, звичайні для сепаратистських громад, набули у середині ХІХ ст. неабиякої популярності і у лютеранських приходах Північного Приазов'я. Метою цих зборів, окрім суто релігійно-просвітницьких заходів, було також підсилення релігійної дисципліни, послаблення якої стало надзвичайно помітне у другій половині ХІХ ст. Останнє вносило певну дестабілізацію до життя прочан Лютерансько-євангеліській церкви, чисельність яких сягала 2,2% від усього населення регіону [6, арк. 12-13].

Особливим релігійним, культурним і конфесійним феноменом в історії Північного Приазов'я були меноніти. У 1789 році згідно до наказу Катерини ІІ на територію Північного Приазов'я почали переселятися з німецьких земель меноніти. Менонітами називали прибічників анабаптистів за часів Реформації у Німеччині. Вчення менонітів є одним із напрямків протестантизму. Характерно, що в указі була тільки одна заборона - на ведення релігійної пропаганди серед осіб інших християнських віровизнань. До 1872 р у Маріупольському менонітському окрузі (колонії Бергталь, Штайнбах, Шенталь та Хейбоден) мешкали близько 3 тис. менонітів [16, с. 185].

Менонітство привертає увагу насамперед як етноконфесійна спільнота, адже релігія відіграє роль цементуючого фактору у збереженні їх життєвого устрою, мови, що вони нею спілкуються в усіх країнах упродовж 400 рр. [12, с. 3]. Церковний устрій менонітів базується на конгрегаційних (громадських), але не консисторіальних підвалинах. Тому меноніти не визнають ніякої церковної влади, окрім управління з боку ними ж обраних церковних (чи духовних) старійшин та їх помічників (проповідників та церковних учителів) [7, с.45]. У зв'язку з тим, що у менонітів сформувалися два підходи до розуміння сутності церковної дисципліни, вони ще на своїй історичній батьківщині – Голландії почали організовувати окремі громади прихильників суворої ізоляції від «многогрішного світу» (фламандці) та тих, хто припускав можливість церковного спілкування з християнами близьких конфесій (фризи).

Специфіка умов проживання менонітів у Російській імперії, особливо унаслідок упровадження світського (сільського) самоврядування паралельно з традиційним церковним, не лише не дозволила позбутися старих фризо-фламандських суперечностей, але й призвела до появи нових конфліктів й стала початком перших релігійних розколів вже на нових місцях розселення. Вони відбувалися здебільшого на тлі постійних конфліктів між церковними старійшинами та консервативно налаштованими менонітами з одного боку, та представниками сільської адміністрації. Причиною цього була невизначеність у формулюванні меж «повної свободи віросповідання» у базових документах, якими регламентувалося становище менонітів в імперії, провокувало постійний конфлікт між світською та церковною владою у колоніях [22, с. 6]. Постійні конфлікти між сільськими і церковними старійшинами менонітських колоній у край непокоїв як російський уряд, так і самих менонітів. За таких умов, створення у 1851 р. церковного конвенту (дорадчого органу церковних старійшин для вирішення релігійних суперечок та конфліктів) було ухвалено частиною менонітів та викликало запеклі дискусії, адже поява такого органу церковної влади порушувало традиційні права кожної менонітської громади на самоврядування. Хоча

діяльність цього конвенту була фактично паралізована у період «великих розколів» 60-х рр. XIX ст., процес самоорганізації та «уцерковлення» менонітських общин на цьому не скінчився. З 1872 р. були започатковані конференції представників братських менонітських громад, а з 1883 р. – поодинокі конференції представників «старих» (або церковних) общин.

Найзначнішим кроком у процесі консолідації усього менонітського співтовариства у Російській імперії стала загальна конференція 26-27 жовтня 1910 р. у колонії Шензее на Молочній, де уперше зібралися представники церковних і братських общин. Конференція була присвячена головним чином вивченню нового законопроекту про релігійні товариства та общини, яке прийняла Державна Дума. Справа у тім, що 17 жовтня 1906 р. було видано наказ «О порядке создания и деятельности старообрядческих и сектантских общин», згідно з яким дозволялося створення релігійних громад. Оскільки у переліку сект не були згадані меноніти (які користувалися особливим правовим статусом в імперії), відтак, керівництво Бердянського повіту стало вважати їх «лютеранською сектою», що заборонялася цим законом. Це викликало жахливу плутанину та відмови у реєстрації вже існуючим у межах повіту общинам [19, с. 223]. Враховуючи, що новий закон 1910 р. припускав подальше зменшення переліку «дозволених сект» та обмеження їх прав, меноніти були серйозно занепокоєні найближчими перспективами. Тому на конференції у Шензее була утворена спеціальна «Комісія по справах віри», до повноважень якої входило також представлення інтересів менонітів перед урядом. До складу комісії увійшли старійшини церковних менонітів А. Герц, Д. Епп та братських – Г. Браун [18, с. 141]. Комісія у справах віри відіграла роль вищого дорадчого органу менонітських громад у Російській імперії, яка діяла аж до 1934 р.

В цілому релігійне життя німецькомовного населення Північного Приазов'я у період, що досліджується, було досить бурхливим і насиченим внутрішніми протиріччями і конфліктами, на тлі яких розвивався релігійний рух, загальновідомий під назвою «евангельського». Головним результатом розповсюдження цього руху у Російській імперії (зокрема і у Північному Приазов'ї) була поява у другій половині XIX ст. нових менонітських конфесій, а також баптизму, адвентизму та ін. серед відмінних за власним конфесійним та етнічним походженням груп населення.

Ідеї нового протестантизму з'являлися у Північному Приазов'ї через безпосередню проповідницьку діяльність спеціальних місіонерів (Д. Шлаттера, Дж. Мелвілла, Ф. Мюллера, К. Кеніга та ін.) або тих їх послідовників, що були запрошені з Німеччини та Швейцарії як пастори до лютерансько-сепаратистських приходів (І. Бонкемпер, А. Шок та ін.). Найвідомішим з останніх був пастор сепаратистського приходу Нойгофнунг Бердянського повіту Едуард О.Х. Вюст (1845-1859 рр.) [3, с. 446-447]. Він розпочав свою активну місіонерську діяльність з масових церковних свят, бесід про Бога, куди запрошував лютеран та менонітів. Релігійний рух, що виник на даному підґрунті, отримав від радянських істориків назву «вюстизму».

Вплив зовнішніх факторів був неоднаковим на різні конфесійні групи німецькомовного населення регіону. Католики залишилися байдужими до ідей нового протестантизму, хоча б тому, що свого часу вони тікали з Німеччини до Росії через релігійні переслідування з боку протестантів. До того ж жорстка внутрішня дисципліна Римсько-католицької церкви не допускала ніякого відходу від релігійного канону у власних прочан. У зовсім іншому становищі знаходилися протестанти, найважливішим принципом яких було не лише власне прочитання, але й тлумачення Священного Писання. За таких умов старі протестантські громади стали найбільш благодатним підґрунтям для нової переродження протестантизму. Під безпосереднім впливом популярного у Німеччині баптизму у 60-ті рр. XIX ст. баптистські громади виникли на базі лютеранських приходів Північного Приазов'я.

У 1860 р. зародився також і братсько-менонітський рух. Деякі ідеї європейського пробудження утілилися у створенні на Молочній у 1863 р. громади Менонітських темплерів, а також у русі Виходу до Середньої Азії, що охопив у 70-80 рр. ХІХ ст. менонітів і лютеран регіону (разом з єдиновірцями з Приволзьких колоній).

Отже, неопротестантські рухи другої половини ХІХ ст. серед менонітів здобули набагато більшої популярності, ніж серед німецьких колоністів. Послідовники баптизму у 1897 р. склали лише близько 2 % німецького населення Маріупольського повіту Катеринославської губернії [3, с. 108-112].

Наведені факти дозволяють визначити, що релігійне життя німецького та менонітського населення у Північному Приазов'ї було представлено майже усіма християнськими конфесіями. Вже сам факт існування подібного сусідства на обмеженій території підштовхує до висновку, що населення даного регіону відзначалося віротерпимістю, що оберігало право кожної людини на віросповідання відповідно власним конфесійним уподобанням.

Список використаної літератури

1. Афанасьев-Чужбинский А.С. Путешествие в Южную Россию. Очерки Днепра / А.С. Афанасьев-Чужбинский. – СПб., 1861. – Ч.1. – 198 с.
2. Багалий Д.И. Колонизация Новороссийского края и первые шаги по пути культуры. Исторический этюд / Д.И. Багалий – К., 1889. – 215 с.
3. Безносова О.В. Баптизм // Немцы России. Энциклопедия.– М., 1999. - Т.І: А - И / Редкол.: В. Карев. – 832 с.
4. Бердянск и весь его уезд. Адресно-справочная и торговая книга. - Симферополь, 1911. – 56 с.
5. Васильчук В.М. Німці в Україні. Історія і сучасність (друга половина ХVІІІ-початок ХХІ ст. / В.М. Васильчук. – К., 2004.– 341с.
6. Державний архів Автономної республіки Крим. - ф. 213, Статистичний комітет, оп.1 (1887-1917 рр.), спр. 4741, арк. 12-13.
7. Документы относящиеся к вероисповеданию меннонитов. – Гальбштадт, 1910. – 62 с.
8. Дружинина Е.И. Южная Украина в период кризиса феодализма. 1825-1860 гг. / Е.И. Дружинина. – М.: Наука, 1981. – 215 с.
9. Душка В. Від старовини глибоко до наших днів: Нариси історії Тельманівського р-ну Донецької обл./ В. Душка - Донецьк, 1999. – С.44-45.
10. Дынгес А.А. Римско-католическая церковь в Приазовье в начале ХХ в. / А.А. Дынгес // Летопись Донбасса: краеведч. сб. - Донецк, 1994. - Вып. 2. – С. 107-111.
11. Иванова Ю.В. Особенности формирования хозяйственного комплекса многонационального района Приазовья / Ю.В. Иванова // Культурно-бытовые процессы на юге Украины. - М., 1979. – С. 76. -77.
12. Ипатов А.Н. Меннониты./ А.Н. Ипатов. – М., 1978. – 213 с.
13. Кабузан В.М. Заселение Новороссии (Екатеринославской и Херсонской губерний) в ХVІІІ - первой половине ХІХ века (1719-1858 гг.) /В.М. Кабузан. - М.: Наука, 1976. – 307 с.;
14. Клаус А. Наши колонии. Опыт и материалы по истории иностранной колонизации в России./ А.М. Клаус. – СПб, 1869. – Вып. 1. - 543 с. + приложения – 101 с.
15. Кулинич І. Нариси з історії німецької колонізації в Україні / І. Кулинич, Н. Кравець. – К., 1996. – 231 с.
16. Любашенко В. Історія протестантизму в Україні / В. Любанко. – Львів, 1995. – 350 с.

17. Мариуполь и его окрестности / изд. почет. попечителя Д.А.Хараджаева.- Мариуполь: Тип. А.А.Франтова, 1892. – 523с.
18. Милов Л.В. Исследование об экономических примечаниях к генеральному межеванию / Л.В. Милов - М., 1965. – 311 с.
19. Мыш М.И. Положение о земских учреждениях 12 июня 1890 г. со всеми относящимися к нему указаниями, судебными и правительственными разъяснениями / М.И. Мыш. – М., 1909. – Т.І. – 279 с.
20. Новицкий Я.П. Описание границ и городов бывшей Азовской губернии (Левобережная часть нынешней Екатеринославской губернии) (1775-1783): арх. источники / Я.П. Новицкий. – Александровск: Тип. при училище-хуторе глухонемых, 1910. – 38 с.;
21. Скальковский А.А. Опыт статистического описания Новороссийского края / А.А. Скальковский – О., 1850. – Ч. 1-2. – 218 с.
22. Стейлз Дж. Религия, политика и менонитская жалованная грамота в начале XIX в. России: пересмотр дела Варкентина / Дж. Стейлз // Вопросы германской истории: сб. науч. тр. – Д., 2003.– С. 4 - 22.

O. S. Tuhvatullina

TRANSFORMATION OF RELIGIOUS LIFE GERMAN-SPEAKING POPULATION OF NORTH PRIAZOVYE (END OF XVIII - BEGINNING OF XX CENTURY

The article is devoted to the research of religions life of Germanyspeaking population on the North of the Priazov region and its role in forming religious situation in this region at the end of the XVIII – beginning of the XX centuries. Attention is given to the description of the church mode and mutual relations between the representatives of other religious groups. It is marked that living on the territory of Ukraine, German colonians aimed to save their ethnic, culture and confession originality.

Key words: *foreign colonists, Germanyspeaking population, confessions, church, Catholic Church, diocese, consistory*

УДК 377.5

В. В. Харабет

ПЕДАГОГІЧНІ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНО-ХУДОЖНЬОЇ ОСВІТИ: ВІД АНТИЧНОСТІ ДО СУЧАСНОСТІ

У статті розглянуті процеси становлення педагогічних систем професійно-художньої освіти в античну епоху та їх вплив на сучасні системи, а також представлений компонентний аналіз у порівнянні з античними педагогічними системами професійної освіти.

Ключові слова: *античність, освіта, педагогічні системи.*

Освіта, педагогічні системи, технології освіти як досягнення теорії та практики геніїв людськості пов'язують античну та сучасну цивілізацію, утворюючи неперервний процес передачі загальнолюдських цінностей. І в цьому процесі мистецтво, відображаючи епоху, несло в собі не тільки думки та майстерність майстрів минулого, але й особливості національної культури народу.

Прагнення до створення художнього образу властиве людині від природи. йй також властиве й захоплення шедеврами мистецтва.

Наскальний живопис первісного "майстра" з'явився задовго до писемності та

створення освітніх систем у Стародавній Греції. Однак "без того фундаменту, який було закладено Грецією та Римом, не було б сучасної Європи" [2, с. 185]. Однією зі складових давньогрецького фундаменту була освіта. Творіння давньогрецьких дидактів та античної школи, освіта до наших днів продовжує "служити нормою", а педагогічні системи стають загальнонаціональним досягненням освіти сучасної цивілізації.

Характерною особливістю педагогічних систем античності був їх авторський початок, однак, незважаючи на дану особливість, всі вони мали спільність структури, відображаючи закономірності педагогічного процесу.

Позначимо умови й фактори освіти та розвитку античної школи, їх педагогічних систем:

- це перш за все "найвищий внутрішній розквіт Греції" [2, с. 98], зумовлений високою культурою Давньої Греції класичного періоду;
- філософський характер змісту освіти та методики навчання;
- значущість мистецтва в змістовному компоненті педагогічних систем;
- універсальний характер Логосу /Слова/ як засобу навчання, заснованого на усній, писемній та книжній мовах;
- формування змісту педагогічних систем на основі духовних цінностей та матеріальних потреб давньогрецького суспільства.

На рубежі VII-VI століть до н.е. виникають перші школи, а разом з ними формуються перші засади науки. Найбільш відомими були сократівська школа, академія Платона та ліцей Аристотеля, відмінною засадою яких була філософська спрямованість навчання, а системоутворюючим компонентом педагогічних систем виступала філософська ідея. Саме вона визначала не тільки цілі та зміст, але й коло учнів, що сповідують ідеї вчителя [4].

Особливо слід виділити педагогічну систему, створену Аристотелем у ліцеї, який був не тільки "одним із універсальних геніїв в історії людськості та філософії, але й талановитим педагогом й організатором наукової роботи. Педагогічна система Аристотеля відрізнялася своєю завершеністю, цілісністю, результативністю.

Педагогічні системи класичного періоду Давньої Греції стають праобразом і художніх систем різного напрямку. Шедеври давньогрецького мистецтва та архітектури говорять про високий рівень майстерності Учителів і талановитих Учнів.

Дослідники античного мистецтва відзначають, що становлення художніх традицій, які являють основу формування відповідних шкіл, пов'язується зі створенням у Давній Греції полісів-держав. Саме давньогрецькі поліси відрізнялися не тільки своїм суспільним укладом життя, державним ладом, але й культурними традиціями. На формування художніх шкіл та розвиток ремісництва впливало географічне положення полісів, а разом з ним й доступність будівельних матеріалів.

У V столітті до н.е. відбувається формування класичного стилю в мистецтві, що в професійно-педагогічному значення пов'язується з професійно-художніми педагогічними системами, основу яких становить дорійський, коринфський та іонічні стилі у архітектурі [1].

Вельми поширеним у Давній Греції було ремісництво, яке відрізнялося не тільки вузькопрофільною спеціалізацією, але й високою для того часу організацією виробництва. Саме спеціалізація ремісництва вела не тільки до монополії полісів у даній галузі, але й до створення "ремісницьких шкіл" зі своїми педагогічними системами. Про їх значущість говорять розміркування Аристотел., Ремісники, які мають досвід у своїй галузі діяльності та знають лише випадковості, що не володіють абстрагованими знаннями, загальними правилами, не знають причин того, що створюється та, отже, мистецтвом і не володіють. Слідуючи думці Аристотеля, можна відзначити, що великий дидакт стояв на позиції необхідності високої загальноосвітньої підготовки для оволодіння мистецтвом ремесла, тобто професійної підготовки.

Відсутність даної підготовки чи її незначність веде, на думку Аристотеля, до дій за звичкою, за схемою, до неусвідомленості. На противагу він відзначає, що чим більше людина володіє майстерністю, тим менше вона зобов'язана випадку та вдачі [5].

Думки Аристотеля про співвідношення теоретичних знань та практики актуальні й сьогодні. Саме дане співвідношення й визначає особливості сучасних педагогічних систем професійної освіти.

Відомі в Давній Греції ремісничі центри - гончарного та обробки металів у Коринфі й Афінах та ткацтва й обробки бавовни в Мілеті - були, мабуть, і центрами "професійно-художнього навчання". Високорозвинутою формою професійного навчання виступали й мистецтво, й архітектура. Відомі давньогрецькі зодчі та майстри були оточені учнями. Цьому сприяв і сам виробничий процес зведення споруд, що вимагав багато добре підготовлених фахівців. Ці проблеми могла вирішити тільки гарно організована авторська школа зодчого, у основу якої був покладений принцип: "працюючи навчаючись", тобто сучасний принцип навчання на виробничій праці (6). Отже, педагогічні системи професійного навчання, засновані на домінуючій ролі виробництва, виступали як джерело теоретичних знань, необхідних для виконання робіт.

Переважною формою навчання виступало індивідуальне навчання. Джерелом знань виступав Вчитель, а основу передачі майстерності становили практичні вміння та навички, що повторюються учнями під керівництвом Вчителя. Знання виступали як фактор "інтелектуалізації вмінь і навичок та їх розвитку".

Особливо слід зупинитися на будівельному майданчику зведення об'єкта, який виступав і як виробництво, і як навчальна майстерня і навчальний клас. Аналогічний стан навчально-виробничого процесу був і в інших галузях ремісництва.

Антична професійна школа у своєму становленні та розвитку відображала духовну й матеріальну культуру Давньої Греції. Створені педагогічні системи відображали у собі досягнення різних галузей знань. Навчальними предметами ставали ті галузі знань, які були необхідні та становили основу системи знань у Давній Греції. Первісно загальна і професійна освіти будувалися на загальних і приватнопрофесійних закономірностях. Антична професійна школа не тільки відображала культуру, але й удосконалювала її через виховання людини, що постійно стикається з шедеврами мистецтва.

Античність відходила в історію, залишаючи людству величніші відкриття у різних галузях, найважливішою з яких була освіта. Центром цивілізації, як і Афіни в минулому, стає Візантія, яка зберегла античні традиції. "Імперія з домінантою грецької культури зберегла й передала світу великий спадок давніх еллінів" [7, с. 36]. Подальшого розвитку отримує освіта, яка посідала найважливіше положення й значущість у суспільстві. Саме освіта визначала положення людей у суспільстві й виступала гарантом його діяльності.

Візантійське мистецтво та візантійська художня педагогічна система стають зразком для наслідування, впливаючи на розвиток країн, які стикаються з Візантійською культурою.

Візантійська художня педагогічна система - унікальне явище в історії мистецтва. Вона пережила кілька розквітів [8]. Першого розквіту візантійське мистецтво досягло в VI столітті. У цей період в одному тільки Константинополі було споруджено тридцять церков, які виблискували золотом, сріблом та різнокольоровим мармуром, найпрекраснішою з яких була "Свята Софія". Над її зведенням щоденно працювали десять тисяч робітників. Золото, срібло, слонова кістка, перла, дорогоцінне каміння були вжиті у величезній кількості на її прикраси. Однак усе це "мертве", поки до нього не доторкнуться руки -талант майстра. Саме про це можна й судити і про художню систему Візантійської епохи та "художньо-педагогічні системи майстрів і їх шкіл". Слід

також підкреслити, що предмети прикладного мистецтва, які збереглися, найбільш предметно розповідають не тільки про технології їх виконання, але й педагогічні технології збереження та передачі майстерності.

Другий розквіт візантійського мистецтва /середина IX й до кінця XII ст./ характерний перш за все розквітом мозаїчного мистецтва. Це була епоха розквіту монументального, мозаїчного та фрескового живопису. Це були нові школи, художні системи яких дали світу нових неперевершених майстрів, що залишили після себе численних учнів та послідовників. Мозаїчна художня система Візантії на багато віків визначила розвиток прикладного мистецтва.

Останній розквіт візантійської художньої системи був нетривалим, характеризувався поверненням до античності. Візантія уходила в минуле. Візантійське мистецтво, що стало спадкоємцем античного, підхоплює Київська Русь.

З прийняттям християнства Київською Руссю від Візантії - "найбільш культурної держави" - і визначило характер злету культури Київської Русі в усіх галузях життя. Грецькі священники, що прибули з князем Володимиром після його хрещення у Херсонесі, стали, за визначенням Грушевського, "першовчителями руських християн". Візантійська Греція стає першоосновою сучасної культури [1].

Провідником грецької культури на Русі стає освіта. Греки на Україні були не тільки першими священниками, але й першими вчителями перших шкіл.

Софійський собор у Києві, зведений у XI столітті - це творіння талановитих Учителів та Учнів. Про Софійський собор говорили як про дивне творіння та порівнювали з прославленим Софійським собором у Константинополі.

У грецьких майстрів було немало досвідчених, що досягли успіху в своєму ремеслі помічників, оскільки більшість населення Києва в цей період становили ремісники. Джерелами встановлено, що руські майстри були у своїй галузі ніби універсальними, виконуючи різні художні роботи. Виробництво оздоблювально-художніх робіт, які широко застосовувалися для прикраси київських храмів, вимагало підготовки фахівців. Навряд чи дана проблема могла вирішуватися тільки шляхом індивідуального учнівства. Це вимагало певних художніх шкіл з добре поставленою системою освіти. У цій ситуації основою ставали візантійські художні системи, які виступали в єдності з освітньою системою Візантії.

Особливе значення на Русі мало художнє ремесло. Народне прикладне мистецтво ставало не тільки предметом оздоблення храмів, але й предметом повсякденного життя киян. У цей період ювелірна справа досягла виключного розквіту у Київській Русі, що сприяло не тільки створенню безлічі ювелірних майстерень, але й майстрів ювелірної справи, що у свою чергу виступало фактором розвитку процесу навчання.

Індивідуальне навчання та школи майстрів відображають соціальні процеси у суспільстві. Зміцнення держави, її стабільність виступає фактором будівничої діяльності народу, що потребує майстрів своєї справи. І в цьому процесі носіями традицій стають учителі та засновниками авторських шкіл, педагогічних систем, Кожна з яких відображає досягнення свого народу, традиції та звичаї, основою яких виступають освітні системи, створені в Античній Греції.

Дослідники професійно-технічної освіти в Україні відзначають, що підвалини нижчої професійної освіти в Україні були закладені ще в Київській Русі. Пізніше цей процес не припинявся. І в усі часи художнє ремесло виступало зберігачем професійно-педагогічних традицій передачі знань від покоління до покоління [9, с. 40-41].

Сучасна професійно-художня освіта здійснюється в трьох типах професійно-технічних навчальних закладів: професійне училище, професійно-художнє училище та художнє професійно-технічне училище /10/. Педагогічні системи представлених навчальних закладів мають свою змістовно-процесуальну специфіку. У залежності від їх орієнтації на виробництво та особливостей навчально-матеріальної бази училища

вони можуть бути з відкритим та закритим циклами навчально-виробничого процесу. При відкритому циклі педагогічні системи орієнтовані на інтеграцію з виробничою системою підприємства, а при закритому - навчально-виробничий процес розвивається в умовах навчального закладу і всі питання вирішується засобами навчального закладу.

Художні педагогічні системи професійно-технічної освіти - складноорганізовані системи, що являють собою інтеграцію освітньої та виробничої систем, яка виступає об'єктивною реальністю специфіки професійної освіти. Незважаючи на інваріантність їх структури, вони відрізняються своєю галузевою специфікою. Галузевий фактор надає компонентам педагогічних систем свою специфіку та особливості технології навчання.

Список використаної літератури

1. Ривкин Б. Малая история искусств. Античное искусство / Б. Ривкин. - М.: Искусство, 1972. - 356 с.
2. Маркс К. Сочинения в 39-т. / К. Маркс, Ф. Энгельс. - 2-е изд. - М.: Политиздат, 1961. - Т. 20. - 827
3. Маркс К. Сочинения в 39-т. / К. Маркс, Ф. Энгельс. - 2-е изд. - М.: Политиздат, 1955. - Т. 1. - 595 с.
4. История педагогики: учеб. пособ. / под ред. М.Ф. Шабаевой. - М.: Просвещение, 1982. - 367 с.
5. Аристотель. Сочинения в 4-х т. / Аристотель. - М.: Мысль, 1983. - Т.4. - 830 с.
6. Педагогічна книга майстра виробничого навчання: навч.-метод. посіб. / Н.Г. Ничкало, В.О. Зайчук, Н.М. Розенберг та ін.; за ред. Н.Г. Ничкало. - 2-ге вид., доп. - К.: Вища школа, 1994. - 383 с.
7. Терезов В.Я. Греки и восточные славяне. Из истории греческо-украинских и греческо-русских культурных связей / В.Я. Терезов. - К.: Еpsilon, 2000. - 222 с.
8. Любимов Л.Д. Искусство Древней Руси: кн. для чт. / Л.Д. Любимов. - М.: Просвещение, 1981. - 336 с.
9. Лікарчук Л. Професійно-технічна освіта України: історичний шлях і перспективи: моногр. /Л. Лікарчук - К.: Педагогіка, 1999. - 288 с.
10. Збірник законодавчих актів і нормативних документів системи професійно-технічної освіти / упоряд. Зайчук, А.М. Гуржій, В.В. Томашенко, В.П. Романенко. - К.: Асоціація «Укркомункваліфкадри», 1999. - Том 1. - 235 с.

V. V. Harabet

PEDAGOGICAL SYSTEM OF VOCATIONAL AND ARTISTIC EDUCATION: FROM ANTIQUITY TO THE PRESENT

The article deals with the formation process of pedagogical systems of professional artistic education in antiquity and their influence on modern systems, and also there is shown the component analysis in comparison with ancient pedagogical systems of professional education.

Key words: *antiquity, education, educational system.*

УДК 792.01

С. М. Холодинська

ЕСТЕТИКО-ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ ТЕАТРУ ЯК ПОЛІФОНІЧНОГО ВИДУ МИСТЕЦТВА

Розкрито естетико-художні особливості театру як поліфонічного мистецтва. Відмічено, що головною рисою театру є художньо-видовий синтез, який поєднує простір і час, образотворчість і виразність, предметну конкретність і символічну узагальненість.

Ключові слова: театр, опера, балет, комедія, трагедія, драматургія, декорація, пантомім, ампула.

Загальновідомо, що театр відрізняється від ряду інших видів мистецтва (літератури, музики, живопису, скульптури, архітектури) тим, що в ньому здійснюється задум, вже даний в іншому творі, а саме – в драматургічному. Живописець, композитор, поет мають справу з безпосереднім сприйняттям самої дійсності, а між актором і дійсністю стоїть драматург. Театральне мистецтво – це, насамперед, мистецтво сценічної інтерпретації п'єси. Основним засобом цієї інтерпретації є гра актора. У драматичному творі, на відміну від роману, виписані тільки ролі дійових осіб, сценічне життя яким повинні дати актори.

Сценічна вистава наслідує життєві події, але це наслідування не є механічним. Роль, яку інтерпретує актор, відтворює, як правило, лише певний аспект з життя людини. Однак актор не може зобразити навіть незначний уривок з життя людини, якщо він не буде уявляти цілісний образ.

Театр – це, насамперед, мистецтво дії. Він найвищою мірою наочний, тобто здатний відтворювати динаміку життя через сценічне здійснення конфліктів, поданих у п'єсі. Однак, як підкреслював К.С. Станіславський, дія в театральному мистецтві не самоціль, а шлях до втілення образів і ідей п'єси. Перевтілення, тобто створення сценічного образу на основі ролі і психологічних даних актора, є остаточною метою акторського мистецтва. У здатності перевтілення Станіславський вбачав вершину акторського мистецтва. Це зовсім не означає, що актори завжди досягають справжнього перевтілення і що в усіх театральних системах перед актором висувається подібне завдання. Але безсумнівно, що саме перевтілення найбільше відповідає природі й сутності акторського мистецтва.

Елементи перевтілення наявні в процесі творчості не тільки в мистецтві театру. І письменник, і живописець не можуть створювати переконливі образи, якщо вони не переймуться думками і почуттями людей, характери яких вони зображують. Але у митців, що діють в інших видах мистецтва, елементи перевтілення спостерігаються тільки в процесі створення ними твору. Інша справа театр. Тут головне полягає у єдності творчого процесу і об'єктивного результату цього процесу – виставі, яка і не книга, і не картина, тобто не завершений твір, а безперервна творчість, що ніколи не завершується. Це означає, що актор-митець на кожній виставі буде знову й знову перевтілюватися, і щораз ніби знову створювати образ героя перед глядачем. Тому проблема перевтілення – це центральна проблема мистецтва актора.

Мистецтво театру за своєю природою – мистецтво колективне. Образ, який створює кожний учасник вистави, виступає як складова частина єдиного образу – театрального твору. Але підкоряючи індивідуальну творчість ідеям створення ансамблю, актори й інші учасники вистави не розчиняють в єдиному образі його конкретні сторони – образи дійових осіб. Ансамбль не означає втрати художньої

індивідуальності акторів – виконавців конкретних ролей.

З колективним характером театрального мистецтва пов'язана й поява режисури, яка виникла з необхідності певної інтерпретації драматургії й організації зусиль усього колективу для розкриття та здійснення єдиного задуму.

Театр – мистецтво поліфонічне. Це означає, що театр стикається з іншими видами мистецтва й підсилює свій вплив на глядача, використовуючи специфічні виразні засоби й техніку. Сучасний театр органічно використовує живопис, музику, декоративно-прикладне мистецтво, підкорюючи їх художньо-виразні засоби створенню художньо-цілісної вистави, тобто переслідує зовсім особливі цілі. Джерело неминущого значення й неповторної емоційності мистецтва театру корениться в специфіці творчості, яка відбувається на очах глядача. Як відомо, усяке мистецтво створюється для глядача, читача, слухача. Поза сприйняттям воно не може функціонувати й розвиватися. Але на відміну від інших видів мистецтва, в яких глядач сприймає готові результати творчості митців, корінна особливість естетичного сприйняття в театральному мистецтві полягає в тому, що глядач має справу зі сприйняттям не одного тільки творчого результату, але й самого творчого акту. Театр належить до тих мистецтв, у природі яких закладена необхідність безперервного творчого відтворення. Поза відтворенням сценічне мистецтво взагалі існувати не може, і в цьому криється його певна обмеженість: вистава не зберігається як матеріальний пам'ятник культури, вона не фіксується, не здобуває свого упредметненого виразу. Правда, виставу можна зняти на кіноплівку, але вона при цьому втрапить свої суттєві ознаки.

Однак у цих особливостях сценічного мистецтва покладена не тільки його обмеженість, але й величезна перевага. Якою б не була велика естетична насолода, що залишається спогляданням художніх творів будь-яких видів мистецтва, вона ніколи не зуміє замінити тієї радості, яку надає сприйняття мистецтва театру, інакше кажучи – самого процесу художньої творчості. Глядач може кілька разів дивитися ту саму виставу, і щораз він має справу з народженням нового художнього твору. У цьому – одна з істотних відмінностей сценічної вистави, скажімо, від фільму-вистави.

Як відомо, театральне мистецтво розвинулося в Давній Греції з релігійного свята на честь Діоніса – бога родючості й вина. На цих святах, які влаштовувалися навесні, під час розквіту природи (Великі діонісії), і восени, після збирання винограду (Сільські діонісії), виступали хори співаків, одягнутих у цапині шкіри. Вони зображували свиту Діоніса, який несе людям усю країну радість і надію. Хор виконував дифірамби – особливі гімни, де прославлявся Діоніс, і розповідалося про суворі випробування, які випали на його долю, про перемоги бога над ворогами. Спів змінювався буйним танцем, невтримними веселощами.

Поступово до хорового співу і танцю вводилися елементи драматургії. Керівник хору – корифей – стає першим актором. Він зображує те, про що співається в дифірамбах. Хор виражає своє ставлення до подій. Так з хорових виступів народилися трагедія й комедія – два основні жанри грецької драми.

Через кілька століть, коли Греція вже занепадає й починає підніматися Рим, у театрі відбуваються істотні зміни. Він починає виконувати переважно розважальну функцію. На зміну трагедії приходять так звана “нова комедія”, яка бере сюжети з приватного життя, показує невибагливі побутові сценки або ілюструє анекдотичні випадки. Римляни, які завоювали в II ст. до н.е. Грецію, багато запозичили з грецької культури. Перенесли вони на батьківщину й театр. Уже на римському ґрунті завершується реформа давнього театру: хор не втручається в дію, а лише коментує те, що відбувається на просценіумі й розважає глядачів у перервах між епізодами, з'являються декорації, які позначають місце дії. Крім того, віддавна в римській культурі був відомий мім, який виступав без масок, і це відкривало широкий простір

для мистецтва мімічної гри. Жіночі ролі в римському театрі виконувалися жінками.

Серед інших видовищ, популярних у добу імперії, був пантомім, що прийшов на зміну трагедії. Як і в театрі елліністичної доби, – пише В. Стратілатова, „пантомім у Римі був сольним танцем. Актор, який виконував цей танець, грав кілька і жіночих, і чоловічих ролей. Він носив театральний костюм, що відповідав ролі, і маску. Танець супроводжувався музикою і співом: співав хор, що викладав зміст пантоміма” [3, с. 76].

У такому вигляді театр зберігся аж до середньовіччя, а багато елементів його перейшли й у сучасний театр. Зазначимо, що теорія та історія театру від Середньовіччя до Нового часу досить всебічно представлена в роботах Г. Бояджієва, Г. Граника, Ю. Кагарлицької, В. Стратілатової та ін. Значення цих досліджень підкріплюється теоретико-методологічними роботами філософів та естетиків. Лише в останні роки українськими фахівцями (В. Єфименко, Л. Мізіної, О. Оніщенко, В. Гриценко) були деталізовані важливі аспекти в естетичних та культуротворчих процесах зазначеного періоду.

У Середньовіччі театр розвивається у формах, які піднімаються до літургійної драми, що виконувалася як частина церковної служби. У XIII – XIV ст. виникають відособлені від служби жанри – містерія, міраклъ. У ці церковні постановки проникають народні мотиви й уявлення. Містерія розсунула тематичний діапазон середньовічного театру, зібрала величезний сценічний досвід, який був використаний пізніше.

Народні форми театру здійснюються і через самодіяльну творчість, і як вуличні вистави мандрівних акторів. У XV ст. виникає найбільш демократичний жанр середньовічного театру – фарс, що дотепно відтворював побут і вдачу сучасників.

У XV і XVI ст. широко поширюються повчальні вистави – мораліте, де як персонажі виступали алегоричні фігури: скнарість із золотим мішком, себелюбність, яка постійно дивилася в дзеркало, любов, яка несла в руках серце.

Свої величі театральне мистецтво Західної Європи досягло в добу Відродження. Італійські гуманісти оновили жанри комедії та трагедії. Популярними стають пасторалі. Вистави зазвичай показувалися в палацевих садах, актори виступали на тимчасово споруджених підмостках, а глядачі розміщалися в амфітеатрі, теж побудованому для даного випадку. Але оформлення палацевих вистав було надзвичайно пишним і з цією метою запрошувалися знамениті митці: серед декораторів італійського театру зустрічаємо імена Леонардо да Вінчі, Рафаеля, Мантеньї й ін. Залучення живописців до оформлення вистав привело до використання композиційних принципів нового живопису, в тому числі, принципу перспективної побудови зображуваного простору. Також з'явилася нова система сценічного оформлення: на театральних підмостках відтворювалося єдине місце дії, але цей обмежений сценічний простір сприймався глядачами у своєму реальному просторовому масштабі. Така ілюзія досягалася за допомогою використання законів перспективи.

Подальший розвиток театрального мистецтва, зазначає Г. Бояджієв, „приводить до необхідності використовувати глибинну частину сцени і вимагає зміни декорацій. Тому митець Бернардо Буонталенті в 80-і рр. XVI ст. установлює з обох боків сцени обертові тригранні призми з дерев'яних рам, обтягнутих полотном, – теларії. На кожному з трьох боків теларія були написані з дотриманням правил перспективи частини різних декорацій. Одночасний поворот теларіїв і зміна задника давали можливість миттєво оновлювати декорацію.

Удосконалення декоративного оформлення привело до заміни громіздких теларіїв плоскими кулісами. Декорації писалися тепер на полотні, натягнутому на раму; плоскі куліси ставилися одна за іншою в будь-якій кількості, і це давало можливість робити кілька сценічних змін, необхідних при постановці пасторалей, і особливо опер. Ці ж жанри потребували й значного ускладнення сценічної техніки – застосування світлових

і піротехнічних ефектів, використання трюмів і колосників сцени. У театрі показувалися польоти богів, чарівні колісниці, провали в підземне царство, пожежі, повені та інші сценічні дива” [3,с.117].

Італійські театральні архітектори і декоратори перенесли досягнення в галузі декораційного оформлення й обладнання глядацької зали в усі країни Європи.

Свої вершини театр європейського Відродження досяг на англійському ґрунті – у творчості Шекспіра. Шекспірівський театр був не тільки підсумком розвитку національного англійського театру, а також і підсумовував досягнення всієї попередньої сценічної культури як давнього, так і нового часу. Творчість Шекспіра одночасно відкривала перспективи для подальшого розвитку драми шляхом соціально-філософського осмислення життя, а також глибокого розкриття внутрішнього світу людини та її найяскравішого поетичного відтворення.

З добою Відродження пов’язаний ще один важливий процес, а саме – розвиток симфонічних оркестрів та їх подальший вплив на формування музичного театру (опера, оперета, балет). Український мистецтвознавець Г. Макаренко запропонував періодизацію історії розвитку симфонічного оркестру, яка включає п’ять позицій. Ми підкреслимо три перші, що безпосередньо вплинули на розвиток драматичного театру, виявивши творчий потенціал синтезу драми і музики: “1) зародження та формування перших оркестрів (кінець XVI – середина XVII століть); 2) бароковий оркестр (середина XVII – середина XVIII століть; 3) класичний оркестр (середина XVIII – перша третина XIX століть)” [6,с.63]. Організаційна структура оркестру, яка мала керівника музичного колективу і з 1432 року застосовувала “батутний спосіб керування”, – “суть використання батуту полягала в тому, що керівник доволі масивною палицею (“батута” – С.Х.) відбивав такти та музичні акценти, ударяючи по підлозі або пульта, що сприяло ритмічній організації всього процесу музичного виконання” [6,с. 66], – безпосередньо вплинула і на драматичні театри, де присутність музики і музикантів стає згодом досить помітною.

Злиття музичного і драматичного начал, наприклад, в опері дає їй величезну перевагу перед іншими мистецтвами. Опера – це драма, написана не тільки словами, але й музикою. Вивести дію з музики – основний принцип сценічного втілення оперного твору.

У добу класицизму театр закріплює своє значення. Побудований на принципах нормативної естетики (Буало) і раціоналістичної філософії (Декарт), він здатний до відтворення як великих трагедій (Расін, Корнель), так і великих комедій (Мольєр). Також в театрі французького класицизму значне місце посідала музика. У зв’язку з цим, на наш погляд, треба згадати “суперінтенданта придворної музики” Жана Батіста Люллі (1632–1687), який завершує справу створення французької національної опери і стає її першим класиком, завоювавши європейське визнання. Як зазначає М. Черкашина, „Люллі зміг здійснити цю місію завдяки різнобічності своїх дарувань (чудовий скрипаль, диригент, композитор, танцюрист, який виконував характерні ролі в балетах і в комедіях), волі і цілеспрямованості талановитого організатора театральної справи, який користувався постійним особистим заступництвом захопленого оперою Людовіка XIV” [2, с.102]. Проте, в оперному театрі XVII ст. синтез ніколи не припускав їх подібності, прямого єднання, повного злиття. Лише у французькій опері, вважає Т. Ліванова, у недовгу добу Люллі „спільності між мистецтвами, що вступали до синтезу, було більше, а дисонанс відчувався менше, ніж в італійській опері всього сторіччя” [5,с. 432].

З ім'ям Ж.-Б. Люллі пов'язаний і розвиток балету як виду мистецтва. Як відомо, у 1661 р. Людовик XIV створив Королівську академію музики і танцю, що об'єднала 13 провідних танцмейстерів, які були покликані дотримуватися танцювальних традицій. А вже в 1670 р. у Парижі була відкрита Паризька опера. Одним із перших керівників

оперного театру і був композитор Ж.Б. Люллі.

Доба Просвітництва по-новому ставилася до мистецтва балету. Саме в цей час відбувається відділення балету від опери, з'являється новий вид театрального спектаклю, в якому виразними засобами були танець і пантоміма. Найзначнішим хореографом цього напрямку був Жан Жорж Новерр (1727–1810), причому був не тільки практиком-новатором, але й автором теоретичних публікацій. Його Листи про танець і балети (1760) заклали естетичні основи мистецтва балету, і багато його тверджень не втрачають значення і в наші дні. Новерр прославився як постановник багатьох ballets d'action, „дієвих балетів” (тобто балетів, що мають сюжет). Таким чином, саме він зумів затвердити балет як самостійну форму вистави. А після знаменитої французької революції 1789 р. балет затвердився як особливий вид у мистецтві і перестав сприйматися як явище придворного життя.

Якщо взагалі оцінювати роль театру в культурних процесах XVII ст., то, на нашу думку, не можна залишити поза увагою трактат французького теоретика Ф. д'Обіньяка “Практика театру” (1657), в якому підкреслено, що театр середини XVII ст. є діючою структурою. Ф. д'Обіньяк аналізує такі важливі аспекти театру як “практика театру”, тобто досягнення ефекту реальності при умовній природі мистецтва. Цікавлять дослідника і більш конкретні питання, зокрема, в чому специфіка сюжету театральної вистави. Але, найголовнішим, на наше глибоке переконання, є інтерес теоретика до глядача. Чи не вперше в теорії театру він опікується роллю глядачів, які, на його думку, відіграють творчу роль щодо життя вистави, інтересу до неї. Ф. д'Обіньяк зазначає: “Я буду говорити про глядачів лише заради поета, і лише постільки, оскільки вони (глядачі – С.Х.) мають відношення до нього, – аби пояснити йому, яке значення повинний він надавати їм, коли працює для театру” [1, с.323]. Таким чином, теоретик закликає автора п'єси постійно підключати глядача до співтворчості, намагаючись тим самим активізувати пізнавальні та емоційні функції театру.

За часів класицизму змінюється і термінологія, яка забезпечувала мистецтвознавчі засади осмислення природи театру. Театральна творчість відтепер називається l'art de declamation – “мистецтвом декламації” що включало до себе благозвучне читання віршів, пластику жестів і рухів. Гра актора оцінювалась залежно від шляхетності його декламаційної манери.

Класицистський актор, зазначає Г. Бояджієв, – „діяв, переживав, але не перевтілювався: у всіх ролях він залишався самим собою. Тому для кожної вистави добирали виконавців, які відповідають психічним і фізичним даним персонажів. У результаті такого добору виникали театральні ампула. Ролі царів і героїв виконували статурні актори зі шляхетним і сильним голосом; коханців грали актори сентиментальні, здатні самі легко займатися пристрастями; тиранів – актори, які мали сильний темперамент, рвучкі й вольові; батьків – розважливі й благовидні тощо. Особистий характер актора ставав характером театрального героя. Сценічна практика класицистського театру згодом напрацювала цілу серію умовних жестів, які передають різні людські пристрасті” [3, с.237].

У французьких трагедіях сидіти на сцені мав право тільки король, всі ж інші дійові особи стояли, повернувшись обличчям до глядацької зали. Монологи актори читали прямо на публіку, і, навіть, у діалозі актори-партнери розмовляли, не відвертаючись від глядачів. І тільки проговоривши свій текст, йому дозволялося поглянути на партнера і жестом закріпити “спілкування”.

Необхідно звернути увагу на те, що абстрактний характер класицистської трагедії вимагав єдиної обстановки, придатної для всіх часів і країн. Дія трагедії відбувалась на передньому плані, тому декорації були лише мальовничим тлом у спектаклі.

В цілому для історії театрального мистецтва сценічна школа класицизму мала велике значення: вона підняла загальну культуру актора, навчила свідомо працювати

над роллю, розвила смак.

Театр доби Просвітництва характеризується творчістю таких видатних митців і теоретиків мистецтва, як Шерідан і Гаррік (Англія); Вольтер, Дідро, Бомарше і Лекен (Франція); Лессінг, Гете і Шіллер (Німеччина); Гольдоні й Гоцці (Італія). Просвітелі приділяли величезну увагу театрові, бо саме театральна сцена стала ареною, де розгорталася боротьба проти старого суспільства. Театр Просвітництва своїми методами й змістом виразив той погляд на світ, що був найбільш адекватним часу. Але ми вправі вважати, що театр XVIII ст. вийшов за межі свого часу. Саме у ході його розвитку збагатилося уявлення про природу театру.

Уславленим діячем французького та європейського театру доби Просвітництва стає Дені Дідро (1713–1784), який виступав і як драматург, і як автор теоретичних робіт про драматургію й акторське мистецтво. Як відомо, п'єси Дідро не ввійшли в репертуар театру, але завдяки їм сформувався новий напрямок драматургії – міщанська драма.

В італійському театрі реформу здійснив Карло Гольдоні (1707–1793), який використовував і відродив до життя реалістичні традиції комедії масок. З комедії дель арте в свою творчість він привніс майстерність інтриги та гостроту положень. Своє завдання Гольдоні бачив у зображенні й критиці пануючих звичаїв, його комедія повинна була стати школою моралі. Як зазначає Ю. Кагарлицька, „створені ним комедії драматург іноді називав комедіями середовища, або колективними комедіями, замість того, щоб іменувати їх “комедіями звичаїв”. Ця специфічна термінологія по-своєму відображала особливості його мистецтва” [3, с. 294]. Тип комедії вдач, створений К. Гольдоні, виявився по-своєму унікальним у середині XVIII ст. Цим пояснюється загальноєвропейське визнання, яке драматург здобув ще за життя.

Карло Гоцці (1720–1806) створив новий театральний жанр, пов'язаний з комедією масок. Насамперед, його комедія була написаною, а не імпровізаційною. Використані ним традиційні маски ховали досить різноманітні характери, або і взагалі зникали з переднього плану. Крім того, Гоцці помітно змінив естетику комічної опери.

Надзвичайно великі перед світовою культурою заслуги німецького театру XVIII ст. Саме німецькі драматурги – Лессінг, Гете і Шіллер – підсумували літературні та театральні досягнення доби Просвітництва й проклали дорогу від реалізму просвітителів до критичного реалізму XIX століття.

У 1765 р. Лессінгом був створений трактат “Лаокоон”, присвячений питанню про границі між живописом і поезією, трохи пізніше, у 1767–1768 р. він пише “Гамбурзьку драматургію”, що справедливо можна вважати головним теоретичним твором про театр доби Просвітництва. Лессінг вважає, що акторське мистецтво знаходиться між живописом і поезією: воно підкоряється як законам “просторових” мистецтв (насамперед, законам пластики), так і законам слова. На його думку, актор повинний мати не тільки гарні фізичні дані, вміти володіти своїм тілом, уявляти собі, як його фігура komponується з іншими фігурами, укладеними в рамку сцени, а також “постійно повинний мислити разом з поетом... думати за нього там, де поет зробив промах”.

Це вказує на прагнення Лессінга до гармонії почуття й розуму. У галузі драматургії, якій присвячена велика частина книги, Лессінг продовжив свою суперечку з класицизмом, розпочату ще в 1759 р. у “Листах про новітню літературу”. Як зазначає Ю. Кагарлицька, „він не сприймає класицизм у будь-яких його видах, формах та проявах, не визнає художнього авторитету не тільки Корнелія і Расіна, але й Вольтера – близького йому за ідейними установками Просвітництва. Класицизм для нього не просто мистецтво застаріле, яке повинно потіснитися й дати місце більш сучасному: Лессінг стверджує, що класицизм суперечить самій природі мистецтва” [3, с. 306].

Лессінг-драматург так само як і Лессінг-теоретик боровся за вільну й різнобічну людську особистість, тому його мистецтво протистояло деспотизму в усіх його виглядах. Лессінг створив такі жанри, що згодом були розвинути в епоху реалізму. Як

драматург він показав широту смаків і художніх можливостей.

Надбання театральної культури значного історичного періоду, які, хоча б ескізно, ми намагалися відтворити, забезпечили стабільне місце театру в системі видів мистецтва в умовах ХІХ ст. Від 30-х років європейський театр повільно, але з часом все активніше спирається на засадничі принципи методу критичного реалізму. Підтвердженням цього стає драматургія М. Гоголя, О. Островського, а пізніше А. Чехова – в Росії, внесок в історію французького театру О. де Бальзака та В. Гюго, діяльність італійських “верістів”, іроніко-саркастичні п’єси Б. Шоу та естетизм О. Уайльда, моральнісні шукання Г. Ібсена, драматургія якого наприкінці ХІХ ст. набула особливого значення. Саме на прикладі аналізу трьох періодів творчості Г. Ібсена – історико-міфологічний, соціально-критичний, морально-психологічний – український естетик Л. Левчук робить наступний висновок: “Драматургійна спадщина Генріха Ібсена – це, безперечно, суто норвезький витвір, але неординарність мислення письменника, його загострене відчуття часу, високий рівень літературної обдарованості, звернення до загальнолюдських проблем дали змогу зламати вузьконаціональні межі й перетворити спадщину драматурга на загальноєвропейське надбання” [4, с.355].

Зазначимо, що для середини і другої половини ХІХ ст. властиве розширення кількості національних театрів, які включаються у загальноєвропейський культурний контекст, підсилюючи традиційні театральні школи Франції чи Німеччини.

Однак, незважаючи на таку складну історію розвитку театру, на наш погляд, можна стверджувати, що він (театр) виступав як потужний, динамічний, самодостатній вид мистецтва в момент появи і утвердження кінематографа.

Список використаної літератури

1. Д’Обиньяк Практика театра / Д’Обиньяк // Литературные манифесты западноевропейских классицистов: собр. текстов / под ред. Н.П. Козловой. – М.: Изд-во МГУ, 1980. – С. 320 – 349.
2. Іванова І.Л. Історія опери: західна Європа ХVІІ – ХІХ століття / І.Л. Іванова, Г.В. Куколь, М.Р. Черкашина. – К.: Заповіт, 1998. – 384 с.
3. Історія зарубіжного театру. Ч. І. (Театр Західної Європи від Античності до Просвіщення): учеб. пособие / под ред. Г.Н. Бояджиева, А.Г. Образцовой. – М.: Просвещение, 1981. – 336 с.
4. Левчук Л.Т. Західноєвропейська культура ХІХ століття // Історія світової культури / Л.Т. Левчук, під заг. ред. Л.Т. Левчук. – К.: Либідь, 1999. – С. 326 – 367.
5. Ливанова Т.Н. Вопросы синтеза искусств. Проблема стилей / Т.Н. Ливанова // Западноевропейская музыка ХVІІ – ХVІІІ веков в ряду искусств. – М.: Музыка, 1977. – С. 383 – 495.
6. Макаренко Г.Г. Творчість диригента: естетико-мистецтвознавчі виміри / Г.Г. Макаренко. – К.: Факт, 2005. – 328 с.

S. M. Holodynska

AESTHETIC AND ARTISTIC FEATURES POLYPHONIC THEATER AS AN ART FORM

Aesthetical and artistical peculiarities of the theatre as a polyphonic art have been characterized. It was pointed out that the main trait of the theatre was artistical and specific synthesis of space and time, picturesqueness and expression, thematic concretion and symbolic generality.

Key words: theatre, opera, ballet, comedy, tragedy, the drama, decoration, pantomime, line of character .

СОЦІОЛОГІЯ

УДК 316.613: 94(477)"1941/1945"

Е. Г. Позднякова-Кирбятцева

ЭМПИРИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ РАЦИОНАЛЬНО-ЛОГИЧЕСКИХ И ЧУВСТВЕННО-ЭМОЦИОНАЛЬНЫХ КОМПОНЕНТОВ ОБРАЗА ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ В МАССОВОЙ ПАМЯТИ

Статтю присвячено проблемі дослідження образів історичної пам'яті. Автор викладає результати пілотажного емпіричного дослідження образу Великої Вітчизняної війни в масовій свідомості жителів центральних і південно-східних областей України.

Ключові слова: *образи історичної пам'яті, Велика Вітчизняна війна, масова свідомість, раціональні, емоційне, емпіричні дослідження.*

Великая Отечественная война - одно из немногих исторических событий, активно присутствующих в коллективной памяти наших сограждан. Кризисное состояние украинского общества в 80-90-е годы XX века вызвало существенную трансформацию социокультурных ценностей и стереотипов, сложившихся в рамках советской культуры. В числе прочего данный процесс активно затронул содержание исторической памяти. При этом в самом обществе этот процесс воспринимается неоднозначно, поскольку естественные метаморфозы исторической памяти народа сопровождаются деятельностью всякого рода субъектов, реализующих собственные политики памяти. В обществе возникает одновременно несколько картин исторического прошлого, развиваются практики социокультурных интерпретаций одних и тех же событий, имеющие разнонаправленную ориентацию или прямо противоречащие одна другой.

Таким образом, складывается социальная проблема - ситуация, в которой историческая память становится ресурсом и сферой социального конфликта. Интересно, что все конфликтующие стороны претендуют на то, что именно они выражают «истинную» память, скрытую за идеологическими наслоениями, создаваемыми оппонентами.

В этой ситуации одним из «арбитров» может выступить социология, если она будет способна исследовать историческую память масс, народа в целом как единой общности и каждой из его подгрупп. В этом случае можно приблизиться к созданию карты исторической памяти, дополнить идеологические компоненты вербализованной в документах исторической памяти знанием о той «скрытой массе» исторической памяти, которая живет в глубинах народного сознания и выступает фактором социально-исторического самоопределения нации в целом и каждой из ее составляющих.

Иногда историческую память трактуют как совокупность представлений о социальном прошлом, которые существуют как на индивидуальном уровне, со всем богатством эмоционального спектра, так и на уровне массового знания о прошлой социальной реальности, которое принимают порой за содержание исторической памяти. Можно встретить версии, когда ее позиционируют как опорные пункты массового знания о прошлом, как минимальный набор образов исторических событий и личностей. Понятийный „беспорядок“ исторической памяти, начатый с „больших имен“ — З.Фрейда, Х.-Г.Гадамера, М.Хайдеггера, П.Хаттона, до современных

исследователей — В.В.Нурковой, И.М.Савельевой, А.В.Полетаева, Й.Рюзена, С.Московичи и других ученых, не исключает постановку общих проблем. В первую очередь это вопрос, как соотносится историческое знание о прошлом в целом с иной трактовкой прошлого у историков. Учебники, написанные историками, все историческое образование есть лишь каркас исторической памяти. В него встраиваются по мере накопления жизненного опыта другие исторические знания, заполняя его пустоты.

Актуальность исследования обусловлена тем, что в социологии исторической памяти сформировалась научная проблема: как можно исследовать то знание, которое заполняет «пустоты» каркаса исторической памяти? С нашей точки зрения понятийно-концептуальное развитие познания исторической памяти о войне должно опираться на базу эмпирического знания, для чего следует выработать специфические методы и подходы.

В целях их разработки на протяжении июня-августа 2010 года нами было проведено нерепрезентативное пилотажное эмпирическое исследование среди населения Киевской, Запорожской, Одесской и Луганской областей. Всего было опрошено 300 респондентов.

Эмпирические исследования исторической памяти о Второй мировой войне являются достаточно популярной темой в странах бывшего СССР. Так, в ближайшее время проводились Всероссийские опросы общественного мнения, 2007-2010 гг. (Выборка: 1600 человек в 140 населенных пунктах 42 регионов России), где были исследованы представления современных россиян о основных причинах войны. [1]. В качестве таковых 47% респондентов указали «Желание Германии взять реванш за поражение в Первой мировой войне» (30%), стремление международного империализма к переделу колоний и рынков (ВЦИОМ (данные 2009 г.). Можно констатировать, что образ Германии как агрессора в исторической памяти остается на первом месте. [3]. Подобные же результаты показали исследования Аналитического центра Юрия Левады к 65-летию победы в Великой Отечественной войне и исследования исторической памяти о Второй мировой войне в России и Европе [2].

Вместе с тем эмпирические исследования подобного рода сосредотачивались, как правило, на рационально-критических компонентах образа войны в массовой памяти, а вот социологических исследований чувственно-образных компонентов исторической памяти о Второй мировой войне не производилось.

В качестве объекта исследования мы взяли историческую память о Второй мировой (Великой Отечественной) войне, поскольку ее особая значимость связана, на наш взгляд, с тем, что она выступает одним из немногих исторических событий, активно присутствующих в коллективной памяти нашего народа.

В качестве предмета исследования выступают рациональные и чувственные компоненты исторической памяти о Второй мировой войне, имеющие место в общественном сознании жителей центральных и юго-восточных областей Украины.

Целью данной статьи является изложение и анализ результатов пилотажного исследования компонентов исторической памяти о Второй мировой войне.

Опросы общественного мнения показывают, что в социальной памяти прочно фиксируются только события XX века - предшествующие события мировой истории вовсе не фиксируются, а знаковые моменты более отдаленного российского прошлого представлены немногочисленными персонами, практически отождествленными со своими киновоплощениями. История Украины до XX века воспринимается в качестве некой «предыстории», где исчезает хронологическое время и начинается некое недифференцированное, обобщенное прошлое.

В подобной ситуации становится понятной значимость событий в Великой Отечественной войне – едва ли не единственного события в отечественной истории XX

в., имеющего одновременно общезначимость и резкую поляризацию оценок в обществе.

Эмпирические данные показывают, что интерес к событиям ВОВ и через 65 лет после ее окончания очень велик.

Интересуют ли Вас лично события Великой Отечественной войны?

Да, очень 50%	Скорее интересуют 42%	Скорее не интересуют 8%	Не интересуют абсолютно 0%
------------------	-----------------------------	-------------------------------	----------------------------------

Образ победы в войне остается предметом гордости на уровне макросоциальной идентичности.

Какие чувства преобладают у Вас в связи с итогами войны?

	Да	Нет	Не знаю
1. Гордость за победу над фашизмом	85	5	9
2. Скорбь о погибших и раненых	88	2	10
3. Гордость за то, что отстояли честь своей Родины	86	3	9
4. Сожаление о бессмысленности войны	47	3	28
5. Определенных чувств по этому поводу у меня нет	4	23	29

Респондентам задавался вопрос о причинах ВОВ. Здесь по-прежнему доминируют представления о том, что непосредственной причиной было стремление фашистской Германии к мировому господству, в то же время идеологическая составляющая восприятия войны в категориях борьбы коммунизма и фашизма уходит на второй план.

Каковы, с Вашей точки зрения, главные причины начала Великой Отечественной войны?

1.	Стремление фашизма к мировому господству	81	9	10
2.	Стремление ведущих государств мира завладеть новыми территориями, сырьевыми ресурсами, рынками сбыта	68	15	16
3.	Стремление фашистов уничтожить коммунизм	28	38	33
4.	Стремление уничтожить фашизм	18	52	28
5.	Стремление Германии к мировому господству	82	3	14
6.	Интересы властной верхушки Германии	55	10	34
7.	Интересы властной верхушки СССР	26	35	38
8.	Интересы властной верхушки других стран (США и АНГЛИИ)	21	32	47
9.	Другое (напишите)			

Среди факторов, определивших победу в Отечественной Войне, выбирая три возможных варианта, респонденты указывали героизм на фронте и в тылу (75%), патриотизм (73%), ненависть к врагу (34%), стремление победить врага (34%), страх населения за жизнь родных и близких (26%), помощь стран-союзников (13%), страх людей за свою жизнь (10%), хорошая военная подготовка населения (7%).

Оценка поколения победителей в ВОВ по-прежнему высока:

Как Вы оцениваете поколение людей, победивших в Великой Отечественной войне?

1. Они совершили великий исторический подвиг, плодами которого пользуются наши современники – 75
2. Поколение победителей, которые не сумели воспользоваться плодами Победы – 17
3. Иначе – 1
4. Затрудняюсь – 6

Возможность повторения войны такого масштаба, по мнению большинства респондентов, вероятна лишь в отдаленном будущем.

Может ли повториться подобная война?

	1. Да	2. Скорее да	3. Не знаю	4. Скорее нет	5. Нет
1. В ближайшие 50 лет	8	13	37	28	12
2. В отдаленном будущем	12	20	32	23	10

В целях исследования чувственно-образных компонентов исторической памяти о ВОВ респондентам было предложено ответить на вопросы относительно тех средств, которые они использовали бы при изображении ВОВ и относительно тех художественных форм, в которых этот образ наиболее адекватно воплощен.

Были получены следующие ответы:

Какими из перечисленных цветов Вы воспользовались бы, если бы рисовали картину о войне?

	Скорее да	Не знаю	Скорее нет
Красный	90	36	6
Оранжевый	26	19	53
Желтый	14	21	61
Зеленый	17	18	62
Голубой	15	18	65
Синий	18	22	57
Фиолетовый	18	27	54
Коричневый	55	14	30
Черный	86	6	6
Белый	28	24	46
Серый	66	13	20

Какими из перечисленных цветов Вы воспользовались бы, если бы рисовали картину о мире?

	Скорее да	Не знаю	Скорее нет
Красный	34	24	41
Оранжевый	44	24	31
Желтый	69	14	16
Зеленый	87	5	7
Голубой	92	5	2
Синий	48	27	23
Фиолетовый	22	35	41
Коричневый	13	27	58
Черный	11	23	66
Белый	79	8	11
Серый	78	29	62

Проанализировав данные, можно видеть, что наибольшую разницу в позитивных выборах респондентов относительно образа войны проявили черный (75 пунктов), красный (56 пунктов) серый (52 пункта) и коричневый (42 пункта) цвета. Наибольшую разницу среди позитивных выборов относительно образа мира проявили голубой (77 пунктов), зеленый (70 пунктов) желтый (55 пунктов) и белый (51 пункт). Наиболее нейтральными в данной тематике оказались фиолетовый (4 пункта), оранжевый (18 пунктов) и синий (30 пунктов) цвета.

Среди наиболее неприемлемых относительно изображения образа войны наибольшую разницу в выборах проявили голубой (63 пункта) зеленый (55 пунктов), желтый (45 пунктов). В то же время среди негативных выборов относительно образа мира доминируют черный (60 пунктов) серый (42 пункта) и красный (36 пункта).

Таким образом, наиболее драматическими в чувственно-эмоциональном образе ВОВ у опрошенных выступают красный, белый, черный, зеленый, голубой, коричневый, желтый.

Наиболее нейтральными, отдаленными от чувственно-эмоционального образа войны у респондентов оказались оранжевый, фиолетовый и синий цвета.

Ответы на вопрос о том, в каких произведениях искусства события Великой Отечественной войны отражены в наибольшей степени образы войны (выбрать не более 3 ответов), распределились следующим образом:

1. В картинах о войне – 33
2. В песнях, музыке о войне – 75
3. В кинофильмах о войне – 80
4. В художественной литературе о войне – 53
5. В народных преданиях и рассказах – 24

Музыкальный образ войны оказался скорее лирическим, чем пафосным или победным:

Какие песни о войне Вам нравятся больше? (выберите не более двух позиций)

1. Тихие лирические («Землянка» «Синий платочек») – 41
2. Громкие лирические («Смуглянка-молдаванка» «Катюша») – 50
3. Походные, бодрые («Прощание славянки», «Солдаты, в путь!») – 25
4. Патриотические («Священная война») – 33
5. Победные марши («Здравствуй, день Победы!») – 37

Список використаної літератури

1. www.wciom.ru
2. К 65-летию победы в Великой Отечественной войне [электронный ресурс] / Левада-Центр: Аналитический центр Юрия Левады. - М.: Левада-Центр, 01.02.2010. - Режим доступа: <http://www.levada.ru/press/2010040102.html>
3. Историческая память о Второй мировой войне в России и Европе [электронный ресурс] // Мониторинг общественного мнения. – 2005. - №2. – Режим доступа: http://wciom.ru/fileadmin/Monitoring/74/s67-70_Journal_Monitoring_74.pdf

E. G. Pozdnyakova- Kirbyateva

EMPIRICAL STUDIES OF LOGIC RATIONAL-AND SENSORY-EMOTIONAL COMPONENT OF IMAGE OF THE GREAT PATRIOTIC WAR IN MEMORIAL MASS

Article is devoted to the study of images of historical memory. The author presents the results of empirical research into flight image of The second world war in the popular consciousness of the Central and South-Eastern regions of Ukraine.

Key words: *images of historical memory, the great patriotic war, the mass consciousness, rational, emotional, empirical studies.*

УДК 316.28:316.723

Б. В. Слющинський

КОМУНІКАЦІЯ ЯК ВИЗНАЧНИК СУЧАСНОЇ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ РЕАЛЬНОСТІ

У статті досліджуються взаємовпливи і взаємозалежність комунікації та соціокультурного середовища. Розглядаються проблеми їх взаємного розвитку у різні історичні епохи. Доведено, що від соціокультурного простору, в якому знаходяться члени суспільства залежить життєдіяльність і розвиток суспільства, його комунікативні особливості.

Ключові слова: комунікація, соціокультурний простір, комунікативні особливості, соціальний простір, культура.

Поняття комунікація як науковий термін походить від лат. communicatio – повідомлення, передача, бесіда, розмова. Більше того, словники свідчать, що вивчення проблем комунікації започатковано ще за часів Платона. Як і завжди в науці, різні автори абсолютно по-різному тлумачать зміст цього поняття. Соціологи (П. Сорокін) розуміють під комунікацією взаємодію, тобто передачу соціальної інформації. Психологи (А. Леонт'єв) – процеси обміну продуктами психологічної діяльності, насамперед спілкування. Кібернетики (А. Урсул) – обмін інформацією між складними динамічними системами та їхніми частинами сприймати, накопичувати та переробляти інформацію. З огляду на зазначене вище, можна констатувати, що комунікація є процесом передачі інформації між суб'єктами соціальної сфери суспільства. У свою чергу власне інформацію представники кібернетики (в особі одного із засновників цієї науки Н. Вінера) визначають як зміст, який отримують із зовнішнього світу в процесі пристосування спільноти до нього. Звісно, що комунікація відбувається у певному соціальному середовищі і очевидно має суттєвий вплив на його формування, а отже постійно його змінює, змінюючись при цьому і сама.

Метою даної статті є аналіз теоретико-методологічних підходів до пояснень взаємовпливів соціальної комунікації і соціокультурного простору, дослідження причин їх постійної трансформації та модернізації. Виходячи з поставленої мети спробуємо вирішити наступні завдання:

- проаналізувати і систематизувати основні теоретико-методологічні підходи до проблеми комунікації в соціокультурному просторі, що мають місце в зарубіжній та вітчизняній соціологічній літературі;
- визначити взаємозалежність між соціальною комунікацією та соціокультурним простором у різні періоди історичного розвитку суспільства.

Над проблемою „соціального простору” працювали такі відомі зарубіжні вчені як Т. Гоббс, Ф. Ратцель, Г. Зіммель, Е. Дюркгейм, Р. Парк, П. Сорокін та ін. Ця тема залишається актуальною і сьогодні, адже певний історичний період створює певні умови для тих чи інших суспільних явищ. Як вважав П. Сорокін: „Соціальний простір – багатомірний, оскільки існує більше трьох варіантів групування людей за соціальними ознаками, які не співпадають один з одним (за належністю до держави, національності, професії, економічного статусу, політичних партій, а також за походженням, статтю, віком тощо). Осі диференціації населення за кожною із цих груп специфічні, sui generis і не співпадають одна з одною” [1, с. 83]. Таким чином, ми отримуємо три різноякісні осі координат: соціальну стратифікацію, соціальний склад населення і соціальні інститути. Але потрібно зазначити, що суспільство завжди створювало відповідні типи культури, яким були притаманні певні культурні цінності. Навіть примітивним

суспільствам була властива певна культура. Вона накладала відбиток і на комунікацію у суспільстві. Про це свідчать предмети мистецтва. Напр., відомі скарбниці палеолітичного живопису – печера Ласко в південно-західній Франції, Альтамірська печера на півночі Іспанії та ін. Слід зазначити, що первісна культура не має розвинутої релігійної системи, але людська свідомість уже створює складні уявлення, які закладають підвалини релігійної свідомості: магію, фетишизм, анімізм, тотемізм. Це є певною символікою, яка відтворювала культуру спілкування між членами суспільства.

Отже, якщо *соціальний простір* – фундаментальна умова діяльності та спілкування людей у суспільстві, то *культура* – сукупність засобів, якими інституціоналізуються різні види людської діяльності. Тобто, можна стверджувати, що комунікація існує завжди у певному соціокультурному просторі, але вона завжди різна, як і різний соціокультурний простір.

Кожному поколінню відведено певний історичний час і передано йому певну культуру від попередніх поколінь, яку воно намагається пристосувати до відповідного „нового” часу. *Соціокультурний простір* – це культура, отримана від попередніх поколінь і пристосована до сучасної культури. В історичному часі соціокультурний простір трансформується, відбувається певна *соціокультурна еволюція* – процес змін і розвитку людських суспільств, який виходить із загальних зсувів у сукупності доступної культурної інформації.

Соціокультурна еволюція відбувається на двох рівнях: індивідуальних суспільств і „світової системи суспільств” у якості частини процесу міжсуспільного відбору. Теоретики вважають, що символи виконують роль (передачу інформації) в соціокультурних системах і соціокультурній еволюції, аналогічну генам і природному відбору у біологічних системах і біологічній еволюції, бо в обох випадках очевидні безперервність та зміни, відхилення та зникнення, оновлення та відбір. Між ними існують певні відмінності:

– якщо біологічна еволюція характеризується безперервною диференціацією і диверсифікацією, то для соціокультурної еволюції характерне об’єднання чи зникнення суспільств;

– в біологічній еволюції прості види не зникають, зате в соціокультурній такі тенденції стрічаються;

– в соціокультурній еволюції спадковість передбачає передачу від покоління до покоління збережену корисну поведінку, а в біологічній такі набуті характеристики не передаються.

Таким чином, можна стверджувати, що соціокультурний простір постійно міняється, а отже, і змінюється комунікація.

Розглянемо комунікацію у різні часи розвитку суспільств, яким властива різна культура. Візьмемо для прикладу одну з найменш розвинених у технологічному плані культур, що залишаються у світі, – плем’я !кун (бушмени), яке живе в пустелі Калахарі, розташованій на територіях Ботсвани й Намібії, у Південній Африці (! – придих, з яким вимовляється це слово) [2, с. 110–111]. Хоча їхнє життя сьогодні змінюється під тиском зовнішніх обставин, традиційні моделі соціальної поведінки ще зберігаються.

!Кун живуть по 30–40 чол. у тимчасових поселеннях поблизу криниць. У їхньому доквіллі їжі мало, тож їм доводиться вирушати на далекі відстані в її пошуках. Жінки та діти цілий день у мандрах. Повертаються у табір пізно ввечері. Майже цілий день вони не спілкуються. У зимовий період, коли плем’я менше пересувається, відводиться час для ритуальних церемоній. Члени більшості груп !кун ніколи не спілкуються з людьми, яких вони не знають досить добре. Тому, напевно, і сьогодні у їхній мові немає слова „чужий”. Отже, не дивлячись на досить розвинену систему комунікації, це плем’я зберегло її лише всередині племені.

На противагу такому племені, в новітніх суспільствах, індивіди постійно

взаємодіють з іншими людьми (культурами), яких ніколи раніше не бачили й не зустрічали. Майже кожна з таких взаємодій (крамниця, театр, транспорт тощо) змушує їх контактувати (опосередковано) з людьми, які можуть жити за тисячі кілометрів від них, а часті такі контакти призводять до безпосередньої взаємодії. На думку зарубіжних вчених Д. Бодена і Г. Молоч, люди прагнуть до міжособистісної (безпосередньої) взаємодії [2, с. 112]. Саме при безпосередньому спілкуванні вони легше адаптуються до іншої культури і проявляють свою соціальну активність, що сприяє покращенню комунікації. Але її характер, манера, результативність тощо залежать від дуже багатьох аспектів.

На соціокультурний простір впливає історичний період, а в ньому: можливість вільного висловлювання своєї думки, задоволення рівнем суспільного життя, успадкована культура тощо. Як вважає чесько-французький вчений М. Кундер у праці „Безсмертя”, „Моє „я” суттєво не відрізняється від вашого „я” тим, про що воно думає. Людей багато, думок замало: усі ми приблизно думаємо те саме і передаємо думки один одному, вимінюємо їх, беремо у борг, крадемо” [3, с. 132–137]. Що ж на це впливає?

Можливо на це впливає саме ця тримірність, яку відзначав П.Сорокін? Дійсно, соціальна стратифікація, соціальний склад населення і соціальні інститути впливають на життя суспільства, виробництво, освіту, сім'ю, державу, релігію тощо. Саме це створювало періоди „політичного німування” суспільства, підйом і спад етнокультур, ствердження тези безперспективності етнонаціонального чинника тощо [4, с. 12–13].

На думку П. Сорокіна, у людей існує потреба спілкування із собі подібними.

Хоча ця потреба притаманна всім людям, проте вона не однакова у різних індивідів [5, 152–163]. Що це так, доводиться множинністю фактів: *по-перше*, тим, що люди жили і живуть у суспільстві собі подібних і що ізольована людина не самодостатня; *по-друге*, тим, що на найперших етапах життя людства, люди періодично збираються у більш широкі об'єднання і утворюють святкування; *по-третьє*, тим, що ізоляція веде до загибелі; *по-четверте*, потреба у спілкуванні підтверджується і дослідженням причин самогубств. За Дюркгеймом, основною причиною самогубства є послаблення соціального зв'язку, зростання самотності та ізольованості людини від людини [6]. Крім цього, потрібно звернути увагу і на явище взаємодії у якості особливої *колективної єдності* чи *колективної індивідуальності* [5, с. 300]. Підставою для цього є *причинні* або *функціональні відносини*, які, на думку Сорокіна, виділяють індивідів в особливе явище, що відмежовується від всіх інших. Саме це і створює *реальну колективну єдність*. Колективну єдність потрібно розглядати і у залежності від кількості індивідів: єдність двох; єдність багатьох з визначеним одним центром; єдність складна, що складається із взаємодії двох груп, з яких кожна є колективною єдністю. Залежно від якості індивідів, від характеру актів, колективні єдності можуть бути пасивними, активними, одно чи двосторонніми, тимчасовими чи тривалими, організованими, свідомими тощо. Залежно від провідників колективні єдності: зв'язані звуковими провідниками, світло-кольоровими, рухливо-мімічними, хімічними, механічними, тепловими, предметними, електричними, а також безпосередніми і не безпосередніми. Таким чином, на думку П. Сорокіна, „першим кроком до аналізу побудови будь-якого народонаселення (країни, епохи), є аналіз його з точки зору кількості і якості індивідів, які складають його, характеру їх взаємовідносин і провідникових зв'язків” [5, с. 304].

Звичайно, можна розглядати особливості комунікації, напр., в часи доіндустріального суспільства, індустріального чи постіндустріального, коли одна стадія приходить на зміну іншій, міняються технології, спосіб виробництва, форма власності, соціальні інститути, політичний режим, культура, спосіб життя, численність населення, соціальна структура суспільства. Можна розглядати комунікацію у

відповідності до концепції домодерністського, модерністського і постмодерністського стану (С. Крук, С. Леш), до економічного і постекономічного суспільств (В. Іноземцев), а також „першої”, „другої” і „третьої” хвилі цивілізації (О. Тоффлер) тощо. Ми ж спробуємо розглянути комунікацію у новій сучасній соціокультурній реальності України.

Сьогодні наше суспільство перебуває на етапі перелому соціокультурної трансформації і модернізації, зміни типу своєї організації та існування і умовно є посттоталітарним суспільством. Зараз формується нова культурна реальність, що характеризується новими відносинами між людьми у сфері культури, новими умовами розвитку, особливою системою цінностей, норм і принципів, культурних потреб і засобів задоволення. Це стало результатом з одного боку – соціалістичної модернізації з усіма її успіхами і недоліками, а з другого – теперішній перехідний період є продовженням модернізації, але в нових умовах капіталізації і ринкових відносин. Процес цього періоду модернізації проходить суперечливо. Відбувається складне за змістом зіткнення „традиційного” і „модернізаторського”, в якому традиція стає одним із джерел культурної модернізації.

Слід також мати на увазі, що на відміну від інших суспільств, напр., японського, де переважає „колективна культура”, американського з перевагою „індивідуалістичної культури”, ми маємо справу з цілком іншою культурою. У нашій державі культура піддавалася нетиповій для інших країн „обробці”. Тривалий час на теренах України (СРСР) існувала культура „культу”. Саме вона мала визначальне значення для створення відповідного соціокультурного простору, який багато забороняв і мало що дозволяв суспільству в цілому. Тут діяла теорія „єдино-мудрих рішень”, які не могли піддаватись критиці. Це викликало певну заляканість людей, а звідси і відповідну „затаєну” комунікацію. Соціокультурний простір цього часу можна назвати „латентним”. У ньому відбувалася фетишизація влади. Саме тому, напевне, так довго відбувається перехідний процес, пошук методів проведення модернізацій суспільства. Які ж основні риси соціокультурної модернізації?

Основними рисами соціокультурної модернізації є: диференціація, урбанізація, освіченість, розвиненість засобів масової комунікації, динамічність, новаційність, спеціалізованість, лібералізація, індивідуалізація, досить активна самосвідомість громадян. Але, як стверджує російський соціолог Л. Юнін „У перехідний період відбувається культурний розрив, втрата традиційних опор, перехід від моностилічної (соціалістичної) до полістилістичної культури, основними категоріями якої є: деієрархізація, деканонізація, невпорядкованість, детоталізація, ускладненість, негативність тощо. Формуються нові культурні моделі” [7, с. 87]. Сьогодні змінюється „стиль” суспільного життя. Другу половину ХХ ст. справедливо називають „століттям уніфікації”. Коріння цієї проблеми пов’язані з процесами урбанізації, стандартизації життя, превалюванням поведінкових стереотипів. На тлі цього розвинулась так звана „масова культура” – масова культура у „масовому суспільстві”, де відбувається зближення, „усереднення”, інтернаціоналізація типів матеріального і культурного споживання соціальної інформації. Але людина сприймає культуру (в тому числі і масову) у залежності від рівня „власної культури”. Власна культура сприяє адаптації іншої культури та можливості її використання чи спотворення.

Українське суспільство по-своєму „адаптувало” „здобутки” світової масової культури. По суті, соціокультурні запити українського суспільства початку 90-х, коли значна частина українців прагнула позбутися тягаря нав’язаних радянською системою цінностей, сприяли активному сприйняттю цих „здобутків”, копіюванню їх. Жорстка соціалістична модернізація неотрадиціоністського типу, поєднання рис сучасного і архаїчного суспільства ускладнює модернізаційний процес, посилює протистояння в культурі різних соціальних сил, ускладнює вектор руху національної культури у

вимірах сучасних перспектив, у руслі новітніх здобутків світової культури. В Україні намічається створення посттрадиційного соціокультурного простору, в якому модернізація відбувається під знаком традиційних символів. Але в нашому суспільстві поєднується „общинно-подібна” психологія з урбанізмом і технічним поступом, співіснують традиційне, посттрадиційне і модерне з деякою відносною незалежністю культури. Все це і створює певні комунікативні особливості, які у соціокультурному просторі можна класифікувати за такими ознаками:

- шириною комунікативних зв’язків (регіональні, міжрегіональні);
- національно-етнічним складом;
- демографічними ознаками;
- освітньо-кваліфікаційним рівнем;
- партійністю;
- престижем, майновим цензом і належністю до владних структур;
- метою і очікуваними результатами;
- ідеологічними та релігійними ознаками.

Кожна із наведених ознак створює відповідний тип комунікації в соціокультурному просторі, які теж можна класифікувати. Найбільш характерними типами комунікації для регіонального соціокультурного простору є:

– довірливість, що виникає з єдиної мети, яка об’єднує членів того чи іншого регіону (мовні аспекти, традиції, норми, ціннісні орієнтації, звички тощо, а також єдина культура, приблизно однакове бачення сучасних проблем);

- зрозумілість прагнень;
- близькість почуттів і емоційних станів;
- симпатії, почуття „єдності”.

Для комунікації в міжрегіональному соціокультурному просторі характерними є:

– деяка настороженість, викликана не візуальним знанням суб’єктів комунікативного акту, а здебільшого образом „співбесідника”, який створюється завдяки отриманій від когось інформації (часто вигідної для особи, яка її передає);

- незнання намірів співбесідника;
- незрозумілість прагнень і бажань;
- відчуженість культур;
- різний чуттєвий і емоційний настрій.

Найбільш вразливим є національно-етнічний соціокультурний простір. Він саме і створює своєрідні типи комунікації.

– етнічний тип всередині національної групи як культури представників іншої нації (гетерогенний);

- поліетнічний;
- етнолокальний (спільність духовної культури);
- консолідований;
- наднаціональної консолідації;
- локального націоналізму;
- міжнаціональних протиріч.

Демографічні аспекти створюють соціокультурний простір „комунікації поколінь”. Для них характерними є трансформація культур, адаптація ціннісних орієнтацій і норм поведінки від покоління до покоління. Щодо освітньо-кваліфікаційного рівня, то він міжрегіональний і здебільшого має однакові ознаки.

Партійність, престиж, майновий ценз і належність до владних структур створює своєрідний соціокультурний простір із відповідним стилем комунікації. Саме тут сьогодні чітко викристалізуються манери спілкування, самовизначення „персони”, зверхність, безкарність тощо. Все це створює відповідну символіку: „привласнення влади, недоторканість і вседозволеність дій”.

Мета і очікування результатів завжди спонукали індивідів і навіть цілі групи (спільноти) до створення відповідної „догідливої” поведінки, деколи, правда, з елементами компромісного егоїзму. Такий тип комунікації має певні терміни існування. При зміні обставин, або зростанні внутрішньої неузгодженості, комунікативні особливості різко змінюються, що змінює і соціокультурний простір. Крім цього, ідеологічні характеристики теж відіграють важливу роль в існуванні того чи іншого соціокультурного простору, а отже, і типу комунікацій.

Як бачимо, будь-які комунікативні зв'язки залежать від соціокультурного простору, бо самі є тим чинником, який його створює. Але завжди комунікативні зв'язки відбуваються за допомогою певних соціальних дій, взаємодій і відносин, що викликають відповідну поведінку членів суспільства. Тому відділити комунікацію від поведінкових аспектів неможливо. *Поведінка* – це відображення комунікативних характеристик у життєдіяльності індивідів (малих і великих соціальних груп, спільнот тощо).

Для *комунікації в соціокультурному просторі* стає характерним тип комунікативної компетенції (Габермас), який конвенціонально задіяний в комунікативній події: для соціальної комунікації – це схеми та сценарії поведінки у відповідних повсякденних ситуаціях; для професійної комунікації – це сфера знань, пов'язаних із професійною діяльністю на робочому місці. На відміну від названих видів комунікації, міжособистісна комунікація спирається на індивідуальний досвід і можлива лише за наявності певного ступеню спільності його в учасників спілкування. Це знову підкреслює вплив соціокультурного простору.

Як бачимо, комунікативні особливості залежать від створених ними соціокультурних просторів, тобто від створення умов для структурування культури як результату модернізаційних змін, коли децентралізація структури породжує гру без обмежень (Дерріда).

Саме такий процес сьогодні відбувається в Україні. Тут починають окреслюватись важливі риси нової соціокультурної реальності, а саме:

- поступова зміна характеру відносин між людьми і стилю їхніх взаємин разом із зміною виробничих відносин;
- зміна соціальної орієнтації та ідеалів, подолання заідеологізованості культури, новий соціальний вибір;
- переоцінка цінностей і формування нової ієрархії;
- особистісний акцент на всьому полі соціуму й культури (людський фактор);
- зростання ступеню свободи;
- зняття „жорсткого” ієрархічного управління культурою суспільства і зростання самодостатності розвитку культури в регіонах;
- формування нової інфраструктури сфери культури і нових принципів управління нею;
- поява недержавного сектора;
- формування нових соціально-культурних потреб, шкали і критеріїв оцінки явищ культури і мистецтва, нових смаків і вподобань, поява нових елементів способу життя;
- утворення нових відносин між учасниками суспільного життя;
- зміна статусу, а відповідно ролі та функцій національної культури;
- відкритість культури, посилення впливу західної (американської) культури, модернізація сфери культури;
- зміна суспільного статусу релігії, охоплення нею багатьох верств населення і посилення клерикалізму в деяких із них, зростання релігійного впливу на мораль суспільства.

Все це говорить про помітні зміни, що відбулися в соціокультурному просторі України, які вплинули на комунікацію. Отже, можна стверджувати, що важливими

факторами, які свідчать про глибокі зрушення в національно-культурній самосвідомості, які пов'язані зі зміною соціокультурного простору і комутативних особливостей в ньому, є:

- зміни в реальній поведінці при освоєнні нової соціокультурної реальності;
- „недомодернізований” поступ, процес модернізації, який дещо затягнувся і створив поле невизначеності;
- слабка загальна структурованість українського суспільства;
- розпорошеність суспільства і соціальна суперечливість;
- соціальна напруженість і комплекс негативів;
- невисокий загальний рівень культури населення;
- поява великої кількості субкультур;
- етнокультурна активізація меншин;
- молодіжні субкультури;
- субкультури кримінального чи межового з ними штибу.

Резюмуючи, можна сказати, що *комунікація в соціокультурному просторі* – це відображення міжкультурних зв'язків певних груп людей у певний історичний період його розвитку. Соціокультурний простір багатомірний. Саме багатомірність (структура і система суспільства, належність до держави, національності, професії, конфесії, відповідний економічний статус тощо) створювала осі диференціації населення у відповідності до стратифікацій, соціального складу та соціальних інститутів, що, у свою чергу, впливало на появу відповідних культур. Кожній культурі притаманні свої ціннісні орієнтації і норми поведінки, котрі впливали на характер комунікації у тому чи іншому суспільстві. В історичному часі соціокультурний простір трансформувалася, відбувалася певна соціокультурна еволюція – процес змін і розвитку людських суспільств, який виходить із загальних зсувів у сукупності доступної культурної інформації, що свідчить про те, що соціокультурний простір постійно змінюється.

Отже, можна стверджувати, що комунікація є якщо не еквівалентом, то визначником сучасної соціокультурної реальності. Від соціокультурного простору, в якому знаходяться члени суспільства залежить життєдіяльність і розвиток суспільства, його комунікативні особливості.

Список використаної літератури

1. Сорокин П. Социальная и культурная мобильность / П. Сорокин // Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. – М.: Политиздат, 1992. – 116 с.
2. Гіденс Е. Соціологія / Е. Гіденс, пер. з англ. В. Шовкун, А. Олійник. – К.: Основи, 1999. – 726 с.
3. Дячкова О. Блукання Аріадни, або Деякі свідчення про гендерні парадокси в українській сучасній академічній музиці / О. Дячкова // Сучасність. – 2002. – № 11. – С. 132–137.
4. Скрипник Г. Етнонаціональні аспекти наукового доробку Івана Дзюби / Г. Скрипник // Народна творчість та етнографія. – 2001. – № 3. – С. 13–19.
5. Сорокин П.А. Система социологии / П.А. Сорокин. – М.: Наука, 1993. – Т. 1. – 447 с.
6. Дюркгейм Е. Самоубийство. Социологический этюд / Е. Дюркгейм. – СПб.: Изд. Карбасникова, 1912. – 541 с.
7. Ионин Л. Социология культуры / Л. Ионин. – М.: Логос, 1996. – 486 с

V. V. Slyuschynskyy

COMMUNICATION AS AN IDENTIFICATION OF MODERN SOCIO-CULTURAL REALITY

The article investigates the interaction and interdependence of communication and cultural environment. The problems of their mutual development in different historical eras.

Informed that from the social and cultural space in which there are members of the society depends on functioning and development of society, its communicative features.

Key words: *communication, social and cultural space, communication features, social space, and culture.*

УДК 364.01:159.922.4(477)

Т. В. Черепанова

МЕНТАЛЬНО-ЭТНИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ПОМОЩИ В УКРАИНСКОЙ КУЛЬТУРЕ

У статті розглядаються проблеми ментально-етнічних підстав соціальної допомоги в українській культурі. Сутність етнічного менталітету розкривається як динамічна розумова структура, що виявляється в ціннісних установках і поведінкових актах. Виявлено специфічні особливості українського менталітету, що лежать в основі общинної взаємодопомоги.

Ключові слова: *соціальна робота, етнічна ментальність, соціальна допомога.*

Социальная работа существовала как вид общественной деятельности всегда, однако как вид профессиональной деятельности и общественная наука начала складываться в начале XX века. Украинская социальная работа еще более молода. Но неправомочно утверждение о том, что социальная работа формируется с чистого листа и не умеет под собой исторических корней. Истоки современных теоретических взглядов на социальную работу заложены на рубеже XIX-XX вв. Е. Максимовым, А. Горовцем и В. Ключевским. В их работах содержится анализ архаичных видов помощи на Руси, особенности общественной и государственной опеки, а также общественной благотворительности. Начатые этими исследователями представление о специфике процесса социальной помощи в историческом и культурологическом аспектах влияют и на современные взгляды. В советский период социальная работа как отдельная область знаний не развивалась и практически растворилась в социальном обеспечении, дефектологии, педагогике.

Современные исследования связаны, главным образом, с уточнением исходных общетеоретических положений, сфер деятельности специалистов социальной работы, специфики отдельных методов и технологий, особенностей социальной политики и истории, что раскрыто в трудах российских ученых М. В. Фирсова, А. А. Козлова, В. П. Мельникова, Е. И. Холостовой, Л. Г. Гусяковой, П. Д. Павленка, Б. Ю. Шапиро, а также украинских И. И. Миговича, М. П. Лукашевича, В. И. Полтавца, А. Г. Горелой, Т. В. Семыгиной. Эти работы посвящены исследованию форм и видов взаимопомощи в истории украинского народа. Однако они не рассматривают национально-ментальные и социокультурные основания помощи украинцев друг другу и социально уязвимым группам. Цель настоящего исследования - анализ ментально-этнических оснований социальной помощи в украинской культуре.

Как вид общественной деятельности социальная работа имела различные формы и номинации в разные исторические эпохи в разных культурах. Так, в Древней Греции социальная помощь была известна как филантропия, в Риме - как народные традиции. Народы Латинской Америки - древние инки процесс помощи и взаимопомощи определяли как "минка", а языческие славянские племена как "слепня".

Начать анализ ментально-этнических оснований взаимопомощи в украинском обществе необходимо, прежде всего, с концептуализации категории ментальность,

определении ее сущностных черт, социокультурных и ценностных детерминант ее формирования. Категория «менталитет» относится к числу наиболее многозначных понятий, получивших в научной литературе десятки дефиниций. Однако, несмотря на обилие публикаций, проблема менталитета еще недостаточно разработана и на теоретическом и на прикладном уровнях. Сущность менталитета, способы его изучения и прогнозирования и, тем более, формирования и преобразования остаются дискуссионными.

Понятие «менталитет» введено представителями историко-психологического и культурно-антропологического направления Л.Леви-Брюлем, Л. Февром, М. Блоком и др. В разных научных школах национальный менталитет определяют как своеобразную память народа о прошлом, умственный и духовный строй народа, его социальный характер и т.д. Максимально рационализированную структуру менталитета находим у Усенко О.Г., который главными компонентами менталитета считает «картину мира», «стиль мышления» и «кодекс поведения»[4].

Менталитет народа или этническая ментальность складывается в результате исторически длительного и достаточно устойчивого воздействия естественно-географических, этнических, социально-экономических и культурных условий проживания субъекта менталитета. Если социально-психологический аспект менталитета, акцентируясь на сознательных и бессознательных установках массового сознания, высвечивает, главным образом, отношения «личность-общество-государство», то этический срез фокусируется на морали, системе нравственных установок, находящих свое выражение в коллективных привычках, нравах и обрядах, в которых находят отражение представления народа о добре и зле, долге и ответственности, счастье и страдании и т.п.

Традиционные культурные ценности украинского народа легко интегрируются в концепцию социальной работы в целом. Обычаи взаимопомощи и поддержки социально уязвимых групп общества можно найти в глубоко дохристианском периоде развития украинской культуры.

Прежде всего, необходимо отметить наличие в украинской ментальности черт, свойственных особенностям национального менталитета русского народа, что обусловлено во многом схожей и переплетающейся историей Украины и России. Также на формирование украинской ментальности наложило отпечаток тесное соседство с западными странами. Украина, находясь в природно-географической и культурно-исторической близости с Россией и Западом, испытывает на себе влияние этих культурных типов. Это отразилось на единстве разных географических частей Украины: в Западной и Восточной Украине можно отметить различие в национальной ментальности, обусловленное влиянием на Восточные регионы – России, на Западные – европейских стран.

Тем не менее, эти различия не являются столь значимыми, и сущностные черты в ментальности можно объединить в единый социетальный тип Украины.

Исследователи социетальной ментальности украинцев отмечают влияние на формирование украинского этнического менталитета архетипов и символов тех этносов, которые в тот или иной период обитали на этой территории. Длительное отсутствие в украинской истории собственной государственности послужило слабости четкого представления украинцев о себе как о субъекте истории. Особенно остро этот недостаток проявился именно в настоящее время, в период становления социальной работы как самостоятельного социального института. Украинская социальная политика ориентируется на западный идеал социальной защиты населения, однако, экономические возможности нашей страны не способны удовлетворить все проекты.

Тем не менее, исследователи украинской национальной ментальности определяют характерологические особенности, присущие именно украинскому народу. Выделим

некоторые типические черты в украинской ментальности, являющиеся наиболее значимыми с точки зрения социальной помощи.

На становление украинской ментальности наложила отпечаток географическая и социальная удаленность от центра, и в связи с этим большая, по сравнению с русским народом, воля и, как следствие, самостоятельность и свобода выбора. Так, с одной стороны, квинтэссенция украинского духа - казак - волюлюбивый индивидуалист. Эти индивидуальные начала, их индивидуалистические представления имеют свои позитивные и негативные стороны в характере народа. С другой стороны, столетия крепостного права формируют зависимость от общины, своего края, близкого круга. Это рождало в массе украинского крестьянства "почуття громади", чувство взаимопомощи, поддержки и др."

Украинской ментальности, по мнению Е.А. Донченко, свойственен женственный архетип [3], для которого характерны рефлексивное мышление, воображение и впечатление, проявляющееся в особой духовности, романтизме, стремлении к созданию образов и идей. Реализация таких идеальных образов зачастую затруднена в силу организационной слабости. Сострадательность и сопереживание в организации общинного быта являются немаловажными в деле социальной защиты социально уязвимых групп общины. Однако, акты помощи носят преимущественно не системный характер, зависят от личностных особенностей помогающих и нуждающихся в этой помощи.

Женские черты в украинской ментальности обогащают её романтичностью, лиризмом, эмпатичностью. С женственным началом украинского этноса связано особое почитание таких ценностей как, «мать – земля» – персонифицированный образ родной земли. Зависимость от неё проявляется в особом почитании женщины как хранительницы традиций и ритуалов. Особая роль женщины в украинской семье укоренилась и в социальной сфере, сформировав матрилокальный тип социума, где женщина преимущественно имеет равные с мужчиной права. В украинской семье мать воспитывает детей, ведет хозяйство, отвечает за порядок, как в своей семье, так и на хуторе. Роль мужчины сводится к защите от врагов и жестком контроле за воспитанием детей [2]. В силу этого традиционными объектами общинной помощи являлись женщины и дети. Причем женщина не воспринимается в качестве самостоятельного социального субъекта, а только как придаток к мужу и детям. Соответственно, социальная помощь номинально распространяется на тех женщин, которые лишены официального источника пропитания и защиты. К этой категории относятся вдовы, жены солдат, инвалидов войн. Социальная помощь ориентирована преимущественно на вспомоществование детям, их выживание и воспитание.

Еще одной особенностью украинской семьи, повлиявшей на формирование этнической ментальности, можно назвать принцип равноценного распределения в семье наследственного имущества. В отличие от западных и российских традиций оставлять все наследство старшему сыну, в Украине его принято было распределять между всеми детьми. Такая форма распределения может быть рассмотрена как механизм равной социальной защиты всех членов семьи, даже в случае недостаточности ресурсов, обеспечивающая минимум благ всем членам семьи. Таким же образом общинная помощь обеспечивалась всем участникам общественной жизни в украинской общине. Отсюда распространённость обычаев хозяйственно-бытовой помощи в сельской местности Украины.

Украинский этнос тяготеет к демократическим формам правления, что исторически обусловлено традициями казацкой рады и славянского веча. В этой традиции украинская ментальность схожа с российской, где важные вопросы решались на уровне общины коллективным принятием решения методом голосования. Ярким примером украинского демократизма являлась Запорожская Сечь, государственное

устройство которой основывалось на принципах народовластия. В казацкой демократической республике верховная власть соединяла функции законодательной, судебной и административной ветвей власти. Казаки выбирали себе лидера демократическим путем. Современный украинский политолог В.М. Бебик подчеркивает факт того, что поскольку основой казацкого государства была подвижная маргинальная группа и стать казаком мог любой желающий мужского пола, то процедура выбора управленческой элиты могла быть только демократичной [1, с. 10]. Демократия была распространена и на социальную сферу. Общественное управление, дела общины, также решались всем миром путем избирания вольными голосами руководителей, священников и т.д. Эта традиция имела важное значение в решении таких общинных проблем как право усыновления, распределения прибыли, назначения опекунов и других задач. Так право установления опекунства или усыновления над сиротой могло быть получено на всеобщем сходе, путем всенародного обсуждения и открытой конкуренции. Этот механизм позволял избежать произвола со стороны усыновителей и обеспечить сохранность жизни и имущества опекаемого сироты.

Исследователи украинской ментальности особо подчеркивают черты вольнолюбия, которое в социальной жизни славян приобрело характер национальной черты, непоколебимой ценности. Приоритет личной и общественной свободы лежит в основе таких традиций как освобождение или выкуп из вражеского плена своих соотечественников, а также роспуск своих военнопленных. Средства, необходимые для этих целей собирались со всех дворов, размер их определялся в зависимости от материальных возможностей. Позднее, в христианский период, эта традиция была продолжена в Полоняничном приказе, который стал целенаправленно заниматься выкупом пленных и руководить сбором средств на их освобождение.

Делая вывод, важно отметить, что, традиции социальной помощи и взаимоподдержки лежат в национальной ментальности украинцев. Сострадательность и милосердие являются коренными чертами ментально-этнического пространства Украины. Вместе с этим украинскому этносу свойственен определенный индивидуализм и «прижимистость». Это не могло не сказаться на обычаях общинной помощи. Несмотря на довольно разнообразные формы общинной помощи в украинской культуре, жизнь простого украинского крестьянина, а тем более социально уязвимых категорий населения, была полна тягот и лишений.

Укоренные веками ментально-этнические традиции взаимопомощи и поддержки развивались и в дальнейшем, подкрепленные христианскими ценностями человеколюбия и милосердия. Однако, менталитет любого народа претерпевает существенные изменения в зависимости от социального, экономического, политического и других факторов общественной жизни. В современных условиях в украинском менталитете складываются новые, не присущие нашему народу ценности, такие как приоритет личного над общественным, стяжательства, равнодушия и др. Разрываются традиционные родовые и общинные связи между людьми, снижается значимость родственной и соседской взаимопомощи. Забота о социально уязвимых группах, стариках, инвалидах, перекладывается на официальные государственные службы, что снимает моральную ответственность за их содержание с детей и родных. Задача социальной работы на сегодняшний день в Украине заключается, таким образом, не только в непосредственной социальной защите социально уязвимых слоев общества, но и в возрождении традиционных национальных ценностей и ментально-этнических оснований социальной помощи.

Список використаної літератури

1. Бебик В.М. Політичний маркетинг і менеджмент / В.М. Бебик. – Київ: МАУП, 1996. – 144 с.
2. Додонов Р.А. Этническая ментальность: опыт социально-философского

исследования [электронный ресурс] / Р.А. Додонов. – Режим доступа: <http://donntu.edu.ua>

3. Донченко Е.А. Социетальная психика [электронный ресурс] / Е.А. Донченко. – Режим доступа: <http://politicon.latp.org.ua/Library/donchsp>
4. Усенко О.Г. К определению понятия «менталитет» / О.Г. Усенко // Русская история: проблемы менталитета: тезисы докладов научной конференции, Москва 4-6 октября 1994 г. - М.: Институт российской истории РАН, 1994. – С. 3-7.

T. V. Cherepanova

MENTAL-ETHNIC GROUNDS OF SOCIAL ASSISTANCE IN UKRAINIAN CULTURE

The article deals with topical issues of mental-ethnic basis of mutual aid in the Ukrainian culture. The essence of the ethnic mentality is revealed as a dynamic, thought-structure, which manifests itself in values and behaviour. The specific features of the Ukrainian mentality underlying the community of mutual aid.

Key words: social work, ethnic mentality, social assistance.

УДК 316.77

В. М. Щербина

КІБЕРКОМУНІКАТИВНИЙ КОНТИНУУМ ЯК АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ЧИННИК

У статті розглянуто аспекти антропологічних змін як результату становлення кіберкомунікативного континууму. Автор розглядає зміни у галузі практик тілесності у процесі розвитку нового інформаційного та соціального середовища, акцентуючи увагу на виникненні «цифрового тіла» людини.

Ключові слова: антропологія, ідентичність, тілесність, кіберкомунікативний континуум

Сучасна культура як сукупність норм та цінностей, на основі яких здійснюється людська життєдіяльність, виступає водночас результатом та передумовою суспільного буття, відтак її форми та зміст можуть бути зрозумілими виключно на основі розуміння характеру та змісту суспільного життя нашої доби та антропологічних змін сучасності.

Антропологія (anthropology), або, рідше – загальна антропологія (general Anthropology) – переважно в англійськомовних країнах – це сукупність наукових дисциплін, що вивчають людство на всіх історичних етапах його розвитку. Антрополог фокусує свою увагу, з одного боку, на біологічній і культурній диференціації різних груп людей, з іншого боку – на тих інтегративних рисах, які дозволяють представити людство як єдине ціле.

Техносфера, що її породило та розвиває людство, вступає в новітній етап – від індустріалізованого світу, побудованого на використанні переважно фізичних та хімічних природних процесів, вона переходить до стану кіберкомунікативного континууму, основою якого є використання біотехнологій та маніпулювання речовиною. Від маніпулювання речовиною на макротілесному рівні людство поглиблюється до маніпулювання на рівні окремих молекул та атомів. Ці зміни супроводжуються зростанням масштабів спільної організованої діяльності людей та, відповідно, характеру такої організації, що призводить до трансформацій соціального світу – його глобалізації, постання специфічного соціального сегменту –

інформаційного суспільства (побудованого на технологіях кіберкомунікації), індивідуалізації та мультикультурності. Ці зміни утворюють низку викликів, подолання яких призводить до вироблення нових здатностей як окремого людського індивіду, так і способів життя людських спільнот у цілому. Саме тому ми можемо ставити питання про необхідність дослідження антропологічних змін доби кіберкомунікативного континууму, що й зумовило актуальність проблематики, що розглядається у пропонованій до Вашої уваги статті.

Сучасна предметна сфера антропологічних досліджень передбачає розгляд багатьох аспектів людського буття і може слугувати парадигмальною основою досліджень вказаних вище змін людської природи. Антропологічні дисципліни об'єднані поруч загальних наукових принципів і методологічних підходів, серед яких особливо виділяється "принцип холізму", що орієнтує на багатоаспектний аналіз досліджуваних явищ. Як правило, до антропології відносять фізичну антропологію, археологію, антропологічну лінгвістику й культурну антропологію. Відтак, ми маємо розглянути зміни у фізичному тілі людини, зміни у комунікативному світі та зміни у царині людської культури.

Фізична (або біологічна) антропологія досліджує біологічні аспекти людського існування. У її рамках виділяється палеонтологія людини (палеоантропологія), що вивчає проблеми походження й еволюції людини як біологічного виду. Відгалуженням цього напрямку вважається приматологія, орієнтована на дослідження соціальних форм поведінки людиноподібних мавп. На нашу думку, розвиток біотехнологій (зокрема генної інженерії) призведе до поглиблення впливу людини на тваринне царство та потребуватиме розвитку досліджень у цьому напрямку, оскільки антропомічними ознаками будуть характеризуватися більше різновидів тварин, ніж у наш час.

Інший напрямок, з яким найчастіше асоціюється назва фізична антропологія, досліджує расову диференціацію людства. Археологія займається аналізом викопних матеріальних культурних об'єктів і реконструкцією на цій основі культури й способу життя древніх народів. З достатнім ступенем умовності виділяють класичну археологію, що вивчає древні цивілізації Середземномор'я, доісторичну археологію, орієнтовану на дослідження культур безписемних народів, і історичну археологію, верхній часова межа досліджень якої доходить до середини. 19 ст. Існує також уявлення про антропологічну археологію як про субдисципліну, що вирішує такі складні комплексні проблеми, як етногенез народів, доместифікація тварин або виникнення землеробства в різних регіонах планети. З цієї точки зору важливим є дослідження виникнення та розвитку мережаних спільнот, як своєрідних «народів» зі своїми соціокультурними ознаками, які мають місце у кіберспілкуванні.

Антропологічна лінгвістика досліджує різні форми людської комунікації, включаючи мову. У її склад входять історична лінгвістика, що вивчає походження мови як універсального феномена людської культури, а також – генезис і історичний розвиток окремих мов; дескриптивна лінгвістика - наука про фонетичну й граматичну структуру мов; етнолінгвістика, що акцентує свою увагу на взаємодії мови й конкретної культури; і соціолінгвістика, що досліджує соціальну обумовленість мовного поведінки різних груп людей. З цієї точки зору великий інтерес представляють дослідження змін характеру та змісту комунікаційних процесів, спричинених розвитком новітніх комунікативних середовищ і засобів.

Культурна (рідше – соціальна, соціально-культурна) антропологія орієнтована на вивчення культур окремих народів і людства в цілому. При цьому виділяється етнографія - опис культур конкретних сучасних народів і етнологія - порівняльний аналіз і узагальнення даних, зібраних під час етнографічних експедицій. Сама ж культурна антропологія виступає у вигляді вищої форми генералізації відомостей про інститути культури людства, представлених в універсальній формі. У структурі

антропологічних дисциплін культурна антропологія займає центральне місце, тому що саме в її рамках і її представниками вироблялися базові теоретичні положення, характерні для антропології у цілому. В окремих випадках у якості самостійної антропологічної дисципліни виділяють прикладну антропологію, орієнтовану на рішення конкретних проблем (наприклад, охорони здоров'я, утворення, національних меншостей і т.д.). Кіберкомунікативний континуум викликає зміни у характері здорового способу життя, рекреаційних процесах.

Інституціональна єдність антропологічних дисциплін у ряді випадків (наприклад у США) досягається на рівні університетської освіти в рамках загальних факультетів, а також на рівні професійних асоціацій. В сучасній Україні антропологічні дослідження кіберкомунікативного континууму знаходяться на початковій стадії, тому **метою** нашого розгляду буде аналіз окремих аспектів антропологічних змін доби розвитку кіберкомунікативного континууму.

Дуже поширеною тематикою сучасності є те, що кіберкомунікативний континуум призводить до змін людської тілесності як визначеного соціокультурного феномену. Перетворене під впливом соціальних і культурних факторів тіло людини володіє соціокультурними значеннями й змістами та виконує певні соціокультурні функції.

Практично всі підсистеми сучасного соціуму тією чи іншою мірою співпричетні до становлення соціокультурного й цифрового тіла – наука й технологія, економіка й політика, утворення й сфера рекреації, мистецтво й релігія, Інтернет. Високий ступінь залежності “людини тілесної” від соціокультурного середовища знаходить висвітлення в термінології, характерної для сьогоденної соціоантропологічної літератури, насиченої такими поняттями, як у згадане вже «цифрове тіло», “медикалізоване” тіло, “технологізоване” тіло, “соціально-дисципліноване” тіло, “зникаюче природне” тіло, тіло “споживче”, “культурне” і навіть “таке, що панікує” під натиском цивілізації, тіло.

У процесі розвитку інформаційних технологій проявляється все більше включення “людини тілесної” у соціокультурний простір спричиняє істотні наслідки для її тіла, що перетворюється з біологічного феномена в явище соціокультурне та інформаційне, що здобуває, на додаток до своїх природно заданих атрибутів, якості й характеристики, породжені соціальними й культурними впливами.

Найбільш виразним цей факт стає при порівняльному аналізі наслідків тих впливів, які роблять на людське тіло різні за своїм характером системи соціальних відносин, культурних цінностей, субкультурних орієнтацій, соціотехнічних систем.

Позначання тіла й відношення до нього, його оцінка й використання, характер контролю й обмежень у відношенні різних соматичних проявів, особливості відбиття “людини тілесної” у різних філософських і релігійних вченнях, у мистецтві, освітніх концепціях, з одного боку, і в повсякденних знаннях людей, а з іншого боку – все це свого роду “похідні” від особливостей соціокультурних структур, від динаміки й спрямованості їхніх змін.

Формування кіберкомунікативного континууму як особливої сфери людського буття знаходить своє вираження у формуванні інформаційного суспільства, що вносить у соціальне визначення тілесності дві істотні складові. Перша полягає у тому, що поряд з біологічним й соціальним виникає так зване «цифрове тіло». Друга полягає у тому, що нове онтологічне середовище потребує множинної ідентичності та високої динамічності у змінах людської тілесної визначеності у кіберкомунікативному просторі. Цифрове тіло являє собою децентроване та багатопланове утворення. У мультикультурному середовищі глобалізованого відкритого світу тілесність людини конструюється на основі децентрованого набору засобів, які кожен окремий індивід залучає з різних соціокультурних буттєвих наборів.

Включена у соціокультурний простір, “людина тілесна” опиняється під впливом безлічі соціальних факторів, що об'єктивно впливають на її тіло, на всю її природно-

дану основу (нерідко всупереч її волі й бажанню), робить вибір свого “тілесного поведіння”, усвідомлює характер різноманітних соціальних впливів на тіло, вибирає системи “захисту” від них або, навпроти, їхнє культивування, кінчаючи цілеспрямованим формуванням свого фізичного іміджу у відповідності зі сформованими нормами, традиціями або ж всупереч їм.

Тіло людини піддається об'єктивним інтенсивним впливам: екологічних факторів; особливостей способу життя, соціально-економічного укладу окремих соціальних груп; соціальних інститутів та процесів у кіберкомунікативному просторі. Формується образ “людини тілесної” у структурі повсякденних знань і спеціалізованого знання (тіло як особливий об'єкт відбиття, знання про її границі й атрибути; ціннісний “ранг” проблем, пов'язаних з тілом, у системах цінностей суспільства, групи, індивіда; значення, знакова, символічна інтерпретація тіла; функціональні потрактування тіла).

Виникаючи на перетинанні природного й соціокультурного, модифікована людська тілесність поєднує й матеріалізовані, об'єктивовані наслідки цього “перетинання” (напр., ефект “в'ялих м'язів” у результаті соціально обумовленої гіподинамії), і ті якості - “знаки” тіла, або інтегральні надчуттєві якості тіла, якими сам суб'єкт не володіє, але які додані йому співтовариством (наприклад, символізація за допомогою тіла).

Убудоване в багатомірний простір буття, функціонуючи усередині різних його підсистем, затребуване на різних його “поверхах”, тіло людини також знаходить різні рівні буття. На кожному з них, “підкоряючись” відповідним законам (природи, суспільства, культури), перебуваючи у взаємозв'язку й взаємодії з іншими елементами відповідної системи (природними факторами, соціальними інститутами, культурними нормами), тіло щораз модифікується й з'являється не в одній, а в трьох своїх іпостасях, які можуть бути позначені як “природне тіло”, “соціальне тіло” і “культурне тіло”, до яких в умовах становлення кіберкомунікативного континуума додається четверте – “цифрове тіло”.

Під “природним тілом” розуміється біологічне тіло індивіда, що підкоряється законам існування, функціонування, розвитку живого організму. “Соціальне тіло” – результат взаємодії природно-природно-даного людського організму (природного тіла) із соціальним середовищем: з одного боку, цей прояв його об'єктивних, спонтанних впливів, що стимулюють реактивні й адаптивні “відповіді” тіла; з іншої, воно є похідним від цілеспрямованих впливів на нього, від свідомої адаптації до цілей соціального функціонування, інструментального використання в різних видах діяльності.

”Культурне тіло” — продукт культуровідповідного формування й використання тілесного початку людини. “Культурне тіло” як би “знімає” характеристики двох інших рівнів тілесного буття; воно є свого роду квінтесенцією, завершенням процесу переходу від “безособових”, природно-тілесних передумов до власне людського, не тільки соціально-функціонального, але й особистісного буття тілесності.

”Цифрове тіло” – це продукт виходу за межі людської природи, продукт інформаційної взаємодії між людьми в кіберкомунікативному континуумі як новому рівні розвитку техносфери, у якій відбувається екстеріоризація інтелектуальної активності людини. Ця екстеріоризація знаходить своє втілення в людино-машинних системах, побудованих на основі використання кібернетичних технологій, де людина втрачає безпосередню потребу та, відтак, згодом і здатність до інтелектуальної (не плутати з розумною, розумовою) діяльності, а частина техносфери інтелектуалізується. Людина постає перед новим простором свободи та новим викликом позбавленості історично засвоєних способів буття.

Важливим аспектом розгляду тіла як феномена суспільного життя є аналіз інструментальних і термінальних цінностей тіла, тобто його розуміння як інструмента

для реалізації позатілесних цінностей або ж як цінності самої по собі. Поділ на ці групи цінностей не носить абсолютного характеру: та сама цінність для різних людей і в різних ситуаціях може мати різне значення й зміст. Навіть самі, здавалося б, природні тілесно-рухові характеристики завжди на ділі є свого роду “артефактами”, “похідними” від соціонормативних структур, що показано в роботах, присвячених проблемам “мови тіла”, символічних значень, що надаються окремим частинам, положенням тіла, його кінетиці. “Ідеальні положення...також відповідають стилю якогось часу, як і одяг, танці, музика, віршування, живопис і архітектура” [1].

Навіть й самі елементарні види моторної діяльності, як показують дослідження (А. Н. Леонтев, Б. Ф. Поршнев, Р. Бердуїстел, Мосс) [2], є чимось більшим, ніж простою сукупністю органічних процесів, вони несуть на собі відбиток особливостей перебування людини в тій або іншій соціальній системі.

Залежно від домінуючого соціального порядку найбільш яскраве вираження власної інструментальної цінності тіло здобуває в різних соціальних практиках. Тілесність в умовах індустріального суспільства здобуває значення в професійних видах діяльності (виробничої, військової, спортивної, у пластичних мистецтвах і т. ін.) – саме тому тілесні прояви здійснюються в рамках соціальних стандартів і норм. Головні цінності тілесності в епоху індустріалізму зводяться до процесів праці й війни. Яскравим прикладом тому можуть бути норми фізичного здоров'я, закріплені у вигляді норм “готовий до праці й оборони”. У розвинутій формі індустріального суспільства, у так званому суспільстві споживання, до цього додаються ще й модуси тілесності, пов'язані зі споживанням. У певному сенсі культура так званого “гламуру” може бути зведена до принципу – “готовий до споживання”.

В інформаційному суспільстві домінуючим аспектом виступає комунікативна активність, тому тілесні практики акцентовані на здатності тіла бути носієм комунікативних змістів, бути інструментом комунікації у кіберсередовищі.

Соціокультурна залежність тіла наочно проявляє себе при зіставленні таких істотних для соматичного поведіння нормативів, як поняття соромітного й несоромітного, припустимого й неприпустимого, гарного й некрасивого, складних у різних соціокультурних системах. Ці норми мають і явний зміст, що соціально диференціює, позначаючи приналежність індивіда до певної соціальної групи, її дистанційованість (протиставленність). Виникнення «цифрового тіла» індивіда послаблює його групову ідентичність та відповідну дистанційованість що, в свою чергу, змінює структуру соціальної реальності, послаблюючи та проблематизуючи останню. Водночас індивід потрапляє в ситуацію посилення персоніфікованих соціальних зв'язків, способи врядування якими ще мають бути історично віднайдені.

Список використаної літератури

1. Быховская И.М. Человеческая телесность в социокультурном измерении: традиции и современность / И.М. Быховская. – М. 1993. – 388 с.
2. Mauss M. Body Techniques in Sociology and Psychology: Essays. - L., 1979; Bourdieu P. Distinction: a Social Critique of the Judgement of Taste. - L., 1984; Foucault M. History of Sexuality. - N.Y., 1984;

V. M. Shcherbina

KIBERKOMUNIKATYVNYY CONTINUUM AS A FACTOR OF ANTHROPOLOGICAL

The article is about aspects of anthropological changes as a result of development cybercommunicative continuum. The author looks at the changes in the practices of corporeality in development of new information and social environment, focusing on the emergence of “digital human body”.

Key words: *anthropology, sociology, identity, what gives corporeality, cybercommunicative continuum*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

БАТИЧКО ГАЛИНА ІВАНІВНА – кандидат наук з мистецтвознавства, доцент, завідувач кафедри культурології та інформаційної діяльності Маріупольського державного університету (м. Маріуполь).

ВИТКАЛОВ ВОЛОДИМИР ГРИГОРОВИЧ – завідувач кафедри культурології Рівненського державного гуманітарного університету, кандидат педагогічних наук, професор (м. Рівне).

ВИТКАЛОВ СЕРГІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ – аспірант Київського національного університету культури і мистецтв (м. Київ)

ВОЄВОДИН ОЛЕКСІЙ ПЕТРОВИЧ – доктор філософських наук, професор східноукраїнського національного університету ім. В. Даля (м. Луганськ)

ГОЛОВКО ОЛЕКСАНДРА ВЛАДИСЛАВІВНА – кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних та гуманітарних дисциплін Харківського державного університету харчування та торгівлі (м. Харків).

ГОРБАТЕНКО ОЛЬГА ВОЛОДИМИРІВНА – магістр Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ).

ДАБЛО ЛЮБОВ ГРИГОРІВНА – старший лаборант кафедри культурології та інформаційної діяльності Маріупольського державного університету (м. Маріуполь).

ЖУКОВА НАТАЛІЯ АНАТОЛІВНА – кандидат філософських наук, доцент кафедри теорії та історії культури Національної музичної академії України ім. П. І. Чайковського (м. Київ).

ЗАБУТА БОРИС ІЗРАЇЛОВИЧ – заслужений працівник культури України, доцент кафедри хореографії Рівненського державного гуманітарного університету (м. Рівне).

ЗАБУТА ТАМАРА ВАСИЛІВНА – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри культурології Рівненського державного гуманітарного університету (м. Рівне).

КРИВОШЕЯ ТЕТЯНА ОЛЕКСАНДРІВНА – кандидат філософських наук, докторант кафедри теорії та історії культури Національної музичної академії України ім. П. І. Чайковського (м. Київ).

КУДЛАЙ В'ЯЧЕСЛАВ ОЛЕГОВИЧ – аспірант Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв (м. Київ).

МЕНДРІН ОЛЕКСІЙ ВІКТОРОВИЧ – старший викладач кафедри культурології та інформаційної діяльності Маріупольського державного університету (м. Маріуполь).

НІКОЛЬЧЕНКО ЮЗЕФ МОЙСЕЙОВИЧ – заслужений працівник культури України, доцент кафедри культурології та інформаційної діяльності Маріупольського державного університету (м. Маріуполь).

ОЛЕНІЧ ТАМАРА СТАНІСЛАВІВНА – зав. кафедри філософії та соціології Маріупольського державного університету, доктор філософських наук, професор (м. Маріуполь).

ОРЕХОВА СВІТЛАНА ЄВГЕНІВНА – кандидат історичних наук, доцент Донецька дирекція УДППЗ «Укрпошта», начальник відділу маркетингу та продажу послуг (м. Донецьк)

ПЕТРОВА ІРИНА ОЛЕКСАНДРІВНА – кандидат історичних наук, доцент кафедри культурології та інформаційної діяльності Маріупольського державного університету (м. Маріуполь).

ПОЗДНЯКОВА-КІРБЯТЬЄВА ЄЛЛІНА ГЕНАДІВНА – кандидат соціологічних наук, старший викладач кафедри Запорізького національного університету (м. Запоріжжя).

ПОПОВИЧ ОЛЕНА ВІКТОРІВНА – декан гуманітарного факультету Приазовського державного технічного університету, кандидат педагогічних наук, доцент (м. Маріуполь).

РЕКУНЕНКО КАТЕРИНА ВОЛОДИМИРІВНА – асистент кафедри культурології та інформаційної діяльності Маріупольського державного університету (м. Маріуполь).

РЯБУХА ЮРІЙ ВАЛЕРІЙОВИЧ – кандидат історичних наук, доцент кафедри культурології та інформаційної діяльності Маріупольського державного університету (м. Маріуполь).

САБАДАШ ЮЛІЯ СЕРГІЇВНА – доктор культурології, професор кафедри культурології та інформаційної діяльності Маріупольського державного університету (м. Маріуполь).

СЛЮЩИНСЬКИЙ БОГДАН ВАСИЛЬОВИЧ – доктор соціологічних наук, професор кафедри філософії та соціології Маріупольського державного університету (м. Маріуполь).

ТУХВАТУЛЛІНА ОЛЕНА САЛАВАТІВНА – старший викладач кафедри культурології та інформаційної діяльності Маріупольського державного університету (м. Маріуполь).

ХАРАБЕТ ВІКТОР ВІКТОРОВИЧ – завідувач кафедри соціології та соціальної роботи Приазовського державного технічного університету, кандидат педагогічних наук, доцент (м. Маріуполь).

ХОЛОДИНСКАЯ СВІТЛАНА МИКОЛАЇВНА – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософських наук Приазовського державного технічного університету (м. Маріуполь).

ЧЕРЕПАНОВА ТЕТЯНА ВОЛОДИМИРІВНА – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології та соціальної роботи Приазовського державного технічного університету (м. Маріуполь).

ЩЕРБИНА ВІКТОР МИКОЛАЙОВИЧ – доктор соціологічних наук, завідувач відділу соціологічних досліджень та аналізу проблем української культури Інституту культурології Національної академії мистецтв України (м. Київ).

ЯНКОВСЬКИЙ СТЕПАН ВЛАДИСЛАВОВИЧ – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та соціології Маріупольського державного університету (м. Маріуполь).

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ

1. Редакція приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам *ДСТУ 7152:2010* до структури наукової статті. Наукові статті повинні містити такі необхідні елементи:

- *постановка проблеми* у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- *аналіз останніх досліджень і публікацій*, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- *виклад основного матеріалу* дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- *висновок* з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

2. *Публікація починається* з класифікаційного індексу УДК, який розміщується окремим рядком, ліворуч перед ПІБ автора (авторів). Текст публікації повинен відповідати структурній схемі:

- ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) у називному відмінку;
- назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами;
- анотація мовою тексту публікації (курсив) згідно з ДСТУ ГОСТ 7.9-2009;
- перелік ключових слів з підзаголовком Ключові слова: (курсив);
- основний текст статті;
- список використаної літератури, оформлений згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006;
- дата надходження до редакції арабськими цифрами, після бібліографічного списку, ліворуч;
- після тексту статті ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) англійською мовою;
- назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами англійською мовою;
- резюме англійською мовою (курсив).

Для публікацій іншими мовами резюме українською обов'язкове.

3. *Вимоги до оформлення тексту:*

- матеріали подаються у друкованому вигляді (папір формату А4) та на електронному носії (компакт-диск, e-mail) в форматі Microsoft World 97-2003. Обсяг – від 6 до 12 сторінок, включаючи рисунки, таблиці, список використаної літератури. Основний текст статті – шрифт Times New Roman, кегель 12, інтервал – 1, поля дзеркальні: верхній – 25 мм, нижній – 25 мм, зсередини – 25 мм, ззовні – 25 мм., абзацний відступ – 10 мм;

- *перелік літературних джерел* розташовується за алфавітом або в порядку їх використання після тексту статті з підзаголовком *Список використаної літератури* і виконується мовою оригіналу. Джерела в переліку посилань нумеруються вручну, без використання функції меню Word «*Формат – Список – Нумерований*»;

- *щодо символів*. В тексті необхідно використовувати лише лапки такого зразку: «»», дефіс – це коротке тире «-». Не потрібно ставити зайві пробіли, особливо перед квадратними чи круглими скобками, а також в них. Для запобігання потрібно використовувати функцію «Недруковані знаки»;

- *посилання на літературу* в тексті подаються за таким зразком: [7, с. 123], де 7 – номер джерела за списком, 123 – сторінка. Посилання на декілька джерел одночасно подаються таким чином: [1; 4; 8] або [2, с. 32; 9, с. 48; 11, с. 257]. Посилання на архівні джерела – [15, арк. 258, 231 зв.];

- згадані в тексті науковці, дослідники називаються за абеткою – М. Тард, Е. Фромм, К. Юнг, К. Ясперс та інші. На початку зазначається ім'я, а потім прізвище вченого. Необхідно виокремлювати зарубіжних та вітчизняних дослідників.

4. Супровідні матеріали:

- стаття обов'язково супроводжується *авторською довідкою* із зазначенням прізвища, ім'я, по батькові (повністю); наукового ступеня, звання, посади, місця роботи; поштового індексу, домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти.

- статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються рецензією доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку. Рецензія або витяг з протоколу подається у сканованому вигляді електронною поштою.

5. Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей. За достовірність фактів, статистичних даних та іншої інформації відповідальність несе автор. Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.

Зразок оформлення статті:

УДК 371.13(495)

Н. О. Постригач

**ОСНОВНІ ДОСЯГНЕННЯ ГРЕЦЬКОЇ СИСТЕМИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ В
КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ**

Процес реформування педагогічної освіти відбувається у європейських країнах різними темпами, має суттєві специфічні особливості. Однак, розробка єдиних стандартів якості педагогічної освіти, професійного розвитку та педагогічної діяльності є запорукою того, що система педагогічної освіти Греції рухається у напрямі все більшої відповідності діяльності вчителя актуальним потребам освітньої політики інших національних держав та Європейського регіону в цілому.

Ключові слова:

Текст статті

Список використаної літератури

1.

2.

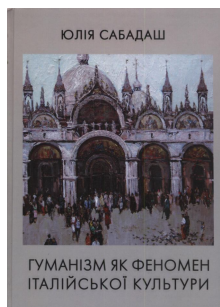
Дата надходження до редакції

N. Postrygach

**MAIN ACHIEVEMENTS OF THE GREEK SYSTEM OF PEDAGOGICAL
EDUCATION IN THE CONTEXT OF MODERN EUROPEAN EDUCATIONAL
POLICY**

In the article the main achievements of Greek system of pedagogical education in the context of modern European educational policy are analyzed. The author underlines, that educational policy will be effective if it practices in schools every day and corresponds to the long-term requirements of its national educational system.

КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ

Сабадаш, Ю. С. Гуманізм як феномен італійської культури : монографія / Ю. С. Сабадаш. – К. : ДАКККиМ, 2008. – 361 с.

Монографія присвячена аналізу італійської моделі гуманізму. У монографії відтворено логіку становлення й розвитку гуманізму від часів Відродження до межі ХХ-ХХІ ст. особлива увага приділяється еволюціям гуманістичних ідей ХІV-ХVІ ст. («еклектичний гуманізм», веризм як гуманізм життєвої правди, «новий гуманізм»), а також гуманістичним вимірам італійської культури на межі ХІХ-ХХ ст. Багатогранний розгляд проблем гуманізму здійснено на підґрунті дослідження теоретичних поглядів Б.Кроче, А.Банфі, А.Грамші, А.Печчеї; окремих розділ присвячено гуманістичним поглядам У.Еко.

Для фахівців у галузі історії та теорії культури, естетики, мистецтвознавства, практиків мистецтва, викладачів та студентів.

Проблеми формування інформаційної культури особистості : зб. матеріалів Міжрегіон. наук.-практ. конф., м. Маріуполь, 28 жовт. 2009 р. / редкол.: Г. І. Батичко, Ю. М. Нікольченко, І. О. Петрова, Ю. С. Сабадаш. – Маріуполь : МДГУ, 2009. – 101 с.

Збірник укладено на основі матеріалів конференції, проведеної кафедрою культурології та інформаційної діяльності Маріупольського державного університету. До складу збірника входять тези доповідей, присвячених інформаційній культурі як складовій загальної культури людини і її ролі у процесі соціалізації особистості. Особлива увага приділяється змінам інформаційного світогляду студентської молоді, формуванню інформаційної культури підприємств і організацій в умовах інформаційного суспільства, проблемам інформаційної культури як складовій світового культурного розвитку.

Для студентів, аспірантів і викладачів вищих навчальних закладів України, читачів, які цікавляться проблемами інформаційної культури.

Зотов, В. М. Українська та зарубіжна культура: словник культурологічних термінів : навч. посібник / В. М. Зотов, А. В. Клімачова, В. О. Таран. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 264 с.

До складу словника входять понад 500 культурологічних термінів з галузі української й зарубіжної культури. Тематично статті-довідки відображають традиційні і модерністські культурні напрямки, як в історичному аспекті, так і в сучасності. Особлива увага приділяється проблемам духовного життя українського народу.

Розрахований на студентів і курсантів вищих навчальних закладів України.

Історія української культури (кредитно-модульний курс) : навч. посібник / О. М. Цапко, Л. М. Дубчак, А. І. Піскар'юв, Т. В. Гороховська та ін. – К. : КНТ; Дакор, 2010. – 176 с.

У посібнику аналізуються сутність і витоки української культури, основні принципи періодизації, висвітлюється особливості її розвитку від княжої доби до сьогодення. Також приділяється увага моральним нормам, мистецьким та архітектурним досягненням українців. Розглядаються проблеми культурного самоутвердження суверенної України в контексті світової культури.

Матеріал викладено згідно з рекомендаціями щодо вивчення дисципліни «Історія української культури» у вищих навчальних закладах на основі вимог Болонської конвенції. До складу посібника входять запитання та завдання для самоконтролю і підсумкового контролю, тести, короткий термінологічний словник. Посібник розраховано на студентів, а також усіх, кого цікавить історія української культури.

Шейко, В.М. Історія української культури : навч. посібник / В. М. Шейко, Л. Г. Тишевська; наук. ред. В. М. Шейко. – К. : Кондор, 2010. – 264 с.

У посібнику розкриваються процеси історичного розвитку української культури. Розглядаються передумови формування української культури, висвітлюється соціально-історична обумовленість художньо-культурологічних процесів в Україні від доби Київської Русі до початку ХХІ ст. Значна увага приділяється огляду джерел та літератури з питань формування та еволюції української культури. При цьому історія вітчизняної культури розглядається через призму національно-культурного відродження, яке розгортається на українських землях.

Для студентів, аспірантів і викладачів вищих навчальних закладів України, читачів, які цікавляться проблемами трансформації вітчизняної культури.

З цими та іншими виданнями пропонуємо вам ознайомитись у читальному залі соціально-політичних дисциплін бібліотеки Маріупольського державного університету.

Інформаційно-бібліографічний відділ бібліотеки МДУ

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК
МАРИУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ФІЛОСОФІЯ, КУЛЬТУРОЛОГІЯ, СОЦІОЛОГІЯ
ВИПУСК 1

Головний редактор чл.-кор. НАПН України, д.політ.наук., проф. К. В. Балабанов

Редакційна колегія серії:

Відповідальний редактор – д.культурології, проф. Ю. С. Сабадаш
Заступник відповідального редактора – к.мист., доц. Г. І. Батичко
Відповідальний секретар – к.і.н., доц. Ю. В. Рябуха

Засновник Маріупольський державний університет
87500, м.Маріуполь, пр.Будівельників 129а
тел.: (0629)52-99-46, e-mail: mggu_kafedra_kid@mail.ru

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
(Серія КВ № 17804-6654Р від 24.05.2011)
Тираж 100 примірників. Замовлення №469

Видавець МФ ТОВ «Друкарня "Новий світ"»
87510, м.Маріуполь, вул.Красномаякська, 2; тел.: (0629)41-35-13
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи
ДК №1792 від 20.05.2004

Друкується в авторській редакції з оригінал-макетів авторів
Редакція не несе відповідальності за авторський стиль статей